

VÄRMLANDS FORNMINNES- OCH MUSEIFÖRENING
Seriepublikation Nr 1

BESKRIFNING
ÖFVER
VERMLAND

—
SEDNARE DELEN
—

AF
P. BJÖRKMAN

Utgiven av DANIEL TOIJER
efter det i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek befintliga originalmanuskriptet.

Ncag
84022

V. nummer

KRISTINEHAMN
GRUNDELS BOKTRYCKERI
1945

*Utgiven med anslag från Längmanska Kulturfonden
och Värmlands läns Landsting.*

I N N E H Å L L

	Sid.
Peter Björkman	9
Beskrifning öfver Wermland	15

KAP. 1. POLITISKA UPPGIFTER.

WERMLANDS STYRELSEFÖRFATTNING.

Äldsta oberoende konungastyrelse och konungar	17
Af Norrige l. Sverige vacklande beroende höfdingastyrelse och höfdingar ..	18
Af Sverige uteslutande beroende höfdingastyrelse och höfdingar	18
Hertigstyrelse och hertigar	20
Ståthållerskapsstyrelse och ståthållare	22
Länsstyrelse och läns- eller landshöfdingar från 1634 till närvarande tid	22
Syssel l. fögderier	24
Länsmänsdistrict	25
Militärförfattning	26
Lagskipningsförfattning	28
I äldre tider, till häradsrätternas införande, s. 28, I nyare tider, efter häradsrätternas införande, s. 30, Stadslagskipningen, s. 31, Förlikningskom- mittéer, s. 31, Bergslagslagskipningen, s. 32.	
Tullförfattning	32
Jägeriförfattning	34
Postförfattning	35
Landtmäteriförfattning	37
Sjukvårdsförfattning	37

KAP. 2. ECCLESIASTIKA UPPGIFTER.

Wermländningarnas hedniska religions beskaffenhet	39
Omvändelse till christendomen	40
Christna religions beskaffenhet under Catholska tiden	42
Öfvergång från romersk-catholska till evangeliskt-lutherska religionsläran ..	44
Lithurgiska stridigheter	45
Christna religions nuvarande beskaffenhet	46

	Sid.
Stiftsstyrelse och stiftsstyresmän	47
Superintendenten i Mariæstad, s. 48, Superintendenten i Carlstad, s. 48, Biskopar i Carlstad, s. 48.	
Consistorium	49
Prosterier	49
Pastorater	51
Pastorater före reformationen, s. 51, Pastorater, tillkomne efter reforma- tionen, s. 59, Samtelige närvarande pastorater, s. 59, Dalslands samtelige närvarande pastorater, s. 69, Föreslagne pastorater inom Carlstads stift, s. 70.	
Presterskapets aflöningsgrunder	71
Presterskapets ökade antal genom extraordinarier samt svagt lönta ordinarier och qvasiordinarier	72
Prestmöte	73
Läroverk och undervisningsanstalter	74
Före reformationen, s. 74.	
Efter reformationen, s. 75.	
I städerna:	
Carlstads gymnasium, högre lärdomsskola och lägre apologistkola, s. 75	
Carlstads folkskolelärareseminarium, s. 76, Carlstads folkskola, s. 76, Sti- pendier vid Carlstads läroverk, s. 76, Christinehamns lägre lärdomsskola, s. 77, Christinehamns folkskola, s. 78, Philipstads högre apologistkola, s. 78, Philipstads bergselementarskola, s. 78, Philipstads folkskola, s. 79, Stipendier vid Philipstads läroverk, s. 79, Ämås lägre lärdomsskola, s. 79.	
I landtförsamlingarna:	
Folkskolor, s. 79.	
Pastorsembetet underordnade presterliga beställningar	80
Kapellpredikantsbeställningar	82
Socken- och pastoratsadjunkturen	83
Tillägg till förra delen.	
Wermlands hemman	85
Hemmansindelning, s. 85, Hemmansklyfning, s. 88, Överbefolkning, s. 90.	
KAP. 3. EKONOMISKA UPPGIFTER.	
WERMLANDS NÄRINGAR.	
Hufvudnäringars uppkomst och ömsesidiga beroende af hvarandra	92
Åkerbruk	93

Omlopps- eller cirkulationsbruk, s. 93, Trädesgödslande, s. 95, Plöjning, s. 96, Dikning, s. 96, Utsäde, s. 97, Sädesbergning, s. 97, Sädesuttröskning, s. 98, Sädesafkastning, s. 98, Lin-, hampa-, humle- och tobaksodling, s. 99.	
Akerbruksredskap	99
Plogar, s. 99, Rist, s. 100, Harfvar, s. 100.	
Boskapsskötsel	100
Hästrace, s. 101, Hornboskapsrace, s. 102, Fårrace, s. 102, Getter, s. 102, Svin, s. 103, Höns, gäss, ankor, s. 103, Ladugårdsafkastning, s. 103.	
Ängsskötsel	104
Trädgårdsskötsel	105
Biskötsel	106
Kummininsamling	106
Saltpetertillverkning	106
Bränvinsbränning	107
Körslor	107
Fordon	108
Jagt	109
Fiske	111
Skogshandtering	112
Timmerafyttring, s. 114, Kolning, s. 115, Svedjande, s. 116, Tjärubränning, pottaskeberedning, harts- och terpentintillverkning, s. 117.	
Handtverkeriyrken	118
I städerna, s. 118, På landet, s. 119, Handaslöjder, s. 120.	
Fabrikshandtering	121
Edsvalla klädesfabrik, s. 121, Liljendals glasbruk, s. 121, Sölje glasbruk, s. 121, Eda glasbruk, s. 122.	
Handel	122
I allmänhet, s. 122, Med Norrige, s. 125, Vid jernbruken, s. 126.	
Marknader	126
Arbetsinrättningar	123
Bergshandtering	129
Jerntillverknings uppkomst och första utveckling, s. 129, Större jernmalmsfält, s. 131, Mindre jernmalmsanledningar, s. 132, Jernmalmsgrufvor, s. 132, Jernmalmsbrytning, s. 133, Vatten- och berguppföring, s. 134.	
Tackjernstillverkning och tackjernshyttor	135
Gångbara tackjernshyttor, s. 136, Ödelagda tackjernshyttor, s. 138, Tackjernshyttornas skogstillgång, s. 141, Kronotiondetackjern, s. 141. Tackjernshandel, s. 141.	

	Sid.
Stångjernstillverkning och stångjernsverkstäder	142
Bergsmanshamrar, s. 145, Stång- och ämnesjernssmidesverkstäder, s. 146,	
Manufactursmidesverkstäder, s. 153, Ödelagda jernbruk, s. 155, Jern-	
bruken underlydande hemmantal samt skogstillgång, s. 156, Jernbrukens	
vanliga tackjernstillförsel och smidesutförsel, s. 158, Stångjernshandel,	
s. 161.	

KAP. 4. STATISTISKA UPPGIFTER.

Historiskt-statistiska uppgifter	162
Geografiskt-statistiska uppgifter	166
Folkmängden totalvis, s. 167, Folkmängden socknevis, s. 168, Folkmängden	
fögderivis, s. 171.	
Politiskt-statistiska uppgifter	171
Ecclesiastiskt-statistiska uppgifter	172
Wermlands ecclesiastika indelning, s. 172, Folkmängden pastoratsvis, s. 174,	
Presterskapets aflöningsuppgifter, s. 176.	
Utgivarens anmärkningar	189
Register	195

cjk/20191012

P. J. Björkman

PETER BJÖRKMAN

av

Daniel Toijer.

Peter Björkman föddes i Lungsunds församling den 23 januari 1791. Fadern, som i husförhörslängderna uppges vara mjölnare och byggmästare, var född i Hjulsjö församling av Örebro län 1759, modern, vars namn var Lisa Wennerström, var född i Lungsund 1768. 1804 utflyttade familjen till Stora Kils församling, i vars husförhörslängder fadern nu upptas som mjölnare vid Frykfors kvarn. Peter hade en äldre broder, Lars, som efter faderns död den 24 oktober 1815 upptog dennes verksamhet. Mellan 1795 och 1811 föddes icke mindre än sju döttrar, tre efter avflyttningen till Stora Kil.¹⁾

Efter bouppteckningen att döma synas familjens ekonomiska omständigheter ha varit ganska goda. Boet visar en behållning på 568 15/1 rdr b:o. I synnerhet klädskalet har varit väl försett, och av litteratur upptagas "1 bibel, 1 stor psalmbok, div. böcker, 2 buntar div. historier". — Enligt husförhörslängderna ha både fadern och modern varit läskunniga. — Sonen Peter inskrevs också den 25 april 1810, sålunda 19 år gammal, i Carlstads Trivialskolas andra klass och flyttades den 1 oktober samma år till tredje klassen. Han får här betyget "mycket begriplig, sedig och behållen", ett omdöme, som nog träffar något ganska väsentligt i Peter Björkmans karaktär. Efter trivialskolan har han fortsatt studierna i Carlstads gymnasium, ehuru hans studiegång är svår att följa på grund av bristen på källor. Han är emellertid färdig redan 1815. Bevarade protokoll ha härom följande anteckning: "1815 juni D 19 f. m. anställdes examen med abituri Gymnasisterna ... P. Björkman..., hvarefter Consilium Gymnasticum fann skäligt gilla den nu aflagda examen och beslöt att uti protocollet skulle tecknas för Björkman... approbatur cum laude... D. 29 aug. fick Gymnasisten P. Björkman testimonium".²⁾

¹⁾ Interfolierat och av Andreas Larsson korrigerat och kommenterat exemplar av Carlstads stifts herdaminne av Johan Hammarin. Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek. Husförhörslängder för Stora Kils församling 1806—1812, 1812—1817. Husförhörslängder för Lungsunds församling. Kils härads bouppteckningar 1816—1818. Göteborgs landsarkiv.

²⁾ Matrikel för Trivial-Skolan 1807—1835. Tabell öfver Carlstads Trivial-Scholas fyra klasser tillika med Apologistklassen. Protocoll vid Carlstads Gymnasium (1711—1821). Karlstads h. a. läroverks arkiv.

Efter avslutade gymnasiestudier upptog Peter Björkman omedelbart studierna vid Lunds universitet, där han inskrevs den 2 oktober 1815. Troligen har han kunnat slutföra dem utan avbrott; i varje fall avlägger han prov och examina i ganska rasht tempo: examen stili latini pro exercitio den 18 maj 1816, introductionsexamen till Teologiska seminariet 1816, examen stili latini pro gradu den 4 dec. 1816, utexaminerades från Teologiska seminariet den 8 dec. 1817, examen philologicum den 19 dec. 1818 och examen philosophicum den 10 maj 1820. I den sista examen hade han följande ämnen, examinаторer och betyg:

Botanik, adjunkt Zetterstedt,	Approbatur cum laude
Astronomi, prof. Brag,	Approbatur
Kemi, prof. Engeström,	Admittitur
Naturalhistoria, prof. Fallén,	Approbatur
Matematik, prof. Kjellin,	Approbatur
Prakt. filosofi, prof. Cederschiöld,	Approbatur
Teor. filosofi, prof. Fremling,	Approbatur.

Han disputerade pro gradu den 26 maj 1820 under professor Falléns presidium. Avhandlingen bar titeln: *Heteromyzides Sveciae*, men var med all sannolikhet i överensstämmelse med tidens sed författad av preses. Han promoverades den 22 juni 1820. Promotor var ingen mindre än Esaias Tegnér. Peter Björkman har alltså varit en av de unga promovendi, till vilka skalden riktade sin *Epilog*, vari han bl. a. fäller de välbekanta orden:

"Vad dagens högmod kallar mästervrevet,
ack, det är ju ett städjobrev allena,
en pantförskrivning av ert hela väsen
till ljusets tjänst, till sanningens",

ord, som i varje fall hos Björkman icke återkommit fåfängt.¹⁾

Kanske kan man antaga, att han under Lundaåren också gjorde sin blivande makas bekantskap. Han skulle senare — visserligen först 1830 — som sin hustru hemföra dottern till akademivaktmästaren i Lund, Anna Greta Ohlin, född den 7 febr. 1803.²⁾

Under året 1820 hade alltså Björkman avslutat sina akademiska studier. Enligt Hammarins Herdaminne prästvigdes han i Karlstad samma år och tjänstgjorde 1821—22 som vikarierande lärare vid apologetskolan i Karlstad. 1822 avlade han pastoralexamen och var domkyrkovicekomminister 1823—24. Det senare året utnämndes han till skolmästare i Kristinehamn, en befattning, som han förestod till våren 1846. Detta år tillträdde han nämligen ämbetet som stadens kyrkoherde, vartill han utnämnts 1844. Hans första sockenstämmoprotokoll är daterat den 17 maj 1846. I sina kommentarer till Herdaminnet

¹⁾ För utdragen ur universitetsmatrikel och fakultetsprotokoll, vilka förvaras i Lunds universitetsbibliotek, står förf. i förbindelse till Förste bibliotekarien Gunnar Wetterberg.

²⁾ Lysnings- och vigselbok för Kristinehamns stad 1830—62. Kristinehamns kyrkoarkiv.

upplyser Andreas Larsson om, att han fungerade som opponens vid prästmötet 1847, och att han samma år blev honor. prost. Han avled den 23 april 1854, av slag, utan föregående sjukdom och begrovs den 2 maj.¹⁾

*

Traditionen har, mig veterligt, icke bevarat något minne av Peter Björkman varken som skolman eller som präst, och det skriftliga källmaterial, som bevarats är — om man bortser från sockenstämmoprotokollen, vilka i åtta års tid förts av honom — icke heller av den beskaffenhet, att det tillåter någon slags värdesättning. En av honom författad inlaga, ställd till "vällofliga magistraten och borgerskapet", daterad den 14 nov. 1828, ger dock på vissa punkter — kanske kan man också läsa något mellan raderna — en smula upplysning. Han har här förordat den då moderna s. k. växelundervisningen, och han önskar, att ett särskilt rum i det gamla skolhuset skulle reserveras för gymnastiska övningar i syfte att "muntra barnen, som genom det enformiga sittandet eller ståendet 6 timmar hvarje dag så lätt ledsna, och derigenom icke sällan förorsaka läraren obehagligheter". Samma inlaga blottar f. ö. även andra interiörer. Skolhusets yttertak läcker, och då det regnar, står allt som finnes i rummen, i fara att fördärvas av dropp. Barnen skulle själva medföra ved till skolan samt ombesörja eldningen och städningen, vilket Björkman finner olämpligt för att inte säga vådligt. Eld t. ex. skulle lånas i de närbelägna husen.²⁾ — Det kan förefalla begripligt, om äldre tiders magistrar, även när de voro intresserade för sin uppgift, sökte sig till kyrkan.

Alsterlunds ovan citerade uttalande synes vittna om, att församlingen djupt sörjde sin kyrkoherde — kyrkan var, säger han, "människofylld" vid jordfästningen — och sörjde församlingen, var det väl i första hand över förlusten av predikanten och själasörjaren. Men man har alla skäl att antaga, att Peter Björkman var väl skickad att handhava de mångfaldiga administrativa uppgifter, som vid denna tid i ännu större utsträckning än i våra dagar åvilade för-

¹⁾ Kollega J. W. Alsterlund berättar följande om hans sista stunder: »Prosten Björkman sjuknade i dag, söndagen ... 23.4 i kyrkan efter att nyss förut ha varit munter och glad. Klockan var vid pass half till 11, då man höll på med introduktionen, Ps. 330:2. Under 3:dje versen måste han hemledas af Berggren, satte sig ned vid Kakelugnen, ansatt af Kräkning, samt föll afsvimnad, blef mål- och sanslös och liksom snarkande, ur hvilket tillstånd han icke vaknade utan afled kl. ½ till 2 under sina för honom så kära barns förtviflade sorgeutbrott... Tisdagen den 2 maj", fortsätter han, "skedde prosten Björkmans jordfästning med den högtidlighet och andakt, som jag icke förr sett i Christinehamn". Den förrättades av prosten C. Wahlund, som i sitt tal hade erinrat om den avlidnes oskrymtade gudsfruktan, hans fridsamma lynne och hans under umgänget med vetenskapen förvärvade flärdlösa sätt. "Frid öfver den fridsammes stoft." — Alsterlunds "Redogörelse för kyrkobyggnadsarbetet", 7:de arket. Alsterlunds saml. II, Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek.

Jfr vidare Dödbok för Christinehamns stad 1830—60, Krhms kyrkoarkiv. Hans hustru hade avlidit den 6 dec. 1840. Han efterlämnade 3 döttrar: Anna Elisabeth, Johanna Maria och Christina Sofia, födda resp. 1831, 1833 och 1835 samt en son, Ernst Alexander, född 1839. Hans dödsbo visade en behållning på 223 rdr 19/5 sk. b:o. 1854 års småprotokoller. Kristinehamns rådhusrätts arkiv.

²⁾ Inlagen finnes i koncept i Björkmans samling I i Krhms h. a. läroverks bibliotek.

samlingarnas kyrkoherdar. Senare delen av hans "Beskrifning öfver Wermland" visar, att han på detta område hade betydande insikter. De sockenstämmoprotokoll, som han i egenskap av sockenstämmans ordförande fört, äro mönster av begriplighet och klarhet. Under hans tid påbörjades också det stora kyrkobygget, föregånget av långvariga, ibland stridiga debatter. Att Björkman därunder skulle ha spelat en ledande roll, framgår icke av handlingarna och är också i och för sig ganska otroligt. Den smalaxlade mannen med det fridsamma lynnet hade förmodligen icke alltid så lätt att göra sig gällande bland de myndiga, ibland nog lite bredmynta men mycket duktiga brukspatroner, som dominerade på sockenstämmorna. Att det stora företaget väsentligen skulle öka pastors arbetsbörda, säger sig emellertid självt, om nu inte protokolllen bure tillräckligt vittne. Det är också påfallande, att Björkmans vetenskapliga produktion helt synes ha avstannat, i och med att han tillträdde sitt kyrkliga ämbete.

*

Vad som emellertid bevarat Björkmans minne åt eftervärlden, är fr. a. hans "Beskrifning öfver Wermland". Hans övriga produktion har väl helt fallit i glömska. Den är dock betydande nog, åtminstone vad volymen beträffar. Följande trycktes under hans livstid:

Oratio in Synodo Cleri Dioecesis Carolst. Die XXX Augusti MDCCCXXXI. Carlstad 1831.

Geographisk handbok öfver Gamla världen, 1—3. Sthlm 1839—40. 654 s.

Geographiskt onomastichon öfver Gamla världen. Sthlm 1841. 113 s.

Geographisk lärobok öfver Gamla världen. Sthlm 1842. 212 s.

Beskrifning öfver Wermland, I. Carlstad 1842. 224 s.

I handskriftssamlingen i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek förvaras dessutom följande verk i renskrivna manuskript:

Flora med inledande "botanisk terminologi". 232 s. 4:o.

Beskrifning öfver Wermland. Sednare delen. 235 s. fol.

Förf. skall här icke våga försöket att fälla något omdöme om Björkmans geografiska handböcker. De förutsätta en väldig beläsenhet i den klassiska litteraturen, men med en smula kännedom om hans Värmlandsbeskrivning kan man nog antaga, att de till dels äro frukten av studier i utländska handböcker. Någon undersökning ur denna synpunkt har dock icke utförts för denna uppsats. Ännu mindre kompetent är förf. att fälla ett omdöme om "floran". Hänvisningarna bl. a. till värmländska växtplatser, synas förutsätta, att den icke enbart kan vara frukten av litteraturstudier, om nu över huvud något sådant vore tänkbart. Ludvig Borgström — Björkmans samling bevarar fyra brev från honom, samtliga från året 1840 — har också ställt sina kunskaper om Värmlands flora till hans förfogande. Brevens data kunna f. ö. ge en antydning om tidpunkten, då Björkman var sysselsatt med detta arbete. Nu kunna ju förarbetena gå långt tillbaka i tiden, men med hänsynen till antalet verk, som han fullbordat mellan åren 1839 och 1844, måste dessa år ha varit minst sagt arbetsfyllda. Det har också tidigare nämnts, att han under året 1840 förlorade sin hustru, och att det yngsta av barnen hade fötts 1839.

Men även om Björkmans Värmlandsbeskrivning bevarat hans minne åt eftervärlden, måste det väl sägas, att bland "klassiska" Värmlandsskildringar hans varit s. a. s. en smula sedd över axeln. Björkman nämnes icke ens av E. G. Lilljebjörn i hans översikt "Det litterära Värmland" i En bok om Värmland av värmlänningar. Det gör däremot Ernst Nygren i redogörelsen för källorna till uppsatsen om "Värmlands fornminnen" men med tillägget: "väsentligen upprepar han dock härvid Fernow".¹⁾

Även om det nu skulle kunna visas, att Fernow icke varit Björkmans enda källa, är dock Nygrens påpekande icke dess mindre riktigt. Björkman var nog receptiv, men någon kritisk begåvning var han icke. I t. ex. Anders Lignell, hans fyra år äldre samtida, möter en forskare av helt annat och modernare kynne. Efter den detaljgranskning av den hittills opublicerade senare delen av hans Beskrifning öfver Wermland, som förf. till denna uppsats utfört, kan det ifrågasättas, om han för de "historiska" partierna använt några andra källor än Fernow och Ekman. Det är möjligt, att han därutöver rådfrågat Dalin, Swea Rikes Historia, och Stiernmans Höfdingaminne, men det är knappast troligt, att han själv haft Snorres Konungasagor i sina händer. Det är också rätt karakteristiskt, att där Fernow t. ex. med hänsyn till källmaterialets beskaffenhet uttrycker tvekan, Björkman kan uttrycka sig ganska kategoriskt, ehuru han blott bygger på Fernows uppgift.

Och dock vågar man kanske antaga, att Björkmans anseende som Värmlandsskildrare skulle varit ett annat, om han blivit i tillfälle att själv publicera denna andra del av sin Värmlandsbeskrivning. Naturligtvis innehåller även denna åtskilligt, som bäst skulle höra hemma i ett historiografiskt museum. Men speciellt det långa tredje kapitlet, av Björkman betitlat "Ekonomiska uppgifter", är en delvis på originalundersökningar grundad framställning av provinsens näringsliv för 100 år sedan, som bara den kan motivera en publikation.

*

Om skälet till att Björkman icke själv kom att publicera denna "sednare del", kan man givetvis, då ingen korrespondens i ämnet bevarats, blott gissa. Den förelåg att döma av vissa statistiska uppgifter, som förekomma i sista kapitlet, i färdigt skick redan 1843 eller möjligen 1844. Skälet kan ha varit, att ingen mecenat gick att uppdriva. Den förra delen, som publicerades 1842, är tillägnad kammarherre O. Nordenfeldt på Björneborg. Måhända har han lämnat bidrag till tryckningen. Han avled emellertid just 1843.

Som redan nämnts, förvaras manuskriptet i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek. Om dess öden är man också hänvisad till gissningar. Ett brev bland Alsterlunds samlingar ger dock viss upplysning. Alsterlund har tydligen efterlyst framlidne bergmästare Frans von Schéeles skriftliga kvarlätningskap. Han får följande svar:

Till svar å Din vänliga skrifvelse får meddela, att hos Bergmästare Sjögren, som af sterbhuset efter framlidne Öfverintendenten Fr. von Schéele fick i upp-

¹⁾ En bok om Värmland av värmlänningar, I, Uppsala 1917, s. 175.

drag att genomse och sortera alla handlingar och papper efter öfverintendenten, finnes i förvar en mängd papper m. m., som rör beskrifningen öfver Wermland, deribland äfven min salig Svärfars anteckningar till 2:dra delen av hans Beskrifning öfver Wermland, således torde det löna mödan för dig att hitkomma för att forska i dessa papper, hvilka dock ej utlämnas af Bergmästare Sjögren på andra villkor, än att Fröken von Schéele är dig åtföljlig och å sterbhusets vägnar lemnar bifall till papperens uttagande.

P. S. Fröken von Schéele är nu återkommen hit.¹⁾

Brevskrivaren heter Knut Christiansson och är gift med Björkmans dotter Anna Elisabeth. Hon har enligt Husförhörsbok för Christinehamns och Värnams församlingar²⁾ tillika med sin make och systern Christina Sofia 1856 utflyttat till Filipstad och har väl därvid även medfört faderns efterlämnade papper. Att de sedan hamnat hos bergmästare von Schéele, som vid denna tid är sysselsatt med utgivandet av "Wermland i teckningar", och som troligen förberett en framställning om den värmländska järnhanteringen, är ju lätt att tänka sig.³⁾ Förmodligen har väl också kollega Alsterlund efterkommit uppmaningen att besöka Filipstad. Han är vid denna tid upptagen med egna antikvariska och historiska forskningar rörande speciellt östra Värmland och med sammanförandet av det handskriftsmaterial, som nu återfinnes i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek. Det är troligt, även om det varit omöjligt att få säkra bevis, att Björkmans samlingar följde med honom, då han reste tillbaka.⁴⁾

I "utgivarens anmärkningar", som följa efter texten⁵⁾, har i främsta rummet ett försök gjorts att spåra Björkmans källor, detta i syfte att visa framställningens vederhäftighet eller brist på vederhäftighet. Att fullständighet därvid ej kunnat uppnås, särskilt vad gäller Björkmans egen tid, torde vara lätt att inse. Sidhänvisningarna till Fernow avse originalupplagan av 1779. Uppgifterna inom parentes avse 1898 års upplaga. — Fotnoterna äro författarens.

I fråga om interpunktion, stavning och bruket av stora bokstäver har manuskriptet följts. Vad som härvid komplicerat situationen, är, att förf. själf icke förfarit med någon större konsekvens. Han använder omväxlande a och e i ändelser, ä-ljudet skriver han till synes godtyckligt än med ä och än med e; han skriver sålunda både *fläste*, *fleste* och *flesta*. K-ljudet i främmande ord återger han än med c och än med k — *district* men *adjunkt*, någon gång *adjunct*. Särskilt inkonsekvent än han i fråga om dubbelskrivning av konsonant. Att detta förhållande försvårat korrekturläsningen, behöver kanske ej framhållas. En del inadvartenser måste nog skrivas på dess konto.

¹⁾ Knut Christiansson till J. W. Alsterlund, dat. Filipstad den 25 aug. 1868. Alsterlunds saml. I, Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek.

²⁾ I Kristinehamns kyrkoarkiv.

³⁾ Toijer, Handskriftssamlingen i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek, Värmland förr och nu, 1937, s. 58 ff.

⁴⁾ a. a. passim.

⁵⁾ Hänvisning till dessa har skett medelst arabiska siffror.

BESKRIFNING
ÖFVER
WERMLAND

SEDNARE DELEN

AF
P. BJÖRKMAN

cjk/20191012

[KAP. 1]

Politiska uppgifter.

Wermlands Styrelseförfattning.

Äldsta oberoende Konungastyrelse och Konungar. 650—870.

Sedan trakterna vester om Klarelfven blifvit af Olof Trätälja uppodlade och försedda med ordentliga bebyggare, samt dervid erhållit namn af Wermland i dess första egentliga men inskränkta bemärkelse, blefvo dessa trakter, såsom ett litet sjelfständigt rike af honom styrda och beherskade. a). Till biträde i styrelsen öfver detta nya rike begagnade han de förnämsta af sina vänner och anhörige, hvilka han äfven, till odlingens fortskyndande, satte till ledare och föreståndare i särskilda trakter, såsom Gromer i Grums härad, Thori Jotun i Fryksdalen, Göthe i Göthes (Jösse) härad, Ufve och Otulfaxe i Ullerud och Kils härad, Ramner i Nordmarks härad, Graeim, Hök, Svelting och Bold i Elfdalen, o. s. v.

Under Olof Trätäljas yngre son, Halfdan, hvilken först var konung öfver flera småriken i Norrige, men hvilken, efter sin äldre broder, Ingjald, som följt fadren i regeringen, tillika underlade sig hans rike eller Wermland, blef detta sistnämnda land styrdt genom Jarlar. På samma sätt styrdes äfven landet under hans närmaste efterträdare, Östen, Halfdan Milde och Matniske'), Gudröd, Olof och Halfdan, hvilka synas mäst hafva uppehållit sig i Norrige, af hvilket rike de alltid tillika ägde någon del. Dock är det troligt, att de äfven stundom uppehållit sig i Wermland, och der haft dels befästade ställen, såsom Buresås slott och Asa slott, dels Kungsgårdar, såsom vid Gilberga, Wermerud, Rud i Stafnäs, m. fl. Bland de Jarlar, som under denna tiden styrde Wermland, märkes Thor Jarl af Wermland, som lefde i Östen Halfdanssons och Halfdans tid. Han var gift med Ragnar Lodbroks dotterdotter Isgerd, hvars fader Steinar från England var gift med Olufa l. Alöf, Ragnar Lodbroks och Thora Borgarhjorts dotter. Det är troligt, att denne Steinar bott på Buresås slott i Blomskog, emedan man känner, att Engelskt Herrskap innehaft detta slott.')

a) Redan före Olof Trätälja, ända till Olof Skötkonungs tid, då trakterna öster och vester om Klarelfven först blefvo förenade, stodo de öster om nyssnämde elf belägna trakterna, neml. Visnum, Ölme och Wäsc härader, i beroende dels af Westergöthland, dels af Nerike, samt styrdes af Jarlar derifrån eller derstädes, och räknades ännu icke till Wermland.

Af Norrige l. Sverige vacklande beroende Höfdingastyrrelse och Höfdingar. 870—1000.

Sedan under Erik Wäderhatt i Sverige och Harald Hårfager i Norrige stridigheter hade uppstått om ägande rätten till Wermland, kom detta land i beroende än af Norriges än af Sveriges konungar, samt erhöll, tillfölje häraf, sina Höfdingar eller Jarlar stundom från det ena, stundom från det andra af dessa riken. Under denna tiden var äfven landet stundom fördeladt i flera mindre Jarldömen (Se Förra Del. p. 50), för att lätta styrelsen och hålla invånarne i så mycket närmare beroende af sin Öfverherre, hvilken nu än var Norriges, än Sveriges konung. Detta vacklande beroende var för landet och dess styrelse högst fördelligt, samt för Wermländningarne ofta brydsamt och betänkligt, emedan de stundom voro ovissa, antingen de skulle anse Norriges eller Sveriges konung för sin egentlige Öfverherre och regent.

Bland höfdingar, som styrt landet under denna tiden märkas: Rane hin Göthske, en ganska rik och mäktig man, samt tillika Höfding öfver Westergöthland, hvilken Erik Wäderhatt i Sverige, som ville begagna sig af tillfället under Norrska konungen Harald Hårfagers ungdom, hade härstädes insatt till Landtvärnsman, och hvilken mot Harald Hårfagers anspråk en tid tappert försvarade landet men slutligen sjelf stupade i en drabbning; Hertig Guttorm, Harald Hårfagers morbroder, och af honom insatt till Höfdinge öfver Wermland samt öfver Wiken eller Bohuslän; Guttorm, Harald Hårfagers son, den förenämde Guttorms fosterson och efterträdare i styrelsen öfver Wermland och Wiken. Derefter uppstodo mellan Harald Hårfagers herrsklystne söner flera oroligheter och strider om Wermland, hvarunder landets styrelse var mycket förvirrad, samt än förvaltd af Norrska Höfdingar, såsom Arnvid Jarl, än af Svenska, såsom Ottar Jarl, m. fl.³⁾

Af Sverige uteslutande beroende Höfdingastyrrelse och Höfdingar. 1000—1568.

Då Olof Tryggvasson i Norrige, år 1000, i det ryktbara slaget vid Swoltern blifvit besegrad af Olof Skötkonung i Sverige och Sven Tveskägg i Danemark, erhöll Olof Skötkonung vid Norrska rikets delning en tredjedel deraf och deribland Wermland, som ännu icke under detta namn innefattade mera än det af Olof Trätälja uppröjda riket, vester om Klarelfven. Detta land, som sedan alltid varit förenadt med Sverige, blef nu till sin styrelse laggd under Höfdingarna i Westergöthland,⁴⁾ hvilka ditintills vanligen beherrskat större delen av trakterna öster om Klarelfven, neml. Wisnum, Ölme och Väse härader, som med tiden erhållit namn af Wermelands skog, samt bergslagen, som erhållit namn af Wermelands berg. Dessa trakterna öster om Klarelfven blefvo hädanefter, för sin närbelägenhet skull, så småningom mer och mer införlifvade med det egentliga, vester om nyssnämnda elf belägna Wermland,

samt med tiden ansedda och betraktade som en väsendtlig del deraf. Denna Wermlands förening med Westergöthland under en styrelse fortfor till omkring år 1430. Under denna tiden uppkom, för uppbörden av kronans inkomster, indelningen af de 2:ne äldsta Fögderierna härstädes, neml. Östersysslet, hvars fogde bodde på Axevalla, och Westersysslet med sin fogde på Lödöse.

Bland Höfdingar öfver Wermland och Westergöthland under denna tiden märkas följande. Ragvald Ulfsson Jarl, Olof Skötkonungs syskonbarn, förut Höfding öfver Westergöthland och, efter Wermlands förening med detta landskap, tillika Höfding deröfver, sökte ifrigt att bemedla vänskap mellan Olof Skötkonung i Sverige och Olof Haraldsson i Norrige hvarföre han slutligen måste gå i landsflykt till Gårdarike l. Ryssland:⁵⁾ Valgothe Hundheden, Ragvalds efterträdare, en ifrig hedning, men som dock omsider lät döpa sig och blef christen samt dog i sjelfva dopkläderna; Håkan Ifvarsson, Jarl blott öfver Wermland i konung Stenkils tid (Se Förra del. p. 53); Kettil Ochristen, Ugin, Carl Sunnesson, Ulf Sunnesson, Birger af Brosa, m. fl.⁶⁾

Omkring år 1430 blef Wermland afskiljdt från Westergöthland och förenadt med Nerike. Denna förändring skedde förmodl. för Nerikes och Wermlands närmare beröring med hvarandra, och var redan tillvägabragt, 1444, då konung Christophers högdragna drottning Dorothea kröntes, emedan Wermland vid det tillfället uttryckligen nämnes i hennes morgongåfva och lifgeding, såsom hörande till Nerike. Detta lifgeding bestod af Örebro och dess län, Nerike, Wermland och Norskoga l. Nora bergslag, och således det väsendtliga, som ända till år 1779 utgjorde Örebro Landshöfdingedöme. Denna Wermlands förening med Nerike fortfor till Gustaf I:s tid, 1523.

Styrelsen, som hitintills varit ganska enkel och hufvudsakligen handhafv af provinsens höfdingar, ehuru boende utom landets gränсор, började under denna tiden till följe af landets tilltagande uppodling och ökade folkmängd, blifva mer invecklad och fördeld, än på flera, än på färre underhöfdingar, eller så kallade Höfvitsmän, Landtvärnsmän, Fogdar etc. inom provinsen, hvilka voro de egentliga verkställande personerna derstädes; då Öfverhöfdingarna deremot, som nu vistades i Örebro, föga synas hafva sträckt sina befattningar till annat, än blott till de allmännaste anordningarna. Af denna anledning förekomma icke i äldre handlingar, som röra provinsen för denna tiden några namn på Öfverhöfdingarna i Örebro; men af de inom landet boende underordnade styresmännen märkas följande: Joh. Herbrichtsson Köningsmark, Riks Råd och Höfdinge öfver Wermland och Dalsland, 1390; Jösse Hanisson, Höfvitsman i Wermland, 1434 och 1435, var delaktig i upproret mot Carl Knutsson och blef därföre bränd på bål, 1439: Torsten Ingelsson Rham, af Carl Knutsson förordnad till Höfvitsman i Wermland, 1436, men gjorde sig äfven upprorisk och undergick derföre samma öde som Jösse Hanisson: Claves Niclison till Ellinge och Wik, Konung Christians Råd och Höfvitsman i Wermland, 1440—1445: Nils Bratt å Vapn, af Carl Knutsson, 1456, 4:de dag Jul, adlad och satt till Landtvärnsman i Wermland; Peder Knagh, ärlig och välbyrdig man, Fogde öfver Wermland, Dal och Akerbo härad, 1480—1497; Herman Gisebar, en utländning, innehade som fogde Edholms slott, då det, år 1434,

på Engelbrecht Engelbrechtssons befallning förstördes af Peder Ulfsson; Anders Nilsson samtidig med den förenämde och Fogde på Agnesholms slott, när det blef förstördt; Otto Torbjörnasson Stuth, Fogde på det åter uppbygda Agnesholms slott omkr. 1460 eller 1470, hvars syster bortskänkte Ekenäs i Kiln till Pastorsboställe derstädes, 1431, m. fl.⁷⁾

Under Gustaf I, samt någon tid derefter, till dess hans son, Carl, emottog, såsom Hertig, styrelsen, var Wermland förenadt med Westergöthland och Dalsland till ett Ståthållarskap, ehuru dessa Ståthållare liksom de före nämde Öfverhöfdingarna, föga synas hafva närmare befattat sig med landets inre angelägenheter. Åtminstone saknas uppgifter om deras tillgörande härvid. Landets väsendtliga styrelse synes derföre under denna tiden äfven hafva blifvit handhafd af Underståthållare, eller så kallade Landsfogdar och Befallningsmän.

Bland Ståthållare eller Öfverstyresmän, som Wermland nu hade tillsammans med Westergöthland och Dalsland, märkes: Gustaf Olsson Stenbock, 1540, Riksråd och Konung Gustafs svärfader. Af underordnade styresmän inom landet märkas: Hemming Pedersson, 1525—1528, Fogde öfver Fryksdalen och Elfdals härader, och skulle deraf hålla konungen 6 karlar färdige med hästar och harnesk: Sven Kart till Amor, 1525—1529, Fogde öfver Sillerud och Svan-skog: Jöns Skrifvare, 1529: Bolvid Larsson Ankar, 1530—1542, kallas dels Skrifvare, dels Fogde öfver Wermland: Amund Jönsson, 1542: Jon Jespersson, 1543, 1544: Erik Rolfsson, 1546: Sunne Skrifvare, 1547: Erik Olsson, 1548: wälb. Harald Lake, 1551, 1552, m. fl.⁸⁾

Hertigstyrelse och Hertigar. 1568—1622.

Efter Gustaf I blef, enligt hans testamente b), Wermland tillika med Nerike och Södermanland anslagit till Hertigdöme åt hans yngste son Carl, hvilken då blott var 10 år gammal, hvarföre styrelsen öfver dessa provinser någon tid handhafdes af konung Erik XIV, såsom Carls förmyndare. Sedan Carl sjelf, vid 19 års ålder, emottagit styrelsen öfver sitt Hertigdöme, valde han Nyköping till sitt förnämsta residens, men anställte som oftast derifrån resor till Wermland, hvarest han längre mellantider vistades på sina dervarande Hertigesäten, Kroppa, Bro och Carlberg. Regeringen, hvilken hit-

b) Gustaf I:s Testamente: ... Uti like mätto offwerantwarde wii och gifwe härmedh, och uthi thenna wår sidsta wiljas krafft, wår älskelige käre yngste Son, Högborne Furst och Herre, Herr Carl medh GUDS Nådhe Sweriges, Göthes och Wendes etc. Arrfurste och Hans efterkommande Furstelige Mans ärfingar och vidare ifrån ärfvinge till ärfvinge til sit och theras Furstelige underhåld, thesse efterskreffne Slott, Stad och Låhn: etc. etc. ... item uti Wermeland i Westre Sysslet Gilbergs Häredt med Gilbergs, Longerijh, Staffunnäs, Sillerud, Gladewals, Wärmeskog och Swanskogs Sochnar; item Jusses häredt med Arffwika, Gunnarskog, Elgo, Bronskog, Ny, Kiula och Ede Sochnar: item Friisdalen medh Sund, Emterwik, Friksene och Lyswik Sochnar, item Elffwedalen med Ekehäredt, Ny, Dalby och Roda Socknar, item Normarken med Blomskog, Sillbodol, Trankhöl, Holmedal, Karl-landa, Österwaldskoo, Tingsmark, Foglewik, Hierneskog och Skillingemarks Sochnar, item Wisnums häredt, Ruudskog, Råda och Kijls Sochnar uti Östre Sysslet, item och

intills till följe af Höfdingarnas residerande i andra provinser, blott hade sträckt sig till upprätthållandet af de allmännaste och med andra provinser gemensamma inrättningar, började hädanefter omfatta specielare och provinssen ensamt rörande angelägenheter. Till denna Wermlands enskildtare, varmare och ömmare omvårdnad lämnade Hertig Carl sjelf icke allenast den första utan äfven den största föresyn. Det är denne för Wermland oförgätliga man, som provinsen har att tacka för hvad den sedan varit, hvad den nu är och hvad den än mer kan blifva. Med det verksammaste nit och de ändamålsenligaste planer tillvägagragte han de ordentligare och efter landets natur särskildt lämpade samhällsinrättningarna härstädes, hvilka alltsedan burit de lyckligaste frukter och ännu fortfara med sitt fördelaktiga inflytande, ehuru de i sednaste tider, tillfölje dels af sin egen öfvermognad dels af den nyare tidsandans påtvingande kraf, i vissa fall mer och mer börjat utvecklas i nya och mera tidsenliga former. Oagadt Hertigen sjelf personligen och oftast på stället närvarande ledde de väsendtligaste anordningarna vid denna sin kraftfulla och ingripande styrelse härstädes, bibehöll han likväl underståthållare eller Befallningsmän inom landet, såsom närmare verkställande personer, i hans frånvaro. Och under längre inträffande vistelse utom riket, såsom 1577, då han företog en utländsk resa för att uppsöka sig en gemål, 1579, då han bortreste att fira sin bröllopsfest, och 1582, då han i Heidelberg bevistade sin systerdotters bröllopp, förordnade han alltid särskilda Öfverståthållare öfver sitt Hertigdöme.

Bland Öfverståthållare under denna tiden märkas: Knut Bengtsson Hård till Ikornatorp, Knut Knutsson Lilje till Ökna och Hengelö, Joh. Herboille och Esbjörn Pedersson, 1577: Sven Olsson, Kamereraren Nils Nilsson och Esbjörn Pedersson, 1579: Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, Friherre till Möreby, 1582.¹⁰) Rland Underståthållare och Befallningsmän märkas: Peder Nilsson Gyllenstråle, 1566—1571, tillika Lagman och Krigsöfverste: Schering Eriksson Arp till Slädehammar, 1577: Lasse Botvidsson Ankar, 1582: Schering Arp, å nyo, 1587—1593¹¹): Bo Ribbing till Svansö, 1593—1599 samt 1604—1606: Olof Christophersson till Dejeberg och Gårstad, 1606—1611.

Efter Carl IX:s död, 1611, tillföll Wermland hans yngre son Carl Philip, såsom Hertigdöme; men emedan han då blott var 10 år gammal, blef styrelsen öfver Hertigdömet omsorgsfullt förvaltd af hans moder, Enkedrottningen Christina af Hollstein, till år 1622, d. 25 Jan., då hennes son, Hertigen, oförmodat afled, under ett fälttåg mot Ryssland.¹²) Nyköping var väl hennes hufvudsäte, men hon besökte dock ofta Wermland och utgaf där åtskilliga nyttiga stadgar.

Bland Underståthållare under denna tiden märkas: Bo Ribbing till Säby, 1612, densamme, som ofvanföre omnämnas under namn af Bo Ribbing till Svansö: Bror Andersson Rålamb, 1622.

Näs Häredt med Brodsätter, Ny, Huggenäs, By, Ölessrud, Millesvik. Butisätter, Eskilsäter, Twete och Kille Sochnar, item Kijls häredt medh Ullerööd, Ytter Ullerööd Graffwa, Kijls, Frijkerud, Tingsvalla och Hammaröö Sochnar, item Wäse häradt medh Wäse, Fullevik, Allster, Ölme häredt och Warnums Sockner sambt medh Wärmalandz Berg, med alle theras underliggande land, folk, adel, Clerckerij, Borgare, Bönder, Skattfundne och ofundne Bergwerk, etc. etc.¹³)

Ståthållerskapsstyrelse och Ståthållare. 1622—1634.

Efter Hertig Carl Philips död tillföll Wermland åter Svenska kronan, och har sedan aldrig derifrån varit afskiljdt. Konung Gustaf Adolph, som således blef Wermlands omdelbara beherrskare, förenade nu detta landskap med Nerike till ett Ståthållerskap, hvars Ståthållare hade sitt residens i Örebro. Denna inrättning ägde bestånd till 1634.

Ståthållare under denna tiden voro: Bror Andersson Rålamb, 1622: Bo Ribbing till Säby, 1624; Carl Bonde, 1628:

Länsstyrelse och Läns- eller Landshöfdingar från 1634 till närvarande tid.

År 1634, på Riksdagen i Stockholm, då rikets Länsfördelning tillvägagrades, blefvo Wermland och Nerike sammanslagna till ett Län eller Landshöfdingedöme, med Örebro till Länsresidens. Denna första ordentliga Länsfördelning ägde för dessa provinser bestånd till 1639. Under tiden var

Landshöfding i Örebro:

1634—1639 Friher. Gustaf Lejonhufvud, Herre till Adön och Hjelmarsberg.

År 1639 d. 16. Martii fann regeringen för godt att ändra förenämnda indelning på det sättet, att ett särskildt län med länssätet i Carlstad c) inrättades af Dalsland och Wermland, med undantag dock af Ölme och Wäse härader samt Philipstads bergslag, hvilka skulle kvarblifva under Nerike; men år 1640 d. 17 April lades Philipstads bergslag åter till Wermland. Denna indelning bibehölls till 1654. Under tiden voro

Landshöfdingar i Carlstad:

1639—1648 Olof Stake, förut Öfverste.

1648—1654 Tönnis Lagman d) Borgmästareson från Wihorg.

År 1654 d. 14 Januari förenades åter Wermland och Nerike till ett Höfdingedöme, med länsresidenset i Örebro, då Dalsland blef afskiljdt till Westergöthland. Denna indelning bibehölls till år 1779. Under tiden voro

Landshöfdingar i Örebro:

1654—1658 Frih. Gustaf Soop, förut Landsh. öfver Nora och Linde bergslag.

1658—1676 Frih. Abrah. Lejonhufvud, förut Assessor i Bergscollegium.

c) Orsaken till denna nya länsindelning med länssätets förflyttande till Carlstad var det på sin tid beryktade oväsendet, som år 1638, då landtullarna först inrättades i Wermland, uppkom på Bro marknadsplats, der Christinehamn sedan blef anlaggd, i anledning hvaraf man ansåg en Landshöfdings närvaro i Wermland för nödvändig. Men sedan man, efter anställd ransakning, funnit att detta oväsende, som äfven fick namn af uppror, icke varit af någon vädlig inflytelse för framtiden, återställdes 1654 den länsfördelningen, som 1634 först tillvägagrades.

d) När Tönnis Lagman blef Landshöfding, blef Riksrådet, Fältmarskalken Grefve Leona[r]d Torstenson, Gen. Gouvernör öfver Wermland, Westergöthland, Halland och Dalsland. Honom efterträdde Pfalzgreffen Adolph Johan, 1651, men 1654 d. 12 Jan. indrogs denna staten.

- 1676—1677 Frih. Jacob Flemming, förut Landsh. i Kronobergs län.
 1677—1680 Mårten Reutercreuts¹³⁾, förut Hofstallmästare.
 1680—1681 Frih. Claes Flemming, förut Cancelli Råd och Öfverste.
 1681—1685 Gustaf Liljecrona, förut Landshöfding öfver Upland.
 1685—1693 Frih. Didrick Wrangel, förut Landshöfding öfver Österbotten.
 1693—1707 Frih. Fromholt Fägersköld, förut Öfverste.
 1707—1714 Frih. Salomon Cronhjelm, förut Kammarh. och Stallmästare.
 1714—1719 Frih. Claes Ekeblad, förut General Major.
 1719—1729 Frih. Conr. Ribbing, förut Lagman i Halland.
 1729—1739 Frih. Erik Wrangel, förut Landshöfding i Skaraborgs län.
 1739—1756 Frih. Nils Reuterholm, förut Landsh. i Stora Kopparbergs län.
 1756— Joh. Råhfeldt.
 1756—1766 Grefve Adolph Mörner.
 1766—1779 Frih. Joh. Abr. Hamilton, förut Landsh. i Stora Kopparbergs län.¹⁴⁾

År 1779 d. 11 Febr. afskiljdes Wermland från Nerike och har allt sedan utgjort ett eget län, med länsresidenset i Carlstad, hvarest provinsens egen Landshöfdinge, såsom Konungens högsta Befallningshafvande och Chef derstädes, leder och förvaltar länsstyrelsen på 2:ne Departement eller Afdelningar, neml. Lands-Kanzliet och Lands-Kontoret, hvilka hafva hvar sin särskilda Chef, det förra, Land|s-Sekreteraren, och det sednare, Lands-Kamreraren. Under målens behandling och afgörande, hvarvid Landshöfdingen äger beslutande-rätt, är den af Departements-Cheferne, till hvars expedition det ifrågavarande målet hör, Föredragande, samt äger tillika rättighet att till protokollet reservera sin särskilda tanka. Under Landshöfdingens frånvaro utföva bägge Departements-Cheferna tillsammans Landshöfdingeembetet, hvarvid den af dem, till hvars expedition det ifrågavarande målet hör, neml. den Föredragande, äger beslutande rätt, och den andra äger rättigheten att till protokollet reservera sin särskilda tanka.

I anseende till målens fördelning på Departementerna märkes, att till Lands-Kanzli-Departementet höra Ansökningar, Besvär och Förklaringar rörande: allmänna säkerheten och landsfreden: utsökningsmål och verkställighet af laga kraftvundna domar: landets och städernas politiemål, hus- och brobyggnader samt vägröjningar: manufacturer och städernas näringar i landskulturen, schäferier och planteringar: hvad mått och vikt samt lantmäteriet angår: tiggeriets hämmande: tvister emellan församlingarne om fattiges underhåll: resandes förpassningar: skogarnas vård och skötsel samt skogsutstämplingar: jagter och djurfång, gästgifverierne samt håll- och reservskjutsen och i sammanhang dermed resandes klagomål öfver gästgifvare eller skjutsande: jordafynd: besvär öfver husesyner å kungsladugårdar och militieboställen: fångförpassningar m. m.

Till Lands-Kontors-Departementet höra ansökningar, besvär och förklaringar rörande: debitering och infordrande av kronoutskylder och dessas afkortningar, afskrifningar samt restantier, äfvensom om eftergift eller anstånd i anseende till liden missväxt: de under statsverkets disposition lydande Kungsladugårdars och Kronolägenheters arrenden: åborätt och skatteköp å kronohemman samt närmare rätt till besittning af andra kronojordar, lägenheter och fiskerier, såvida icke äganderätt är ifråga, i hvilket fall målet till-

hörer laga domstol: afhyste hemmans utbrytning, bebyggande och uppodling: ödehemmans och lägenheters upptagande: odlingslägenheter å boställen, då besittningsrätt under vissa frihetsår sökes: förmedlingar: ref- och skattläggningar: anläggningar eller förändringar av qvarnar, sågar och stampor: tionsdesättningar och jordransakningar: ändringar i roterings- och indelningsverket: durchtåg och inqvarteringar: verkställighet af Häreadsrätternas beslut om brandstod: hvad kyrkors och hospitalers samt barnhus' medel och inkomster angår: saköresmedels redovisning: allmänna byggnader, som på kronans bekostnad göras: barnuppfostringshjelp, då den af Kungl. Seraphimer-Ordens-Gillels fonder begäres: betalning för fångars forslande.

Derjente är enskilda parter föreskrifvit

1:mo. Att handlingar ej måga, utom i fataliemål e) inlemnas eller efterfrågas, utom på Canzlidagarne, hvartill Tisdagar och Fredagar äro bestämda.

2:do. Att enskilda parter icke äga att under couvert till Konungens Befallningshafvande eller Landshöfdingsembetet directe insända sina handlingar, hvilka deremot böra, på sätt vid alla andra embetsverk tillgår, af parten sjelf, eller befullmäktigadt ombud, ingifvas till det Departement, dit ärendet hörer.

3:tio. Att då sakägaren sjelf ej kan skrifva, och således icke egenhändigt underteckna; ansökningar, besvärsskrifter eller förklaringar skola vara försedda icke allenast med underskrift af författarens namn och syssla, utan ock med behörig fullmakt till handlingens ingifvande, vid den påföljd, att, om sådant uraktlåtes, någon pröfning af målet icke äger rum. (Se vidare Kongl. kung. 1/10 1812 och 19/7 1815).¹⁶⁾

Förenämnda länsfördelning, d. 11 Febr. 1779, med länsstyrelsens residenssäte i Carlstad, tog sin början d. 1 Maj 1780 och sedan den tiden hafva följande varit

Landshöfdingar i Carlstad:

1780— Frih. Joh. Gust. Uggle, förut Kammarherre och Major.
Nils Nilsson Silfversköld.
{Olov} af Wibeli.¹⁶⁾
Arvid v. Nolken.¹⁷⁾
Axel Pontus v. Rosen.
{Elias von} Ekstedt.¹⁸⁾
Joh. af Wingård.
C. F. Hammarhjelm.
H. F. Oldevig.¹⁹⁾

Syssel l. Fögderier.

Till länsstyrelsens ordentliga handhafvande, synnerligast uppbördens indrifvande och redovisande är landet fördelat i Syssel l. Fögderier, med Häreadsfogdar eller Kronobefallningsmän till förvaltare, hvilka närmast lyda och subordinera under Landshöfdingsembetet. Ända från Olof Skötkonungs tid synes landet hafva varit fördelat i 2:ne dylika Syssel, det Östra, öster om Klar-

e) Fatalietiden är här, såsom vid alla andra publika verk, kl. före 12 f. m.

elfven, samt det Vestra, vester om samma elf. Dessa Syssel bibehöllo sig hufvudsakligen oförändrade ända till år 1682, då, genom en förändrad indelning, äfven ett tredje, under namnet Mellansysslet, uppkom. Efter denna fördelning bestod Östersysslet af Visnums, Ölme, Väse, Nyeds och Philipstads bergslags härader: Mellansysslet utgjordes af Kils, Elfdalns, Grums och Näs härader samt Westersysslet af Fryksdals, Jösse, Nordmarks, Gilbergs och Carlstads Tingslags härader. Detta sistnämnda härad blev likväl kort derefter laggd under Mellansysslet. Med tiden hafva tvänne nya tillkommit, så att provinsen nu är fördelad i 5 dylika Syssel l. Fögderier, neml. Östersysslet med Visnums, Ölme, Väse, Nyeds och Philipstads bergslags härader: Norrsysslet med Elfdalns härad samt Öfra Fryksdals Tingslag, eller Fryksände, Hvitsand och Östmarks socknar, Mellansysslet med Kils, Grums och Carlstads Tingslags härader: Westersysslet med Jösse härad samt Fryksdals Nedre Tingslag eller Sunne, Ö. och V. Emterviks, Gräsmarks och Lysviks socknar: Södersysslet med Näs, Gilbergs och Nordmarks härader.²⁰⁾

Till Häradsfogdarnas närmare biträde, synnerligast till utarbetandet och afslutningen af de årliga räkningarna öfver Kungl. Maj:ts och Kronans uppbördsmedel, är i hvarje Syssel l. Fögderi en Häradsskrifvare tillsatt.

Länsmänsdistrict.

Till bevakande af ordentligt och lagenligt iakttagande af Konungens befallningshafvandes påbud och anordningar, samt till befordrande af laglig execution, när dylikt förfarande pröfvas nödigt, äro Sysslen fördelade i Länsmänsdistrict med Kronolänsmän till föreståndare, hvilka närmast lyda och subordnera under Häradsfogdarna, ehuru de äfven directe emottaga befallningar från Landshöfdingsembetet. Dylika Länsmänsdistrict äro i Östersysslet 4, utgörande det första, Visnums härad; det andra, Philipstads bergslags härad; det tredje, Nyeds härad samt Alsters socken af Väse härad; det fjerde, Ölme härad samt Wäsehärads och Fogelviks socknar af Väse härad. I Norrsysslet äro Länsmänsdistricten 2, utgörande, det första; Öfra Elfdalen, eller Ny och Dalby socknar tillika med S. och N. Finnskoga Kapeller: det andra, Öfra Fryksdalen, eller Fryksände, Hvitsand och Östmarks socknar.²¹⁾ I Mellansysslet äro dessa districten 3:ne, innefattande, det första, Kils härad: det andra, Carlstads Tingslags härad; det tredje, Grums härad. I Westersysslet, likadeles 3:ne, inbegripande, det första, Jösse härads vestra del, eller Gunnarskogs, Ny, Köla och Eda socknar: det andra, Jösse härads östra del, eller Brunskogs, Magneslags, Boda, Arvika och Elgå socknar: det tredje, Fryksdals Nedre Tingslag, eller Sunne, Ö. och W. Emterviks, Gräsmarks och Lysviks socknar. I Södersysslet, 4, omfattande, det första, Näs härad: det andra Gilbergs härad: det tredje Nordmarks härads norra del, eller Holmedals, Fogelviks, Töcksmarks, Östervallskogs, Karlanda, Jernskogs och Skillingmarks socknar: det fjerde, Nordmarks härads södra del, eller Silbodals, Silleruds och Blomskogs socknar. X

Militärförfattning.

I äldre tider, till Inledningsverkets inrättande 1686.

I äldre tider anskaffades krigsfolk, så i Wermland, som annorstädes, genom uppbådning eller utskrifning af manskap, och hvarje bonde eller hemmansägare var förbunden till tjenst i krig, om behofvet så fordrade. Efter fulländadt fälttåg återvände hvar och en till sitt hemvist för att egna sig åt sina förra landtliga yrken, till dess nya krigsöroligheter kallade till nya vapenbragder. Striden verkställdes under denna tiden i djupa leder, väpnade med pilar, lansar, kastspjut etc. Så väl till anfall som till motvärn var denna manskapets ställning stark och fast, dock blef likväl oftast slagordningen för mycket klumpig och stel, så att det merendels, vid dess skingrande, blef omöjligt att återbringa den till hållning, hälst som manskapet då så sällan haft tid och tillfälle att före sin tjänstgöring behörigt inöfva sig i taktik och krigiska manövrer. Efter eldgevärens uppfinning och fullkommande började krigskonsten alltestädes i Europa utveckla sig till allt större fullkomlighet, och man blef äfven omtänkt på stående, ständigt underhållna krigshärrar, d. v. s. sådana, der krigsfolket på längre, 5, 10 eller flera år göra krigstjensten till hufvudycke.

I nyare tider, efter indelningsverkets inrättande 1686.

En på förenämde grunder inrättad stående krigshär blef här i riket, medelst Carl XI:s föranstaltande, inrättad och regementsvis indeld på provinserna, hvarföre denna inrättning äfven bekommit namn af Indelningsverket. Nerike och Wermland, som då utgjorde ett Höfdingedöme, blefvo anslagna till fotfolk, och skulle tillsammans utgöra ett Regemente. Med dessa skedde Indelningen, d. 9 Jan. 1686, på Örebro Slott, af då varande Landshöfdingen och Öfversten i orten. Hvarje helt hemman åtog sig nu att hålla en soldat. Är likväl hemmanet af sämre beskaffenhet, så erhöi det en mindre hemmansdel sig anslagen till hjälphemman. Enligt denna Indelning utgjorde Westersysslet 520 man, neml. 129 i Fryksdalen, 127 i Jösse härad, 148 i Gilbergs härad och 116 i Nordmarken. Mellansysslet utgjorde 400 man, neml. i Elfdalen 84, Kils härad 68, Grums och Näs härader 203 och Carlstads Tingslags härad 45. Östersysslet utgjorde 280 man, hvaraf 105 i Wisnums samt 175 i Ölme och Väse härader. Compagnierna blevo 7, neml. Christinehamns, Carlstads, Näs, Elfdals, Fryksdals, Jösse och Nordmarks Compagnier. Hvar och ett af dessa bestod af 171 eller 172 man. Wermländska Indelningspersonalen uppgick således till 1200 man af hela rikets nu varande 25,409 man Infanteristyrka.

I anledning af detta Indelningsverk träffades d. 25 Juni 1688 i Carlstad en öfverenskommelse med Wermländska hemmansåboerna om en viss förordning mellan dem och soldaterna, huru den ene emot den andra sig härefter skicka och förhålla skall. Denna förordning eller detta kontrakt, som d. 18 November samma år erhöi Kongl. Maj:ts stadfästelse, består af följande 13 momenter.

1:o. Wermland åtager sig att allt stadigt underhålla 1200 man, i de härader, som förr varit utskrifning underkastade,

2:o. I ofridstider skall afgången vara ersatt till hela summan i begynnelsen af nästa år; men i fredliga tider, så snart 5 afgå af 100, som äro 60 man in alles, och det på sådant sätt, att 20 rotar sammansättas, af hvilka den första anskaffar soldaten, men de öfriga underhjelpa hans lejd. Den följande roten svarar därnäst till knekten, och sedan de öfrige skåftals efter hvarandra, till dess omgången är skedd öfver alla 20 rotar, då den förste åter gör början. Skulle vid krigstider en del af regementet blifva i grund förstördt, så skall ock ersättningen skåftals anskaffas.

3:o. Soldaten skall antingen hafva åt sig byggd en stuga, en bod och ett fähus, eller ock till så många hus inrymmas inom rotebönderna gårdar. p)

4:o. I Nordmarks, Jösse, Gilberts, Fryksdals, Elfdals, Näs, Kils och Grums härader får soldaten $\frac{1}{2}$ tunna Råg, $\frac{1}{2}$ d:o Bjugg och 2 d:o Hafra, eller ock, der sådant fela skulle, i ond och god tid, 10 Dal. k:mt för en tunna ren säd; men Visnums, Ölme och Väse härader gifva intet Bjugg, utan hel tunna Råg och lika Hafra med de förra. Öfverallt får soldaten proviantpersedlar till ett pund godt torrt kött, eller 3 Dal. k:mt, samt Fläsk och Smör $\frac{1}{2}$ pund af hvardera slaget, eller 5 Dal. k:mt för bägge q). För soldatens skjutsande och matsäcks anskaffande till möten och mönstringar frikallas rotebonden; dock bör han, mot betalning, förskjuta soldaten dertill, om så fordras och behöfves.

5:o. Hvert tredje år giver roten sin soldat en släpklädning af valmar, skor, skjorta och ullstrumpor ett par, allt af sådant slag, som i landet kan anskaffas.

6:o. Kongl. Maj:t har stadgat att soldaten ej får taga öfver 100 Dal. k:mt i leja och 12 Dal. i städsla, vid 40 Marks Silf:mts böter för den, som gifver eller tager. Både till städsla och leja skola alla i roten sin andel erlägga.

7, 8:o. Nordmarks härad har, för sina hemmans svaghet, sluppit med indelning på halftannat och $1\frac{1}{8}$ hemman²²⁾, samt Östersysslet blifvit befriadt från Boskaps- och Skjutsfärdspenningar.

9:o. Skulle något hemman råka i ödesmål eller blifva plundrat af fienden, så skola de andre, socknetals, der ödesmålet är enkelt, och häradstals der det är mer betydligt, icke allenast anskaffa manskapet efter det förr så kallade skåf, utan ock, så länge ödesmålet eller frihetsåren vara, förse sådanas soldater med hemkall och husrum inom socknen och häradet.

10, 11:o. Angår de då för tiden varande soldaters återstående leja, samt att ingen Wermlands dräng får antagas till soldat eller lejas utom provinsen.

12:o. Vid förefallande 60 mans afgång, skall ersättning likafullt ske efter skäfvat af hvar rote, fast intet just bristen faller inom den sammansatta roten, och den anskaffade soldaten transporteras till annan rote i annat härad eller socken.

p) Vid Soldatestugornas uppbyggande bekomma soldaterna äfven, efter hand, smärre torplägenheter.

q) Enligt Kongl. Maj:ts förordnande ^{14/6} 1764 betalas dessa persedlar efter markegången.

13:o. Skulle allmogen i längden icke kunna hålla detta knektehåll, så vore de underkastade utskrifning efter förra vanligheten.²³⁾

Vid denna 1686 års Indelning fritogs Bergslagen helt och hållet från roteringsskyldigheten. Dock hade Bergslagen allt ifrån k. Gustaf Adolfs tid. i nödfall måst bidra till krigsmaktens förstärkning, och under hela Carl XII:s krig anställdes utskrifning derstädes, vid grufvor och hyttor, utan åtskillnad.

Detta så kallade Nerikes och Wermlands Infanteri Regemente, hvilket vid förenämde Indelningsverks tillvägabringande uppkom, bibehölls till år 1813, då detta Regemente fördelades i tvänne, under namn af Wermlands Infanteri Regemente och Nerikes Infanteriregemente.²⁴⁾ Det förenämnda av dessa, som helt och hållet har sin station inom Wermland, blef sammansatt af 8 kompagnier, neml. Lifkompagniet (Fryksdals komp.) med 119 n:r, Kils med 116, Jösse med 111, Elfdals med 112, Grums med 117, Nordmarks med 107, Näs med 109 samt Gilbergs med 117 nummer: utgörande tillsammans 908 man, (med) 10 Fältmusikanter, 24 trumslagare, 16 musikanter på åtskilliga instrumenter: alla med nummerlöner. Nerikes Infanteri Regemente deremot erhöi blott till 3:ne Kompagnier sin station i Wermland, och dessa 3:ne äro Alsters, Ölme och Visnum(s) Kompagnier, utgörande tillsammans 292 man i. nummer, eller omkr. $\frac{1}{3}$ del av kompagniet²⁵⁾, som består af 766 man.

Af hela rikets extra Roteringsstyrka²⁶⁾, 3,387 man, utgör Wermlands 163 man, hvilka under ofredstrider, såsom förstärkning tillkommer det indelade manskapet.

Wermlands värfvade Fältjägare-Regemente består af 600 man, indelta på 6 Kompagnier, hvardera utgörande 100 man, med 4 Förste Korporaler, 4 vice Korporaler samt 4 Hornblåsare.

Af hela rikets konskriptions- l. Beväringmanskaps alla fem samställda klasser, år 1812, antagna och fastställda, uppgående till 95,518 man, utgör Wermland en icke obetydlig del.

Sedan 1832 arméens indelning uti Inspektioner och Brigader upphört, och i deras ställe rikets 6 Militärdistricter inrättades, blef Wermland inbegripet i det Femte af dessa, bestående af Örebro, Carlstads, Fahlu och Gevle län, med Lif Regem. Husarer, Dal, Helsinge, Nerikes, Wermlands Infanteri- och Fältjägare Regem.

Lagskipningsförfattning.

I äldre tider, till Häradsrätternas införande 1668.

Lagskipningen handhafdes i äldsta tider dels af konungarne och Jarlarne sjelfva, dels af andra, de mäkt betydande män i samhället, hvilka under bar himmel utöfvade domarkallet på vissa ställen, Domaresäten l. Domareringar kallade, bestående af 12 l. 24 i rundel uppresta stenar till sittställen för Nämnden l. Bisittarne, samt en sten i midten för Domaren. För vestra Wermland l. trakterna vester om Klarelfven har utan tvifvel förnämsta domaresätet varit vid gården Hargene, $\frac{1}{2}$ mil söder om Sifhella l. Seffle bro, der Olof

Trätälja förmodeligen sjelf dömt och sedan Konungarna och Jarlarne efter honom. Äfven har ett viktigt Domaresäte sannolikt tidigt varit inrättadt på Tingvallaön, emedan gamla lagen bestämmer att "vapnasyster skulle hållas i Thingwallom af Warmelande"; r) och "Räfsttingen skulle hållas i Thingwallom Mandaghin efter Midfaste Synodag" s), hvarföre utan tvivel rättgångar länge der varit öfliga, innan de i skrifven lag blevo bestämda t). Utom dessa voro på åtskilliga andra ställen i provinsen dylika Domarsäten (Se Förra Del. p. 144, 145).

Domarne fälades och afkunnades härstädes utan ledning af skriftliga stadgar, antingen efter gammal plägsed eller efter Domarens och Nämndens godtfinnande. Redan vid Olof Trätäljas tid utgaf dock Westgötha Lagmannen Lumb en Lagsamling till egen och sina efterträdarens rättelse på domstolen, och såsom Wermland till sin både verldsliga och andliga styrelse tidigt blef beroende af Westergöthland, är det äfven troligt att denna Lagsamling med tiden blifvit antagen i Wermland och der gällande, till dess detta landskap, i likhet med andra provinser i riket, erhöi sin egen lag. När Wermland erhöi denna sin egen lag, kan, i brist af behöriga upplysningar, icke bestämmas. Men att landet haft en dylik intygas af ett fastebrev för en fru Ingrid på gården Sigtrygsbohl, som hon af sin man, Greger Lange, fått i morgongåfva efter Wärmelands lag. Dat. Myldesviks (Millesviks) kyrka, in Crastino Phil. Jac. 1347. u) Denna lag är dock nu förkommen, oagtadt han synes hafva funnits i konung Carl IX:s tid, emedan han bland flera landskapslagar omnämnas af denne konung i förtalet till k. Birgers lagbok.

När lagskipningen upphörde att anställas under bar himmel och förflyttades inom hus, kan icke bestämdt uppgifvas; men utan tvivel har det skett kort efter de skriftliga lagstadganden|as| antagande, då rättgångsmålen började blifva mer invecklade och spetsfundiga, än att de kunde nöjaktigt och behörigt afgöras under ett kort sammanträde.

Efter rikets indelning i Biskopsdömen, omkr. 1080, känner man, att Skara stift, som till Carl IX:s tid utgjordes af Westergöthland och Wermland, innefattade 2:ne Lagmansdömen, neml. Westergöthland och Wermland; hvarföre denna sednare provins kanske tidigt nog utgjort ett särskilt Lagmansdöme för sig sjelf.

Atminstone så länge Wermland utgjorde ett Lagmansdöme med Westergöthland har lagskipningen i begge provinserna blifvit handhafd af Jarlarne eller Höfdingarna; som sedan Wermland i anseende till lagskipningen blifvit afskiljdt till ett eget Lagmansdöme, hvilket torde hafva skett omkr. 1180, bekom denna provins sina egna Lagmän, hvilka dock oftast med lagskipningsbefattningen förenade andra sysslor. Sedan de t. e. om hösten, såsom Fogdar, uppburit skatten af bönderna, efter karfstockar, suto de om våren, i egenskap af Lagmän, myndige domare, och om sommaren anförde de krigshärarna i fält mot

r) Lands Lagen Carl IX. Konungs Balk. Cap. 11. p. 14.

s) Lands Lagen. Tings Balken Cap. 9.

t) På Tingvallaön har man likväl icke i sednare tider funnit några lemningar efter Domarsäten: troligen derföre att Domareringen derstädes, för byggnaders uppförande skull, tidigt blifvit förstörd.

u) Fernow p. 87, not c. samt p. 217.

fienden, o. s. v. Omsider dömde dessa likväl sällan sjelfva, utan förvaltade lagskipningen vanligen genom underdomare eller underlagmän, lagmansdom i värjo hafvande på Öfverlagsmannens vägnar.

Den första särskilda Lagman för Wermland, som förekommer, var Folkvinder omkr. 1180, gift med Norrska Konungens Sigurd Haraldsons dotter, Cecilia. Bland öfrige Lagmän härstädes märkas: Thyrner Jenisson, 1291—1295, en afkomling af den beryktade Uplands Lagmannen Thorgny. Thorgeir, 1340—1347, tillika Riksråd,²⁷⁾ sammanskref i förening med Ulf Ambjörsson Sparre och Algoth Bengtsson Grip, Riksråd och Lagman i Tiohärad i Westergöthland, Svea Rikes Landslag, år 1345. Detta var den första allmänna Landslag, som författades för hela Sverige; dock hindrades antagandet af densamma länge af de andelige, emedan de varit uteslutne från rådplägingarna vid dess författande. Gustaf Tunasson Sture, 1350, öfverlefde Digerdöden. Nils Olsson Winge 1497—1529, blef sistnämnde år halshuggen i Stockholm, emedan han varit delaktig i Rikshofmästaren Turc Jönsson Roos' förrädiska anläggningar mot konung Gustaf I. Gustaf Olofsson Stenbock, 1544, tillika Riksråd och Ståthållare öfver Westergöthland, Dalsland och Wermland, Gustaf I:s svärfader, m. m. Math. Pleningius (Pleningskjöld), 1640, var underlagman och tillika den förste, som här i Wermland inrättade Domböcker, m. fl.²⁸⁾.

I nyare tider, efter Häradsrätternas införande 1668.

I andra trakter af riket hade från äldre tider häradsrätter varit införda, från hvilka man fick vädja under Lagmans rätten. Dylika underrätter saknades ännu härstädes, och man började mer och mer inse ofördelaktigheten deraf. Ridderskapet och Adeln skall först hafva gjort underdånig ansökning om rättelse härutinnan hos Kongl. Maj:t, och derefter anmodade Landshöfdingen, Gustaf Lejonhufvud, Superintendenten Elfdalius, genom bref af d. 7 Juli 1666, att han skulle tillhålla presterskapet att uppmuntra och undervisa allmogen till samtyckes meddelande i denna angelägenhet. Sedan derefter af landets inbyggare ordentlig ansökning härom blifvit till Kongl. Maj:t ingifven, erhöles d. 18 Sept. 1668 en Kongl. Resolution "att i anseende till aflägsenheten från Götha Hofrätt, och det besvär, som en och annan haft med extraordinarie Commissorialrätter, skulle de få Häradshöfdingerätt. Dock skulle nuvarande Lagman oafkortadt njuta sin Lagmansmark, 8 öre, och tingskostnad, men Häradshöfdingen 6 öre och tingsgästning. Derefter skulle bägge instantierne inrättas i Wermland, som annorstädes."

Följande året höll Häradshöfding Eding ting öfver hela Wermland, men strax derefter blef landet fördeladt i 2:ne Juridictioner l. Domsagor, den vestra och den östra. Den vestra utgjordes af Nordmarks, Jösse, Gilberts, Näs, Grums, Carlstads Tingslags och Philipstads Bergslags härader: den östra bestod af Visnums, Ölme, Wäse, Kils, Fryksdals och Elfdals härader samt Carlskoga Bergslag af Örebro län.

Förenämde 2:ne Domsagor bibehöllos till år 1743, då Rikets Ständer delte dem i 3:ne. Den vestra blef då bestående af Näs, Gilberts, Nordmarks och Jösse härader: den mellersta af Carlstads Tingslags, Grums, Philipstads och Nyeds härader: den östra af Visnums, Ölme, Wäse, Kils, Elfdals och Fryks-

dals häradet samt Carlskoga Bergslag af Örebro län. — — — År 1756 blefvo dessa tvenne domsagor nogare reglerade, så att besväret skulle blifva mera jämnkadt Häradshöfdingarne emellan. Den vestra blef då bestående af Näs, Gilberts, Nordmarks, Jösse och Grums häradet: den mellersta af Fryksdals, Elfdals, Kils, Carlstads Tingslags och Nyeds häradet: den östra af Wisnums, Ölme, Wäse, Philipstads Bergslags häradet samt Carlskoga bergslag af Örebro län. År 1826 fördeltes dessa 3 Domsagor i 5, och 1829, då Carlskoga bergslag afskiljdes till Nerikes domsområde, blefvo dessa än ytterligare reglerade, så att de för närvarande hafva enahanda storlek och omfång som provinsens 5 Fögderier, neml. Östersysslets domsaga med Wisnums, Ölme, Wäse, Nyeds och Philipstads bergslags häradet: Norrsysslets med Elfdals härad samt Fryksände, Hvitsands och Östmarks socknar. Mellansysslets med Kils, Grums och Carlstads tingslags häradet; Westersysslets med Jösse härad samt Sunne, Ö. och W. Emterviks, Gräsmarks och Lysviks socknar, Södersysslets med Näs, Gilberts och Nordmarks häradet. Domsagorna härstädes tillsammans med Nerikes tvenne Domsagor utgöra en Lagsaga samt hafva från den tiden Hofrätter inrättades i riket, omkr. 1636, lydt under Götha Hofrätt, men år 1815 d. 19 Julii afsöndrades Wermeland från sistnämnde Hofrätt och förleddes under Svea Hofrätts domsområde, då äfven bestämdes, att käranden i de saker, som genom laga vad gå till Svea Hofrätt från Lagmansrätt i Wermeland, skall ingifva fri inlaga inom kl. 12 å den 60:de dagen, den oberäknad då Lagmansdomen föll, eller hafva sitt vad förlorat.

Stadslagskipningen.

Lagskipningen i städerna Carlstad och Christinehamn handhafves av 2:ne särskilda stadsdomstolar, neml. Rådstufvurätt och Kämnersrätt, samt i Philipstad endast af Rådstufvurätt. Arvika köping, som 1843 erhöill Municipalstyrelse, bestående af en Ordningsman och sex Äldste af Köpingens borgerskap, lyder ännu till sin lagskipning under Jösse häradsrätt med avseende på civile tvister, brottmål och andra domstolsärender; men ekonomi-, politi- och ordningsmål upptagas af Konungens Befallningshafvande i provinsen.

Förliknings-kommittéer.

För att till någon del kunna motverka och hämma den i sednare tider sig alltmer och mer yppade benägenhet för rättegångstvister och processer, hafva under sistförflutna decennium så kallade Förliknings-kommittéer blifvit föranstaltade på åtskilliga ställen, hvilka anstalter allestädes, der de blifvit handhafda och ledda med nit och varm rättskänsla, redan ådagalaggt ett synnerligt välgörande inflytande. År 1841 funnos dylika förlikningsanstalter i följande församlingar: Visnum, Fiskekiln, Råda, Fernebo, Brattfors, Gäsborn, Remmen, Sunne, V:a Emtervik, Brunskog, Boda, Magnskog, Ransäter, Grava, Hammarö, Nor, Grums, Segerstad, Gilberta, Långserud, Stafnäs, Glafva, Werm-

skog, Sillerud, Silbodal, Blomskog, Trankil, Holmedal, Fogelvik, Töcksmark, Östvallskog, Karlanda, Jernskog, Skillingmark, Millesvik, Eskilsäter, Ölserud, Botilsäter.

Bergslagslagskipningen.

Till lagskipningens handhavande vid grufvorna och hyttorna i bergslagen samt hamrarna i och utom bergslagen, hvarest oftast rättegångsmål förekomma, hvilkas utredande och afdomande fordra noggrann kännedom och insikt i bergs- och brukshandteringen, inrättades omkr. 1630 härstädes ett så kalladt Bergsfögderi l. Bergmästaredöme, hvars föreståndare, som bär namn af Bergmästare, tillhör att i de mål, som röra bergs- och brukshandteringen, rannsaka och döma. Detta Bergmästaredömet område var från början vidsträcktare än för närvarande, emedan det innefattade, utom Wermland, Dalsland och Carlskoga bergslag, äfven Nora och Lindesbergslagen samt jernbruken i Fellingsbro, Näsby och Ervalla socknar. Omkring 1671²⁰⁾ inskränktes detta omfång, så att Bergmästaredömet härstädes sedan omfattat Wermlands och Carlskoga bergslager, samt jernbruken i Wermland, Dalsland och Bohusland.(!) Sessionerna till här förefallande tvistemåls afgörande kallas Bergsting, och flera dylika hållas årligen.

Tullförfattning.

Redan på riksdagen år 1617³⁰⁾ beslöto Ständerna att den så kallade lilla tullen l. accisen skulle vid städerna uppbäras, enligt hvilket beslut sedermera alla till städerna ankommande varor, boskap, hö, ved m. m. förtullades. Vid denna tid blefvo äfven Bjurbäcks och Brattfors bergstullar inrättade i trakten af Philipstad. År 1638 beviljades, för penningebrist skull till Tyska kriget, de egentliga landtullarna, och Peder Flygge var den, som samma år föranstaltade om dessa tullars inrättande i Wermland. f) De äldsta landtullarna blefvo inrättade in i landet vid Gullspång i Råda, Gisslarbo i Rudskoga, Forss i Lung-sund, Östmark och Radum samt Trötvik i Fryksdalen. Utom dessa inrättades äfven, synnerligast med afseende på lurendrärerjets hämmande, en sträcka af tullar efter hela Norrska gränstrakten, hvilka från norr till söder voro vid Wing-

f) Landtullarnas inrättande i Wermland förorsakade ett på sin tid vida be-
ryktadt oväsende på Bro marknadsplats, der Christinehamn sedan blef anlaggd.
Peder Flygge hade, för tulluppbörden skull på nyssnämde marknadsplats, d. 21 Sept.
1638, föranstalltat om ett skranks inrättande omkring marknadsplatsen. Denna nya
inrättning behagade icke de marknadssökande bönderna, hvarföre de, under kraf-
tiga hotelser, nedrefvo skranket, och Flyggen måste, av fruktan att blifva ett rof för
deras uppbragta sinnesstämning hemligen aflägsna sig från stället på en båt. Denna
tilldragelse blef sedan nästan ansedd som uppror, och Wermländningarna fingo upp-
bära många obehagliga tillmälen derföre, ända till dess Prosten Elfdalius i Fryks-
dalen genom ett grundligt försvarstal inför Riksdrotsen Gabr. Oxenstjerna, som af
regeringen blef utsänd till händelsens närmare undersökande, ådagalaggt Werm-
ländningarnas oskuld och visat att de marknadssökande Westgötharna hade största
delaktigheten deruti.

X Äng i Elfdalen, Långerud och Lekvattnet i Fryksdalen, Bogen och Helgeboda samt
 Magnebro i Jösse härad, Skillingmark, Dalen, Hån, Vång, Smougesund och Sand-
 viken i Nordmarken. Öfver alla dessa landtullar i Wermland tillsattes en öfver-
 inspector, och gränstullarne fingo dessutom sin egen öfveruppsyningsman eller
 Inspector, hvilken vid förefallande mål höll gränsetullsrätt i Carlstad, med 2:ne
 af Stadens Rådmän till bisittare. Till nogare uppsigt på tullbetjeningen till-
 sattes 2:ne Tulluppsyningsmän, den ena i Elfdalen och Fryksdalen, den andra i
 Jösse härad och Nordmarken. Äfven tillsattes en Uppsyningsman eller Jagt-
 löjtnant till sjös i sjön Stora Le, på gränsen mellan Wermland, Dalsland och
 Norrige tillika med 2:ne jagtkarlar och 8 gränsridare. Själva tullarna sköt-
 tes och handhafdes af så kallade Tullnärer, men utom dessa voro 6 Besökare
 tillsatta, neml. vid Wingång, Bogen, Helgeboda, Magnebro, Smougesund, och
 Sandviken. Denna brokiga tjenstemannapersonal, hvars enda befattning bestod
 i sniket uppvädrande och beskattande af de trafikerandes varor, ehuru deras
 tillgörande stundom för en lumpen sidogåfva öfvergick till det blindaste öfver-
 seende, bibehöll sig, under vexlande hat och förakt af allmogen, så i Wermland
 som i det öfriga rikets provinser, ända till d. 30 Nov. 1810, då Kongl. Maj:t
 fann för gott att afskaffa denna Landtullinrättning, för det tvång skull, som
 denna inrättning förorsakat på den inhemska handeln och rörelsen. Dock bibe-
 hölls förpassningsverket i alla Stapel- och Sjöstäder utan undantag samt de
 större uppstäderna, der antingen någon betydlig rörelse förefaller, jernväg, to-
 baksfabrik eller sockerbruk finnes, eller som med Saltsjön hafva sjöledes gemen-
 skap. Till följe af denna Kongl. förordning upphörde, d. 1 Jan. 1811, all uppbörd
 af Landtull, äfvensom af accis för varor, som ifrån inrikes orter till stad föras;
 men tullbevakningen å rikets vidsträckta gränсор och kuster bibehölls som förr.
 Till kronans ersättning härför erlägger Carlstad 635, Christinehamn 470, Phi-
 lipstad 205 R. Samtliga städerna i Riket erlägga 90.000 och landet 60.000 R.

Efter år 1817, enligt då utfärdade Kungl. M. och rikets Kommerce Kollegii
 kungörelse, organiserades såväl i Wermland som i Jemtland, Elfsborgs och Sto-
 ra Kopparbergs län en gränsetullrätt i hvarje Tullinspectors district, bestående
 af Inspektoren i districtet, såsom ordförande, och, till ledamöter, af en kronobe-
 tjent samt tvenne af häradets nämnd, hvilka skulle upptaga och pröfva alla
 sådana inom districtet förefallande ärender, hvilka enligt författningarna till-
 höra tulldomstols handläggning. Denna författning upphäfdes dock, 1820, då
 de mål, angående förbrytelse mot tullförfattningarna, hvilka kunde förekomma
 inom de dessa gränsetullrätter tillhörande districter, för framtiden borde, efter
 belägenheten af den ort, der gerningen skett, upptagas vid Sjötullsrätten i
 Strömstad, Rådstufvurätterna i Wenersborg, Åmål, Carlstad och Fahlun, eller
 stadsrätten i Philipstad. Genom Kongl. förordningen af d. 7 Maj 1831 upphäf-
 des Sjötullsrätterna helt och hållet, och de åligganden, hvilka tillhört dessa
 domstolar, öfverflyttades på Rådstufvurätterna, med undantag af gränsetullrät-
 terne vid Funnesdalen i Härjeådal och Haparanda i Norrbottens län, hvilka
 för sin aflägsenhet från städer skulle tills vidare bibehållas. (Se vidare Regle-
 mente för tulltjenstemännen i riket d. 1 Oct. 1831, med tillägg af d. 14 April
 1838).

Enligt Kongl. M. och rikets Kommerce Kollegii Kungörelse af den 22 Sept.
 1817 stadgades, att, med undantag af Kongl. personer och utländska ministrar,

alla resande och trafikerande skola vid ankomsten till Carlstad, äfvensom till några andra väl bevakade städer och bevakningsstationer, neml. Stockholm, Götheborg, Wenersborg, Örebro, Hofva, m. fl., vara underkastade visitation på sitt restyg och medhafvende persedlar. Men att deremot i alla öfriga städer en sådan kontroll kommer att upphöra, samt genomfarten blifva fri och obehindrad, i andra fall, än då förpassade varor ankomma eller skola under förpassning derifrån afgå. Med afseende härpå stadgades, att hvar och en resande, som medförer gods, hvarå förpassning är utfärdad, åligger att vid ankomsten till den stad eller ort, dit förpassningen är ställd, behörigen anmäla sig hos tullkammarföreståndaren på stället, för att aflemna förpassningen och undergå kontroll, att de varor, som medföras, till qvantitet och beskaffenhet med förpassningen öfverensstämma. Denna författning blef likväl (Se berättelse om riksstyrelsen d. 23 Jan. 1823), någon tid derefter inskränkt till städerna, Stockholm, Södertelje, Norrköping, Jönköping, Götheborg och Örebro samt byn Hofva i Skaraborgs län. Om tullförpassning och bevakning utfärdades vidare Kongl. förordn. af d. 10 Aug. 1825, d. 5 Julii 1827, d. 21. Mars 1829, d. 9 Nov. 1830, d. 28 Nov. 1835 etc. samt d. 15 Maj 1843, enligt hvilken sistnämnda förordning förpassningstullkamrarna i uppstäderna indrogos och all förpassningsskyldighet upphörde för både gods och fartyg vid inrikes fart å insjöar, floder och kanaler, äfvensom under forsling landvägen. Dock äga, enl. denna förordning, Tullverkets reseinspectorer, kronobetjente och andra vederbörande ännu rättighet att verkställa undersökning efter olofligen infördt gods, på sätt nyss angifna förordning stadgar. Enligt rikets närvarande fördelning i tulldistricter utgör Elfsborgs län tillika med större delen af Wermland ett så kalladt gränsetulldistrict. Endast Christinehamn hör till ett inre tullbevakningsdistrict. Närvarande tullstaten härstädes består af en District-Chef i Carlstad öfver nyssnämnde gränsetulldistrict: en Tullförvaltare i Carlstad med en Bevaknings-Controleur och en vaktmästare: en Gräns-Inspector i Philipstad med vaktmästare: en Gräns-Inspector i Arvika med vaktmästare; 7 Gränssidare i gränsehäraderna mot Norrige. Till det inre tullbevakningsdistrictets del härstädes hörer blott en Förpassnings-Inspector i *Chamn*, hvilken tulltjensteman likväl, genom stadgande i sistnämde Kongl. förordning af d. 15 maj 1843, hädanefter erhåller benämningen af Tullkammarföreståndare och Tullverkets ombud.

Jägeriförfattning.

Till vårdande och bevakande af Wermländska skogarna, synnerligast på kronohemmanen, hafva sedan omkr. 1623 Skogs- och Jägeritjänstemän varit tillsatta, hvilka enl. närvarande Jägeristat utgöras af en Öfverjägmästare såsom Chef, en Hejdridare, en Kronojägare, samt 14 Kronoskogvaktare, hvilka sistnämnda dock i sednare tider förminskats, så att de för närvarande blott utgöra 8 till antalet. Vid nuvarande Jägerichefs afgång skola likväl enl. Skogs- och Jägeristatens reglering d. 19 Mars 1836 och d. 16 Mars 1838 Wermlands och Örebro län sammanslås under en Öfverjägmästare, en Öfverjägare och 4 Kronojägare, jemte Kronoskogvaktare. Se vidare Kongl. Maj:ts förordning om sko-

garne i riket, d. 1 Aug. 1805, med tillägg och ändring af d. 18 Dec. 1823 och d. 5 Mars 1831, samt Instruction för Skogs- och Jägeristaten i Riket af d. 16 Mars 1838. Kongl. Kammar-Collegii circular af d. 14 Apr. 1824, f) och af d. 6 Sept. 1831.

Postförfattning.

Ordinarie posten i riket inrättades i drottning Christinas tid och 1643 utgafs den första posttaxan. Kort derefter inrättades äfven postkontor i Carlstad, Christinehamn och Philipstad. År 1837 inrättades postkontor i Åtorp i Wisnums härad och Nysunds socken och 1839 inrättades äfven ett i Arvika köping; så att postkontoren för närvarande härstädes äro 5. I äldre tider var postgången i hvarje vecka merendels enkel och blott mellan få ställen dubbel; men sedan i sednare tider rörelsen i landet mer och mer tilltagit, har äfven till följe deraf, postgången, nästan utan undantag, mellan alla ställen blifvit fördubblad, mellan några äfven 3- och 4 dubblad.

Snällposten i riket inrättades 1830, till möjligaste skyndsamma communication mellan Christiania i Norrige och Stockholm, samt skiljer sig från den ordinarie posten derutinnan, att den allestädes skyndsammast fortskaffas med gästgifvareskjuts, och ej emottager bref eller paketer öfver 8 lods vikt. Denna posten gick, en tid efter dess inrättande, från Örebro, genom Carlskoga, Christinehamn, Carlstad och vidare till Norrige; men sedan, 1837, postkontor i Åtorp blifvit inrättadt, har denna posten, tillika med den ordinarie, gått från Örebro, genom Åtorp, Christinehamn, Carlstad, Arvika och vidare till Norrige.

År 1830 d. 22 Oct. anbefalltes tydliga Stämpelaftryck på alla från postkontor afgående bref.

De från äldre tider inrättade posträtter samt blandade post- och Rådstufvurätter, äfvensom Kongl. Maj:ts Canzlirätts domsrätt, i hvad postväsendet angår, upphäfdes d. 9 Nov. 1836, då de postväsendet rörande mål öfverflyttades på allmänna domstolar, neml. Rådstufvurätten i den stad, der postkontor finnes, men under Rådstufvurätten i länets residensstad, om kontoret är på landet beläget. (Se vidare förklaringen häraf d. 25 Aug. 1837.)

Posternas ankomst.

Ordinarie postens ankomst till Carlstad:

Söndagar och Torsdagar, kl. 7—9 f. m., från Stockholm, samt alla norr derom belägna orter, jemte Finnland och Ryssland, äfvensom från Stora Kopparbergs, Westmanlands, Södermanlands, Nerikes och Wermlands län, Ekesjö, Gränna och Jönköping.

Onsdagar och Lördagar, kl. 9—10 f. m. från Elfborgs, Götheborgs, Hallands, Kalmar, Gottlands, Kronobergs, Blekinge, Cristianstads och Malmöhus län, samt från utrikes orter öfver Ystad och Helsingborg och från Qvarsebo, Wernamo och Hvetlanda.

f) Skogs- och Jägeribetjeningen är förbudet, att något inseende öfver Skattemannaskogen, undantagande Ekeskogen, sig tillvälla.

Snällpostens ankomst till Carlstad:

Tisdagar och Lördagar, kl. 7 e. m. från Norrige och Arvika.

Onsdagar och Lördagar, kl. 10 f. m. från Stockholm, Arboga, Örebro och Christinehamn.

Ordinarie postens ankomst till Christinehamn:

Söndagar, kl. 1 e. m. från Götheborg, Wenersborg, Uddevalla, Åmål, Carlstad, Arvika och Norrige.

Måndagar och Fredagar, kl. 9 f. m. från Mariestad jemte alla södra orter såsom Skåne, Blekinge, Småland etc., samt från Götheborgs och Bohus län.

Tisdagar, på aftonen, från Philipstad.

Onsdagar och Lördagar, sednare på aftonen och natten, från Stockholm, Westerås, Arboga, Örebro, alla norra orter, Finnland och Ryssland, samt från Norrköping, Linköping och öfriga städer inom Södermanland och Östergöthland; samt Lördagar äfven kl. 9 på aftonen från Philipstad.

Thorsdagar, kl. 1 e. m. från Götheborg, Wenersborg, Uddevalla, Åmål, Arvika och Norrige, samt från Philipstad.

Snällpostens ankomst till Christinehamn:

Tisdagar, sednare på aftonen och natten, från Stockholm, Arboga, Örebro, Åtorp, samt från Christiania, Arvika och Carlstad.

Lördagar, kl. 5 f. m. från Stockholm, Arboga, Örebro och Åtorp, samt på natten från Christiania, Arvika och Carlstad.

Ordinarie postens ankomst till Philipstad:

Söndagar och Thorsdagar, från Stockholm, Upsala, Westerås, Örebro och Christinehamn, samt från öfriga städer i norra, östra och södra orterna.

Måndagar och fredagar, från Götheborg, Wenersborg, Mariestad, Carlstad och Norrige, med flera städer från vestra orterna.

Ordinarie postens ankomst till Arvika:

Söndagar och Thorsdagar, kl. 11 e. m. från alla inrikes orter, äfvensom från Finnland och Ryssland, med undantag af Götheborgs, Elfsborgs, Hallands, Christianstads och Malmöhus län.

Onsdagar och Lördagar, kl. 3 e. m. från Götheborgs, Elfsborgs, Hallands, Christianstads och Malmöhus län, jemte utrikes orter öfver Ystad och Helsingborg.

Snällpostens ankomst till Arvika:

Fredagar och Lördagar, kl. 11 f. m. från Norrige.

Onsdagar och Lördagar, kl. 9 f. m. från Carlstad, Christinehamn, Örebro, Åtorp, Stockholm och Skaraborgs län.

Ordinarie postens ankomst till Åtorp:

Söndagar och Thorsdagar, kl. 5 e. m. från Christinehamn, Carlstad, Arvika och Norrige.

Måndagar och Fredagar, kl. 9 f. m. från Götheborgs, Elfsborgs, Skaraborgs, Hallands och Malmöhus län, samt från utrikes orter öfver Helsingborg.

Onsdagar och Lördagar, kl. 5—6 e. m. från Stockholm och de norr derom belägna län, äfvensom från Stora Kopparbergs, Westmanlands, Örebro, Söder-

manlands, Östergöthlands, Jönköpings, Kalmar, Kronobergs, Gottlands, Blekinge och Christianstads län, samt från utrikes orter öfver Ystad och Greifswald.

Snällpostens ankomst till Åtorp:

Söndagar och Onsdagar, kl. 3 f. m. från Christinehamn, Carlstad, Arvika och Norrige.

Tisdagar och Fredagar, kl. 11 f. m. från Örebro, Arboga och Stockholm.

För bref, hvilka i vikt uppgått till $1\frac{1}{4}$: dels lod, erlägges betalning endast för 1 lod, samt för dem av $2\frac{1}{4}$: dels lod, likaledes endast för 2 lod, och så vidare i samma förhållande. Enligt Kongl. Maj:ts Nådiga förordning af d. 13 Oct. 1785, modereras vidare postposten sålunda, att ett bref, som väger från 9 till 19 lod, inclusive, afgår för 8 lod etc. Se almanackan.

Tabell öfver Wermländska posternas afgång jemte breftaxa.

(Se Wermlands kalender.)

Landtmäteriförfattning.

Till anställande af ordentliga ägo- och vägmätningar, afvägningar, renovationer af chartor samt måtts, måls och vigts justerande m. m., äro Landtmäteritjenstemän tillsatte, hvilka i Wermland, såsom i alla öfriga rikets län, utgöras af en Förste, en Andre Landtmätare, med lön på stat, samt så många Commissions- och vice Commissions Landtmätare, som behofvet fordrar. För närvarande finnas inom provinsen omkr. 9 Commissions- samt ungefär lika antal vice Commissions Landtmätare, och hela Wermländske Landtmäteripersonalen, Auscultanter och Elever inberäknade, uppgår till ett antal af circa 40. Till förvarande af de af landtmätarne i länet upprättade conceptskartor och handlingar är i Landshöfdingeresidensstaden Carlstad, liksom i de öfriga rikets län, ett Landtmäterikontor g), hvilket har till föreståndare Förste landtmätaren i länet, samt bör, å första och sista söcknedagen i hvarje månad, vara öppet och för en hvar tillgängligt. (Se vidare, angående landtmäteriförfattningen, Kongl. Instructionen för Landtmäterikontoret, d. 4 Maj 1827, med ändringar och tillägg af d. 3 Mars 1832).

Sjukvårdsförfattning.

Provinsialläkaredistrict.

Till sjukvårdens handhafvande i allmänhet, synnerligast till så kallade medico-legala besigtningars anställande samt till yppade farsoters hämmande m. m. (Se Instr. för Provinsialläkarne i riket af. d. 13 Juni 1822, med ändring af

g) Så länge Wermland och Nirke tillsammans styrdes af en Landshöfdinge, och denne residerade i Örebro, hade äfven begge dessa provinser, på sistnämnda ställe, ett gemensamt Landtmäterikontor; men sedan Wermland, 1779, erhållit sin egen Landshöfdinge med residenssätet i Carlstad, blef äfven derstädes ett särskildt Landtmäterikontor för Wermland inrättadt.

d. 30 Junii, 1831 samt ytterl. föreskrifter af d. 28 mars 1835) äro Provinsialläkare tillsatta, hvilka hafva hvar sitt district att vårda. Från äldre tider har provinsen varit fördeld i 2:ne dylika ordinarie Provinsialläkaredistrict, men efter år 1832 uppå dåvarande Landshöfdingen af Wingårds underdåninga hemställan till Kongl. Maj:t, hafva dessa ytterligare blifvit fördelade i 2:ne extra ordinarie, så att Provinsialläkaredistricten härstädes nu äro 4. Af dessa innefattar det första Wisnums, Ölme, Wäse, Carlstads Tingslags, Kils, Grums och Näs härader; det andra inbegriper Philipstads bergslags, Nyeds och nedre Elfdals härader; det tredje utgöres af Jösse, Nordmarks och Gilbergs härader; det fjärde innefattar hela Fryksdals, tillika med öfra Elfdals härader.

Dessutom hafva delägarna i Uddeholmska bolaget utverkat tur och befordringsrätt för en af dem antagen läkare, hvilken det åligger att på vederbörande auctoriteters anmodan bestrida en del av Provinsialläkarens göromål. På lika sätt och med enahanda åliggande hafva Possessionaterna i Näs härad för sig antagit en särskild läkare.

Lazaretter.

Till vårdande af sådana sjuka, hvilka äro behäftade med svårare eller smittosamma sjukdomar, äro 2 Lazaretter inrättade, neml. ett i Carlstad och ett i Philipstad. På det förstnämnda vårdades, 1837, 78, och 1839, 82 personer, till hvilkas underhåll kostnaden 1837 utgjorde 1427 Rdr, 32 s., 5 rst., samt 1839, 1305 Rdr, 47 s., 4 rst. Philipstads Lazarett har genom enskildt sammanskott egentligen för skadade gruf- och bergsarbetare tillkommit samt tillhör gemen- samt staden jemte bergslagen och Nyeds härad, ehuru, sedan den så kallade 3 skillings- eller kurhusafgiften numera af nyssnemde orter till denna sjukhusinrättning ingår, äfven andra sjuka från dessa orter lemnas sjukvård. Efter år 1817 inrättades på bägge dessa Lazarett en särskild sjukhusafdelning, Kurhus kallad, för veneriskt smittade personer. År 1837 vårdades på Carlstads kurhus 251, och 1839, 245 personer, till hvilkas underhåll kostnaden 1837 utgjorde 6985 Rdr. 46 s., samt 1839, 5238 R., 9 s., 9 r. År 1837 vårdades på Philipstads kurhus 4, och 1839, 18 personer, till hvilkas underhåll kostnaden 1837 utgjorde 153 R. 39 s. 7 r., samt 1839, 398 R. 4 s. 8 r.

Stadssjukvården.

I städerna bestrides sjukvården af särskilda Läkare, neml. i Carlstad och Christinehamn af en ordinarie Stadsphysicus, som på hvardera stället tillika är Stadschirurg, i Philipstad bestrides sjukvården af läkaren vid dervarande Lazarett. Utom städernas ordinarie läkare handhafves sjukvården derstädes ofta till en del af antagna extra ordinarier, samt i Carlstad, Philipstad och Arvika köping äfven af de derstädes bosatta Provinsialläkarna.

[KAP. 2]

Ecclesiastika uppgifter.

Wermländningarnas Hedniska Religions beskaffenhet.

De Hedniska Öfvergudarna Thor, Oden och Frigga, erhöilo från äldsta tider, så väl i Wermland, som i de öfriga trakterna af riket, den synnerligaste dyrkan. Thor anropades i hunger, pest och allmän nöd. Oden erhöil dyrkan och offer vid krigsföretag, och Friggas ynnest utbad man sig i allt, som hörde till nöjen, kärlek och giftermål. Utom dessa Öfvergudar, hvilka dyrkades på allmänna ställen, hade man äfven flera så kallade Skurgudar, hvilka erhöilo offer och dyrkan hemma i husen. Öfvergudarnas dyrkan anställdes dels på höjder och berg, dels i lundar, såsom vid Höglunda, dels i ordentliga tempel, såsom vid Gilberga, vid We i Wäsehärad, och utan tvifvel äfven på flera andra ställen. De förnämsta årliga högtiderna till dessa gudars ära voro trenne. Den första anställdes vid Jultiden, Thor till ära samt till tacksägelse för god årsvext. Honom offrades då oxar och en gödd tjur, tillika med allehanda slags matvaror, i synnerhet säd och bröd. Man roade sig nu äfven med åtskilliga muntrande nöjen; hvilken sed bibehållit sig ända till närvarande tid. Den andra högtidsfesten firades i Februarii månad, Frigga l. Göja till ära, då tackoffer frambars för säd och nöjen och bönoffer anställdes för kommande god årsvext. Dessa offer bestodo i säd, frukter, små foglar och den så kallade julegalten, hvilken man gödt från Jul till denna fest. Den tredje högtiden begicks om våren, Oden till ära, för lycka i krigståg och vikingafärder, hvilka då företogos. Honom offrades hundar, tuppar och i synnerhet hästar. De härvid tjenstförrättande pres-terna togos bland de mäst ansedda familjers förstfödda söner, och hade sina boningar nära vid offerställena eller templen. Deras förnämste befattning bestod i offerdjurens slagtande, hvarvid de af blodet och inelfvorna anställde spådomar om lyckliga eller olyckliga händelser, samt sökte på detta sättet tyda Gudarnas bevägenhet eller vrede. Huru långt Wermländningarna gingo i sitt vidskepliga religionsnit härvid, kan slutas af deras behandling med Olof Trätälja, deras störste välgörare, hvilken de, för hans stundom ådagalagga kallsinnighet för dessa vidskepliga religionsbruk, innebrände på dess egen gård vid Wernern och på detta ohyggliga sätt offrade åt gudarna till ett kommande godt år. a)

a) Sturles. Yngl. Saga, 47 Cap.

Till följe af dessa upplysta religionsbegrepp voro landets hedniska inbyggare mycket vidskepliga, aktade på foglars flygt och läten och dömde deraf om instundande händelser, och skuggan af detta skräck har ännu bibehållit sig på många ställen i provinsen, hvarest skrattande skator och katter, som tvätta sig, anses antyda fremmande personers ankomst. De hedniska inbyggarna härstädes voro äfven dagväljare, görandes noga skilnad mellan de dagar och tider, då ett eller annat göromål kunde och borde företagas med framgång; och ett l. annat dylikt bruk från denna tiden har äfven måktat bibehålla sig ända till våra dagar, t. e. de dödas begravande blott på vissa dagar i veckan. Att vid ålderdomen nedstörta sig utföre branta bergsklippor eller så kallade ättestupor, hvarpå ingen brist varit i Wermland, ansågs för en ädel stolthet och för en synnerlig förtjenst, emedan man genast efter en sådan våldsamt död ansågs komma till Oden i det nöjsamma Wallhall, hvarest man evigt skulle gästa med Gudarna och lefva det lyckligaste lif, under förplägning med öl och mjöd samt ånjutandet af alla i lifvet mäst älskade rätter och kräsligheter. Sina döda begrofvade de i så kallade Stenkummel l. Stenrör, af hvilka flera ännu förefinnas nästan i alla trakter af provinsen. Med tiden blef likväl detta begrafningssätt småningom öfvergifvet, och man började i dess ställe nedsätta de döda i större eller mindre så kallade ättehögar. Efter likets förbränning på bål hopsamlades askan, lades i en urna, och nedsattes midt i högen. Stundom insatte man äfven de döda obrända i högarna. Detta sistnämnda begrafningssätt övergick med Christendomen och har allt sedan bibehållit sig, ehuru högarna kommit ur bruk och endast blifvit ersatta af merendels obetydliga grafvårdar, såsom ett kors, en huggen sten, ett gallerverk omkring grafven o. s. v., hvilka minnesmärken sällan vara öfver ett eller annat år, då de äldre stenkumlen och ättehögar redan i flere århundraden bibehållit sig, och många synas trotsa den senaste efterverld.

Omvändelse till Christendomen.

Christendomens införande i Wermland väckte i början mycket motstånd. Vid föreställningen om denna religionens antagande svarade Wermländningarna vanligen: "Våra förfäder hafva i långliga tider lefvat vid heden tro och alla mått väl. Skulle vi ändra den, kunna vi ej förespå oss annat, än bestemt öde och hård medfart af Gudarna." Att Christna läran, åtminstone till namnet, redan under Olof Trätäljas tid varit känd härstädes, är otvifvelaktigt, emedan densamma då redan i flera 100 år varit antagen i England, med hvilket rike Norrmännerna, Wermländningarnas grannar, ofta hade beröring. Huruvida likväl Olof Trätälja sjelf varit denna religion bevågen, och om hans kallsinnighet mot Hedendomen, som omsider förorsakade hans död, härledt sig från tillgifvenheten till den Christna läran, saknas dock tillförlitliga intyg. Ansgarius, Nordens äldsta, beryktade Apostel, skall hafva varit den som först med alfvar och förmodeligen äfven icke utan framgång förkunnade Christna läran i Wermland. Detta skedde omkring år 829, då Olof Trätäljas afkomling Olof l. Geirstada Alf regerade derstädes. I hvilken trakt af landet han predikade, om det skedde öster eller vester om Klarelfven, är dock icke bekant. Wermländningar-

nas ifrigaste Apostel efter honom var en vid namn Thorger, som ägde Norrska konungen Olof Tryggvassons halfsyster, Ingrid, till hustru och bodde i Wiken (Bohusland). Denne Thorger, som sjelf blifvit döpt af Olof Tryggvasson, biträdde honom sedan kraftigt, med eld och svärd, att forplanta christendomen dels i Norrige, dels äfven i Wermland. Den otidiga stränghet och grymma medfart, som denne, likasom Olaf Tryggvasson, använde vid omvändelseföretaget, förorsakade likväl, att han hvarken i Norrige eller Wermland uträttade annat, än att inplanta afskyväckande tankar och begrepp om en lära, som förkunnades och påtvingades med otidig grymhet och våldsamhet; hvarföre han omsider, vid Gården Strand i Wermskog, blef ihjälslagen, ehuru han efter döden sedan länge blef dyrkad som en Martyr och ett helgon. Af brist på tillförlitliga underrättelser saknar man dock närmare kännedom om den egentliga striden, Heden- domen och Christendomen emellan i Wermland, ända till Olof Skötkonungs tid. Den höga föresyn, som denne konung, genom christendomens offentliga antagande sjelf ådagalade, verkade kraftigt till efterföljd, så väl i Wermland som flerstädes i riket. Denne Konung, som sjelf mäst uppehöll sig i Westergöthland, hade derigenom så mycket lämpligare tillfälle att i religiöst afscende utöfva ett mäktigt inflytande på Wermländningarna, såsom bland hans närmaste undersåtar; hvarföre han ock skall hafva föranstalltat om flera Wermländska kyrkors uppbyggande, såsom i Gilberga och flerstädes. Emedertid blevo icke alla Wermländningarna ännu härigenom benägna för Christendomens antagande. Härtill fordrades en längre tid af år, hvarunder Christne och Hedningar, kyrkor och afgudahus, förblefvo blandade om hvarandra, tills ändtligen Christendomen med tiden erhöll segern. Under Olof Skötkonungs son, Emund Gammal, som mycket befordrade Christendomen i hela riket, yppade sig ett synnerligt tillfälle till Wermländningarnas upplysning och förkofran i denna nya lära. En Benedictinermunk neml. från Corbey kloster, vid namn Adelvard den äldre b) beslöt, af tit för denna lärans utbredande, att öfvergifva den makliga Klosterlefnaden och blifva en apostel i Norden. Ankommen till Göthaland öfvergick han snart derifrån till Wermland, omkring år 1054, predikade evangelium så väl för inbyggarna derstädes som för Skidfinnarne, hvilka synas hafva varit Dalkarlarne. Denne andelige man, utrustad med ypperliga egenskaper till sitt viktiga verfs utförande, förelyste sjelf allestädes sina åhörare med mildhet, foglighet, dygd och fromhet i sitt lefverne, och genom detta förfarande banade han en säker väg till Hedendomens förfall och Christendomens upprättelse, ända till år 1063, då han afled i Göthaland. Kort härefter erhöll Håkan Jarl förläning af Wermland, och ehuru han visade mycken benägenhet för Christendomens befordrande, ansåg han dock ännu rådligast att låta hvar och en oantastad förblifva vid sin religiösa öfvertygelse, och således åtnjuta fullkomlig samvetsfrihet. Genom detta kloka förfarande tillvann han sig äfven både de Christnas och Hedningarnas synnerliga tillgifvenhet, så att, efter Stenkils död, först Westgötharna och Wermländningarne och derefter alla rikets inbyggare valde honom till sin konung under namn af Håkan den Röde. Dessa lämpliga och fogliga medel verka tyst men kraftigt till Hedniska qvarlefvornas utrotande och den Christna lä-

b) Adamus Bremensis är den, som lemnat oss underrättelse så väl om Ansgarii som om denne Adelwards predikande i Wermland.

rans fullkomliga seger, så att redan under de första regenterna af Sverkerska och Erikska ätterna denna sistnämde läran synes hafva varit uteslutande och allmän; synnerligast sedan nu kyrkor allmänt börjat byggas och begagnas, i dem mon skolan i Husaby kunde förse dem med lärare.²⁾

Christna religions beskaffenhet under Catholska tiden.

Ett ohyggligt Hedniskt mörker hade väl således, genom Christna religionens införande, blifvit förjagadt från Wermland; men en ej mindre mörk påfvisk viskepelse intog dess ställe. Alla med Gudstjensten förenade religionsbruk blefvo så öfverlastade med villfarelser och skräck, att den nya läran, i denna vidskepliga form, nästan mer än själfva Hedendomen förmörkade förståndet och förhärjade viljan hos menniskan. I stället för att, såsom under Hedendomen skedde, med Gudomlig vördnad hedra förtjenta män efter döden, dyrkades nu föga mindre, under namn af Helgon, både aflidne män och qvinnor. I stället för Hedningarnas Wallhall, inplantades nu läran om skärselden såsom ett mellanrum mellan jorden och himmelen. I stället för Hedningarnas religionsbruk att genom slagande, offrande och blodbestänkning tillvinna sig Gudarnas bevågenhet, uppmuntrades nu till fastande, vakande, kroppsspåkande, pelegrimsfärder, frikostighet mot kyrkor och kloster, såsom osvikliga medel att tillvinna sig himmelens ynnest. De andligas välde och sjelftagna myndighet öfverskred med tiden alla billighetens gränсор. De mäktigare bland dem summo i öfverflöd: de sysslolöse munkarna frodades i de rika klostren, och slutligen såldes själfva himmelen och saligheten för penningar.³⁾

Gudstjensten förrättades i moderkyrkorna af ordentligen vigde prester, eller så kallade Curati, som der sjöngo och mässade några psalmer och böner på Latin, hvilka de sällan själfve, ännu mindre deras åhörare förstodo; men dessa sistnämnda blefvo dock af de tillkonstlade drillningarna och tonerna, under mässningen och sången, vanligen så intagna och förtjuste, som hade de hört Englamusik från himmelen. Predikan hölls sällan mer än en gång om året, och kallades Kyrkomässa, emedan den hölls till äminnelse af den dag, då kyrkan invigdes. Emnet för predikan var vanligen hopspunna underbara sagor och berättelser om det Helgons förtjenster, som var antagit till kyrkans eller socknens Patron. I de öfriga mindre så kallade Redkyrkor, der den ordentlige presten ej hann att hålla mässa, förrättades Gudstjänsten af kringstrykande munkar från klostren, Wreta, Juleta, Riseberga, Rackaby, Gudhem, Warnhem, m. fl. hvilka kloster med tiden fingo sig tillskänkta de förnämsta hemman i provinsen, utom alla betydligare laxfisken härstädes, såsom vid Småris, Deje, Frykforsen, Borgvik, Jösseforsen, Gullspång o. s. v. Att tillse alla dessa lägenheter och uppbära inkomsterna deraf var naturligtvis munkarnas käraste sysselsättning, jemte det att de, för god betalning, betjente den vidskepliga menigheten med mässande och sjungande vid kyrkorna.

Under dessa förvända religionsåsigter hos de andelige, kan man lätt föreställa sig den bedröfliga okunnighet, som herrskade bland menigheten. Icke blott de gröfsta vidskepelser utan äfven de påtagligaste dumheter, uppfundna

och närda af de andeligas egennyttiga afsigter, vunno obehindradt, under religionens täckemantel, hos allmänheten både bifall och beundran. Emedan förnuftets bruk var insöfadt och undertryckt, omfattades med den blindaste tro allt hvad i religionens namn framställes och anordnades. Ett slafviskt iagttagande af bländande kyrkoceremonier, uppfundna till förnuftets insöfvande och till en hänförande häpenhets underhållande hos mängden, aktades och ansågs för vida kraftigare medel till salighetens vinnande, än Christi förtjenst, hvilken för detta ytliga bländverk trädde långt tillbaka i skuggan. Latinska eller från detta språk ömkligt förvridna lärostycken och böner, oftast både meningslösa och förnuftsvidriga, ansågos, genom blott upprepadet, äga en öfvernaturlig kraft och verkan. Till bevis på den oförnuftiga blindhet, som herrskade härstädes, må följande, bland allmogen då nyttjade böneformulär, anföras.

Morgonbön, nyttjad i Elfdalen.

Sanct Johas Evangelist Han byggde bro för Jesum Christ, Wår Herre är min brynja och Jesus är mitt försvar. Ser väl för min fall i dag och hvar dag: för den heta eld, för den hvassa orm, för den blinde man, som alla vähla villa kan. Den ena böna för min nöd, den ara för min död, den tredje för min fattiga själ. Den som denne Söndagsverse läsa kan, tre resor om dag, för han åt eller drick, han skall vara skiljd från pina och helfvetets nöd, med Guds ord, Amen.

En annan bön, äfven nyttjad i Elfdalen.

Arje, Maje! Grace Domer i dike buller i amen. Maja i more, meckel i bore, Messe ree, böcker bree. Guds ord. Amen. Denna bön är förvridet hopsatt af följande Latinska ord: Ave Maria! Gratias Domino dico plurimas. Amen. Mariam oro, mecum labora. Miserere, precor te.

Aftonbön, likaledes nyttjad i Elfdalen.

Jag lägger mig i vårs Herres tröst, Korsa gör jag mig för mitt bröst. Signe mig Sol och signe mig Måne, och all den fröjd, som jorden bär. Jorden är min brynja och himmelen är min sköld och jungfru Maria är mitt svärd. Amen.

Bordsbön, nyttjad i Fryksdalen.

Mat i Tirum, Gut i lirim, Silbonass, Sluk i tass, Bråtan grön, kom te sjön, Satt Guds Engel las i bok, kors i tanna, mobili poss.

På det mäst förvridna sätt råbråkades alla latinska böner, hvilka lärdes af allmogen. Trosbekännelsen börjades på följande sätt: In kom domen i dejom, påte på tömtom etc. Detta skall vara: Credo in Dominum Deum, omnipotentem etc.¹⁾

Öfvergång från Romersk-Catholska till Evangeliskt-Lutherska religionsläran.

Detta vidskepliga mörker, i hvilket Wermland så väl som de öfriga provinserna i riket, under Catholska tiden var insvept, blef omsider efter år 1520, af Gustaf I, som då uppträdde med reformationsfaklan, småningom skingradt och förjagadt. Hade denne store konung haft till biträde tillräckligt antal skicklige och kunnige personer bland presterskapet, skulle detta viktiga verk med skyndsamma steg försiggått. Men emedan på dessa var en stor brist, så fordrades, jemte klokhet och försigtighet, äfven mycken tid och tålmod till reformationsverkets genomdrifvande. Egennyttige och okunnige munkar skulle först undanrödjas eller undervisas och öfvertygas. Dernäst skulle den vidskepliga och enfaldiga menigheten med foglighet ledas och öfverbevisas. Allt detta fordrade både tid och försigtighet. Det förnämsta biträdet, konungen härvid hade inom provinsen, synes hafva blifvit lemnadt af dåvarande Landtprosten (Præpositus generalis) Mäster Jon Kråka i Holmedal. Denne ägde det förtroende hos sina embetsbröder, att han i egenskap af deras fullmäktige bevistade riksdagen i Westerås, 1527, der kloster- och kyrkoreductionen beslöts, och der Biskoparnas öfverdrifna makt och myndighet, som de tillvällat sig under Catholska tiden, tillintetgjordes. Under detta riksmöte tillvann Mäster Jon sig konungens bevägenhet, så att han, jemte Torsten Brunson af Forstena och Sven Kart, år 1531, på Herremötet i Örebro, blef utsedd att föranstalta om de på detta sistnämnde möte beviljade kyrkoklockornas uttagande i Wermland, till Lybeckska skuldens betalande; hvilket uppdrag af dessa här verkställdes utan några upproriska rörelser, som händelsen var på åtskilliga andra ställen i riket. Dessutom sökte äfven Mäster Jon, så vidt det stod i hans förmåga, att, vid reformationens tillvägbringande, lemna konungen på flera andra sätt ett verksamt biträde. Men emedan han här på orten nästan var den enda, som ifrade för denna viktiga angelägenhet, kunde, till en början, här föga mer uträttas, än att presterna, som nu mera fingo tillstånd att träda i äktenskap, förmanades och tillhöllos att oftare än förut skett predika, så godt det ock ske kunde, samt att sjunga mässan på Svenska, ehuru detta sistnämnda ej skedde utan allmogens stora förtrytsamhet c) Då Konung Gustaf till reformationens ytterligare fullbordan, fann nödigt att låta anställa en generalvisitation öfver hela riket, synes det sannolikt, att denna tagit sin början i Wermland, der den ock troligen bäst behöfdes. Mäster Georg Norrman och biskop Henrik i Westerås erhöillo uppdrag att i denna viktiga förrättning anlända till Wermland. Då de om våren, 1540, hit ankommit, funno de nästan allestädes mycken oreda i kyrkoväsendet, hvilken de likväl på allt sätt, så vidt ske kunde, sökte rätta. Sannolikt besökte de moderkyrkorna i alla pastorater. Dels af fruktan för sträng räfst, dels äfven af förtrytsamhet öfver nyheterna i reformationen, hade

c) Dels af oförstånd och enfaldighet, dels äfven af munkarnas hemliga ingifvelser klagade allmogen synnerligast deröfver, att messan sjöngs på moders-målet. En sådan Latinsk helgedom, yttrade de, skulle nödvändigt komma i förakt, då den hölls på Svenska språket.

flera prester öfvergifvit sina församlingar. I Fernebo träffades ingen prest. Kils gäll hade länge varit öfvergifvet av sin själasörjare, hvarföre visitorerna från Gilberga ditsände en Herr Sven Lorensen, med fullmakt att predika Guds ord, döpa Kilsboernas barn, jorda deras lik, m. m. Likadant lär förhållandet hafva varit på flera andra ställen. Närmare historiska uppgifter, om striden mellan Catholicismen och Lutheranismen i Wermland, saknas likväl. Dock är det troligt, att, sedan Bibeln blifvit öfversatt på modersmålet, och tillfälle att sjelf se och pröfva blifvit öppnadt för hvar och en, konungens visa och välgörande afsigter med denna religionsförändring snart insågs och understöddes, till och med af de enfalldigaste. Att för öfrigt reformationen här gjorde kraftiga och stora framsteg, kan otvivelaktigt slutas af den frimodiga ståndaktighet, hvarmed Wermlands presterskap, kort efter Gustafs tid, uppträdde mot Lithurgien.⁵⁾

Lithurgiska stridigheter.

Under Konung Johan III:s regering uppstod, genom den så kallade Lithurgien eller Röda Boken, i religionsangelägenheterna en ofridsstorm, hvilken ströckte obehagliga följder så väl till Wermland, som till andra rikets provinser. Denna mässebok, sammansmid af Herbesten och Fechten, 2:ne ifriga Catholiker, var ämnad att bana återgång till det fordna påfviska mörkret, men Wermländska presterskapets kraftiga motstånd, understödt af hertig Carl, förorsakade likväl att den härstädes aldrig blef antagen eller nyttjad. Så snart konungen alfarligt väckte frågan om Lithurgiens införande i Carls Hertigdöme, samrökallade den sistnämde sitt presterskap till Örebro, 1586, der under hans ledande och med stadfästelse af hans underskrift följande religionsbestämmelser, kända under namn af Articuli Orebrogienses, uppsattes och antogs till Lutherska lärans försvar.

"Det skulle äligga presterskapet att undervisa rätt och förmana, om någon in- eller utländsk funnes inom Hertigdömet, som vågade försmäda, lasta och bespotta den Christliga läran och våra Svenska kyrkoherdar; men ville och sådana sedermera intet rätta sig, borde de namngifvas för Öfverheten, som icke skulle undandraga sig att skaffa skälig och alfvarsam bot därå."

"Inom Furstedömet borde ingen förändring ske i kyrkoceremonierna, som brukade varit från reformationens början, och som stadfästade blifvit på det allmänna prästemötet i Uppsala, 1572. Men presterna borde ock undervisa sina åhörare, hvad skilnad det vore mellan sjelfve Guds ord och sådane af menniskor inrättade stadgar."

"Innan någon förordnades till prest i ett gäll (ordinarie kyrkoherde eller kapellan), borde hans förmän noga göra sig underrättade om hans förda lefnad, ägande insigt och skicklighet. Pröfvades han dugtig till ett så viktigt kall, borde han med skrifteligt vittnesbörd sändas till Öfverheten, att vinna fullmakt." etc. Fernow p. 416 följ."

Sedan presterna, genom detta mötes beslut, förvissat sig om Hertig Carls kraftiga beskydd, utgäfvö de några skrifter, i hvilka Lithurgiens stridande mot den Augsburgiska bekännelsen frimodigt framställdes och bevisades.

Öfver denna djerfhet blef konungen så förtörnad, att han med stegel och hjul lät straffa alla, som han kunde träffa, af Hertigens presterskap. Derefter utgaf han från Calmar, d. 12. Febr. 1588, en försvarsskrift för Lithurgien, som tillika innehöll ett Edict mot presterna i Carls Hertigdöme, hvaruti de samtliga förklarades fridlöse och fogelfrie, hvart de råkades utom Furstendömet, och allt deras gods både löst och fast förklarades i qvarstad. Emedan presterna i sina skrifter mot Lithurgien hade kallat konungen och hans ifrare för denna nya Mässeordning, Papister, så öfverhopade konungen dem här med de bittraste benämningar, såsom ärelöse förrädare, hufvudljugare, trospillare, olärde och illa lärde stimpare, åsnehufvud, Djefvuls ledamöter, satanister, m. m. Detta Edict sändes till alla Landsfogdar i riket, med sträng befallning att ofördröjligen låta kungöra det allestädes. Då presterna i Carls Hertigdöme erhållit underrättelse om detta Edict, afsände de, d. 28 Febr. sistnämde år, Domkyrkosysslomannen i Strängnäs, Herr Olof, till Hertigen, som då vistades på Mariæholm, för att i denna brydsamma ställning anhålla om hans råd och beskydd. Den 12 derpå följande Martii erhöles af Hertigen ett tillfredsställande löfte om all tröst och hjälp, som stod i hans förmåga.

Emedlertid anmodade han presterna att, tills vidare, skriftligen försvara sig och vederlägga de tillmälen konungen hade anført emot dem. Desse författade då strax derefter en försvarsskrift, hvilken, d. 19 april, afgick från Örebro till Riksens Råd, hvaruti de framställde och tillkännagåfvo, att "så vida de höllo sig till Guds ord och den Augsburgiska bekännelsen, hade de aldrig förskyllt de tillmälen, som konungen dem gifvit, emot hvilken Herre de heller aldrig haft något förrädiskt i sinnet." Samma dag affärdades äfven en skriftelig framställning till konungen, i hvilken de tillkännagåfvo detsamma, bedjandes tillika "att han ville nådigst igenkalla den svåra och hårda dom, som emot dem var fäld." Äfven till Biskoparna i Riket afgafs vid samma tillfälle ganska alfvarsamma föreställningar, i hvilka bland annat anfördes, att "Biskoparna borde frukta för Guds stränga rättvisa dom, och icke så göra menniskor till viljes, att de åsamkade sig Guds grymma vrede; således, borde de taga Guds ord och desse förtryckte i försvar. Ville de ock intet hjälpe dem, så lefde de i säkert hopp, att Gud öfvergåfve dem aldrig; men Lithurgien och påfviska villfarelsen antogo de heller alldrig så länge de lefde." Kort derefter kom likväl hertig Carl i vänskapligt förtroende med sin broder, konungen, hvilken icke långt derefter, 1592, dog, och Wermland hade, genom denna Hertigens och presterskapets oryggliga ståndaktighet, den lyckan, att Lithurgien alldrig hvarken blev läsen eller sjungen i dess kyrkor.⁹⁾

Christna religions nuvarande beskaffenhet.

Efter de Lithurgiska stridigheterna har den Lutherska religionsbekännelsen fritt och obehindradt fått utveckla sig och stadgas, så väl i Wermland, som annorstädes i riket. I allmänhet har Wermländningarnas religiositet alltid varit ganska varm samt utmärkt af tillgifvenhet och förtroende för lärarne, och ännu har denna egenskap, åtminstone hos allmogen, icke förlorat sig.

Emedan, genom de catechetiska lärostyckenas inhämtande under första barnaundervisningen, religionsbegreppen hos barnen tidigt och i förening med förståndsutvecklingen bibringas och inplantas, sammansmälte dessa begrepp nästan helt och hållet med naturen, så att de ofta snarare kunna anses för medfödda än förverfvade. Religionsbegreppen, som på detta sättet tidigt och öppet emottagas af värman och känsligheten i hjertat, och icke, såsom händelsen är när dessa begrepp först vid de mognare åren bibringas, afkylas af förståndets kalla mästrande och reflecterande, blifva derföre vanligen ganska varma och inflytelserika. Liksom solstrålarna genomströmma rymdens kalla regioner, utan att der frambringa någon verkan och frukt, men så snart de träffa jordens öppna och beredda sköte upplösa sig och afsätta sin alstrande och lifgivande kraft; på samma sätt synas religionens strålar blott flyktigt genomila förnuftets kalla reflecterande, men alstrande och lifgivande concentrera sig i ett öppet och känslofullt hjerta. I denna öppna känslofullhet har religionen oftast sitt hufvudfäste hos mängden, och derföre får man ofta se densamma öfverväldigas af känslornas svall. Genast efter de första andrika ordens strömmande från talarens läppar får man stundom se en hel samlad religionsmenighet, liksom träffad och betvingad af en osynlig stråle från höjden, utbrista i de stridaste tårar. Ingenting är skönare än att skåda en dylik i Herrens tempel samlad menighet; men ännu skönare måste vara att med den hänfödda mängden dela dessa saliga känslor. Att på detta sättet varmt tro och saligt hänföras synes alltid hafva varit och är ännu i allmänhet Wermländska allmogens.⁷⁾

Stiftsstyrelse och stiftsstyresmän.

När Skara, 1020, bestämdes till Biskopssäte, blefvo äfven både Wermland och Dalsland laggda under Skara Biskop. Då rikets äldre Biskopsdömen, mellan 1080 och 1100, närmare bestämdes till sina omfång och gränсор, för blefvo Wermland och Dalsland, såsom förut, tillhörige Skara Stift, under hvilket Wermland sedan fortfor att lyda ända till 1580. Sistnämde år afsöndrade Hertig Carl, som var missnöjd med Biskopen i Skara, Jacob Johannis, för dess tillgifvenhet till Lithurgien, hela Wermland tillika med Wadsbo och Walla härader af Westergöthland, hvilka härader äfven inbegrepos under hans Hertigdöme, och inrättade deraf ett särskildt Superintendentsstift. År 1658 afträdde detta Superintendentsstift Wadsbo och Walla härader till Skara Stift, och erhöi deremot i ersättning hela Dalsland. Wid samma tillfälle blef äfven Norra Wiken, eller 9 pastorater i Boshusland, laggd under detta stift, hvar under denna del af Bohusland förblef till år 1693, då dessa 9 pastorater avskiljdes derifrån och förenades med Götheborgs Biskopsdöme.

Det första residenssätet för detta stift inrättades af Hertig Carl i den nyanlaggda samt 1583 privilegierade staden Mariæstad, och Jesper Marci, kyrkoherde i Ullerva, i hvilket pastorat nyssnämnda stad anlades, blef, för dess fiendskap skull till Lithurgien, den förste Superintendenten härstädes. År 1647, efter Superintendenten Oriensulani död förflyttades residenssätet till

Carlstad, hvarest Elfdalium blef den förste Superintendent. Wid riksdagen 1772 blef detta Superintendentsstift förvandlat till Biskopsstift, och Schröder, som då var Superintendent härstädes, blef äfven den förste Biskop.⁸⁾

Superintendenter i Mariæstad.

- 1580—1592 Jesper Marci.
 1592—1603 Mathias Marci Molithæus.
 1605—1610 Petrus Melartopæus.
 1612—1646 Jonas Nicolai Oriensulanus. Denne var den förste, som här hade tillstånd att viga prester.

Superintendenter i Carlstad.

- 1647—1666 Sven Benedicti Elfdalium l. Camenius, Werml., förut Pastor i Fryksdalen.
 1666— Joh. Lothigius, O. Goth., förut prost i Norrköping. Dog före tillträdet.
 1666—1673 Andr. Birgeri Kilander, Werml., förut prost i Nyed.
 1673— Jonas Johannis Scarinus, V. Goth., förut prost i Lidköping. Blef före tillträdet samma år Biskop i Wexiö stift.
 1673—1693 Erland Svenonis Broman, Werml., förut kyrkoherde i Wingåker.
 1693—1704 Bengt Svenonis Camenius, Werml., förut kyrkoherde i Köla.
 1705—1707 Jonas Laurentii Arnell, Helsing., förut kyrkoherde i St. Maria.
 1708—1716 Torsten Haquini Rudén, Werml., förut Domprost i Åbo.
 1716—1717 Daniel Erici Nordlind, Dalek., förut pastor i St. Clara. Blef 1717 Biskop i Strängnäs stift.
 1717—1722 Ingemund Olai Bröms, Suderm., förut Domprost i Åbo.
 1723—1730 Johannes Mathiæ Steuchius, Uppl., förut Moral. och Log. Professor i Upsala. Blef 1730 Biskop i Linköpings stift och 1731 Erkebiskop.
 1730—1740 Magn. Petri Aurivilius, Gestr., samt Carl XII:s öfverhofspredikant och Fältprost i Bender, samt derefter, 1712, kyrkoherde i St. Maria.
 1741—1769 Nils Danielis Lagerlöf, Werml., förut Theol. Professor i Lund.
 1770—1772 Göran Claes Schröder, Gothob., förut pastor primarius i Stockholm.

Biskopar i Carlstad.

- 1772—1773 Jöran Claes Schröder, Gothob., förut Superintendent härstädes.
 1773—1787 Daniel Herwegher, Werml., förut kyrkoherde i St. Nicolaus.
 1787—1802 Herman Schröderheim, Werml., förut Kyrkoherde i Christinehamn och Ölme härad.
 1803—1829 O. Bjurbäck, Werml., förut Kyrkoherde i Philipstad.
 1830—1835 Joh. Jac. Hedrén, Werml., förut Kongl. öfverhofspredikant och Kyrkoherde i Jacobs och Johannis församl. i Stockholm. Blef 1835 Biskop i Linköpings stift.
 1836— Carl Adolph Agardh, Scan., förut Botan. och Oecon. Prof. i Lund. Jemte Biskop öfver Carlstads stift äfven Ordensbiskop, 1837.⁹⁾

Consistorium.

Under Superintendenternas vistande i Mariestad höll Consistorium derstädes sällan sammanträde i brist på bisittare, hvilka utgjordes af närmast kringboende prostar och kyrkoherdar. De viktigare angelägenheterna synas hafva blifvit afgjorda en gång hvarje år, neml. vid kyndelsmässotiden, under den då der inträffande marknaden, då äfven prestmöte blev hållet. På samma sätt tillgick det äfven från början i Carlstad, sedan Superintendentssätet blifvit ditflyttadt; men de ordinarie sammanträdena höllos här 2:ne gånger om året, neml. under Fastings- och Persmässomarknader. Med tiden tillkom äfven ett tredje ordinarie sammanträde, vid Britmässo marknad, d. 7 oct. Dessa sammanträden kallades Consistoria Majora, och i dem voro prostarne samt de närmast boende kyrkoherdarne bisittare. Då Superintendenten Kilander 1667, emottagit stiftet, blef, på det första af honom hållna prestmöte, öfverenskommit att uti dessa ordinarie sammanträden skulle vara 12 bisittare, 6 prostar och 6 kyrkoherdar. Prostarne d) voro sjelfskrifne ledamöter; men när någon af de tillförordnade kyrkoherdarne dog, så valdes vid nästa prestmöte ny ledamot i dess ställe. När mindre betydande mål förekommo till afgörande, mellan dessa ordinarie sammankomster, tillkallades endast Rector Scholae, Conrector samt en eller annan af Collegerna, och dyliga sessioner fingo namn af Consistoria Minora. Genom Kongl. förordningen, af d. 11 Febr. 1687, blefvo Lectorerna förordnade till bisittare i Consistorium.

Consistorii Notariebefattningen, som från början icke var åtföljd af mer än 6 t:or spannmål i lön, sköttes länge af en bland lärarne vid skolan, vanligen Conrectorn, ända till 1690, då, genom Carl XI:s bestämda löningsstat för Carlstads läroverk, 30 t:or tillkommo; ifrån hvilken tid denna befattning utgjort en särskild syssla.

Prosterier.

Wermlands vidsträckta omfång och aflägsenhet från Westergöthland förorsakade att, så länge stiftsresidenssätet var i sistnämde provins, stiftsstyresmännen själfva icke kunde hafva behörig tillsyn öfver Wermländska presterskapet och dess angelägenheter; hvarföre under hela denna tiden en så kallad Kanik l. Landtprost, hedrad med tillnamnet Præpositus generalis, var tillförordnad öfver Wermland, till att der hafva öfverinseendet öfver presterna och kyrkoväsendet. Dessa Kaniker, hvilka oftast synas hafva bott på Tingvallaön, der Carlstad nu är belägen och der Kanikenäset ännu efter dem bär sitt namn, ägde nästan samma myndighet och anseende som en Biskop, och hela provinsen utgjorde således blott ett Prosteri. Omkr. år 1550 indeltes Wermland i 2:ne Prosterier; det Östra, bestående af Wäse, Ölme, Wisnums, Kils och Näs härader samt Wermlands berg, och det Västra, utgörande Gilbergs, Nordmarks, Jösse,

d) Äldsta prosten i stiftet hade nästan samma anseende, som en Domprost i andra stift.

Fryksdals och Elfdals härader. Omkring år 1600 blefvo dessa 2:ne Prosterier indelade i 3:ne, neml. Mellersta l. Carlstads Prosteri med Kils, Näs, Frykdals och Elfdals härader: Östra Prosteriet med Wäse, Ölme och Wisnums härader samt Wermlands berg: Westra Prosteriet med Grums, Gilbergs, Nordmarks och Jösse härader. Omkr. år 1630 fördelades dessa i fyra, neml. Frykdals med Frykdals, Elfdals, Nors och Kils pastorater, Carlstads med Carlstads, Kila, By, Millesviks, Grafva och Hammarö pastorater, Arvika med Arvika, Blomskogs, Stafnäs, Köla, Holmedals, Gilberga, Brunskogs och Silleruds, och Wäsehärads med Wäsehärads, Nyeds, Ölmevärads, Rudskoga, Wisnums, Kroppa och Philipstads (samt Carlskoga) pastorater. År 1650, då provinsen nyligen fått sin egen Superintendent, blef Kils härad, då äfven inbegripande Grafva och Hammarö socknar, afskiljdt från Carlstads Prosteri till ett eget, Kils Prosteri kalladt, öfver hvilket Superintendenterna och Biskoparne sjelve alltid voro prostar, ända till 1805, då en särskild Prost häröfver förordnades. Den återstående delen af Carlstads Prosteri blef sedan kallad Näs Prosteri. År 1652 delades Arwika prosteri i 2:ne, neml. Nordmarks med Holmedals, Silbodals, Blomskogs, Silleruds och Gilberga pastorater, och Jösse prosteri med Arwika, Köla, Stafnäs och Brunskogs pastorater. År 1721 delades Wäsehärads prosteri i 2:ne, Wisnums med Wisnums, Rudskoga, Christinehamns (och Carlskoga) pastorater, och Nyeds med Philipstads, Nyeds, Ölmevärads, Wäsehärads och Kroppa pastorater. Till Kils prosteri lades, 1819, Ekshärads och Elfdals pastorater af Fryksdals prosteri; men 1831 afskiljdes dessa derifrån och gjordes till ett eget, under namn af Elfdals prosteri. Prosterierna äro således för närvarande 9, neml. Wisnums prosteri, med 3 t:or Råg och 6 t:or Hafra i prost-tunnor: Nyeds, med 8 t:or kronostridt: Kils, med 4 t:or d:o: Nors, med 12 t:or d:o: Gilberga, med 8 t:or d:o: Nordmarks, med 12 t:or d:o: Jösse, med 9 t:or d:o: Fryksdals, med 4 t:or d:o: Elfdals med 4 t:or d:o (Ekm. p. 227) (Fer. p. 743, 745).

Wisnums prosteri med Wisnums, Rudskoga, Christinehamns och Carlskoga pastorat, samt Råda socken.

Nyeds d:o med Nyeds, Wäsehärads, Ölmevärads, Philipstads och Kroppa past.

Kils d:o med Kils, Carlstads, Grafva och Hammarö past.

Nors d:o med Nors, By och Millesviks past.

Gilberga d:o med Gilberga, Stafnäs och Kila past.

Nordmarks d:o med Holmedals, Blomskogs, Silleruds och Silbodals past.

Jösse d:o med Arvika och Köla past.

Fryksdals d:o med Sunne, Fryksände och Brunskogs past.

Elfdals d:o med Ekshärads och Elfdals past.

Se Emb. Mem. 1818, 14: 1, Kungl. br. d. 25 Juni 1818, om förändring vid indelningen af Fryksdals, Kils och Jösse prosterier.¹¹⁾

Pastorater.

Pastorater före reformationen.¹²⁾

De äldsta pastoraterna härstades voro, tillfölje af landets ringa uppodling och glesa befolkning, ganska stora och vidsträckta. De första kyrkorna voro små, i moderförsamlingarna vanligen ordentligt timrade eller ock uppförda af sten, men i annexförsamlingarna merendels uppförda af restimmer, hvarföre dessa sistnämnda äfven kallades Reskyrkor. Vanligast kallades de likväl Redkyrkor, af den anledning att ännu endast ridväg ledde till desamma. Stundom erhöles de benämningen af Munkekyrkor, emedan kyrkoherdarne sjelva sällan hunno att i dem hålla Gudstjenst, utan denna förrättades af munkar, hvilka allestädes ströko omkring i landet, för [att] tillse och uppbära inkomsterna af sina härvarande talrika klostergoods; hvarunder de, för god betalning, betjente almogen med mässande och sjungande i dessa kyrkor. De under Catholska tiden här inrättade pastorater, 18 till antalet, voro följande: Gilberga, Stafnäs, Arvika, Köla, Holmedal, Blomskog, Sunne, Ekshärad, Kila, By, Millesvik, Nor, Kiln, Tingvalla, Wäsehärad, Ölmehärad, Wisnum och Fernebo.

Gilberga, hvarest det förnämsta afgudatemplet i Wermland skall hafva varit under Hedendomen, blef äfven, vid Christendomens införande, det första ordentliga pastoratet. Härunder lydde med tiden 5 församlingar: Gilberga, (Gällberga l. Gällhem), moderförsamling, Långserud (Longerydh), Sillerud (Sillerwdt), redkyrkoförsamlingar, samt Lönskog och Asneskog, Kapeller. I Gilberga lät Olof Skötkonung uppbygga den första Christna kyrka, härstädes, i samma form och med samma slags huggen sten, som Husaby kyrka vid Kinnekulle. Choret var med en pelarmur och hvalfbåge skiljdt från kyrkan, samt i öster med en halfrundel af 3 alnars fördjupning utmuradt till rum för altaret. I Långserud skall nästan vid samma tid, som i Gilberga, kyrka blifvit byggd. Mässa hölls här 2 helgdagar å rad och 2 andra voro mässfall. I Sillerud torde äfven vid samma tid kyrka blifvit byggd; åtminstone anses kyrkan derstädes för en af de äldsta i häradet. En ganska gammal Stenfunt samt Jungfru Maria i lebensgrösse i ett skåp, hafva till sednare tider här förvarat minnet efter påfvetiden. Lönskogs kapell, 1 $\frac{3}{4}$ mil n. v. från Långserud med en liten trädkyrka, och Asneskogs eller Asenskogs Kapell med en stor kyrka och rymlig kyrkogård ödelades vid reformationstiden. Både för sin ålder och vidd var således detta pastorat ett bland de förnämsta i provinsen, hvarföre äfven kyrkoherden härstädes stundom var Kanik l. Wice Biskop öfver Wermland, och af denna anledning har den så kallade Kanikekullen, en hopramlad stenhög efter ett stort Kanikehus, ej långt från kyrkan, bekommit sitt namn. Herr Jon, Kyrkoherde i Gilberga, 1480, är den enda påfviska prest härstädes, om hvilken man kunnat erhålla underrättelse.

Pastorsboställe och Stomhemman: Gilberga gård, Esketan, Odenstad, N. och S. Äpsäter, Wästby och Sandbol.

Stafnäs var ett bland de större pastoraten, emedan en del af n. v. Sillerud och Brunskog hörde dertill. Härunder skola 6 församlingar stundom hafva

lydt, neml. Stafnäs, (Staffuenäs), moderförsamling, Glafva (Gladewal), Werm-skog, Brunskog (Bronskog) samt vissa tider äfven Svanskog och Sillerud, redkyrkoförsamlingar. Stafnäs kyrka var byggd af sten, dock ganska liten. Högt uppå väggarna voro några gluggar, en half aln långa och ett kvarter breda, som tjente till fönster; men emedan kyrkan genom dessa icke hade tillräcklig upplysning, måste man ständigt betjäna sig af vaxljus i stora jernlyktor, af hvilka 2:ne blifvit förvarade intill sednare tider. En gammal dubbel, i sednare tider ommålad, offertafla samt ett gjutet crucifix af mässing har här förvarat minnet af påfviska tiden. Glafva kyrka var af träd och ganska liten, men dock en af de märkligaste under Catholska tiden, emedan Gudwalla kloster der i trakten skall hafva varit beläget. Om pelegrimsfärder till denna ort har ända till sednare tider berättelser bibehållit sig bland allmogen. I wester, från Karlanda, bibehåller en liten gångstig ännu namn af pelegrimsvägen, och pelegrimerne från öster och söder berättas hafva lemnat sina stafvar i Stafnäs, och gått barfotade hit. Wernskogs kyrka var äfven af träd och liten, men blef efter Digerdöden synnerligt märkvärdig, emedan, efter denna förödande pest, folk från Jösse, Grums, Kils och Gilbergs härader samlades till Gudstjensthållande härstädes, i brist af präster på andra ställen. Det är derföre troligt att någon qvarlevande prest härstädes upplåtit denna kyrkan till allmänt samlingsrum för flera socknars inbyggare, att der bekomma Nattvarden, anställa offer för sina sjuka och få sina barn christnade, m. m. En gammal altartafla, med årtalet 1353, har intill sednare tider här blifvit bibehållen. Brunskogs kyrka var äfven af träd och synes först i sednare tider hafva blifvit uppbyggd, då trakten deromkring hunnit blifva befolkad. Denna kyrka lydde dock en tid under Arwika. Svanskogs kyrka var likaledes af träd och liten, samt blef med tiden förenad med Kila pastorat. Sillerud (Se Gilberga).

Pastors boställe och Stomhemman: Förmodligen ett, om icke flera, hemman i hvarje härunder lydande socken.

Arvika var äfven ett bland de större pastoraterna, emedan, utom 5 hemman, hvilka i sednare tider härifrån blifvit lagda under Stafnäs, större delen af Brunskog länge hörde dertill. Härunder lydde med tiden 4 församlingar: Arvika (Arffwika), moderförsamling, Gunnarskog, Elgå, redkyrkoförsamlingar, samt Ny, kapell. Om Arvika kyrka har man för denna tid ingen vidare under rättelse, än att densamma skall hafva varit belägen vid hemmanet Dottevik och så snart den efter Digerdöden kommit i bruk, någon tid blifvit nyttjad af alla pastoratsboerna. Gunnarskogs kyrka, af träd, stod en tid efter Digerdöden öde. Då Gudstjenst åter derstädes skulle förrättas, beslöts att kyrkan skulle ombyggas på den så kallad Grafåsmoen, hvarest äfven arbetet börjades, men afbröts dock snart och kyrkan uppfördes på sitt gamla ställe. Derefter kom denna kyrka mycket i rop såsom synnerligt lycklig offerkyrka, och en talrik allmogé ditströmmade från när och fjerran, för att offra för sina sjuka, hvilkas tillstånd derefter troddes snart blifva förändradt antingen till hälsan eller döden. Bönderna härstädes voro synnerligt nitiske i sin Gudstjenst och underhöllo derföre frikostigt munkar, hvilka förde ett slags kyrkoprotocoller, som dock alla förkommit. St. Karins och Margarethas bilder hafva till sednare

tider burit vittne om påfviska vidskepelsen.e) Ny kyrka, liten af träd, byggdes först efter Digerdöden. Sedan efter denna ödeläggande pest nästan alla Gunnarskogsboerna utdödt, började nya bebyggare derefter småningom förökas på slätterna omkring sjön Flagan, och funno derföre snart nödigt att, sig närmare till hands, bygga kyrka derstädes, hvarigenom Ny socken och kyrka uppkommit.f) St. Sigfrids bild med Gunnar Groffa under fötterna g), en Mariebild samt en annan obekant hafva här blifvit bibehållna efter påfviska tiden. Elgå kyrka var af träd; för öfrigt har man om densamma ingen vidare kännedom. Brünskogs kyrka skall äfven en tid hafva varit förenad med detta pastorat, men blef sedan laggd till Stafnäs. Wyrldige Herr Wilkin var Kyrkoherde i Arwika, 1480.

Pastorsboställe och Stomhemman: Arvika gård, Prestegården i Gunnarskog och Ny samt Stommen i Elgå.

Köla l. Köln, ett bland de äldsta pastorater, blef sannolikt inrättadt strax efter Olof Skötkonungs död. Härtill hörde med tiden 4 församlingar, neml. Köla (Kiula), moderförsamling, Eda (Eidar), Jernskog (Hjerneskog), Skillingmark (Skiljemark), redkyrkoförsamlingar; Köla kyrka var byggd af träd och förvarade länge efter reformationen många påfviska qvarlevor och deribland ett offerbord, som varit fästadt vid norra väggen, på hvilket man vid kyrkogångar, barndop etc. offrat penningar och hvarjehanda slags matvaror. En klocka med gammal och nästan oläslig munkestil har äfven blifvit bibehållen härstädes. Eda kyrka var äfven af träd, samt anses lika gammal med Köla, och skall redan 1024 blifvit byggd på Hammars ägor af en munk från Eideskoug i Norrige. Jernskogs kyrka var liten, trång och mörk, af träd, samt stod först vid hemmanet Stommen. Skillingmarks kyrka var af lika beskaffenhet med den förra, samt först belägen på Rambolmoen inom Medskoug i Norrige, men flyttades med tiden till hemmanet Klefvene, (Jernskogs och Skillingmarks kyrkor hörde länge till Eideskougs och Mügers socknar i Norrige, innan de förenades med Köla). Kyrkoherdarne härstädes hafva äfven stundom, såsom Kaniker, haft öfverinseende öfver Wermlands presterskap, hvarom en stenhög, kallad Kanikekullen, på Jernskogsboda ägor, äfven tycks bära vittne. Herr Byrger var Kyrkoherde i Köla 1469.

Pastorsboställe och Stomhemman: Köln, Nolby i Eda etc.

e) Bägge dessa qvinspersoner voro på denna tiden beryktade Helgon, hvilka för Christna religionens bekännelse hade undergått en barbarisk martyrdöd, den ena, på Kejsar Maxentii, och den sednare, på Antiochiska höfdingen Olibii befallning.

f) Likväl på vägen mellan Sälboda och Wagge vittna ännu om denna tid, då de södra Gunnarskogsboerna, under det deras kyrka stod öde efter Digerdöden, buro sina lik till denna kyrka, då deremot de norra Gunnarskogsbebyggarne buro sina lik till Eda, hvarefter äfven likväl finnas på Fjells och Öjenäs skogar. Dessa likväl bestå af hopkastade stenhögar vid vägen, der man hvilade med liken. Dylika väl finnas äfven flerstädes i provinsen.

g) St. Sigfrid från England döpte Olof Skötkonung samt verkade mycket till Christendomens forplantande i Sverige. Hans systersöner, Unaman, Winaman och Sunaman, blefvo försättligen mördade af Gunnar Groffa, en ifrig Hedning, på isen vid Wexiö. Sigfrid sjelf dog 1067, i en hög ålder i Wexiö, hvars Biskopsstift han grundlade. St. Sigfrids bild förställdes vanligen med denna Gunnar Groffa under fötterna, hvilken hade mördat hans 3 systersöner.

Holmedal var troligen det äldsta pastorat, som inrättades i Nordmarks härad, samt utgjordes med tiden af följande 5 församlingar: Holmedal, moderförsamling, Fogelvik (Foglewiik), Töcksmark (Tingsmark), Östvallkog (Österwatna) och Karlanda, redkyrkoförsamlingar. Holmedals kyrka var liten och af träd, likadanna voro äfven kyrkorna i de öfriga församlingarna. År 1225 herbergerade kyrkoherden härstädes Norrska konungen Håkan på dess återtag från sina härjningar i Wermland. Mäster Jon Kråka var här Kyrkoherde och tillika Kanik i. Wice Biskop öfver Wermland, under reformationen, samt lemnade konung Gustaf I ett verksamt biträde vid reformationens tillvägbringande härstädes.

Pastorsboställe och Stomhemman: obekanta.

Blomskogs pastorat, om hvilket man icke har någon närmare underrättelse för denna tiden, synes hafva bestått af Blomskog, moderförsamling, samt Trankil (Tranchöl) och Silbodal (Sibbendalen), redkyrkoförsamlingar.

Pastorsboställe och Stomhemman: obekanta.

Sunne var ett bland de äldsta och största pastoraterna härstädes. Herunder hörde med tiden 6 församlingar: Sunne (Sund), moderförsamling, Emtervik (Östra och Westra tillsamman), Lysvik, Fryksände (Friksene), redkyrkoförsamlingar, samt Hvitsand och By, Kapeller. Sunne kyrka, liten och af träd, stod i äldsta tider på Rottneros ägor. Emterviks kyrka, äfven af träd, belägen på Frykens östra strand, var 28 aln. lång och 13 d:o bred, med ett Chor af blott 7 alnars bredd, samt anses vara af lika ålder med Sunne. En gammal altartafla har här förvarat minnet af påfviska tiden. Lysviks kyrka var äfven bland de äldre samt byggd först af resvirke; men sedan uppfördes en ordentligare kyrkobyggnad, 16 alnar i fyrkant, som ofta omlagades och förbättrades samt tillöktes först med Chor i. Sånghus, sedan med Wapenhus och ett ganska högt torn. Denna kyrka stod qvar vid reformationen. En processionsfana, som blifvit brukad vid helgedomars bärande omkring åkrar och ängar har här blifvit förvarad. Fryksände kyrka, af träd, var äfven tidigt uppyggt samt flere gånger ombyggd och flyttad. Ett litet altare, i form af ett skåp, har qvarblifvit efter påfviska tiden. Hvitsands kapell på Astebys ägor, 2 ½ mil från Fryken, och Bys kapell på Bys ägor, wester om Fryken, blefvo ödelagda vid reformationen. Kyrkoherdar härstädes voro: Herr Sven Grotte i. Store, 1431—1435, tillika Kanik i. vice Biskop öfver Wermland, och blef, 1436, Biskop i Skara: Herr Joachim Busch, 1469: Herr Lorens, 1480: Herr Håkan, 1507: Herr Nils 1515.

Pastorsboställe och Stomhemman: ¼ Rottneros (hvilket dock 1435 bortbyttes mot Laggaregården och Kolswik), Prestebolsgårdarne i Fryksände och Emtervik, Kyrkobyn i Lysvik, Ransjöskog etc.

Ekshärad var ett ganska vidsträckt pastorat samt bestod af Ekshärad (Ekehäredt i. Hökeshara), moderförsamling, Dalby, Ny och sannolikt äfven Råda, redkyrkoförsamlingar. Ekshärads trädkyrka uppyggt af groft timmer med 8 hörn och belägen vid hemmanet Hara, blef med tiden, för Klarelfvens öfversvämningar skull, flyttad närmare kyrkoherdebostället. Efter Digerdöden stod kyrkan länge öde och öfverväxtes med skog, hvarföre man hade mycken svårighet att återfinna henne, när hon ånyo skulle begagnas. Dalby kyrka.

af träd, anses, näst Gilberga och Eda, för den äldsta i provinsen, och stod först $\frac{3}{4}$: dels mil närmare Norrska gränsen, vid hemmanet Stommen. Efter Digerdöden, under det Ekshärads kyrka stod öde, var denna länge härads- l. moderkyrka. Flera munkar vistades här som oftast, synnerligast efter Digerdöden, emedan desse skördade en betydlig inkomst af de pelegrimsfärder, som årligen anställdes förbi denna kyrka, till St. Olofs graf i Trondhjem. Pelegrimerna vandrade här förbi till Norrige, Botvidsmässan, d. 28 Julii, samt återkommo Michaelsmässan. Bägge gångerna blefvo de, genom Munkarnas tillställande, i 14 dagar undfägnade på allmogens bekostnad, då äfven många vidskepliga upptåg och lustbarheter anställdes. Kyrkan, som var uppfylld med munkemålningar och deribland både Svenska och Norrska vapnen, har intill sednare tider förvarat många påfviska lemningar, såsom offerkistor, hängande på väggarna, rökelsekar, bilder, ljusstakar, munkeböcker, munkekläder m. m. Utanför kyrkoporten stod ett invigt träd kors, 6 alnar högt, och derinvid en offerkista. Då mässfall inträffade i kyrkan samlade sig allmogen omkring detta kors för att offra för sig och sina sjuka. Dessutom kunde man äfven inför detta kors hvad dag och hvad stund som helst bikta eller bekänna sina synder. Dylika kors funnos äfven vid åtskilliga andra kyrkor i provinsen. Ny kyrka byggdes icke förr än efter Digerdöden, och skall först hafva stått vid Munkebol, derefter på Kyrkebols ägor. Här hafva äfven länge flera minnesmärken efter påfvisk vidskepelse bibehållit sig, bland hvilka märkas ett Rökelsekar, en Offerkanna af metall, en liten klocka, 2:ne ljusstakar, 4 alnar långa, med bläckkronor i ändarna, hvilka brukades att lysa för brudar, flera smalare ljusstakar, men af lika längd med de förra och om-lindade med vaxljus, S:t Olofsbild m. m. Om Råda kyrka har man ingen under-rättelse från denna tiden, men sannolikt var äfven den då byggd och begagnad.

Pastorsboställe och Stomhemman: obekanta.

Kila pastorat bestod af 3:ne församlingar: Kila, moderförsamling samt Tweta och Svanskog, redkyrkoförsamlingar. Kila moderkyrka, liten, trång och mörk, var byggd af ekeplankor invid en i Harfjolen utskjutande kil eller udde. Här har en klocka bibehållit sig, på hvilken med Runska bokstäfver står: "Kilarus Curatus", tillika med ett tecken, som tyckes betyda årtalet 1200. Tweta och Svanskogs kyrka voro af träd och små.

Pastorsboställe och stomh. obekanta.

By pastorat bestod af 4 församlingar: By, moderförsamling, Bro (Bro-säter), Ny och Huggenäs, redkyrkoförsamlingar. By kyrka var uppförd af sten och belägen midt emot Sifhälla l. Seffle gård. Bro kyrka var äfven af sten och liten, de 2:ne andra af träd och små.

Pastorsbost. och stomhem. obekanta.

Millesvik, ett bland de äldsta pastoraterna, bestod af 4 församlingar: Millesvik (Myldesvik), moderförsamling, Botilsäter (Bydilsäter l. Bolsätra), Eskilsäter och Ölsrud (Ölesgrund l. Ölesrud, kanske Olofsrud), redkyrkoförsamlingar. Millesviks kyrka, byggd af sten, skall hafva varit helgad St. Laurentius och efter honom länge kallad St. Lars, hvilkens bild äfven till sednare tider der förvarats. En gammal munkebok af år 1465 var länge härstädes förvarad, men bortkom omkring 1740. På en gammal klocka från påfviska

tiden står: Ave Maria. Sanctus Laurentius. Benedictus Canuti, Curatus, samt årtalet 1500 med bokstäfver. Dessutom nämnes denna kyrka redan 1347, i ett skattebref. Botilsäters kyrka, af sten, skall efter allmän sägen, vara byggd af en fru Botila, som bott i hemmanet Starked. En Mariebild af sten, inmurad öfver vestra kyrkodörren, har man länge trott vara denna Fru Botilas bild. Eskilsäters kyrka var äfven af sten, om dess första byggande berättas en lika saga, som om Lunds Domkyrka h). Ölseruds kyrka var likaledes af sten och ganska gammal.

Pastorsbost. och Stomh. obekanta.

Nor var äfven ett ansenligt pastorat och bestod af 4 församlingar: Nor, moderförsamling, Grums, Segersta och Ed, redkyrkoförsamlingar. Nors kyrka var byggd af sten och liten. En Stenfunt har här förvarat minnet av påfvedömet. De öfriga kyrkorna voro förmodeligen alla af träd. För öfrigt saknas vidare underrättelse om detta pastorat.

Herr Håkan var munkeprest härstädes under reformationen och blef Lutheran.

Pastorsbost. och Stomh. obekanta.

Kils pastorat utgjordes af 4 församlingar: Kil, moderförsamling, Nedra Ullerud (Ytter Ulleröod l. Uticullerö), Öfra Ullerud (Ulleröod), och Frykerud, redkyrkoförsamlingar. Kils kyrka var timrad af träd, och blef förmodeligen icke moderkyrka förr än 1431, då Wäpnaren Alexander Torstensson Busk och dess fru, välborna qvinna, Ingebor Torbjörnsdotter Stuth, skänkte Ekenäs till pastorsboställe. Förut var Nedra Ullerud moderkyrka. Nedra Ulleruds kyrka var liten och af sten samt i äldsta tider, till omkring år 1431, moderkyrka. Här bibehölls länge efter reformationen ganska många påfviska lemningar och minnesmärken efter munkar. Större delen af dessa lät Kapellanen, Herr Gunnar Jonæ, omkring medlet af 1600-talet, kasta i Klarelfven eller på annat sätt förstöra. Ett kloster var äfven i grannskapet af denna kyrka, och berättelsen om munkarna och nunnorna derstädes hafva intill sednare tider bibehållit sig bland allmogen. Öfra Ulleruds kyrka var af träd, liten och mörk samt belägen invid Klarelfven. Här voro äfven länge efter reformationen lemningar efter påfvedömet, såsom skröpliga helgonabeläten både i Choret och på väg-garna, utom mycket annat som länge tjente till vidskepelse; hvarföre förenämde Herr Gunnar Jonæ likaledes lät förstöra dessa. Frykeruds kyrka var af träd, liten, trång och mörk, belägen på en upphöjd plan jämte landsvägen, vid n. v. Gästgifvaregården Prestebol. En munkekappa samt ett rökelsekar, som ännu förvaras i Frykeruds kyrka, vittna om den påfviska tiden.

h) Sagan är denna: Presten Eskil öfverenskom med ett Troll att i arbetslön för kyrkan gifva sig sjelf, derest han icke vid arbetets slut kunde säga Trollets namn. Då kyrkan var nära färdig och han, bekymrad öfver sitt förestående öde, ensam vandrade i skogen, hörde han ur ett berg en röst, som tystade ett barn med dessa orden: »Tyst, tyst, Sonen min! Rättnu kommer far din, Kinn, och ger dig presten Eskil att leka med.» Glad häröfver skyndade han till kyrkan och ropade till Trollet, som då uppsatte spiran på tornet: »Du Kinn! sätt knappen rätt.» Häröfver skall Trollet hafva blifvit så förbittradt, att det störtade sig till jorden och slog sig till döds.

Pastorsboställe och stomhemman: Prestegården i N. Ullerud, Prestebol i Frykerud, Prestebol i Ö. Ullerud, Mogården m. m. samt Ekenäs efter 1431, då detta sistnämnda skänktes till boställe.

Tingvalla pastorat bestod af 4 församlingar: Tingvalla moderförsamling, Grafva och Hammarön, redkyrkoförsamlingar samt Bommedstad, Kapell. Om kyrkan i Tingvalla var byggd af sten eller träd, är obekant. (Ehuru detta pastorat var bland de märkvärdigaste i provinsen, emedan ända från heden- domen ting och vapnasyner här årligen höllos i Tingvalla, har man likväl föga äldre kännedom om denna trakt. Hvad man med visshet känner, är att här- varande Curatus l. kyrkoherde ofta såsom Kanik l. vice Biskop haft inseende öfver Wermländska presterskapet). Grafva äldsta kyrka var af träd, men ombyggdes sedan af sten, liten, trång och mörk, 19 aln. lång, 11 ½ aln. bred och 11 d:o hög, på det stället der hon ännu står, ehuru sedan tillbyggd. Här är en klocka från påfviska tiden med påskrift af svärlästa munkebokstäfver. Hammarö kyrka var af träd och liten. Här uppehöllo sig flitigt munkar och underhöllo mässan, för det indräktiga fiskets skull omkring ön. Bommedstad Kapellkyrka, belägen omkring 1 mil vester om Tingvalla, blef förmodligen öde- laggd vid reformationen. Ehuru detta pastorat var etc. (se ofvan).

Pastorsbost. och stomh. obek.

Wäsehärad var ett bland de äldsta pastoraterna härstädes, samt äfven ganska vidsträckt emedan det inbegrep större delen af n. v. Nyeds pastorat. Det utgjordes af 3 församlingar: Wäsehärad (Weshärit), moderförsamling, Fogelvik (Fullevik) och Alster (Alsterhem l. Alstrum), redkyrkoförsamlingar. Wäsehärads äldsta kyrka var af träd, liten, trång och mörk, 16 aln. lång utom Wapenhuset samt 9 aln. bred. Efter Digerdöden flyttades den ett stycke i syd- ost samt uppfördes af sten; men med samma storlek som den förra, hvarföre den sedan åtskilliga gånger blifvit vidbyggd och utvidgad. Fogelviks kyrka var af träd; och som de fleste andra i landet, liten och trång, samt belägen på ett sumpigt ställe invid gården Björke, hvarifrån hon sedan blifvit flyttad. En munkekappa och ett rökelsekar äro skröpliga öfverlevvor härstädes efter påfvedömet. Alsters kyrka var äfven af träd och belägen invid Prestegården.

Pastorsboställe och stomhemman: Björka och Berg i Fogelvik samt dess- utom tillsammans med kyrkan: Torp, Rud, ¼ Westanå, ½ Asphyttan i Fernebo, Munkehättan och Ås i Wäsehärad, Prestgården i Alster och Wång i Fogelvik.

Ölmehärad var icke bland de större, men dock bland de folkrikare och bäst bebodda pastoraterna. Här voro blott 2:ne församlingar: Ölmehärad, moderförsamling och Warnum (Warnhem), redkyrkoförsamling. Ölmehärads äldsta kyrka var af träd, men uppfördes sedermera af sten, samt bekom med tiden 2:ne jerndörrar från Saxholms slott. Warnums kyrka var af träd och belägen på elfven Warnans södra strand, der Christinehamn nu är belägen, men blef sedan flyttad till Smedbybacken, ett stycke öster om sitt förra läge.

Pastorsboställe och stomh. obek.

Wisnum var ett bland de äldsta och största pastoraterna inom provinsen samt bestod af 5 församlingar: Wisnum (Wystnhem), moderförsamling, Kil l. Fiskekil, Rudskoga (Rudhaskogen), Råda, redkyrkoförsamlingar och Ljusås, kapell. Wisnums kyrka var byggd af träd samt något ljusare och rymligare,

än de fläste öfriga i landet. Här hafva åtskilliga vidskepelsens foster efter påfviska tiden blifvit förvarade, såsom en St. Sigfrids bild, en dubbel altartafla med 3:ne förfyllda bilder i den ena afdelningen, af hvilka den mellersta krönes af de 2:ne andra närstående. I den andra Afdelningen äro 4 rum med 2 smärre bilder i hvarandra. Kils kyrka var af träd, liten, trång och mörk. Riddaren St. Görans i) bild samt stora ljusstakar af jern vittna här om den Catholska vidskepelsen. Rudskoga kyrka var af träd och sannolikt icke uppbyggd förr än efter Digerdöden, emedan denna trakten förut bestod af en stor skogssträcka. k) Råda kyrka, byggd på 1300-talet af träd, 26 $\frac{1}{2}$ aln. lång, 13 $\frac{3}{4}$ aln. bred, var, såsom lycklig offerkyrka, mycket besökt. År 1494 förseddes hon med munkmålningar i taket och på väggarna. I taket målades åtskilliga figurer, men på väggarna i större fyrkanter, Symbolum Apostolicum styckevis. Ett Rökelsekar, en Monstrans, en Munkekappa och några målade bilder vittna här om Påfvedömet, äfvensom ett litet nätt, med tackel och allt tillbehör förfärdigadt skepp, hvilket hängt i taket och föreställt Christi församling. Ljusås kapellkyrka, belägen 1 mil n. v. från Wisnum, i Kiln, var byggd på en höjd invid Wikeygårdarne, blef såsom öfverflödig vid reformationstiden ödelaggd.

Pastorsbost. och stomh.: Prestegården, Dammen, Gräsåsen, Sälsjöskog med Aflångs- och Deflångsångarna i Wisnum, Prestgården och Prestön i Kiln, Prestgården i Rudskoga, utom andra smärre lägenheter.

Fernebo torde hafva varit bland de sednare i provinsen uppkomna pastorer; dock omnämnas detta redan före Digerdöden. Det bestod af 3 församlingar: *Fernebo*, moderförsamling, samt Herrhult och Kapellheden, Kapell. *Fernebo* kyrka belägen vid Kalhyttan invid Fernsjön, var byggd af träd, 26 aln. lång och 13 bred. Herrhults Kapellkyrka, belägen 1 $\frac{1}{4}$:dels mil sydost från *Fernebo*, vid elfven mellan Östersjön och Yngen, $\frac{1}{4}$:dels mil norr om Nykroppa, bibehölls vid reformationen, men flyttades i Carl IX:s tid till det ställe, der hon nu under namn af Kroppa kyrka är belägen. Om Kapellhedens kyrka har man ingen vidare underrättelse, än att den varit belägen på Brattfors hed. Sannolikt blef den ödelaggd under Digerdöden och kom sedan

i) Sagan om Riddaren St. Göran härstammar från Orienten och kom till Europa genom korsfararne. Enligt legenden var han en Cappadocisk Prins, som lefde i medlet af 3:dje århundradet, och undergick martyrdöden för sin tro uti en anställd förföljelse mot de Christna, sedan han tillförne befriat en prinsessa från vådan att blifva uppslukad af en Drake. Dikten om denna Riddare förekommer i alla Europeiska folkslags litteratur, dels såsom saga, dels såsom Episkt skaldestycke, dels såsom folkvisa.

k) Biskop Siggo i Skara skref, 1431, ett bref om Rudskoga kyrka, hvilket tycks intyga, att hon ännu var ny och behöfde hjälp till sin uppkomst. I detta bref utlofvas »40 dagars förlåtelse för alla synder åt dem, som med andagt och ånger flitigt besökte kyrkan, i synnerhet Mariæ födelsedag, eller eljest der hörde mässan: som gingo under böners läsande omkring kyrkogården för sina sjuka, eller bevistade dödas begrafningar: som följde Christi lekamen eller den heliga oljan, när den bars till de sjuka: som med böjda knä 3 gånger gjorde helsning på de helige englar, när det klämtade qväll och morgon: som i sina böner till Gud alltid sökte församlingens och rikets välgång: men hufvudsakligen, som gäfvö något hederligt till kyrkans byggnad och prydnad.» Detta är skrivit på Latin och originalet skall än finnas i kyrkan.

aldrig mer i bruk. Herr Anders, kyrkoherde i Fernebo, dog 1350 i Digerdöden, hvarefter Fernebo kyrka en tid stod öde. Herr Olof predikade såsom munk här vid reformationen, samt blef sedan den förste Lutherske kyrkoherden härstädes.

Pastorsbost. och stomh. obekanta.

Pastorater, tillkomne efter reformationen.¹³⁾

I mon af folkmängdens tilltagande blef det nödvändigt att de större och vidsträcktare pastoraterna härstädes, när de icke behörigt af en kyrkoherde kunde vårdas, sönderdelades. På detta sätt hafva efter reformationen följande pastorater uppkommit, neml. Carlstads, Grafva, Hammarö, Nyeds, Silleruds, Brunskogs, Kroppa, Elfdals, Rudskoga, Christinehamns, Silbodals och Fryksände pastorater.

År 1584 uppkom, genom stads anläggande på Tingvallaön, Carlstads pastorat. Samma år afskiljdes Grafva från Tingvalla och gjordes till eget pastorat. 1). År 1595 afskiljdes Hammarön från Carlstads Pastorat och inrättades till ett eget. År 1608 uppkom Nyeds pastorat af flera hemman, hvilka förut hört till de kringliggande Ulleruds, Wäsehärads och Fernebo socknar. År 1609 afskiljdes Sillerud från Gilberga, till eget pastorat. År 1621 afskiljdes Brunskog från Stafnäs, till eget pastorat. År 1642 afskiljdes Kroppa från Fernebo och inrättades till eget pastorat. 1640 afskiljdes Ny och Dalby från Ekshärad och gjordes till eget pastorat, men lades åter under Ekshärad, 1686, hvarmed de sedan voro förenade till 1814, då dessa församlingar ånyo, under namn af Elfdals pastorat, derifrån afsöndrades. År 1642 uppkom genom Bro marknadsplats förvandlande till stad, Christinehamns pastorat, återförenades, 1674, med Ölmehärad, hvartill det från äldsta tider hört, afskiljdes ånyo, 1772, förenades åter 1783, tills slutligen 1805 det derifrån afsöndrades till eget pastorat. År 1642¹⁴⁾ afskiljdes äfven Silbodal från Blomskogs samt Rudskoga från Wisnums till egna pastorater. År 1821 afskiljdes Fryksände från Sunne, till eget pastorat.

Samtelige närvarande pastorater.

I Wisnums prosteri.

Wisnums prosteri utgöres af Wisnums, Rudskoga och Christinehamns pastorater, jemte Råda socken, annex till Amnehärads pastorat af Skara stift, samt Carlskoga pastorat af Örebro län.

Wisnums pastorat, 2 Class. m) Consist.

Wisnums pastorat, med 71 $\frac{5}{6}$ ofm., 71 $\frac{1}{3}$ fm. mantal samt 4269 invånare, består af Wisnum, moderförsamling och Kil, annex.

1) Det under Carlstads stift lydande Carlskoga pastorat i Örebro län uppkom på 1590-talet, genom upprödjandet af skogstrakterna på gränsen mellan Nerike och Wermland.

m) Classification af pastoraten i stiftet och Kongl. stadfästelsen derå d. 27 Nov. 1811. Emb. Mem. 1811, 7:9 — 1812, 1:1.

Wisnums kyrka, af träd och uppbyggd 1733 med orgelverk nu under byggnad, äger 10 tld. jord i Säljö kronoallmänning samt några smärre holmar i Wenern. Kils kyrka af sten, vacker och rymlig, uppbyggd 1754, med orgelverk, äger 2:ne holmar i Wenern.

Rudskoga pastorat, 2 Class. Consist.

Rudskoga pastorat, med 55 $\frac{1}{2}$ ofm., 54 $\frac{1}{4}$ fm. mantal, samt 4447 invånare, består af Rudskoga, moderförsamling och Nysund, annex; af hvilket sistnämnda annex 16 $\frac{1}{4}$ mantal med 1.856 invånare, belägna på östra sidan af Letelfven och i politiskt afseende höra till Örebro län. Detta annex är dessutom fördeladt på 3 härader: Wisnums, Edsbergs och Lekebergs.

Rudskoga kyrka, af sten, är urgammal. Nysunds kyrka, af träd, uppbyggdes, 1638, i stället för det gamla Sunds l. Skogsbo kapell, som förut stått på östra sidan Letelfven. Här är orgelverk af 8 stämmor.

Råda socken.

Råda socken, med 24 $\frac{1}{2}$ ofm., 23 $\frac{5}{12}$ fm. mantal samt 1224 invånare, hörer såsom annex till Amnehärads pastorat i Wadsbo härads af Skara stift. Flera gånger har fråga varit väckt om detta Wermländska annexets afskiljande från Westergöthländska pastoratet, men det gamla förhållandet har alltid funnit så kraftiga försvarare, att denna oformlighet allt hitintills bibehållit sig. Enligt Kongl. Resol. af d. 20/7 1725 tillsätter Consistorium i Carlstad alltid Commi-nister härstädes. Kyrkoherden tillsättes af Consistorium i Skara.

Kyrkan, af träd och ovanligt liten, är byggd under Catholska tiden på 1300-talet, samt försedd med åtskilliga munkemålningar, hvilka 1494 tillkommo.

Christinehamns pastorat, 2 Class. Reg.

Christinehamns pastorat, med 298 $\frac{1}{2}$ stadstomter, 38 $\frac{7}{8}$ ofm., 38 $\frac{7}{8}$ fm. landthemmantal, samt 4342 invånare, af hvilka 1721 stadsboer, består af staden Christinehamn tillika med kringliggande landtförsamling Warnum.

Kyrkan, korsbyggd av träd, inflyttad vid stadens anläggande 1642 från Smebybacken, hvarest den tillförne stått och hvarest ännu ruiner synas efter grunden, äger i Wenern Bergholmen, Grönskäret, Fallskäret, Fallholmen, Lindön och Tjufholmen. n). Kyrkans orgelverk har ?? stämmor.

Carlskoga, som nu utgör ett pastorat af 1:sta klassen, var ända till Carl IX:s tid en skogsbyggd, på gränsen mellan Wermland och Nerike, kallad Bodaskogen l. Bodarna, emedan åtskilliga fiskebodar voro uppbyggda omkring sjön Möckeln derstädes. Hertig Carl lät uppröjda denna skogsbyggd och gaf densamma namnet Carlskoga. Denna trakt, nu Carlskoga Bergslag kallad, hörer i politiskt afseende till Örebro län, men lyder dock i ecclesiastiskt afseende under Carlstads stift. o)

n) Kyrkan har tillförne även ägt Lilla Wälön l. Tyskön, hvilken dock nyligen blifvit bortbytt mot plats till utvidgande af den nya kyrkogården.

o) Carlskoga pastorat, 1 Class. Consist.

Carlskoga pastorat, med 65 $\frac{5}{12}$ ofm., 64 $\frac{1}{2}$ fm. mantal och 35 bergstorp samt 7931 invånare, består af Carlskoga, moderförsamling, Bjurkärr, annex, samt Carlsdals bruksförsamling, hvilken till hemmantal dock icke är skild från Carlskoga socken.

I Nyeds prosteri.

Nyeds prosteri utgöres af Nyeds, Wäsehärads, Ölmevärads, Philipstads och Kroppa pastorater.

Nyeds pastorat, 2 Class. Consist.

Nyeds pastorat, med 30 $\frac{3}{4}$ ofm., 30 $\frac{3}{4}$ fm. mantal, samt 5380 invånare, består af Nyed, moderförsamling, och Elfsbacka, annex.

Nyeds äldsta kyrka, byggd 1608, uppbrann af åskeld, 1643. På lika sätt uppbrann, 1702, den i den förres ställe uppbyggda. Nuvarande korsformiga trädkyrka byggdes 1703. Elfsbacka kyrka blef, genom Kongl. Resol. d. $\frac{6}{2}$ 1728, på Brukspatronen H. Kolthoffs föranstaltande, uppbyggd 1731, såsom Kapell; men genom Kungl. Resol. $\frac{22}{2}$ 1815 och $\frac{16}{12}$ 1819 förklarades detta kapell för annex.

Wäsehärads pastorat, 2 Class. Consist.

Wäsehärads pastorat, med 103 $\frac{3}{8}$ ofm., 102 $\frac{7}{12}$ fm. mantal samt 7927 invånare, består af Wäsehärads, moderförsamling, Fogelvik och Alster, annexer.

Wäsehärads kyrka af sten byggdes en tid efter Digerdöden, men har sedan 5 gånger blifvit tillbyggd och utvidgad. Fogelviks äldre trädkyrka, uppbrann af åskeld, 1714, hvarefter den nuvarande af sten, 1716, uppfördes. Alsters kyrka af träd med korsform byggdes omkring 1693. Ett 6-stämmigt Orgelverk hitskänktes, 1832, af Brukspatronen O. Berggren på Forsnäs.

Ölmevärads pastorat, 2 Class. Reg.

Ölmevärads pastorat, med 74 $\frac{7}{24}$ ofm., 73 $\frac{5}{6}$ fm. mantal, samt 3393 invånare, består blott af Ölmevärads församling.

N. v. Kyrka, af sten, uppbyggdes 1787, samt är en af de vackraste landskyrkor i provinsen.

Philipstads pastorat, 2 Class. Reg.

Philipstads pastorat, med 71¹⁶⁾ stadstomter, 1 $\frac{5}{8}$ ofm., 1 $\frac{3}{8}$ fm. landthemmantal, utom hytteandelar och 77 bergstorp, samt 11513 invånare, af vilka 1106 stadsboer, består af staden Philipstad med kringliggande landtförsamling Fernebo, samt annexerna Brattfors, Nordmarken, Gäsborn och Rämnen.

Fernebo äldre kyrka flyttades, 1611, då Philipstad anlades, från Kalhyttan till staden och byggdes af träd: ombyggdes omkring medlet af 1700-talet likaledes af träd, men uppbrann, 1775, tillika med större delen af staden. Der-

Carliskoga kyrka, byggd af träd i liten fyrkant, som nu utgör Sakristian. 1594, men 1682 och 1704 ansenligen utvidgad med korsform, äger 50 tunn. af Walüsens recognitionsskog. Bjurkärens kyrka, af träd och i korsform, byggdes 1643,¹³ och erhöll 1830 af Brukspatronen N. Mitander ett 13-stämmigt orgelverk till skänks, Carlsdals bruksförsamling, som genom Kongl. Resol. $\frac{10}{12}$ 1736, på Öfverdirecteuren C. D. Luthmans ansökan, uppkom, har ännu icke någon kyrka, utan Gudstjensten förrättas i enskildt rum. Plats är dock utsedd, der kyrka skall byggas. Åboerna i omkring 2 hela hemman af Nora socken hafva förenat sig med denna bruksförsamling, och Brukspredikanten härstädes tjänstgör äfven vid Rockesholms bruksförsamling i Grythytte socken af Westerås stift.

efter byggdes n. v. stenkyrka, hvilken invigdes, 1785, och näst Carlstads Domkyrka är den vackraste i stiftet. Denna kyrka är äfven försedd med åskledare, samt ett ?? stämmigt orgelverk. Brattfors kyrka, af träd, byggdes 1669, och tillbyggdes i början af 1700-talet med 10 bänkrader. Nordmarks kyrka, i korsform och af träd, byggdes 1731. Gåsborns kyrka, af träd, byggdes, 1652, och har sedan på södra sidan blifvit tillbggd. Rämmens l. Näsräms kyrka, af träd, byggdes 1786. Dessa 4 sistnämde kyrkor voro från början kapeller; men genom Kongl. Resol. ^{18/10} 1777 befriades de från kapellskyldigheterna och förvandlades till annexer.

Pastors boställe: Gård i staden med 10 ^{10/10} tunn. stadsjord. Stom: $\frac{1}{8}$ Kalhyttan i Fernebo, tax. 5687 R. samt $\frac{1}{8}$ i Pardixhyttan i Brattfors, tax. 3360 R. Wederlag 25 t:r, 29 $\frac{1}{2}$ kappar kronostridt.

Kroppa pastorat, 3 Class. Consist.

Kroppa pastorat, med 14 $\frac{3}{4}$ ofm., 14 $\frac{3}{4}$ fm. mantal, utom hyttandelar och 107 bergstorp, samt 3392 invånare, består af Kroppa moderförsamling, och Lungsund, annex.

I Kroppa var redan under Catholska tiden en kapellkyrka, byggd vid Herrhult, hvilken af Hertig Carl flyttades $\frac{1}{4}$:dels mil söderut derifrån, till Nykroppa. Den där uppbyggda kyrkan ombyggdes på 1640-talet, af träd, och i aflång form, men vidbyggdes sedan till korskyrka. Lungsunds kyrka byggdes 1643, af träd och i korsform.

I Kils prosteri.

Kils prosteri utgöres af Kils, Carlstads, Grafva och Hammarö pastorater.

Kils pastorat, 1. class. Preb., sedan 1650, åt

Stiftsstyresmännerna l. Biskoparna.

Kils pastorat med 106 ofm., 105 $\frac{1}{8}$ fm. mantal, samt 13166 invånare, består af Kil, moderförsamling, Frykerud, Nedre Ullerud, Öfre Ullerud och Ransäter, annexer.

Kils kyrka, af sten, byggdes 1648. Frykeruds kyrka, af sten, byggdes på 1790-talet och förflyttades då från sin äldre plats vid Gästgifvaregården Prestebol till Westra Glänne. Invigningen skedde likväl icke förr än 1820. Nedra Ulleruds kyrka, af sten, byggdes på 1760-talet, invid Klarelfvens östra strand. Öfra Ulleruds kyrka, af träd, byggdes 1725, midt i församlingen, på samma ställe, hvarest förra, under Catholska tiden uppbyggda kyrkan hade stått. Ransäters kyrka, af träd och i korsform, byggdes 1672, då denna trakt afskiljdes från Öfra Ullerud och förvandlades till en egen socken.

Pastorsboställe: 1 Ekenäs, frälsesät., tax. 15000 R. Wederlag 8 t:or.

Comministerboställe i Kil: $\frac{1}{8}$ Mogården, kr., ofm. $\frac{1}{4}$, tax. 375 R. samt $\frac{1}{4}$ Skummita, sk. fr., tax. 2000 R., det sistnämnde skänkt af Biskopinnan Bjurbäck omkring 1820.

Carlstads pastorat, 3 Class. Preb. sedan 1647 åt

Stiftsstyresmännen i Biskoparne.

Carlstads pastorat, med 200 $\frac{7}{16}$ stadstomter¹⁷⁾, 13 $\frac{1}{2}$ ofm., 13 $\frac{1}{2}$ fm. landthemmantal samt 3748 invånare, af vilka 3108 stadsboer; består af staden Carlstad tillika med kringliggande landtförsamling Tingvalla.

Den äldsta kyrka, om hvilken man här har underrättelse var af träd, belägen nedom stora torget, nära gamla järnvägen och östra bron. Sedan denna kyrka tillika med större delen af staden, 1719, afbrunnit, anlades, 1723, närvarande ansefliga och vackra korsformiga stenkyrka i östra änden af staden på den så kallade Herregårdsbacken, af murmästaren Christian Haller från Sachsen, samt invigdes 1730. Kyrkans n. v. ?? stämmiga orgelverk byggdes 1753. Ny altartafla och predikstol uppsattes, 1792, förfärdigade af Sveriges störste konstnärer, Sergel, Masreliez, m. fl. Choret blef ock sistnämde år omändrat, orgelverkets ornamenten förgyllda och målade samt hela kyrkan invändigt renoverad. Redan år 1647, då Superintendentssätet hitflyttades från Mariestad, blef kyrkan härstädes stiftets Domkyrka och erhöll då Domkyrkotioden i Wermland (62 tunnor), som förut utgått till Mariestad. År 1747 erhöll den äfven 86 $\frac{1}{4}$ t:or kronotonde på Dalsland.

Grafva pastorat, 2 Class. Preb. sedan 1661 åt äldsta

Lectorn vid Carlstads Gymnasium.

Grafva pastorat, med 41 $\frac{7}{12}$ ofm., 41 $\frac{1}{12}$ fm. mantal, samt 3210 invånare, består blott af Grafva församling.

Kyrkan, af sten och byggd under Catholska tiden, var först endast 19 aln. lång, 11 $\frac{1}{2}$ aln. bred; men 1635 förlängdes hon 16 $\frac{1}{2}$ aln, då ock tornmuren tillbyggdes. År 1645 byggdes Sacristian och 1684 vidbyggdes den så kallade nya kyrkan, så att hon nu har utseende af korskyrka.

Hammarö pastorat, 2 Class. Preb. sedan 1595, först åt Rector Scholæ i Carlstad, men sedan 1708 åt andra Lectorn vid Gymnasium derstädes.

Hammarö pastorat, med 26 ofm., 22 fm. mantal, samt 1182 invånare, består blott af Hammarön, en ö i Wenern.

Kyrkan af träd och byggd under Catholska tiden, var först liten och fyrkantig, till dess Choret och Sacristian tillbyggdes på östra sidan. År 1717 vidbyggdes på västra sidan ett stycke af 14 alnars längd. År 1745 sågades hon itu och isärskruvades hvarefter bägge korsen, i norr och söder, tillbyggdes. Kyrkan äger några holmar i Wenern, som årligen gifva i arrende omkr. 50 R. bco.

I Nors prosteri.

Nors prosteri utgöres af Nors, By och Millesviks pastorater.

Nors pastorat, 1 Class. Consist.

Nors pastorat, med 119 $\frac{1}{2}$ ofm., 117 $\frac{1}{8}$ fm. mantal, samt 8948 invånare, består af Nor, moderförsamling, Segerstad, Grums och Ed, annexer samt Borgviks kapell.

Nors kyrka, af sten, uppbyggdes mot slutet af förra århundradet samt invigdes 1798. Segerstads förra kyrka, af träd, stod på en för åtskilliga sockenbor obegvämlig plats, hvarföre n. v., af sten, byggda och 1749 invigda, uppfördes på ett tjenligare ställe. Grums kyrka, urgammal och af sten, torde i äldsta tider hafva varit moderkyrka. Eds förra kyrka, af träd, ombyggdes af sten och invigdes 1788, samt erhöill namn af Gustaf Adolfs. Denna kyrka äger några holmar i Wenern, hvilka dock icke gifva i årligt arrende mer än 2 R. bco. Borgviks kyrka byggdes efter 1716, hvilket sistnämnda år Bruksägaren E. Bergström erhöill Kongl. Maj:ts tillstånd att för bruksfolket och åboerna i 9 $\frac{1}{4}$ hemman af Grums socken här uppföra en kapellkyrka. År 1832 erhöill Borgviks bruksägare jus patronatus öfver denna kyrka.

By pastorat, 2 Class. Consist.

By pastorat, med 85 $\frac{17}{24}$ ofm., 85 $\frac{17}{24}$ fm. mantal, samt 5191 invånare, består af By, moderförsamling, Bro och Ny, annexer. Huggenäs fordna annex blev, enl. Kongl. Bref $\frac{23}{4}$ 1839, förenadt med Ny, d. $\frac{27}{10}$ 1842.

By äldre kyrka, liten och af sten, ombyggdes 1767, likaledes af sten. Kyrkan äger en liten äng, Jungfrudansen kallad, samt holmarna Klöfvarne i Wenern. Bro kyrka, af sten, byggdes omkr. 1760. Ny kyrka, af sten, byggdes 1768. Här är orgelverk. Huggenäs fordna kyrka, af träd, upphörde d. $\frac{27}{10}$ 1842, då Huggenäs socken, enl. K. Resol. af d. $\frac{8}{7}$ 1829, förenades med Ny.

Millesviks pastorat, 2 Class. Consist.

Millesviks pastorat, med 76 $\frac{1}{12}$ ofm., 70 $\frac{5}{12}$ fm. mantal, samt 3234 invånare, består af Millesvik, moderförsamling, Botilsäter, Ölserud och Eskilsäter, annexer.

Millesviks kyrka, af sten och byggd under Catholska tiden, äger invid kyrkan en liten äng samt flera öar och holmar i Wenern, hvilka i årlig inkomst gifva omkr. 50 Rdr. bco. Botilsäters kyrka, af sten är ock byggd under Catholska tiden. Ölseruds kyrka, af sten, var 1642 af ålder förfallen, hvarföre kort derefter n. v. trädkyrka blev uppförd. Kyrkan äger i Wenern halfva Bärön samt på landet fordna kyrkogården, hvilka gifva i årlig inkomst omkr. 26 R. bco. Eskilsäters kyrka, af sten och byggd under Catholska tiden, äger en vallhage invid kyrkan samt flera öar och holmar i Wenern, hvarföre årligen omkr. 50 R. bco. erhållas.

I Gilbergs prosteri.

Gilberga prosteri utgöres af Gilberga, Stafnäs och Kils pastorater.

Gilberga pastorat, 2 Class. Consist.

Gilberga pastorat, med 74 $\frac{13}{24}$ ofm., 71 $\frac{23}{24}$ fm. mantal samt 5827 invånare, består af Gilberga, moderförsamling, och Långserud, annex.

Gilberga kyrka, den äldsta i provinsen, skall vara byggd redan af Olof Skötkonung, hvarom ännu dess äldsta del, som är uppförd af huggen sten, sy-

nes bära vittne. År 1731 tillbyggdes kyrkan 22 aln. i längden och 1838 vidbyggdes ett vackert torn. Långseruds äldre kyrka, nästan af lika ålder med Gilberga, nybyggdes af träd och i korsform 1723.

Stafnäs pastorat, 2 Class. Consist.

Stafnäs pastorat, med 88 $\frac{3}{8}$ ofm., 85 $\frac{7}{8}$ fm. mantal, samt 8152 invånare, består af Stafnäs, moderförsamling, Glafva, Wermskog och Högerud, annexer.

Stafnäs kyrka, af sten, grundlades 1699 och invigdes 1705. Glafva kyrka, af sten, uppbbyggdes 1736. Wermskogs förra kyrka, byggd af träd, 1762, afbrann genom våld, 1799, hvarefter n. v. stenkyrka uppfördes, 1801. Högeruds kyrka uppbbyggdes af träd, 1646, såsom kapell till Stafnäs, men denna kapellskyldighet upphörde 1830.

Stafnäs, Glafva och Wermskog hafva gudstjänst 4 predikodagar å rad, och den 5 mässfall. Högerud har mässfall ömsom hvarannan och hvar tredje predikodag enl. Kongl. utslaget $\frac{7}{7}$; 1832.

Emedan här äro 4 kyrkor, men blott 3 ordinarie prester, inträffar alltid mässfall vid en kyrka.

Kila pastorat, 2 Class. Consist.

Kila pastorat, med 92 $\frac{21}{42}$ ofm., 89 $\frac{23}{24}$ fm. mantal, samt 5794 invånare, består af Kila, moderförsamling, Tveta och Svanskog, annexer, af hvilket sistnämde annex $\frac{1}{3}$: del med 9 $\frac{1}{8}$ hemman, under namn af Dalboredden, lyder till Tössbo härad af Dalsland.

Kila kyrka, af sten, byggdes 1654, tillbyggdes med torn 1769 och med Sacristia 1829. Sistnämde år förnyades äfven kyrkans innanrede och målades 1831. Tveta kyrka, af träd, byggdes omkr. 1670, samt tillbyggdes med sacristia 1737. Kyrkans innanrede förnyades och målades 1838 och 1839. Svanskogs kyrka, af träd, byggdes 1733.

I Nordmarks prosteri.

Nordmarks prosteri utgöres af Holmedals, Blomskogs, Silleruds och Silbodals pastorater.

Holmedals pastorat, 2 Class. Consist.

Holmedals pastorat, med 81 $\frac{1}{24}$ ofm., 81 $\frac{1}{24}$ fm. mantal samt 7322 invånare, består af Holmedal, moderförsamling, Fogelvik, Töcksmark, Östvallskog och Karlanda, annexer.

Holmedals kyrka, af träd, uppbbyggdes 1686. Fogelviks kyrka, af träd, skall vara byggd omkr. 1640. Töcksmarks kyrka, af träd, uppbbyggdes 1819. Östvallskogs kyrka, af träd, byggdes 1821. Karlanda kyrka, af sten, uppbbyggdes 1778. Emedan här äro 5 kyrkor, men blott 3 ordinarie prester, inträffar alltid mässfall vid 2 kyrkor.

Blomskogs pastorat, 2 Class. Consist.

Blomskogs pastorat, med 57 $\frac{1}{16}$ ofm., 55 $\frac{7}{16}$ fm. mantal samt 4809 invånare, består af Blomskog, moderförsamling, Trankil, Torskog och Wärvik,

annexer, af hvilka likväl de 2:ne sistnämnda, äro belägna i Wedbo härad af Dalsland. a)

Blomskogs kyrka, af träd, byggdes i medlet af 1600-talet och utvidgades 1750. Trankils kyrka, af träd, blef, 1824, nästan helt och hållet ombyggd. Torskogs kyrka, af sten, uppbyggdes 1768. Wårviks kyrka, af träd, är gammal. Mässfall inträffar således härstädes ännu. Emedan här äro 4 kyrkor, men blott 3 ordinarie prester, inträffar alltid mässfall vid en kyrka.

Silleruds pastorat, 2 Class. Consist.

Silleruds pastorat, med $42\frac{5}{8}$ ofm., $41\frac{5}{12}$ fm. mantal, samt 3685 invånare, består blott af en socken, Sillerud.

Silleruds kyrka, af träd, uppbyggdes omkr. 1665, sedan den förra af våld upprunnit. Kyrkans södra kors tillbyggdes på 1720-talet, och dess norra kors, på 1730-talet. År 1764 påbyggdes hon 5 hvarf och brädfordrades innantill. År 1768 oljemålades hon invändigt. Förra orgelverket i Carlstad hitköptes 1752, men är nu obrukbart.

Silbodals pastorat, 3 Class. Consist.

Silbodals pastorat, med $26\frac{1}{8}$ ofm., $26\frac{1}{8}$ fm. mantal, samt 1976 invånare, består blott af en socken, Silbodal.

Silbodals kyrka, af träd, förmenas vara byggd 1664.

I Jösse prosteri.

Jösse prosteri utgöres af Arvika och Köla pastorater.

Arvika pastorat, 2 Class. Consist.

Arvika pastorat, med $92\frac{3}{8}$ ofm., $91\frac{1}{2}$ fm. mantal, tillika omkr. 96 bebyggda tomter i Köpingen Arvika, samt 12028 invånare, af vilka 594 Köpingsboer, består af Arvika, moderförsamling, tillika med köpingen af samma namn, Elgå, Gunnarskog och Ny, annexer.

Arvika kyrka, af sten, belägen strax invid Arvika Köping, är otvifvelaktigt ganska gammal; dock saknas dess grundläggningsår. Elgå kyrka, af sten, uppbyggdes 1726. Gunnarskogs kyrka, af sten, byggdes 1727 samt tillbyggdes i korsform 1785. År 1800 inköptes till denna kyrka ett orgelverk af 18 stämmor. Ny kyrka, gammal och af träd, itusågades 1756, och isärskrufvades, hvarefter hon tillbyggdes i korsform.

Köla pastorat, 2 Class. Consist.

Köla pastorat, med $76\frac{1}{6}$ ofm., $75\frac{2}{3}$ fm. mantal, samt 9399 invånare, består af Köla, moderförsamling, Eda, Jernskog och Skillingmark, annexer. X

Köla äldre, under Catholska tiden byggda, kyrka utdömdes i slutet af 1600-talet, hvarefter, 1701, den n. v. kyrkan, af sten, uppfördes. Till kyrkan hör en liten plats å prestegårdens ägor, hvarföre den årligen erhåller 10 R.

a) Torskog innefattar $12\frac{1}{2}$ ofm., $12\frac{3}{8}$ fm. mantal med 1323 invån. Wårvik innefattar $13\frac{12}{16}$ ofm., $13\frac{11}{16}$ fm. mantal med 1132 invån.

bco. Eda äldsta Catholska kyrka, på Hammars ägor, flyttades med tiden och ombyggdes på Nolby ägor; men, såsom i närheten af Eda skans, fick den ej byggas af sten, förr än efter Sveriges och Norriges förening, då, 1835, en stenkyrka här uppfördes. Jernskogs fordna Catholska kyrka, liten och af träo samt belägen vid hemmanet Stommen, blef vid slutet af 1600-talet förfallen, hvarefter, genom lottkastning om platsen, n. v. stenkyrka, 1697, uppfördes vid gården Bethed. Skillingmarks n. v. kyrka, af träd på Boda hemmans ägor, uppbbyggdes 1689. Förra kyrkan stod vid hemmanet Klefven. Emedan här äro 4 kyrkor, men blott 3 ordinarie prester, inträffar här alltid mässfall vid en kyrka. X

I Fryksdals prosteri.

Fryksdals prosteri utgöres af Sunne, Fryksände och Brunskogs pastorater.

Sunne pastorat, 1 Class. Reg.

Sunne pastorat, med 111 ¹⁷/₂₄ ofm., 110 ³/₈ fm. mantal, samt 17293 invånare, består af Sunne, moderförsamling, Ö. Emtervik, V. Emtervik och Gräsmark, annexer.

Sunne kyrka, af sten, byggdes 1641 och blef 1798 betydligt utvidgad. Här är orgelverk af 10 ¹/₂ stämmor. Kyrkan äger en ängstrakt, Leran, af hvilken den årligen har i arrende omkr. 100 R. bco. Östra Emterviks äldre kyrka, af träd, uppbrann genom åskeld, 1781, hvarefter 1797 och 1798 n. v. kyrka af sten uppfördes, den enda i stiftet med gafveln vänd mot norr och söder. W. Emterviks kyrka byggdes först 1673, till hvilket år W. Emterviksboerna begagnat, gemensamt med Ö. Emtervikarna, Ö. Emterviks kyrka. Denna, 1673, uppbyggda kyrka afbrann genom åskeld, 1815, hvarefter en rymlig och vacker stenkyrka uppfördes, 1819, och invigdes 1821. Gräsmarks första kyrka af träd, byggdes omkr. 1663, såsom kapell af Sunne, men 1796 upphörde kapellskyldigheten och socknen förvandlades till annex. Då denna första kyrka af älder förfallit, uppbyggdes den nuvarande stenkyrkan, vilken 1738 invigdes.

Fryksände pastorat, 2 Class. Reg.

Fryksände pastorat, med 36 ¹¹/₂₄ ofm., 36 ¹¹/₂₄ fm. mantal, samt 14417 invånare, består af Fryksände, moderförsamling, Lysvik och Östmark, annexer, samt Hvitsands Kapell.

Fryksände kyrka, af träd, uppbyggdes 1745. Ett orgelverk af 14 ¹/₂ stämmor hitskänktes, 1838, af Thorsby Bruksägare, Grosshandlaren i Göteborg A. G. Levgren. Kyrkan äger en skogstrakt, Långsjöhöjden l. Kyrkoskogen l. Sigridstegen kallad, å hvilken 10 torp äro anlaggda, men hvaraf dock endast 18 R. bco i årligt arrende erhållas. Lysviks kyrka, uppbyggd af sten, invigdes 1762. Kyrkan äger en utjord, Kyrkosättran, för hvilken årligen blott erhålles 1 R. 32 s. bco. Östmarks kyrka byggdes först efter 1761, då åboerna på 5 ¹⁷/₂₄ hemman i norra ändan af Fryksände socken erhöilo K. M. tillåtelse att bygga en Kapellkyrka, hvilken byggdes af träd och invigdes 1765. Denna kapellförsamling förvandlades sedan till annex, och enl. K. Resol. ¹⁶/₁, 1801 väljes Comminister härstädes utan Domcapitlets förslag. I öfra delen af

Fryksände socken var redan under Catholska tiden Kapellkyrka, hvilken såsom öfverflödigt ödelades vid reformationen. Enl. Kongl. Bref d. $20/4$ 1814 och $20/3$ 1822, blef invid hemmanet Hvitsand ånyo en kapellkyrka af träd uppbyggd och 1823 invigd.

Brunskogs pastorat, 2 Class. Consist.

Brunskogs pastorat, med $36\frac{7}{12}$ ofm., $36\frac{7}{12}$ fm. mantal, samt 6830 invånare, består af Brunskog, moderförsamling, Boda annex och Magneslags kapell.

Äldsta kyrkan härstädes, af träd, var, 1704, förfallen, hvarefter n. v. stenkyrka uppfördes och invigdes 1707. Boda äldsta kyrka, af träd, byggdes omkr. 1626. År 1674 byggdes en ny af sten, hvilken 1732 förlängdes 10 alnar, då ock torn vidbyggdes. Magneslags första kyrka byggdes omkr. 1705, af träd. År 1813 byggdes närvarande stenkyrka, vilken invigdes 1816.

Av 10 predikodagar har Brunskog 2 mässfall, Boda 3 och Magneslag 5. Emedan här äro 3 kyrkor, men blott 2 ordinarie prester, inträffar här alltid mässfall vid en kyrka.

I Elfdals prosteri.

Elfdals prosteri utgöres af Ekshärads och Elfdals pastorater.

Ekshärads pastorat, 2 Class. Consist.

Ekshärads pastorat, med $66\frac{13}{24}$ ofm., $66\frac{5}{24}$ fm. mantal, samt 11391 invånare, består af Ekshärads, moderförsamling, Råda och Sunnemo, annexer, samt Gustaf Adolfs kapellförsamling.

Ekshärads n. v. kyrka, af träd, byggdes 1686. Rådas äldsta kyrka, om hvilken man har underrättelse, byggdes af träd 1640, och då denna var förfallen byggdes, 1813, en stenkyrka, hvilken 1835 invigdes. Sunnemo, eller som den fordom ock kallats, Tutemo, kyrka byggdes först 1653, i södra delen af då varande Råda socken, hvilken del sedan blifvit afskiljd till egen församling. Sacellanierna i Ekshärads och Sunnemo församlingar äro dock, genom Kongl. Resol. 30/1 1794, förenade, med förbindelse för Commministern att hålla en sockenadjunct. Gustaf Adolfs kapellkyrka byggdes först 1780, sedan Uddeholmska Bolaget erhållit K. M. tillstånd till denna kyrkas uppbyggande för Bolagets arbetare och torpare. Brukspredikanten härstädes tillsattes och lönes af Bolaget.

Elfdals pastorat, 3 Class. Consist.

Elfdals pastorat, med $47\frac{2}{3}$ ofm., $45\frac{5}{12}$ fm. mantal, samt 7230 invånare, består af Ny, moderförsamling, Dalby annex, samt Södra och Norra Finnskoga, Kapeller.

Ny n. v. vackra trädkyrka byggdes 1763. Dalby n. v. kyrka, af träd, uppbyggdes 1725 och invigdes 1728. Kyrkan äger en betydlig skogstrakt, Brännåsen l. Furuberget kallad, hvaraf, genom försäljning af sågtimmer, årlig inkomst erhålles. Innan denna kyrka i Dalby byggdes, var i socknen en kapellkyrka. Likenäs Kapell kallad, sannolikt byggd omkr. medlet af 1600-talet, der hvarannan predikodag gudstjenst förrättades. Detta kapell öfvergafs och

förföll, sedan n. v. sockenkyrka blifvit uppbyggd på ett för alla sockenboerna bekvämare och tjenligare ställe. Södra och Norra Finnskoga Kapellkyrkor af Dalby blefvo anlaggda och af träd uppbyggda efter år 1826, enligt då utfärdade K. M. nådiga föreskrift: den Södra vid Djekneliden, den Norra vid Höljes by, $2\frac{1}{2}$ mil ifrån hvarandra. År 1833 hölls här först Gudstjenst.

I de begge Finnskoga kapellförsamlingarna, hvilka betjenas af en prest, inträffar mässfall hvar 3:dje predikodag i den Södra, samt 2:ne predikodagar efter hvarandra i den Norra.

Utom dessa nedan anförda samteliga pastoraterna i Wermland (jemte Carl-skoga pastorat af Örebro län), lyder äfven hela Dalsland med sina 12 pastora-ter under Carlstads stift. p)

p) Dalsland hörde, under hela Catholska tiden, till Skara stift. År 1610 in-rättade Hertig Johan av Dalsland och några härader i Westergöthland ett särskildt Superintendentssstift, hvilket dock 1610 upplöstes och Dalsland förenades åter med Skara stift, hvarifrån det likväl, 1658, mot Wadsbo och Walla härader i Wester-göthland, utbyttes till Carlstads stift.

I äldsta tider utgjorde Dalsland blott ett prosteri. År 1669 indeltes landet i 2:ne, och år 1745, i 3:ne, neml. Norra Dals prosteri, med $19\frac{1}{2}$ t. i prostunnor: Södra Dals prosteri, med $19\frac{1}{2}$ t. d:o: samt Westra Dals prosteri, med $22\frac{1}{2}$ t. d:o.

DALSLANDS

samtelige närvarande pastorater.

I Norra Dals prosteri.

Norra Dals prosteri utgöres af Steneby, Hesselskogs, Tössö och Amåls pastorater.

Steneby pastorat, 2. Class. Reg.

Steneby pastorat, med 88 % ofm., $84\frac{1}{2}$ fm. mantal, samt 6448 invånare, består af Steneby, moderförsamling, Ertemark, Ödsköld, Tisselskog och Bäcke, annexer, samt Billingsfors Bruksförsamling, utgörande 2 % mantal af Steneby socken samt $1\frac{1}{4}$ af Laxarby, hvilka hemman likväl för öfrigt icke i något afseende äro skiljda från de socknar, till hvilka de hörde före denna Bruksförsamlings inrättande.

Steneby kyrka, urgammal och af sten, tillbyggdes 1733, 7 alnar i längd, då äfven Choret utvidgades till lika bredd med kyrkan, och Sacristia byggdes. Kyrkan äger 2 utjordar: Gapunge äng och Ulfby, hvilka i årligt arrende gifva omkr. 4 R. bco. Ertemarks kyrka, urgammal och af sten, tillbyggdes, 1728, 7 alnar i längd, då äfven Choret utvidgades till lika bredd med kyrkan, samt Sacristia och Wapenhus byggdes. Ödskölds kyrka, af träd, byggdes 1726. Tisselskogs kyrka, af träd, byggdes 1724. Denna kyrka äger en utjord i Gullunge byn. Bäcke kyrka, som man vanligen, men orätt, kallar kapell, uppbyggdes af träd, 1650, af Öfversten Joh. Stakes på Wättungen egna medel. Billingsfors Brukskyrka, af träd, byggdes 1769 af Brukspatronen Leon. Mag. Ugglä, som 1762 sjelf antog klockaretjensten vid denna kyrka.

Mässfall inträffar hvar tredje predikodag i Steneby och Ertemark, samt hvar-annan i de öfriga församlingarna.

Hesselskogs pastorat, 2. Class. Consist.

Hesselskogs pastorat, med $68\frac{1}{16}$ ofm., $65\frac{13}{16}$ fm. mantal, samt 4918 invånare, består af Hesselskog, moderförsamling, Laxarby, Mo och Fröskog, annexer.

Hesselskogs kyrka af sten, uppbyggdes 1661, midt i ruinerna efter antingen en äldre kyrka eller en Catholsk klosterbyggnad härstädes. Laxarby kyrka, af träd, byggdes 1759. Mo kyrka, af träd, byggdes 1685. Fröskogs kyrka, af träd, byggdes 1729, sedan året förut förra kyrkan af våldeld upptrunnit.

Tössö pastorat, 2. Class. Consist.

Tössö pastorat, med $78\frac{7}{8}$ ofm., $71\frac{1}{4}$ fm. mantal, samt 3835 invånare, består af

Föreslagne Pastorater inom Carlstads stift.

Råda pastorat.

År 1831 uppgaf prosten öfver Wisnums kontrakt det förslag att af Råda socken antingen bilda ett särskilt Pastorat, eller förena den med något närbeläget, lydande under Carlstads Consistorii Domsrätt, för att undvika olägenheterna af den mellan 2:ne Consistorier delade ecclesiastika styrelsen af Amnehärads pastorat i Skaraborgs län, till hvilket Råda socken hör. Detta förordades af Domkapitlet i Carlstad, men bestreds af Dom-Capitlet i Skara, hvarföre K. M. d. 11/2 1833 i Nåder fann för godt att låta frågan derom för det närvarande förfalla.

Tössö och Tydje, moderförsamlingar (hvilka, utom fattigvårdsanstalter, äro med hvarandra förenade), samt Änimskog, annex.

Ända till sednare tider hafva Tössö och Tydje haft hvar sin kyrka, på förra stället af sten, på det sednare af träd; men sedan 1812 har den i Tössö varit så förfallen, att Tössöboerna måst begagna Tydje kyrka, hvilken sistnämnda dock, enl. Kongl. Resol. 4/2 1830, skall raseras, sedan på Sörgårdens ägor i Tössö socken en för bägge församlingarna gemensam kyrka, af sten, hunnit blifva uppförd. Änimskogs kyrka, af sten, är urgammal.

Ämåls pastorat, 3 Class. Reg.

Ämåls pastorat, med 131 1/4 stadstomter, 22 1/2 öfm., 21 3/4 fm. landthemmantal, samt 2920 invånare, af hvilka 1450 stadsboer, består af staden Ämäl tillika med kringliggande landtförsamling.

Ämåls äldsta stadskyrka, af sten, byggdes strax efter stadens anläggning 1640, samt invigdes 1669. Stadens n. v. stenkyrka uppbyggdes 1805 och invigdes 1807. År 1820 erhöill kyrkan orgelverk.

I Södra Dals prosteri.

Södra Dals prosteri utgöres af Örs, Bolstads och Frändefors pastorater.

Örs pastorat, 1 Class. Reg.

Örs pastorat, med 137 11/10 öfm., 131 9/16 fm. mantal, samt 8352 invånare består af Ör, moderförsamling, Holm, Dalskog, Skållerud, Gunnarsnäs och Järn, annexer.

Örs kyrka, af sten, skall hafva blifvit anlaggd, 1219, samt sedan 1663 ombyggd. Holms kyrka är byggd af sten. Dalskogs kyrka, af träd, byggdes omkr. 1747. Skålleruds kyrka är af träd, Gunnarsnäs och Järns kyrka, af sten.

Bolstads pastorat, 1 Class. Reg.

Bolstads pastorat, med 133 3/4 öfm., 122 1/4 fm. mantal, samt 6695 invånare, består af Bolstad, moderförsamling, Grinstad, Gestad och Eriksstad, annexer.

Bolstads kyrka, af sten, byggd under Catholska tiden, vidbyggdes 1512 med torn, utvidgades, 1667, med större Chor, än tillförr, på dåvarande Pastors Petr. Gyllenii bekostnad, omändrades, 1759, till korskyrka. Grinstads kyrka af sten, skall, enl. sägen i orten, vara byggd i 12 seklet. Gestads kyrka, af sten, byggdes 1799, och invigdes 1800. Eriksstads kyrka, af sten, byggdes 1686.

Frändefors pastorat, 1 Class. Consist.

Frändefors pastorat, med 127 3/8 öfm., 119 1/4 mantal, samt 7562 invånare, består af Frändefors, moderförsamling, Brälånda och Ryr, annexer.

Frändefors äldre, urgamla kyrka, från grunden uppmurad af ovanligt stort tegel, i fyrkantig form och sedan 2:ne gånger vidbyggd, träffades 19/7 1728, under det Prosten Rosell, 3:dje Bönedagen, predikade Ottesängen, af ett starkt åkslag, hvilket i ögonblicket dödade 11 personer och skadade ännu flera. Denna kyrka raserades i slutet af 1790-talet, då n. v. rymliga och vackra stenkyrka uppfördes. Brälånda kyrka, af sten, byggdes omkr. 1563. Ryrs kyrka, gammal och af sten.

Bjurkärns Pastorat.

Ar 1843 uppgäfvo Bjurkärns annexförsamlingsboer det förslag att af-skilja Bjurkärns socken från Carlskoga pastorat och af nämde annex inrätta ett eget pastorat med n. v. Comministers boställe, Tåbäcken, till kyrkoherdeboställe. Detta förslag bestriddes så väl af kontraktsprosten som Domkapitlet i Carlstad, som af Carlskoga Moderförsamlingsboer, hvarför K. M. d. 16/1 1844 i Näder avslag detsamma.

Presterskapets aflöningsgrunder.

Kyrkoherdarnas inkomster och lönetillgångar grunda sig på ett Förenings-Instrument, som Landshöfdingen D. Wrangel och Doctorn Erl. Broman, på Kongl. M. befallning d. 15 Febr. 1687, upprättade mellan presterskapet och åhörarne, sedan bägge parterna förklarat sig benägna att frånträda 1681 års

I Westra Dals prosteri.

Westra Dals prosteri utgöres af Högsäters, Eds, Färglanda, Rölunda och Torps pastorater.

Högsäters pastorat, 2 Class. Consist.

Högsäters pastorat, med 117 $\frac{3}{4}$ ofm., 110 $\frac{1}{4}$ fm. mantal, samt 5596 invånare, består af Högsäter, moderförsamlig, Jerbo, Rennelanda, Lerdal och Råggerd, annexer.

Högsäters kyrka, af sten och urgammal, blev 1732 i längden tillökt 7 alnar, då äfven Sacristia byggdes och Choret utvidgades till lika bredd med kyrkan. Jerbo kyrka, af sten och gammal, blef 1731 försedd med ett rymligare Chor, än den till-förne haft. Rennelanda n. v. stenkyrka invigdes nybyggd 1773. Lerdals n. v. stenkyrka invigdes 1771. Råggeruds kyrka, af träd, nybyggdes 1736.

Högsäters församling har, förutan alla Högtids- och Bönedagar, Gudstjenst 6 predikodagar å rad och d. 7 mässfall: annexerna hafva Gudstjenst ömsom 3 och 4 predikodagar å rad.

Eds pastorat, 2 Class. Consist.

Eds pastorat, med 99 $\frac{1}{8}$ ofm., 89 $\frac{3}{4}$ fm. mantal, samt 5941 invånare, består af Ed, moderförs. Nössemark, Håbol och Töftedal, annexer.

Eds kyrka, urgammal och af sten, utvidgades 1728 samt vidbyggdes med torn 1799. Kyrkan äger 2 utjordar, Rysviks äng eller Onsjö Ödegård samt Skottan, för hvilka dock blott 32 s. årligen erhållas i arrende. Nössemarks n. v. stenkyrka byggdes 1794. Håbols korskyrka af träd nybyggdes 1794. Den äger utjorden Frimal, för hvilken dock blott 12 s. bco. årligen erhålles i arrende. Töftedals kyrka, af träd, uppbyggdes omkr. 1743.

Färglanda pastorat, 3 Class. Consist.

Färgland pastorat, med 68 $\frac{3}{8}$ ofm., 59 $\frac{1}{8}$ fm. mantal, samt 3216 invånare, består af Färglanda, moderförs. och Ödeborg, annex.

Färglanda kyrka, urgammal och af sten, har flera gånger blifvit tillbyggd. Ödeborgs kyrka är urgammal och af sten.

Rölunda pastorat, 3 Class. Consist.

Rölunda pastorat, med 42 $\frac{1}{8}$ ofm., 38 $\frac{3}{4}$ fm. mantal samt 2202 invånare består af Rölunda, moderförs., och Gesäter, annex.

Rölunda kyrka är urgammal och af sten. Gesäters kyrka, af träd och i kors-form, uppbyggdes 1795. Pastorsadjunct antagen 1843.

Torps pastorat, 3 Class. Consist.

Torps pastorat, med 42 $\frac{1}{8}$ ofm., 37 $\frac{5}{8}$ fm. mantal, samt 1895 invånare, består af Torp, moderförs. och Ryr annex.

Torps kyrka, af sten, nybyggdes 1750. Ryrs n. v. kyrka, liten och af träd, uppbyggdes 1720.

förordning. r) Till följe af detta Förenings-Instrument aflemnas här icke tionden i skaft, utan utgöres af en viss, efter hvarje lägenhets beskaffenhet särskildt bestämd, qvantitet spannemål och smör, stundom äfven lin m. m.; hvilken tiondesättning tillvägabragtes inom kort allestädes, utom i Christinehamn, hvarest skaffttonde levereringen länge bibehölls. I sednare tider hafva, på Rikets ständers begäran och Kongl. M. ofta förnyade nådiga befallning s) ännu närmare bestämda, och vanligen för 50, stundom äfven 30 år gällande Lönconventioner blifvit ingångna mellan kyrkoherdarna och församlingarnas invånare, i hvilka conventioner äfven Commministrarne och öfriga ecclesiastika embetsmän på ett eller annat ställe till sina lönevillkor blivtit inbegripna. Commministrarnas lönevillkor voro från början ganska ringa; men omkr. 1680-talet började församlingarna utfästa sig till en viss qvantitets utgörande af spannemål m. m. hvarigenom deras villkor någorlunda blefvo förbättrade; hälst de äfven vid samma tid af Konung Carl XI blevo försedda med boställen. Emedan denna boställesreglering inträffade efter Roteringsen, blef följden deraf att Commministrarna måste deltaga i Soldaternas lejande och underhållande. Kongl. Resol. af år 1735 § 5 frikallar dem väl från detta dryga besvär, men förknippar dermed det förbehåll, att uppgifva annat ledigt hemman i stället, hvilket hitintills icke kunnat ske på alla, ehuru på de fläste ställen.¹⁸⁾

Presterskapets ökade antal genom extraordinarier samt svagt lönta ordinarier och quasiordinarier.

En tid efter reformationen, då ännu få andra än rent presterliga göromål tillhörde presterskapet, förrättades Gudstjensten och öfriga embetsgöromål af ordinarie prester allena, och många voro så flitige att tjenstgöra, att Biskoparna och prostarna på deras visitationer stundom funno sig föranlättna erinra dem om medhjelpares antagande. Sällan vigdes då någon till prest, som icke hade kallelse till ordentlig syssla, hvarföre ganska få extraordinarier funnos. Sedan med tiden en mängd af verldsliga och med det egentliga presterliga kallet heterogena bestyr tillkommit, t) hafva, till följe af embetets öfverbelast-

r) En dylika förening ingicks äfven på Dalsland, i Ämål d. 18/i 1687, hvilken stadfastades vid Riksdagen den 17 Aug. 1720.

s) Kongl. Br. d. 17 Maj 1810. Kongl. Kung. d. 21 Sept. 1810. Kongl. Br. till Kammar Collegium d. 10 Apr. 1811. Kongl. Br. d. 31 Maj 1815. Kongl. Kung. d. 3 Apr. 1816. Kongl. Förkl. d. 12 Nov. 1819 m. fl.

t) Prosten Utterman i Wäsehärads brukade ofta säga: »Jag får stundligen stå och passa som en hållkarl». Prosten Kjellberg i Tössö, då han var vice pastor i Carlstad, hördes stundom yttra sig: »Jag får dagligen springa ärendet, som en vispojke». Såsom sidostycke härtil kan anföras, följande karakteristiska utanskrift på ett bref till en pastor på landet: »Till Hemmansbrukaren, Ordföranden samt Sekreteraren uti Socknestämman, Kyrkoråd och Magazinsdirectionen, Tabellförfattaren, Kyrko- och Husförhålls- samt Kyrkoräkenskapsföraren, Ledamoten uti Taxerings- m. fl. kommittéer, M. W. Konsistorii ombudet vid ting, Landtmäteriförrättningar, Husesyner, m. m., Attestutgifvaren, Postmästaren, Brattebonden och Förskraren. Församlingens Polismästare, item Själasörjaren och Kyrkoherden Herr N. N.» Ytterligare födestycken härtil förekomma i Enbohms Embetslexicon för prester, däribland mycket annat äfven förekommer detta stadgande att »Svin böra ringas, när källa är ur jord» etc.

ning med stundliga bigörsmål extraordinarier mer och mer blifvit behöfliga samt derföre äfven ganska anseeligt ökat sig. Folkmängdens tilltagande har äfven medfört behöfvat af en ökad lärarepersonal; hvarföre flera församlingar i de vidsträcktare pastoraten, hvarest tillförne ofta mässfall inträffat, dels antagit svagt lönta ordinarier, dels äfven begärt och erhållit ännu svagare lönta, så kallade socken- eller pastoratsadjuncter, hvilka beställningar vanligen från början en tid varit temporära, såsom några ännu äro på ett och annat ställe, men sedan öfvergått till permanenta, nästan till likhet med Commministraturer. På detta sätt har en anseelig skara af extraordinarier samt svagt lönta ordinarier och quasiordinarier tillkommit, hvilkas utsigter till framtida rundligare bergning, i mon af deras ökade antal, mer och mer trädt i skuggan, hälst som Gymnasii- och Skollärarepersonalens förhöjda tjänstårsberäkning, som vanligen haft till följd, det inom församlingarna tjänstgörande presterskapets undanträngande från de bättre ecclesiastika beställningarna, allt hitintills varit gällande. Högst sällan har likväl den händelsen inträffat, att dessa, de mest vanlottade bland Wermländska presterskapet, i dagliga striden med egna behof och andras tränga betjening, förfallit under sitt embetes värdighet: hvilket synes ådagalägga, att de icke blott predika, utan äfven draga korset med tålmod.¹⁹⁾

Prestmöte.

I äldsta tider höllos prestmöten årligen, och emedan dessa sammankomster alltid blifvit hållna der Stiftstyresmännerna bott, hade Wermlands presterskap, så länge dessa residerade i Westergöthland, neml. först i Skara u) och sedan i Mariestad, för den långa vägen skull till dessa samlingsorter, mycken svårighet att bevista sammankomsterna derstädes. Efter Stiftstyresmännernas residenssätets förflyttande till Carlstad blef denna stad samlingsorten för Wermländska presternas mötessammankomster, och det första prestmötet hölls här, 1647. Sedan hölls här årligen prestmöte vid Permässotiden och 1651 bestämde att dessa möten årligen skulle anställas d. 27 Junii. Vid samma tillfälle blef äfven beslutadt att "om en prost, utan laga förfall vore ifrån Prestmötet, skulle han plikta 6 Dal. S:mt och en Pastor 3 Dal. Om ock en pastor inom Contractet icke lydde prostens kallelse och infunne sig på hvad tid och ort honom föreskrefs, skulle han plikta en Specie Rdr." Dessa bestämmelser förlorade sig likväl snart till sin kraft och verkan, sedan man mer och mer börjat inse olämpligheten i dessa alltid kostsamma, men föga båtande årliga sammankomster, och de fläste började snart anse för en vinst att för den bestämda plikten kunna lösköpa sig från inställelsen. I sednare tider hafva derföre Prestmöten endast blifvit hållna när några synnerligare presterskapets eller religionsundervisningens angelägenheter påkallat samfälliga öfverlägg-

u) Under Catholska tiden, då prestmötena anställdes i Skara, skulle presterna vid detta tillfälle, jemte erläggandet af skatt till påfven, äfven utlemna ett visst antal kalfskin, hvaraf pergament förfärdigades till så kallade Breviarier l. Handböcker, hvilka innehöllo alla de böner och sånger, som vid Gudstjensten, året igenom, på alla Högtider och Helgedagar skulle af presterna läsas och sjungas för folket. Dessa Breviarier voro af vissa dertill förordnade librarier skrifna på Latin, samt förorsakade de okunnige presterna ofa rätt mycket hufvudbryderi, emedan de, ända till boktryckerikonstens införande, voro författade med många abbreviationer.

ningar; hvilket äfven synes vara det lämpligaste ändamålet med dessa sammankomster; hälst sedan presterskapets bildning och fullkomnande numera icke, som merendels tillförne, uteslutande inskränker sig till de theologiska dogmernas konstmässiga och spetsfundiga skärskådande på Latin, hvarom Haffenrefferus varit ett troget vittne, hvilken theologiska lärobok, från 1648, under idkeligt tuggande och idislande, trenne gånger genomvandrades från perm till perm och discuterades. Samma öde vederfors sedermera Benzeli Repetitio då den utkommit och Haffenrefferus blifvit utmönstrad. Woeldikes Compendium, som derefter sattes till skottafla för dylika simulacrer, har, tillfölje af de i sednare tider sällsyntare inträffande prestmötessammankomster, vida lyckligare än de förra, undslupit. Emedlertid blef på sista prestmötet, 1831, Artic. de justificatione på detta quasistratagetiska sätt ventilerad och till nästa möte förestår artic. de renovatione samma klyftiga skärskådande.²⁰⁾

Läroverk och Undervisningsanstalter.

Före reformationen.

Under Hedniska tiden funnos inga skolor eller lärosäten i Wermland. Den enda undervisning, som då här meddelades ungdomen, bestod i föräldrarnas sagolika berättelser ur deras Hedniska Gudalära, samt i några vidskepliga sedespråk och lefnadsregler, hvilka såsom öfvernaturligt och magiskt verkande, borde iagttagas och följas vid vissa tillfällen. Hufvudändamålet med ungdomens uppfostran under denna tiden inskränkte sig blott till inplantandet af hjeltomod och förakt för faror, samt till bildandet af skicklige kämpar under krigståg och vikingafärder. Med brottande, kämpande, jagande och flera dylika öfningar sökte man från de spädaste åren hårda kroppskrafterna samt ingjuta i ungdomens sinne ett vildt och okufveligt mod, och allt efter som man härutinnan utmärkte sig, ansågs man för uppfostrad och bildad samt åtnjöt äfven derefter hedersföreträden. Sedan efter Christendomens införande och rågorlunda stadgande en mängd smärre kyrkor, hvilka inom kort uppbyggdes härstädes, fordrade ett betydligt antal prester till Gudstjenstens förrättande, blef man väl omtänkt på något medel att af landets ungdom bilda skickliga ämnen till detta kall; dock hämtade man ännu länge lärare från Skara, hvarest en och annan Wermländning torde hafva inhämtat sin Catholska vitterhet, som väsendtligen bestod i att läsa i bok och sjunga. I Örebro inhämtade äfven flera Wermländningar denna kunskap, hvarföre med tiden åtskilliga sockengångar, såsom från Ölmeåhrad, Wäsehårad, Wisnum, Råda, till och med från Kil, Nor och By, Kila, Millesvik m. fl. blefvo anslagna till Örebro skola. Den äldsta läroanstalten i landet anses hafva varit Lurö kloster, hvilket anlades omkr. 1156. Emedan detta skall hafva varit ett Benedictinerkloster, och Munkarne af denna Orden, åtminstone från början, egnade sin tid till ungdomens undervisande, är det mycket sannolikt, att detta kloster blifvit anlaggd till Wermländska ungdomens undervisning, synnerligast till presters bildning, hälst man känner, att i alla öfriga rikets stift åtminstone ett dylikt kloster till nämde ändamål blef inrättadt. Under hela Catholska tiden finns intet vidare

spår till någon ordentlig undervisningsanstalt i landet, hvarken för barn eller mognare personer; hvarföre Hierarchiens dystra mörker, med sitt oresonliga skräck, sina grofva vidskepelser och signerier, under hela denna tiden synes hafva hvilat vida tjockare öfver Wermland, än öfver de öfriga rikets provinser.²¹⁾

Efter reformationen.

I städerna.

Carlstads gymnasium, Högre Lärdomsskola och Lägre Apologistskola.

Sedan Gustaf I, med reformationsfaklan vid sidan, uppträd på Svenska thronen, uppgick snart åtminstone en dagningsrand öfver Wermland, och i denna, ehuru ännu dunkla, gryning upptäcker man den första ordentliga skol-inrättning härstädes på Tingvallaön, der Carlstad sedan blef anlaggd. Denna skolinrättning bestod i en pædagogie eller barnskola, vid hvilken 1560, en Herr Anders Laurentii var lärare. Kort derefter, 1586, byggdes, på Hertig Carls befallning och under dåvarande Ståthållaren öfver provinsen, Lars Botvidsson Ankars inseende, ett nytt skolhus, i den då nyligen anlaggda staden derstädes. v) Undervisningen, som lemnades i denna skola, torde dock hafva varit af föga betydighet ända till år 1623, då en Conrector och 2:ne Colleger tillkommo. År 1642 tillkom en 3:dje Collega, så att här nu voro 5 lärare, Rector, Conrector och 3 Colleger. Då år 1647 Superintendentssätet blifvit hitflyttadt från Mariestad, antog Superintendenten Elfdalius en Adjunct och en Theol. Lector till de 2:ne förra lärarne vid Rectors klassen, neml. Rector och Conrector, och år 1661, tillade han ytterligare en apologista; så att i Rectors klassen eller, som den då kallades, Skolmästareläxan, voro 5 lärare. Elfdalius hade äfven nu redan gjort ansökan hos Kongl. M. om löningsstat för ett Gymnasium; men detta afslogs, och i stället erhöles, 1652, anslag för en Katedralskola, neml. för en Rector 120 t:or, Theol. Lector 120 d:o, Conrector 70, Adjunctus och Apologista hvardera 30 t:or. Understödd med detta anslag beslöt Elfdalius att sjelf uppbbringa läroverket härstädes till samma fullkomlighet, som Gymnasierna i riket, så att ungdomen här skulle få inhämta alla de vetenskapliga läroämnena, som fordrades för att emottagas vid Academier. Sedan han härom rådgjort med Stiftets presterskap på Prestmötet 1663, anordnade han att Rector skulle läsa Logica och Ethica, Conrector Ebreiska och Grekiska,

v) Dåvarande läraren, Rector Thomas Petri Gevaliensis, författade vid skolhusets uppbyggande följande Latinska verser. Fw. p. 509. Ekman, p. 201.

Då detta äldre skolhuset, af trä, som på Hertig Carls befallning, blef uppbyggdt, af ålder förfallit, uppbyggdes, 1661, ett nytt af sten, hvilket jemte större delen af staden afbrann $\frac{1}{2}$ 1719. Äfven det nya skolhuset, som derefter af sten uppfördes, 1723, förstördes af eldsvådan d. $\frac{22}{10}$ 1752. Sedan följande året Excellencen m. m. C. G. Löwenhjelm utsett tjenligare plats för en ny skolbyggnad, blef, efter Öfverintendenten Härlemans ritning, n. v. Gymnasii- och Skolhus, 1754, grundlagdt och invigt 1759, då Gymnasium erhöles benämningen af Adolpho-Fredericianum. Genom Rikets Ständers beslut och Kongl. M. nådiga bifall d. $\frac{13}{10}$ 1841, blef Gamla Lazarettet, för närbelägenheten skull, inköpt till utvidgning af Gymnasii- och Skolbyggnadens lokal.

Theol. Lectorn Theologien, Adjunctus Eloquentian (Latin) och Historien, Apologista Mathesin och Poesin. På detta sättet förvandlade Elfdalii kraftfulla och ihärdiga beslutsamhet den gamla Rectorsklassen till Gymnasium. Efter 1667, i Superintendenten Kilanders tid, begyntes lärarne vid detta Gymnasium att kallas Lectorer, och efter 1687, då de blefvo bisittare i Consistorium, erhöilo de äfven benämning af Consistoriales. Med tiden har till dessa 5 Gymnasiilärare tillkommit en sjetten Lector, så att undervisning nu här lemnas i följande 6 hufvudläroämnen: Theologien, Philosophien, Latin i. Vältaligheten, Grekiskan, Historien och Mathematiken. Från år 1702 hafva dessa lärare varit biträdda af en Gymnasiadjunct, och 1829 constituerades en Docens i Naturalhistorien, till hvilken lärares aflöning redan 1792, Brukspatron G. F. Geijer donerade 1666 $\frac{2}{3}$ r. bco., att förräntas.

Genom Rectorsklassens förvandling till Gymnasium, 1663, blef i den återstående Lärdomsskolan, endast 3:ne lärare öfriga. År 1772 blef den n. v. fjerde i. Rectorsklassen inrättad, och 1812 tillkom här en Conrector, så att i denna nu så kallade Högre Lärdomsskola äro 5 lärare: Rector, Conrector, och 3:ne Colleger. År 1837 infördes ämnesläsningen vid denna skola. År 1658 tillsattes en lärare i sången, och 1839 tillsattes en lärare i Gymnastiken.

År 1661 tillsatte Superintendenten Elfdalius vid Lärdomsskolan en Apologista, som skulle undervisa i räkning och skrifning; men då denne 1667 aflidit, blef sysslan icke tillsatt förr än 1770. Till denna lärare tillkom 1812 en andre Apologista, så att i denna skolans afdelning, som nu kallas Lägre Apologistskola, äro 2:ne lärare.²²⁾

Carlstads Folkskolelärare-Seminarium.

Enligt Rikets Ständers beslut vid 1840 års Riksdag, med anledning af Kongl. M. derom aflättna nådiga proposition, samt dess ytterliga nådiga stadgande ^{18/6} 1842, angående bildandet af ett Folkskolelärare-Seminarium i Hufvudstaden och ett i hvarje stiftsstad, inrättades ett dylikt Folkskolelärare-Seminarium i Carlstad år 1843, hvilket d. 7 Febr. samma år öppnades, då 15 Elever genast blefvo intagna. Vid examina d. 8 december sistnämnda år voro 49 elever närvarande.

Carlstads Folkskola.

Denna undervisningsanstalt för stadsinvånarnes barn inrättades omkring 1680, såsom en paedagogi, under namn af Fattigmansskola. Sedan år 1825 voxelundervisningsmetoden här blifvit införd och 1840 ett nytt skolhus med stor och rymlig undervisningssal blifvit uppbyggt, har denna undervisningsanstalt, under benämning af Folkskola, varit begagnad af talrika stadsbarn, gossar och flickor.

Stipendier vid Carlstads läroverk.

1:mo. Wähnermanska Stipendium, testamenteradt af Kamreraren P. Wähnerman, 1712, med fond af 1200 Dal. k.mt.²³⁾ af hvilkas ränta hans systrars barn och deras efterkommande, hvar gosse, som hålles till studier, årligen skulle understödjäs med 40 Dal. k.mt, och vid Academien med något mera. Genom

Kongl. Brevet, ^{12/10} 1752, är om detta stipendium stadgadt, att 2 Testators släktingar vid skolan erhålla hvardera 60 Dal, och 4 erhålla 40 Dal. Wid Gymnasium erhålla en 100 Dal. och en 200 Dal. k. mt årligen. Dessa summor kunna äfven i vissa fall fördubblas. År 1839 uppgick kapitalet genom besparade räntor, till 7057 r. 3 s. 1 rst. bco.

2:do. Boström-Brämsköldska stipendium, testamenteradt af Borgmästaren i Stockholm, Joh. Boströms enka, Hedvig Brämsköld, 1734, med fond af 6000 Dal. k:mt, hvilkas årliga ränta skulle tilldelas 2:ne fattiga, välartade ynglingar, den ena vid skolan den andra vid gymnasium i Carlstad. Den förra skulle, så länge han vistas i skolan och första året i gymnasium årligen erhålla 120 Dal. Den sednare skulle, så länge han studerade vid gymnasium och första året vid Academien, Upsala eller Lund, årligen erhålla 150 Dal. k:mt. År 1839 uppgick kapitalet, genom besparade räntor, till 637 r. 17 s. 2 r. bco.

3:tio. Romanska stipendium, testamenteradt af Jägerifiskalen J. G. Roman, 1764, med fond af 3000 Dal. s:mt, hvaraf räntan skulle innehållas till kapitalet vuxit till 4080 Dal. s:mt, hvarefter räntan skulle årligen såsom stipendium tillfalla 2:ne välartade och skicklige ynglingar af den Romanska släkten, icke allenast så länge de frekventera skolan och gymnasium i Carlstad, utan ock medan de i 2:ne år studera vid Academien. Skulle icke mer än en af släkten finnas, som idkar studier, så tillfaller honom årligen fulla räntan. År 1839 uppgick kapitalet, genom besparade räntor, till 1123 r. 16 s. bco.

4:to. Lidbackska stipendium, testamenteradt af kopparslagaren och Rådsmannen P. Lidback i Carlstad, 1786, med fond af 4500 R. bco., af hvars ränta 7 fattiga fader- och moderlösa barn, födda i Carlstad af årliga föräldrar, välartade, 9 l. 10 år gamla och i Trivialskolan intagna, skola i 5 år årligen bekomma 20 r. bco. hvardera.

5:to. Fryxell-Langenskiöldska stipendium, testamenteradt, 1840, af Krigsrådninnan Margaretha Fryxell, född Langensköld, med anordnande af 12 stipendier till Carlstads läroverk att årligen utdelas, hälften hvarje termin, åt flitiga, välartade och i torftiga villkor stadda ynglingar, utan afseende på släkt eller stånd. Af dessa stipendier uppgår ett till 10 R. Silfver Specie: ett till 5 d:o, samt 10 till 2 d:o.²¹⁾

Christinehamns Lägre Lärdomsskola.

Vid Christinehamns anläggande, 1642, inrättades derstädes en pædagogisk undervisningsanstalt, först med en klass och en lärare, till 1745, då en så kallad Hörare tillkom, hvarefter undervisningen bestriddes i 2:ne klasser, till dess Folkskolan härstädes, 1826, inrättades, varefter Hörarebeställningen eller 1:sta klassen till 1838 dermed var förenad. Sistnämde år, då Folkskolan härstädes, erhöi Kongl. M. nådiga stadfästelse, blef Hörarebefattningen afskiljd derifrån och återförenad med den äldre pædagogiska skolan. Genom Ephori C. A. Agardhs anordningar, 1842 och 1843, förvandlades denna pædagogi till en Lägre Lärdomsskola med 2:ne klasser, hvilka i anseende till läroämnenas bibringande motsvara Första och Andra klasserna i Carlstads Högre Lärdomsskola.

Christinehamns Folkskola.

Denna skolinrättning, vanligen kallad, Nilssonska Folkskolan, stiftades 1826, på grund af ett kapital, 22.222 r. 10 s. 8 r. bco., som Ingenieuren och Wägmästare O. Nilsson, 1824, donerade till staden, och hvaraf denna skolinrättning blifvit tillvägabragt och underhålles. Till år 1838 var denna Folkskola förenad med den äldre pedagogiska skolans Hörareklass härstädes. Men sistnämde år, då Kongl. M. nådiga stadfästelse på denna skolinrättning erhöles blef den afskiljd från Hörareklassen och inrättad till en egen undervisningsanstalt, hvilken till byggnad, undervisningsmaterialier och lärarens aflöning underhålles af Nilssonska donationsmedlen. Skolhus inköptes, 1828, af samma medel, samt påbyggdes och inreddes, 1830 och 1831, med en stor och rymlig undervisningssal. Wexelundervisningsmetoden infördes strax vid skolans inrättande, och skolan har allt sedan varit begagnad af talrika stadsboer, gossar och flickor.

Philipstads Högre Apologistskola.

Wid Philipstads anläggande, 1611, inrättades derstädes, en pedagogisk undervisningsanstalt med en klass och en lärare, hvilken skolinrättning fortfor till d. 1/10 1836, då i dess ställe en Apologistskola, först med en, men 1837 med två och 1840 med tre lärare inrättades. Dessa lärare lönas dels af gamla pedagogiens tillgångar, dels af nyare statsanslag.

Philipstads Bergselementarskola.

Denna skolinrättning stiftades af Bergmästaren Fr. v. Schéele, 1830, och Wermlands Bruksägare lemnade följande året ett understöd till skolans bibehållande. Svenska Brukssocieteten bestridde derefter 7/10 af omkostnaderna, till år 1838, då nämde Societet öfvertog hela omkostnaden. Under 10 månader hvartannat år meddelas här undervisning i 2:ne Afdelningar, en lägre och en högre. I den lägre bibringas undervisning i Arithmetik och Algebra, Theoretisk och Practisk Geometri, Nivelleringskonst, Mekanik, Ritkonst, Elementarkemi och Fysik, Metallurgi, Proberkonst, Svenska Mineraliernas kännedom, Skogshushållning och Kolning. I den högre Afdelningen meddelas undervisning i de ämnen och till den omfattning, som fordras för inträdes vinnande i Fahlu Bergsskola. År 1842 tillkom äfven en praktisk lärokurs i Mas-mästeri, Stångjernssmide, Grufvebrytningskonst och Markscheideri. Med Jernkontorets Fullmäktiges bifall antager skolans Föreståndare, som äfven af nämde Fullmäktige utses, nödigt antal lärare, hvilka undervisa i här uppgifna läroämnen. Eleverna böra vid inträdet i skolan hafva fyllt 17 år samt styrka att de tillbragt åtminstone ett år vid jernbruk eller masugn. Tillika böra de känna Sv. språkets grammatik efter Almqvists eller Fryxells läroböcker, Sv. historien och Geografien efter de vid Apologistskolorna antagna läroböcker, samt Arithmetik till och med Reg. di tri i brutna tal. Med undantag af den, 1842, tillkomna praktiska lärokursen, som fullbordas på ett års tid sedan de i Skolans Afdelningar uppgifna läroämnen blifvit inhämtade, och som kostar omkr. 500 R. bco, lemnas här all öfrig undervisning kostnadsfritt för eleverna. Från 1830 till 1838 varierade elevernas antal mellan 9 och 19.

Philipstads folkskola.

Omkring år 1836, då den äldre pædagogiska undervisningsanstalten i Philipstad upplöstes och Apologistskolan i dess ställe inrättades, uppkom äfven lärstades genom Tingbergs och Gullströms till detta ändamål donerade medel, n. v. Folkskola, i hvilken, efter vaxelundervisningsmetoden, undervisning meddelas åt talrika stadsbarn.

Stipendier vid Philipstads Läroverk.²⁵⁾

1:mo. Hermelinska stipendium, testamenteradt 1707, af hvilket 3:ne gossar i Philipstads skola årligen erhålla 9 r. bco. hvardera.

2:o. Lundgrenska stipendium, testamenteradt 1786, med fond af 5000 r. bco., af hvilkas ränta 42 barn i Philipstads pastorat årligen erhålla 7 r. bco. hvardera. De flitigaste bekomma äfven böcker.

3:o. Wennerstenska stipendium, testamenteradt 1791, af hvilket 4 stadens dagsverkskarlars barn årligen erhålla 5 r. bco. hvardera.

4:o. Mitanderska stipendierna, testamenterade 1839; det ena med fond af 500 r. bco., hvaraf räntan årligen tilldelas en studerande, hälst af Handels- och handverksståndet, i Philipstads skolas öfra klass: det andra med fond af 333 r. 16 s. bco., af hvilka en studerande i den lägre klassen får uppbära räntan. Stipendierna få innehafvas i 3:ne år.

Utom ofvannämnda stadsskolor i Wermland, lyda äfven stadsskolorna i Amål under Carlstads stiftsstyrelse. x)

I Landtförsamlingarna.

Folkskolor.²⁶⁾

Ända till år 1822 voro få läroanstalter för allmogens barn inrättade inom landtförsamlingarna, hvarföre ungdomen derstädes måste handledas uti läsning och Christendoms-kunskaps inhämtande af föräldrarna sjelfva, eller af någon tillfälligtvis antagen person till lärare, då stundom äfven en högst inskränkt undervisning i skrifning och räkning meddelades. Den undervisning, som barnen härigenom erhöilo, kunde således sällan sträcka sig utom a b c-boken och Catechesen, och kunskapen i dessa läroböcker blef äfven hos många ganska vacklande och ofullkomlig, så väl i anseende till innanläsningen som till utanläsningen och uppfattandet af de Catechetiska lärostyckena. Att afhjelpa denna olägenhet hade, ända till bekantskapen med vaxelundervisningen, dock merendels blott inskränkt sig till en from önskan. Då omkring sistnämde år, 1822, denna methodens förträfflighet vid barnundervisningen började spörjas äfven till Wermland, fattade genast den vördnadsvärde och nitiske Doctorn Erl. A. Lagerlöf i Arvika det beslutet, att i sitt pastorat inrätta en folkskola med

x) Amåls lägre Lärdomsskola.

I stället för den äldre i Amål varande pædagogiska undervisningsanstalt, blef, genom Kongl. Br. $\frac{1}{10}$ 1829 samt $\frac{23}{12}$ 1831, en lägre Lärdomsskola derstädes inrättad, hvilken öppnades $\frac{1}{10}$ 1836 med en lärare, erhöil följande året, 1837 tvänne och 1839 trenne lärare. Dessa lärare lönas dels af gamla pædagogiens tillgångar, dels af nyare statsanslag.

denna undervisningsmetoden. Sedan han härom tillsport Domcapitlet i Carlstad och föreslagit detsamma initiativet härvid, men erhållit ett undvikande svar, afsände han Klockaren Lars Berglöf i Gunnarskog till Stockholm, för att der inhämta behörig kännedom i detta nya undervisningssätt: och sedan Berglöf 1822 i Mars månad återkommit med behörig och väl vitsordad kännedom i vexelmethoden, föranstaltade Lagerlöf genast om en vexelundervisningsskolas inrättande i Gunnarskogs socken. Från denna första plantskola i provinsen utgick inom kort lärare till flera församlingar och sedan med tiden denna methoden tillvunnit sig allt mer och mer bifall, hafva på dessa sist-förflutna tvänne decennierna skolor med denna method blifvit inrättade i de fläste församlingarna härstädes. År 1831 voro här nedan 25 vexelundervisningsanstalter tillvägabragta, och år 1841 utom 8 söndagsskolor funnos, 77 dylika, de flesta ambulatoriska med undervisningsfördelning på flera stationer samt försedda med 2 eller flera lärare. y)

Pastorsembetet underordnade presterliga beställningar,²⁷⁾

Ständiga komministrurer.

Under Catholska tiden erhöles pastorerna nöjaktigt embetsbiträde af de beställsamma Munkarna, hvilka dels under anställda vallfarter till och från så kallade heliga orter, dels under andra anställda resor, synnerligast för att tillse och uppbära inkomsterna af de rika gods, hvilka blifvit skänkta eller testamenterade till deras kloster, hoptals genomströfvade provinsen, och under dessa anställda ströftåg, hvar hälst presterligt biträde behöfdes, för god betalning betjenade den vidskepliga allmogen med gudstjenstens förrättande, mässande och sjungande, synnerligast i annex- och kapellförsamlingarna, hvilka af denna orsak vanligen blefvo kallade Munkekyrkor. Sedan vid Reformationen Klostren hade blifvit upphäfdas och deras gods indragna till Kronan samt Munkarna således upphört, föranlätas pastorerna snart, till Gudstjenstens upprätthållande i annex- och kapellförsamlingarna, att i embetet antaga ordentliga medhjelpare eller så kallade Comministrar. Dessa voro således från början extraordinarier, motsvarande nu varande adjuncter; men sedan med folkmängdens tilltagande dessa presterliga tjänstemän blifvit mer och mer oundgängligt nödvändiga, och sedan församlingarna, omkr. 1680-talet, börjat närmare uppgöra och bestämma deras löneförmåner, samt konung Carl XI äfven vid samma tid försett dem med boställen, hafva de blifvit ordinarier samt deras sysslor ständiga och fasta. De äldre af dessa således uppkomna comministrurer äro följande.

y) Amåls folkskola.

Vid samma tid som den äldre paedagogiska undervisningsanstalten i Amål upplöstes och den Lägre Lärdomsskolan i dess ställe inrättades, stiftades äfven derstädes, genom de af Aroth. Joh. Christ. Rejman $\frac{2}{3}$ 1815, ad pios usus testamenterade 4000 r. bee. en Folkskola med vexelundervisningsmethod; hvilken skola, såväl till byggnad och undervisningsmaterialer som till lärarens aflöning, enl. Kongl. Resol. $\frac{2}{3}$ 1836, äfven underhölles med en del af ofvannämde medel. Denna skola har sedan varit begagnad af ett tårntal stadsbarn, gossar och flickor.

I Kilns kontrakt.

Comministraturer i Kiln, Frykerud, Öfra Ullerud, Nedra Ullerud, Grafva, Hammarön, Carlstad.

I Elfdalns kontrakt.

Comministraturer i Ekshärad och Dalby.

I Wisnums Prosteri.

Comministraturer i Kiln, Christinehamn, Rudskoga samt Råda.

I Nyeds kontrakt.

Comministraturer i Philipstad, Fogelvik, Nyed och Ölmehärad.

I Fryksdals kontrakt.

Comministraturer i Sunne, Emtervik (Östra), Lysvik, Brunskog.

I Jösse kontrakt.

Comministraturer i Gunnarskog och Ny, Arvika och Elgå, Eda, Jernskog.

I Nordmarks kontrakt.

Comministraturer i Karlanda, Töksmark, Trankil.

I Gilberga kontrakt.

Comministraturer i Långserud, Tveta, Wermskog, Glafva.

I Nors kontrakt.

Comministraturer i Grums, Ed, By, Ny, Eskilsäter.

De sednare inrättade Comministraturer äro följande: z)

Comministraturen i Lungsund, 1643.

År 1643 erhöilo några invånare i Kroppa socken K. M. nådiga tillstånd att för den långa och besvärliga vägen skull till Kroppa kyrka av nämnda socken afskilja sydvästra delen till en egen församling och der uppbygga kyrka, vid hvilken genast Herr Hans i Sundstad såsom ordinarie prest blef tillsatt.

Comministraturen i Ransäter, 1672.

Borgmästaren i Carlstad, Johan Börjesson, ägare af Ransäters jernbruk, lät här först bygga kyrka, hvilken invigdes 1672, och vid hvilken Anders Kinæus genast anställdes såsom ordinarie prest.

Comministraturen i Brattfors, 1690.

Borgmästaren i Carlstad, Gustaf Börjesson och Anders Andersson i Brattfors (Brattarnas stamfader), bidrogo synnerligast till kyrkobyggnad här-

z) Alla dessa nya inrättade församlingar voro från början Kapeller, hvilka med tiden blifvit förvandlade till annexer.

städes 1669, emedan vägen till Philipstads kyrka härifrån var lång och besvärlig. I början var dock här Gudstjenst vissa gånger om året, den någon af Philipstads prester förrättade, till år 1690, då ordinarie prest här tillsattes.

Comministraturen i Gåsborn, 1698.

Af samma anledning som Brattfors kyrka blef anlaggd, uppbyggdes redan 1652 äfven härstädes kyrka, dock predikades här länge endast vissa tider om året, ända till 1693, då Herr Pehr Fagrell blef församlingens första ordinarie prest.

Comministraturen i Nordmarken, 1731.

Af enahanda anledning som kyrkorna i Brattfors och Gåsborn blefvo anlaggda, uppbyggdes här kyrka, 1731, hvarvid genast herr Pehr Landberg, såsom ordinarie prest, blef anställd.

Comministraturen i Elfsbacka, 1731.

Brukspatronen H. Kolthoff erhöll 1728 K. M. tillstånd att, för den långa och svåra vägen härifrån till Nyeds kyrka, vid sitt bruk, Elfsbacka, för bruksfolket och nästgränsande hemmansåboer, uppbygga kyrka, vid hvilken Ol. Edberg, 1731, antogs såsom ordinarie predikant.

Comministraturen i Gräsmark, 1750.

År 1661 erhöilo åboerna i denna aflägsna trakt af Sunne socken tillstånd att vid Uddeheden uppbygga kyrka, vid vilken länge blott predikades omkr. 10 gånger årligen, till 1750, då ständig prest här tillsattes.

Comministraturen i Östmark, 1765.

Aboerna på 5^{17/24} hemman i norra ändan af Fryksände socken jämte några Finntorp erhöilo 1761 tillstånd att bygga egen kyrka, hvilken 1765 invigdes, då äfven förste ordinarie predikanten, Mag. M. Frychius, tillsattes.

Comministraturen i Näsräm, 1786.

År 1786 afskiljdes från Gåsborns församling dess nordligaste del, då egen kyrka för åboerna derstädes uppbyggdes, som nyssnämnda år invigdes och försågs med ordinarie predikant.

Kapellpredikantsbeställningar.

Kapellpred.-beställningen i Borgvik, 1716.

År 1716 erhöil Brukspatronen E. Borgström K. M. Nådiga tillstånd att, för bruksfolket vid Borgviks jernbruk samt 9^{1/4} hemman af Grums socken, bygga kyrka, vid hvilken M. M. Fernholm då anställdes såsom förste ordinarie predikant.

Kapellpred.-beställningen i Gustaf Adolph, 1780.

Redan år 1765 erhöill Uddeholmska bolaget tillstånd att uppbygga en kapellkyrka i Ekshärads pastorat. Kapellförsamlingen består endast af bolagets arbetare och torpare. Kyrka uppbyggdes 1780, då ordinarie prest tillsattes.

Kapellpred.-beställningen i S. och N. Finnskoga, 1830.

Uppå K. M. Nådiga Resol. 1826 uppfördes i norra delen af Dalby socken för de derstädes boende Finnar 2:ne kapellkyrkor, vid hvilka 1830 den första ordinarie predikanten Em. Branzell anställdes. Gudstjensten förrättas här tillsvidare blott af en predikant, vechselvis, 2:ne söndagar i den Södra Kapellkyrkan och den 3:dje i den Norra.

Kapellpred.-beställningen i Fryksände och Hvitsand, 1821.

Enligt Kongl. M. Resol. 1814 och 1822 blef i öfra delen af Fryksände socken, invid hemmanet Hvitsand en kapellkyrka uppbyggd, hvilken 1823 invigdes. Den förste ordinarie prest härstädes, O. D. Althar, tillsattes 1821.

Socken- och Pastoratsadjunkturen.

Sockenadjunkturen i W. Emtervik, 1692.

Till år 1672 hade bägge Emterviks socknar gemensam kyrka på östra sidan Fryken. Men nyssnämde år erhöillo åboerna på vestra sidan tillstånd att anlägga kyrka, hvilken uppbyggdes 1673. Här hölls dock blott höst och vår, då sjön ej kunde öfverfaras, Gudstjänst, till år 1692, då särskild adjunkt här antogs, med förbindelse att betjena bägge Emterviks socknar, emedan invånarne i Sunne och Emterviks socknar ännu hade gemensam Commminister. Genom K. Resol. af den ²⁸/₁₂ 1832 skola bägge Emterviks socknar, när någondera af n. v. Emtervikarnas prestmän afgår, hafva och löna hvar sin Commminister, af hvilka hvardera skall tjenstgöra blott inom sin socken.

Sockenadjunkturen i Råda och Sunnemo, 1744.

Borgmästaren Joh. Börjesson i Carlstad, som 1640 anlaggt Sunnemo Masugn, föranstalltade 1653 om kyrkas uppbyggande i södra delen af Råda socken, hvilken del sedan utgjort en egen församling. Här och i Råda hölls sedan Gudstjänst hvarannan Söndag, till 1744, då första ordinarie prest här blef tillsatt.

Pastoratsadjunkturen i Segerstad.

Pastoratsadjunkturen i Alster.

Pastoratsadjunkturen i Blomskog.

Pastoratsadjunkturen i Ölserud och Botilsäter.

Pastoratsadjunkturen i Svanskog.

Katechetsbeställningen i Carlstad, 1839.

Obeständiga.

Sockenadjunkturen i Wermskog, Arvika, Ny och Elgå, Gunnarskog, Magneskog.

*Föreslagna.**Comministraturen i Boda.*

Enligt K. M. Nådiga Resol. af d. $1\frac{1}{2}$ 1841 skola Kapellanslönerna i Boda och Magneskog, från d. 1 Maj 1842, af Pastoratsboerna uppbäras och föräntas, intill dess nödige medel blifvit insamlade till inköp af ett tjenligt boställeshemman i Boda socken; hvarefter detta boställe skall innehafvas af en Comminister, som åtnjuter Kapellanslön af Boda och Magneskogs socknar.

Kapellpredikantsbeställningar i Finnskogarne.

Uppå derom väckt fråga af Gunnarskogs församlings socknemän, anbefallte K. M. d. $22/8$ 1843, att Landshöfdingen och Dom-Capitlet skola uppgöra förslag till ett eller flera nya Kapell inom Wermlands Finnmarker, med uppgift på de hemman och lägenheter, jämte folkmängden, hvilka skola bilda Kapellagen, hvilket förslag efter vederbörande församlings hörande, underställes K. M. nådiga pröfning m. m.

Pastorsembetet underordnade presterliga beställningar i Carlstads Stifts andelar af Örebro och Elfsborgs län.

*Ständiga.**Comministraturer.*

Comministraturer i Bjurkärn 1643, i Steneby, i Fröskog, i Animskog, i Amål, i Ör, i Dalskog, i Bolstad, i Frändefors, i Högsäter, i Råggerd, i Ed, i Nössemark, Färglanda.

Kapellpred. beställningar.

Kapellpredikantsbeställningar vid Carlsdal, inrättad 1736, och vid Bilingsfors, 1769.

Pastoratsadjunkturen.

Pastoratsadjunkturen i Ertemark, i Mo, i Grinstad, i Ryr, i Rennelanda, i Rölunda.

Obeständiga.

Sockenadjunkturen i Skållerud och Ör samt Pastoratsadjunkturen i Eriksstad.

Tillägg till Förra Delen.

Wermlands hemman.

Hemmansindelning.

Sedan Wermland af Olof Trätälja och hans följeslagare tagits i besittning samt under en tid af år börjat uppröjas och odlas, blef, för ordentligare odlande och bebyggande härstädes, nödigt att landet skiftades i vissa lotter, på vilka särskilda hushåll kunde, genom åkerbruk och boskapsskötsel, vara bergade. Dessa lotter kallas vanligen hemman eller mantal, ehuru de till vidd och storlek äro ganska olika hvarandra. a) Denna olikhet härleder sig dels från beskaffenheten af deras första uppkomst, alldenstund hvar och en husfader då hade fritt tillfälle att af det lediga landet inkräkta och tillägna sig större eller mindre stycken efter lokalens beskaffenhet och hans eget godtfinnande; dels äfven från Hertig Carls förordning af år 1582, hvilken, emedan ännu i hans tid stora skogar och ödemarker under de fläste hemman lågo obrukade, stadgade, att de som upptogo, röjde och bebyggde ödemarker i Wermland skulle, efter 6 års skattefrihet everdeligen orubbade få besitta dem emot ut-

a) Treskog 1 $\frac{3}{4}$ hemman, har 18.000 tunnl. in- och utägor, 105 torp (matlag) med 605 personer, föder vanligen 80 hästar, 400 andra storkreatur och 600 småkreatur.

Ifvarsbjörke, 1 hemman, har 1.522 $\frac{1}{2}$ tunnl. inägor af åker och äng, 2.013 tunnl. skog och utmark, 40 jordägare, 48 matlag med 408 personer, föder vanligen 30 hästar, 180 andra storkreatur och 300 småkreatur.

Timbonäs, $\frac{1}{4}$ hemman; med ganska betydlig ägorymd, har 46 matlag med 225 personer, föder 20 hästar, 150 andra storkreatur och 200 småkreatur.

Aspberg, $\frac{1}{4}$ hemman, har 198 $\frac{1}{2}$ tunnl. åker och äng, 30.771 $\frac{1}{2}$ skog och utmark, 26 matlag med 86 personer.

Höljes, 1 hemman, har 32 tunnl. åker och äng, 80.000 tunnl. skog och utmark, 23 matlag med 110 personer.

Uddeholm, 1 hemman, har omkr. 127 matlag med 742 personer.

I motsatt förhållande märkas:

Lillnor, $\frac{1}{2}$ hemman, har 28 tunnl. åker och äng, 21 tunnl. skog och utmark, 1 matlag med 10 personer.

Svinerud, $\frac{1}{4}$ hemman, föder endast 2 storkreatur och 5 småkreatur.

Hastersby, 1 hemman, hvars hela ägorymd både med inägor och skog blott utgör 48 geometriska tunnl.

Knappstadstorp, $\frac{1}{4}$ hemman, äger ej mer än 5 tunnors utsädesjord samt föder endast 2 kor och 4 får.

Flera dylika högst betydliga skiljaktigheter, hemmanen emellan, äga rum nästan allstädes i Wermland.¹⁾

lagor. Genom denna förordning, hvilken lockade många till nyodlingars företag i skogar och öde marker, hafva åtskilliga hemmans ursprungliga ägorymd betydligt blifvit inskränkt. b)²⁾

Genom tid efter annan anställda indragningar af gods under kronan, synnerligast i Gustaf I:s tid då de andeligas gods indrogos c), hade händt, att vid Hertig Carl Philips död, 1622, de fleste hemman i Wermland omedelbarligen tillhörde kronan, antingen de voro af större eller mindre vidd, och om icke alltid hände, att åboen blef fördrifven, då hemmanet eftertraktades af en annan, som inställt sig hos fogden; så voro dock hemmanen blottställda för den olägenheten, att då de innehades af lättingar, eller missväxtår inföllo, eller boskapssjuka, krig eller annan olägenhet inträffade, många ofta lemnades antingen helt och hållet, eller till en del, öde, och kronan kom i saknad både af räntan och den påräknade krigaren till landets försvar. Konung Gustaf Adolph tog denna vacklande ställning i närmare öfvervägande, och fann snart, att den kunde användas både till hans egen och Wermländningarnas fördel. Han fann nemligen, att, utom det han hastigt och utan folkets egentliga betungande kunde tillhopasamla en ansenlig penningssumma till bestridande af krigskosten i Tyskland skulle bönderna med mera alfvar och omtänka sköta sina hemman, om de verkligen kunde kalla dem för sina egna tillhörigheter. I anledning häraf lät han, 1629 d. 21 April, till dåvarande kammereraren och Länsbokhållaren i Wermland, Arvid Pedersson Roman, afgå skrifteligt begifvande, som upplästes vid tingen och från predikstolarna, att Wermlands bönder efter behag skulle få lösa sina egendomar till skatte. Detta anbud emottogs med synnerlig begärlighet, och Arvid bragte strax sin anförtrödda befattning i verkställighet, sedan Pfalzgrefen Joh. Casimir tillika med Riksregeringen, i konungens frånvaro, utfärdat skattebrefven, öfverhufvud ett för Östra och ett för Westra Sysslet. Arvid gaf derefter sina attester och behöll originalerna hos sig. Dock finnas ock enskilda hemman, som hafva Joh. Casimirs originalbref. Ehuru lösen för helt hemman ej utgjorde mer än 60 rdr, är det likväl troligt, att flera bönder dels icke förstodo sin egen fördel härvid dels icke ägde medel nog att förskaffa sig denna säkerhet för framtiden; hvilket kan slutas deraf, att drottning Christina ägde flera gods och gårdar att bortskänka här, än jemförelsevis i andra provinser. För att indraga och under kronan åter lägga de gods och gårdar, hvilka denna frikostiga drottning, efter Norrköpings beslut, bortskänkt dels i lifstidsdonationer dels i everdelig ägo, blef Carl XI:s reduction nödvändig, om landet icke skulle råka i den brydsamma belägenhet, i hvilken det tillförne varit. Ifrån denna tiden hafva Bruksägarne sökt lägga under jernbruken alla hemman, som de kunnat åtkomma, synnerligast de skogrikare. År 1838 lydde under jernbruken omkr. 240 hela hemman med 560.000 tunn. skog, hvilket utgör ungefär $\frac{1}{8}$ del af hela provinsen.⁴⁾

b) På Skoga ägor i Elfdalen äro flera hemman upptagna: Af Eds och Tossebergs utmarker i Sunne är större delen af Gräsmarks socken upptagen; af Wikars gård i Wisnum har blifvit 6 eller 7 hemman, och 5 gårdar i Wallunda derstädes tyckas leda sin upprinnelse af Walls utjordar i forna dagar: Glumseruds ägor i Wäschärad skola hafva sträckt sig till Asphyttan i Bergslagen, o. s. v.

c) Vid kloster- och kyrkoreductionen i Örebro 1527 erhöi kronan i hela riket öfver 20.000 hemman med deras räntor (Peringskjöld.³⁾).

Hemmanen hafva med tiden, dels genom friheter från flera eller färre skatter, onera och allmänna besvär, dels ock genom andra tillfälligheter erhållit olika benämningar, så väl härstädes som i andra rikets provinser. Dessa benämningar äro hufvudsakligen följande.

Säterier d) kallas de hemman, hvilka utgöra det förnämsta frälset, samt njuta frihet från de fläste skattebördor, såsom från rusttjenster och annan grundränta, kungs- och kronotionde, utskrifningar, roteringar, inqvarteringar i fredstid, kronokörslor och skjutsningar, durchtågs- och andra gärder, prestegårds-, tings- och gästgivaregårdsbyggnad, m. m.

Rå och Rörs hemman kallas sådane frälsegods, som på säteris andra ägor, inom deras rå och rör eller annan laga byskilnad, belägne äro. Dessa hemman hafva hufvudsakligen samma friheter som Säterierna.

Frälsehemman kallas sådane, hvilka af ålder (sedan Alsnö stadga i Magnus Ladulås tid, 1285, ingicks) medelst rusttjensts utgörande (häst och karls underhållande i krigstider), varit frälsade och befriade från åtskilliga skatter, som häftat vid de öfriga skattehemmanen. Denna skyldighet att underhålla häst och karl har småningom kommit i glömska och är nu aldeles förgäten, men frälsehemmanens friheter äro dock, med undantag af några cessioner i sednare tider, till deras fulla kraft bibehållna.

Frälse-skattehemman kallas sådane, hvaraf jordeboksräntan tillkommer frälsehemmanen, utom halfva boskaps- och halfva skjutsfärdspenningarne, hvilka erläggas till kronan, liksom af andra hemman. Dessutom svara dessa hemman till alldeles lika och enahanda utskylder och besvär som kronoskattehemman.

Kronohemman eller så kallade rent kronohemman kallas sådane, till vilka kronan har både jordäggande och räntetäggande rätt.

Kronoskattehemman kallas de, till hvilka kronan har blott ränteäggande, men ej jordäggande rätt. Dessa utgöra den talrikaste klassen af hemman.

Bergsmanshemman kallas de i bergslagen bergshandteringen, synnerligast hyttorna tillhörande jordegendomar och skogstrakter, hvilka hafva den förmån framför andra hemman att de äro befriade från ordinarie rotering och dagsverkspenningar. e)

Militæ-Civile och Ecclesiastikboställen, kallas sådane hemman, hvilka till innehafvande äro anslagna åt Militär-Civile och Ecclesiastike embetsmän. Dessa äro merendels kronohemman.

d) De fläste säterierna uppkommo i drottning Christinas tid. Hon lät här hålla en inquisition genom kammarflskalen Joh. Westhius, och de hemman, der frälsehemmanen byggt någorlunda hederligt och ägde en rymlig stallbyggnad, uppfördes vid tingen och i jordeboken såsom säterier. Flera tillkommo sedan, och Carl XI stadfästade alla sådane, som vid assessor Germund Palms inquisition med byggnad kunde bestå. Några gingo likväl till sin förra natur tillbaka, såsom Gammelgården och Löfed i Kils härad, Sem och Trässnäs i Grums, Öhna och Föske i Jösse härad, Svensbol i Wisnum, m. fl. Säteri-Ladugårdarna hafva uppkommit derigenom, att frälsehemman blifvit lagga under Säterierna till deras styrkande. Under hvarit Säteri får dock ej vara mer än en Ladugård och ej på längre afstånd än $\frac{1}{2}$ mil. Dessa Ladugårdar åtnjuta lika frihet med Säterierna.³⁾

e) Dessa hemman äro både af ren krono- samt kronoskatte natur. A rent kronobergsmanshemman har besittningsrätten medfört lika säkerhet som skatterätt,

Recognitionsskogshemman kallas de, hvilka i sednare tider blifvit upptagna på (de jernbruken och bergslagen underlaggda) *recognitionsskogarna*.

De under hemmanen lydande särskilda odlingslägenheterna kallas

Torp, utgörande de å bebyggda hemmansområdets skog och mark anställda uppodlingar, dels skattlaggda dels oskattlaggda, hvilken sednare egenkap Kongl. Förordn. d. 1 Aug. 1805 tilldelar alla derefter skedda torpodlingar. Bergstorp kallas dylika, på Bergmanshemmanen anställda uppodlingar.

Uttjardar, *Urfjellar*, utgörande sådane ägototter, som hemmanen merendels hafva utom sin bys rågång inom annan rörlaggd bolstad. De hafva ej mantal sig åsatta, utgöra dock särskild ränta, men äro för öfrigt af olika egenskaper, än bebyggda, än obebyggda, än brukade af särskild åbo, än utan dylik o. s. v.⁶⁾

Sedan Carl XI anställt reductionen 1692 räknades i Wermland 1853 $\frac{1}{4}$ hemman⁷⁾, och deribland 76 säterier, 252 $\frac{5}{24}$ Frälse, 1216 $\frac{3}{8}$ Skatte, 308 $\frac{1}{6}$ Kronohemman. I Fernows tid, 1779, voro härstädes 1826 $\frac{13}{48}$ hemman, och 96 voro Säterier. 1831 voro härstädes 1794 $\frac{37}{48}$ ofm. och 1762 $\frac{1}{48}$ fm. hemman samt deribland 95 $\frac{23}{24}$ Säterier.⁸⁾

Den äldsta Jordeboken öfver Wermland författades 1540 af då varande Fogden öfver Wermland, Botved Ankar på Ankhammar (Agnhammar).

Hemmansklyfning.

Folkmängdens årliga tillväxt jämte den åsigten, att landet behöfde för-svarare vid Norrska gränsbandet, har föranledt till hemmanens mångfaldiga klyfning och styckning i Wermland. Emedan tillfölje af härvarande hemmans betydliga skiljaktighet i ägovidd och godhet, hemmansdelarna genom flerfaldiga klyfningar stundom gå till millionbråk, som med möda kunna utsägas och bibehållas i minnet, hafva invånarne i de trakter, der desse många klyfningar i synnerhet komma ifråga, såsom Fryksdalen, Elfdalen, Jösse härad m. m. sedan äldre tider varit nödsakade att, till redighets vinnande samt mera lätthet vid fördelning och uträkning af hemmanens hopskatter, benämna hvarje hemmanslott med vissa styfvers skatt, beräknad efter 960 styfver på helt hemman. På det att hemmanen likväl icke, genom, alltför stora och obehöriga söndersplitningar, skulle förorsaka jordägarnas torftighet och obestånd, har regeringen tid efter annan funnit sig föranlåten att utfärda bestämda föreskrifter för denna klyfning. Redan 1640 stadgade drottning Christina, i sin Resol. på Allmogens besvär, "att ingen skulle få besitta någon hemmansdel till mindre än fjerdedel". Detta stadgande stadfästades väl, 1684, af Carl XI, men lindrades likväl för Wermlands allmoge, på den grund, att "orten gränsar till Norrige och behöfver en myckenhet folk vid påkommande krigstider, så

och fått förvärfvas medelst alla slags laga fång; till och med hafva 3:ne uppbud derå vid Häradsrätten fått tagas, men ej fasta meddelas (Kongl. Förord. d. 4 Julii 1739). Det är tillåtet att bergsmanshemman till skatte köpas, hvilket dock uti Kongl. Förord. d. 19 Sept. 1723 likasom sjelfva besittningsrätten derå, var inskränkt till endast bergsmansståndet, men numera är besittningsrätten och i följd deraf, som det synes, skattelösningsrätten utsträckt till alla medborgare af hvad stånd som helst. (K. Kung. d. 6 April 1810).

att här skulle få bo 10 på helt hemman". Vid 1723 års riksdag funno Ständerna nödigt, d. 9 Aug., att i underdånighet gifva tillkänna, det för många och öfverflödiga åboer, till sin egen ruin och det allmännas otjenst, vistades på de i Wermland vid Norrska gränsen belägna hemman. Kongl. Maj:t lät derföre, d. följ. 10 Sept., afgå till Kongl. Götha Hofrätt och Kongl. Kammar-Collegium bref, "det 8, 10 och högst 12 åboer få bo på ett helt hemman. De öfrige skulle efter laga fardag afflytta, men de gamle och vanföre fingo bo kvar till dödedag. Detta skulle häradshöfdingarna vid fastebrefs gifvande iakttaga". Denna förordning lade dock grund till mångfalldiga tvister hemmansåboerna emellan, hvarföre Kongl. Maj:t, genom Resol. af d. 29 Nov. 1756, § 32, och 1766, § 54, tillät Wermland[s] bönder få klyfva sina hemman i så små lotter, som till deras bergning kunde pröfvas tillräckliga. Med anledning af Kongl. brefvet, d. 26 Oct. 1820, blefvo invånarne i provinsen, genom deputerade i detta ämne, hörde inför Konungens Befallningshafvande, d. 14 Febr. 1821, då mera bestämda grunder för bedömandet af tvistefrågor om hemmansklyfning föreslogos och hemställdes till Kongl. Maj:ts Nådiga pröfning, hvarefter Kongl. Maj:t, 1827 d. 19 Dec., utfärdade den ännu allmänt gällande Förordningen angående grunderna och villkoren för hemmansklyfning samt afsöndring af jord eller andra lägenheter från hemman. Enligt denna Förordning stadgas att "Frälse-skatte och Krono-skatte hemman, Krono- och skatte rusthåll samt de krono- l. andre publike hemman, som under stadgad åborätt äro upplåtna, få klyfvas till hvad hemmantal som helst, allenast en åbo å den klufne delen är besuten. 1 Cap. 1 §. Besuten kallas den åbo, som af sin hemmansdels afkastning i vanliga år kan påräkna bergning och jemväl deraf utgöra de med hemmansdelen förenade utskylder; och ty erfordras till besutenhet under benämning af hemman, att till hemmansdel finnas så goda ägor af åker, äng och betesmark, att, med begagnande af tillgänglige odlingslägenheter, ett hushåll af minst 3 arbetsföra personer må kunna af ägornas behållna afkastning underhållas; bärande ängen och betesmarken ovilkorligt vara af den vidd och godhet, att, med tillhjälp af halmfodret från åkern och löftägt, en häst eller ett par dragoxar, 2 å 3 kor och 5 å 6 får eller getter deraf kunna vinter- och sommarfödas, allt efter hvarje Orts särskilda beskaffenhet. 1 Cap. 2 §. Är hemman så beläget, att en åbo af andre näringar, såsom fiske, sjöfart eller dylikt, kan hafva säker och ständig förtjenst, då bör sådant, vid fråga om besutenhet, i särskild beräkning dertill ingå. 2 §. Vid klyfning af hemman, som under bergslag hör, bör särskildt afseende fästas derå, huruvida sådan klyfning, utan skada för ortens bergshandtering och äfventyr för utgörandet af de hemmanet i denna del åliggande skyldigheter, må kunna äga rum; och skall derföre, innan fråga om klyfning af sådant hemman af domstolen afgöres, vederbörande bergmästares yttrande derom afgifvas". 3 §. Äga 2:ne eller flere del i sådan särskild bebyggd och besuten hemmansdel, som efter de i 2, 3 och 4 §§ stadgade grunder icke vidare klyfvas får, vare då största lottägaren i den hemmansdel berättigad att obesuten del till sig lösa. Äro delägarne liklottige, varde lösningsrätten genom lottnings bestämd. Dernäst vare andre delägare i hemmansnumret, den minste först och den störste sist, till lösningsrätten berättigade, dock må ingen, hvars ägor äro så belägne, att den obesutne lotten

ej med dem kan sammanläggas, af denna lösningsrätt sig begagna. 6 §. Är genom utslag förklaradt, att hemmansdel ej tål klyfning, och kan sedan visas, det samma hemmansdel blifvit så förbättrad, eller att andre sådane omständigheter inträffat, att klyfning deraf bör tillåtas; ligge förra utslaget icke i vägen för ny pröfning, ändå att det laga kraft vunnit. 7 §.

Öfverbefolkning?

Den tilltagande folkmängden föranleddes tidigt att uppsöka och begagna de i skogarna befintliga lägenheter till odling, och mångfaldiga i de vidsträckta hem- och utskogarna ännu obegagnade dylika lägenheter hafva förorsakat, att man ofta öfverskridit de i författningarna bestämda gränssorna för hemmansklyfningen. Enda medlet mot missbruket är den medgifna, i vissa fall begagnade, rättigheten att lösa till sig obesuten mans egendomslott, då den blott består af en eller flera styfvers skatt, men icke hunnit till den odling, att 3 kor, en dragare och 6 får derå kan födas. Men emedan detta medel icke alltid begagnas, blir följden den, att utflyttningar och bosättningar af medellösa personer synnerligast i riktningen mot norden och de der qvarvarande skogarna, ännu ofta verkställas, allt efter hvars och ens förmåga eller oförmåga att förkofra sitt välstånd. Dessa kunna väl ofta blifva besutne efter någon tid, om lägenheten, som de bekommit, varit god, churu deras skatterätt ej uppgår till mer än några få styfver. Förhållandet är dock vida betänkligare med åtskilliga andra, hvilka flytta till skogarna utan någon skatterätt, blott under förbindelsen af årliga dagsverken till viss lottägare i gården, som anser sig äga trakten, emedan han längst begagnat någon del deraf till bete. Flera uppföra äfvenså i skogarna kojor att begagnas på lifstid, enligt muntliga aftal med jordägarna, eller också uti domböckerna inprotocollerade öfverenskommelser. På detta sätt tillkommer en folkklass, som hvarken får jord eller säkert hemvist under något vilkor, för än å kyrkogården, der all dess nöd och elände ändtligen slutas. Den ovissa existence, som dessa personer på skogarna hafva, antingen såsom torpare, backstugusittare, undantagsägare eller obesutne skatterättsägare, rubbas oupphörligen, genom skiftesförfattningarnes tillämpning och det fordras blott delning af hemmanets ägorymd, för att utdrifva en mängd sådana hushåll, som endast fattigförsörjningsbidragen och träffade öfverenskommelser i afseende på fattigvård hålla qvar, der de tillkommit och någon tid vistats. Det är således icke egentligen hemmansklyfningen, som verkar öfverbefolkningen, det är synnerligast landets slumpvisa och på höft fotade fördelning i hemman, samt författningar, som inskränka ägande rätten af jord, jemte dem, hvilka inskränka rättigheten att sig försörja, som åstadkomma dessa betänkligheter. Vore hufvudgrunden för delningen af jorden ej hemman, utan blotta besutnheten, hvilande på voxelbruk och ett vist antal kreaturs utfordring eller födande, och om sådana jordlotter kunde utan invecklade omständigheter förvärfvas och besittas, skulle visserligen ännu icke på många århundraden öfverbefolkning visa sig, och mången nu varande obelåtenhet och nöd försvinna; då skulle jorden härstädes, med tiden, gå till lika kultur och ägas med lika säkerhet, som jord i många andra länder, der folkmängd samt jordens klyfning och odling

sedan länge hållit steg med hvarandra. Alla ej ytterst väl beräknade inskränkingar i människornas medfödda fri- och rättigheter att sig föda och sig välstånd, om möjligt, bereda, ökar den redan talrika människoklass, som saknar ett egentligt hemvist, och snart derefter anser sig icke heller äga något fädernesland. Vid frågor om sådana inskränkingar gäller det väl eller ve för en folkklass, som på ett ock annat ställe redan torde vara talrikare, än de klasser, hvilkas fördel man sökt bereda. Ännu har man väl icke något synnerligt att frukta af denna lösa folkklass härstädes, men de fruktansvärda uppträden öfverbefolkningen redan föranledt och ännu mer hotar att föranleda i England, böra rikta alla hemmansägares alfvarliga uppmärksamhet på dessa vid samhället så löst fästade medlemmar.^{o)}

cjk/20191012

Ekonomiska uppgifter.

Wermlands Näringar.

Hufvudnäringars uppkomst och ömsesidiga förhållande till hvaranda.

Landets äldsta bebyggare, som åtföljde Olof Trätälja nedsatte sig i de långsträckta dalarna, hvilka omgifva de större vattendragen, började derstädes uppröja marken och hämtade sitt förnämsta uppehälle af åkerbruk och boskaps-skötsel. Inom kort blefvo således de förnämsta dalarna i hela sin sträckning uppodlade och bebodda. Folkmängdens tilltagande föranledde efterhand bosättningar åt sidorna, der man äfven på många ställen fann jorden tjenlig till sädesodling samt bete åt boskapen i skogstrakterna. Landets odling och näringsförkofran fortgick på detta sätt med stora steg samt fortgår ännu hufvudsakligt på samma sätt.

De rika malmfälten i provinsens östra del kunde, vid folkmängdens och odlingens tilltagande, icke länge blifva dolda eller obegagnade. Wermlands bergslag kan väl icke uppvisa några privilegier före Digerdöden; dock är det ganska troligt, att Magnus Ladulås äfven sträckt sin omtanka till denna näringsgren, sedan han i Helge Andsholms beslut, 1282, erhållit alla rikets bergverk och stora skogar såsom en kronans tillhörighet. Tio år efter Digerdöden utfärdade likväl Magnus Smek en ordning och Stadga för jernbergslagen, hvilken äfven synes vara lämpad till Wermlands bergslag, och 53 år efter denna Magni Smeks ordning fick jernberget i Wermland sina första egentliga privilegier af Erik af Pomern. Med dessa förordningar skyddades bergslagen under hela påfviska tiden, och bergsbruket, ehuru af mindre betydelse än åkerbruket och boskapskötseln, bedrefs såsom en betydligare näringsgren i landet, samt uppmuntrades af Gustaf I med förnyade privilegier, 1527. Efter Carl IX antog bergs- och bruksrörelsen, tillfölje af den kraftiga uppmuntran, som denna näringsgren, under hans styrelse härstädes erhöll, en högre riktning, samt började af många anses för den förnämsta näringen i orten, och synnerligaste uppmärksamheten riktades länge derhän, ända till dess i sednare tider jernafsättningen, till följe af denna handterings betydliga utvidgning och förkofran i andra länder, mer och mer försvårades och jernpriserna ned-

trycktes. Jordbruket och boskapsskötseln, som under tiden ansetts mindre lönande samt derföre ofta blifvit försummadt, emottog nu åter större uppmärksamhet, synnerligast efter år 1803, då hushållningssällskapet för provinsen inrättades, och genom hvilket sällskaps uppmuntran, ledande och be-mödande vidsträckt röjningar och odlingsföretag blifvit tillvägabrakta i de fläste delar af provinsen.

På detta sätt hafva Wermlands hufvudnäringar, åkerbruk och boskaps-skötsel och bergshandtering uppkommit och fortgått. Af dessa hufvud-näringars vardande öfvervigt har man slutligen kommit till öfvertygelse der-om, att ingen af dem bör stjuftermoderligt behandlas, att de alla behöfva hvar-andra samt följaktligen förtjena lika sorgfällig uppmärksamhet och upp-muntran. Bergsmännen och brukspatronerna behöfva oftast, till sina arbe-tares behof, förse sig med betydligt spannemålsförråd och ladugårdsproduk-ter af landtmannen. Denne deremot kan alltid i bergslagen och vid jern-bruken påräkna en säker afsättning af sina landtmanna alster. Missgynnande tillfälligheter och förluster drabba aldrig endera af dessa näringsidkare, utan att tillika snart sträcka menliga följder till den andra. Hvarderas fördel der-emot lifvar industrien inom orten, och ådagalägger obestriddligt det verkliga be-roende, hvari näringarna stå tillhvarandra.¹⁾

Åkerbruk.

Åkerbruket i Wermland bedrifves visserligen med mera möda, följakt-ligen äfven med större kostnad, än i de fläste nästgränsande län. Jordmånens i allmänhet magra eller stenbundna beskaffenhet samt klimatets stränghet är härtill orsaken. Kanske också att den sednare häfd, jorden här vunnit, ännu ej hunnit gifva densamma lika kraft och bördighet, som den från urminnes tider i andra orter brukade odaljorden nu äger. Oagtadt detta ofördelaktiga förhållande har likväl åkerbruket härstädes de sednare åren vunnit betydlig förkofran. Man kan med tämlig visshet antaga, att den öppna jorden, under några af de sednare decennierna, ökats med en fjerdedel, och att sädespro-duktionen derunder, öfverhufvudtaget, nära fördubblats. Detta förhållande ådagalägger tillika, att den odlade jorden icke allenast vunnit i vidd, utan äfven i häfd. Nyodlingar och förbättringar i åkerbruket fortgå ännu på lika sätt, och skola troligen sålunda fortgå i den aflägsna framtiden, till gränsen af landets högsta möjliga odling.

Omlopps- eller cirkulationsbruk.

Wermländska åkerbruket har sin egen karakter, och denna röjer sig vid första steget inom landets gräns. Det i Sverige så allmänt antagna Tredings-bruket, bestående deruti att åkerjorden i 3 afdelningar växlar mellan vinter-säd, vårsäd och träde, har i Wermland ej vunnit burskap. Hos såväl Posses-sionaten som allmogén är deremot ett omlopps- eller cirkulationsbruk från äldre tider antagit, som varierar, efter gödseltillgången och jordens mer eller mindre bördighet, uti 7, 8 eller 9 gårderna. Så stor del, som kan gödslas, trädes meren-dels genom 2 eller 3 körningar med plog, på ganska få ställen med årder eller trädstock, samt besås i sednare hälften af augusti månad med Råg, stundom

äfven till en ringa del med Hvete. Hos Possessionaten säs merendels Klöfver och Timothej om våren i rågbrodden, och numera äfven hos bonden på ganska många ställen, ehuru kanske ej alltid på hela trädet. Egentligen uti Philipstads bergslag äfvensom hos den idoge Landtmannen har länge höfrö, hämtadt från Skullen, blifvit sådt i rågbrodden. Hos den fattige eller mindre omtänksamme lemnas gödseln att bestämma hvad höskörd han får. De, genom Hus-hållningssällskapets i Carlstad oafbrutna bemödanden, tillhandahållna, rena gräsfrön hafva dock verkat en tillfredsställande minskning i dessa åt sig sjelfva lemnade vallar. Der rådande jordmänen är godartad lera, tages efter Rågen, en kornskörd hos Possessionaten och en blandkornskörd hos bonden, dock sällan på hela gårdet. Ärtter och vicker få äfven stundom hos possessionaten, i någon viss följd, äfven sin plats, och lemna stundom lönande afkastning, men höra icke egentligen till ortens allmännaste åkerbrukssystem. Wanligen tages dock, på de fläste ställen, tre år höskörd efter Rågen, samt der efter 2 års hafreskörd, der neml. 7 gården ingå i omloppsbruket, så att sädesföljden derstädes blifver: Träde, Råg, Hö, Hö, Hö, Hafra, Hafra. När omloppet består af 8 gården, tages en höskörd mera, då Klöfver och Timothej äro sådda, hvilket sednare grässlåg ännu 4:de året ger hjälplig äring; men om icke gräsfrön äro sådda, utan blott gödningen givit gräsväxten, utprässas en tredje hafreskörd. Består omloppsbrukningen af 9 gården, tages antingen en höskörd mera och den sämsta vallen betas eller får Hafran suga sista musten af det tillämnade trädet, såvida det ej lemnas till bete. a)

Uti detta omloppsbruk äro Hvete och ärtter icke upptagna, emedan de äro kinkiga att frambringa härstädes, och jorden på de fläste ställen ej är till dem särdeles passande; hvarföre de äfven här fått benämningen af Ångerskörd, och för hvilken orsak skull de, åtminstone sent, torde blifva allmänt odlade i Wermland.

Af hvad som redan blifvit anfördt om åkerbruket härstädes, finner man lätt, att det här antagna omloppsbruket gör Hafran till ortens hufvudsäde, samt att detta säde, begagnadt med urskiljning, å ena sidan till den högsta

a) En sädesföljd (Koppelbruk) af 12 gården, som torde vara det största antalet, hvilket med samma efect kan skötas, skulle, afpassad efter det i provinsen allmännast antagna brukningssättet, enligt Landshöfding af Wingårds förslag, lämpligast kunna erhålla följande ordning.

1:sta året, betas om våren det till träde ämnade gårdet, då ej höstplöjning medhunnits, trädets på vanligt sätt, gödes och rågsås.

2:dra året, besås gårdet med Klöfver och Timothej uti rågbrodden, samt skördas derpå Råg.

3:dje året, bergas Klöfver: 4:de, likaledes; 5:te, bergas Timothej.

6:te året, bergas Timothej, betas efter slätten eller också hela sommaren.

7:de året, besås gårdet med Hafra efter att föregående året varit höstplöjdt, bergas Hafra, derefter betas och sedan höstplöjes.

8:de året, lika med föregående.

9:de året, planteras Potates, som består en half gödning, skördas Potates, hvar efter marken upplåtes åt Svinkreaturen.

10:de året, besås gårdet med Korn eller Blandkorn, allt efter jordmånens beskaffenhet, samt på samma gång med Klöfver.

11:te året, bergas Klöfver: 12:te, likaledes, hvarefter gårdet betas, eller betas hela året, om klöfvern ej lofvar god äring.

sådesafkastning, en föga bördig jordmån kan gifva, men å andra sidan deremot förorsakar jordens utmärglande, om den aftvingas för många Hafreskördar efter hvarandra. Denna sednare händelsen inträffar visserligen hos den medel-löse Bonden, hos hvilken det då ofta händer, att blott utsädet sista året återfås, eller att marken får ligga obegagnad till dess gödsel till trädning å den kan bestås. Dylika svaga grödor och nödtvungen hvila hafva hos en och annan förorsakat betänklighet om detta brukningssättets lämplighet. Men denna betänklighet torde dock försvinna, då man närmare öfverväger förhållandet härvid. Hela sådesföljden hvilat här på gödseltillgången, och den, äfvensom torfrötan, begagnas på ett sätt, som säkrast förer till gödsels ökning och jordens successiva förbättring. Första årets hafreskörd på upplöjningen är merendels rik och utmärkt ren; andra årets äfvenledes god, emedan torfrötan då ännu lämnar näring; tredje året är afkastningen i synbart aftagande, men äfven då, om man bedömer Hafran efter fodret, den lemnar, ej heller ofördel-aktig. Längre bör detta visserligen ej fortsättas, och endast oundvikliga be-hofvet af foder, som, ehuru klen, Hafreskörden dock alltid lemnar för bästa priset, kan härtill förmå en landthushållare. Den i Wermland rådande magra ler- och sandjorden synes således verkligen icke medgifva något förmånligare användande än detta. Råg och Hafra kan den frambringa; annan säd allmänneligen icke med fördel och gräs icke utan gödning; hvaraf man tycks kunna med skäl sluta, att det hufvudsakligaste, som vid åkerbruket härstädes hitintills kunnat göras, blivit gjordt. Kommer Potates att ingå uti circula-tion på åkergårdet, hvilket är all anledning att förmoda, och hvarmed början på flera ställen redan är gjord; bestås denna tåliga jordfrukt en half gödning, afbrytande hafregrödorna; torde detta åkerbrukssätt hafva få förbättringar vidare af nöden. Dessa förbättringar synas huvudsakligen inskränka sig till införandet af en eller annan hitintills obegagnad odlingsväxt. Längre torde likväl klimatet och kanske ännu längre fördelarna, som man drager af ett känt system, motarbete, här som annorstädes, allmänne antagandet och odlandet av nya användbara sädeslag och foderväxter. Emedlertid, då man redan haft tillfälle inhämta den större fördel i jordbruket, som nyheten med Potaternas och rena gräsfröns planterande förorsakat, är all anledning att förmoda, det Vicker eller egentligen Vickerhafra, äfven användt endast som foder, snart nog, för sin nedan bepröfvade nytta skull, torde intaga en plats uti Werm-ländningarnas omloppsbruk. Början är härmed redan gjord på många ställen. Den synes likväl icke böra hafva sin plats näst framför Rågen på trädet, emedan man trott sig finna, att denna trädesskörd betydligt minskar råga-fkastningen. Bland hafregrödorna torde den sednare böra hafva sin plats, och då bärgas såsom grön, då den vida mindre utsuger jorden, än någon annan aftvingad gröda.

Trädessgödslande.

Omkring 70 kärlass gödsel bestås vanligtvis hvarje tunnland af trädet. Sällan är denna gödsel obemängd; dikesjord, myrstackar och kärrjord eller råcka ingår oftast uti densamma till nära halfva beloppet. Wermländska landtmannen tvingad att uppblanda sin leraktiga eller sandiga jord med någon bördigare, har således, långt förr än jordförbättringar och compostgödning af-

handlades af utländska författare, användt båda delarna. Då dessa ännu några år legat i hög, för att ruttna och sedan uti stacken hopbrinna med gödseln, utgör det hela en nästan likartad massa, ganska tjenlig till sitt ändamål. Blotta gödseln skulle snart uppbrännas i den torra sanden eller utlakas av regnet i den hårda leran. Man tror sig dessutom finna densamma, bemängd med jordpartiklar, varaktigare bidraga till vegetationens befrämjande. Blandningen ökar även matjorden och nedgår icke i de undre jordhvarven, om försigtighet vid plöjningen iakttages.

Plöjning.

Den ringa del verklig vextmylla, som jorden härstädes vanligtvis innehåller, och hvilken alltid finnes endast på dess yta, förorsakar att man nog allmänt plöjer ganska grundt. Då både åkerjorden och dess underlag bestå av sand, är detta visserligen en nödvändighet, men på annan jordmån är denna försigtighet ej sällan obehöflig. En djupare plöjning skulle, efter Bondens tanka, uppblanda hans matjord med den ofructbara grunden, hvilken af honom anses fordra både gödsel och tid, innan den blir tjenlig till sädesalstring. Genom den ständiga plöjningen till samma djup, bildas en hård skorpa under matjorden, hvarigenom han anser gödselmusten ej kunna tränga. Uti denna skorpa ligger dock en rikedom, för honom ännu obekant, men som hans efterkommande framdeles torde förstå att begagna; ty om man med tyngre redskap och starkare dragare upptager denna skorpa med den deruti besparade gödselsamlingen, erhålles vanligen vacker äring på en som utbrukad ansedd åker. För öfrigt sätter man härstädes vid plöjningen för mycket värde på jämna och raka fåror, och på få ställen i riket får man se åkrarna så reguliera som i Wermland. Här, hvarest ytan allmänt är bruten, sällan jemn, och hvarest omgifvande höjder och mindre vattendrag skära och korsa ytan i alla riktningar, är detta brukliga bemödande både otjenligt och skadligt. Det har skadligt inflytande på dikenas sträckning, hvilka derför ej blifva lagda, der lokalen visar att vattnet bör afledas, utan blott hvar man vill hafva dem att gå, verkar sura fläckar i en annars välskött åker, samt förorsakar svall om vintren, hvarigenom vegetationen dels hindras, dels aldeles undergräfvades. Man tror sig väl kunna afhjelpa dessa olägenheter genom plöjda farskått,²⁾ efter såningen, men dessa voro oftast otillräckliga till ändamålets vinnande. b)

Dikning.

Det största felet vid åkerbruket i Wermland anses vara bristande dikning. Om man å ena sidan icke kan neka att detta fel af en och annan landtbrukare härstädes verkligen begås, synes likväl landets lokal, åtminstone på de fläste ställen, vara af den kinkiga beskaffenhet, att den mycket bidrager till ursäktande härvid. Jordytan, som med få undantag är ojämn och bruten, stundom i mångfalliga riktningar på en och samma åkerteg, skulle ofta, till vattnets behöriga afledande, helst som den äfven är omgiven af bergssträck-

b) De i sednare tider, flerstädes anställda profplöjningar, med åtskilliga slags nyare eller hitintills obekanta plogar, hafva ännu icke haft något inflytande på plöjningssättet härstädes i allmänhet.

ningar, hvilka underhålla såg³⁾) och vattensamlingar i dælderna, fordra så mycken dikning, att arfvodet derföre skulle öfverstiga sädesafkastningen. Med fästadt avseende på denna omständigheten, nöjer sig landtmannen vanligen med ett eller annat hufvuddikes upptagande, kanske icke alltid fullkomligt ändamålsenligt anlaggd, hälst denna anläggning oftast är ytterst kinkig, öfverlemnande åt den tillfälligt inträffande mindre eller större fuktighet och våta, under sädesalstringstiden, att bestämma afkastningen af åkren; då han äfven vanligen i förra fallet blir belåten, ehuru han i det sednare erfar en partiel förlust. Emedlertid, då vattnets behöriga afledning af åkren alltid är af den högsta vikt och största inflytelse på skörden, synas rättelser och ledningar vid denna angelägenhet ännu vara af nöden för mängden af provinsens åkerbrukare, och framför allt den erinran, att urskiljning och lokalens noggranna öfvervägande äro hufvudsaken vid alla dikens anläggning och upptagande.

Utsäde.

Vanligen besås ett tunnland av trädet med $\frac{1}{2}$ tunna Råg. Till utsädesråg nyttjar bonden vanligen den vägglagna, såsom varande den mognaste och mäst utbildade. Sällan har han någon annan utsädesråg qvar sedan förra året, och den nybergade anses äfven vara den säkraste och mäst gifvande. Possessionaterna, som tidigare vilja beså sitt träde, förskaffa sig oftast Finsk riad Råg från Örebro; men som denna är mycket dyr, blir sällan hela trädet besådt med denna visserligen både mera gifvande och säkrare säd. Nylandsråg, ehuru mindre gifvande än den förenämnda, nyttjas äfven till utsäde, äfvenså Wasaråg, hvilken gifver god afkastning, men har den olägenheten, att han sitter löst i axen. Af vårsäde utsås vanligen 1 tunna på tunnlandet, samt något mera, ända till $1\frac{1}{2}$ tunna, ju längre man aflägsnar sig från gödningen. Af Potates sättas vanligen 5 tunnor på tunnlandet; men hos bonden, synnerligast hos torparen på dess inskränkta täppa, vida mera. Af Potäterna nyttjas åtskilliga slag, såsom Säckerpotäter, Svinmagar m. fl. och de som äro af större växt klyfvas vanligen i flera delar vid planteringen.

Enligt Landshöfdings Embetets Femårsberättelse, 1832, utgjorde i hela provinsen utsädet för landet 335 $\frac{21}{10}$ tunnor Hvete, 10.587 $\frac{1}{4}$ tunn. Råg, 2.759 t:or Korn, 72.192 t:or Hafra, 3.396 t:or Blandsäd, 841 $\frac{3}{16}$ t:or Ärtor, 20.190 $\frac{1}{2}$ t:or Potäter. För städerna utgjorde utsädet 3 $\frac{1}{4}$ t:or Hvete, 101 $\frac{1}{4}$ t:or Råg, 10 $\frac{1}{8}$ t:or Korn, 453 $\frac{1}{2}$ t:or Hafra, 4 t:or Blandsäd, 10 t:or Ärtor, 320 t:or Potäter. c)

Sädesbergning.

Sädesbergningen, som i Wermland har flera egenheter, förrättas på det sättet, att Rågen, sedan den blifvit afskuren med en lia, å hvilken är fästad en bäge, inklädd med väf, att ordentligt sammanföra de afhuggna strån, bindes i vanliga kärfvar. Tolf stycken sådana kärfvar hos bonden, men hos possessionaten och brukare af större landtegendom 14 eller 16 hopsättas i en rundel, snes kallad, på hvilken alla topparne hopbindas med ett halmband. Denna pyramidalförmiga samling af kärfvar, emotstår regn vida längre, än då, som

c) Dessa uppgifter på utsädet hafva dock blott en ungefärlig fullkomlighet.

vanligt annorstädes, 2:ne kärfvar ställas mot hvarandra, håller axen väl tillsammans uti blåsväder, och lemnar dock tillräckligt drag ner vid marken, för att påskynda halmens torkning. Då säden är torr och skall inköras, lyftes vanligen hela denna snes av tvänne karlar med en underträdd stång, varsamt i kärran, då alla topparna vändas inåt midt uti lasset, och rotstubben vändes antingen framåt eller bakåt, der kärran är öppen. Då, såsom vanligt är händelsen, ett täcke eller lakan är knutit uti kärrans sidohäckar eller så kallade vingar, spillles ganska obetydligt, och om köraren, som vanligtvis står upp uti lasset för att iordninglägga snesarna, skulle uttrampa något, faller det ner på täcket. 5, 6 eller 7 snesar lägges på detta sätt, efter kärrans storlek och dragarens krafter, i hvarje lass, hvarefter alltsammans öfverbindes med en tøm eller ett tåg, stundom öfverspännes äfven hela lasset med en bom. Vid logen äro likaledes vanligt täcken utbredda på marken, för att emottaga och förvara hvad som under utlastningen kan spillas. Uti logen väggs slås alltid Rågen genast innan den lägges i ladan, hvarvid merendels hälften af säden utfaller. Vårsäden bindes äfven i kärfvar, samt snesas sedan på det sättet, att 12, 14, 16 kärfvar tillsammans trädas på stör, då väderleken synes ostadig och äfven annars, när man har tillgång på stör. Detta sätt att torka säden är förträffligt och anses med skäl för halfgjord bergning. Några timmars bläst, då kärfvarna på detta sättet äro högt uppsatta, gör likaså mycket till torkningen, som hela dagars, då de äro resta emot hvarandra på marken. Vid pålastningen under inkörslen upptages stören med hela snesen på en gång och lägges i kärran. Sedan pålastningen är verkställd, trädes en stör uppifrån igenom hela lasset och derigenom blir alltsammans ihopbundet. Vårsäden väggs slås icke. Då icke stör nyttjas, ställas 2:ne kärfvar emot hvarandra, och till det antal i snesen, 12, 14, 16, som man föresatt sig att bruka.

Sädesuttröskning.

Till sädens uttröskande nyttjas bland allmogen vanlig slaga. Vid de fläste herregårdarne nyttjas tröskverk, hvilka drifvas dels af vatten, der tillgång finnes, dels äfven af dragare. På de fläste ställen i Jösse härad hafva äfven bönderne tröskverk för handkraft, uppfundna der i orten, hvarmed sädens uttröskning går ganska fort. Säden renas vid tröskverken vanligen genom blåsmaschiner, men annars genom kastning. Genom kastning renas väl ej alltid säden så väl, som behöfligt vore, men så länge skilnaden i pris mellan fullkomligt ren och strid säd samt oren och slö icke är betydligare än nu händelsen är, och säd säljes efter mått, ej efter vikt, torde man länge förgäfvets vänta större noggrannhet i detta afseende.

Sädesafkastning.

Rågen gifver i goda år mellan 10:de och 12:te kornet; vid stark gödning och i synnerhet på stadsjorden, som har bästa gödseltillgången, äfven mer, stundom 20:de och 30:de kornet och någon gång deröfver, dock i mindre partier; men på den skarpa sanden gifver den vida mindre än 10:de kornet, ehuru man försigtigtvis ej å denna jord nedplöjer utan nedharvar gödslen med krokharf. Af Fall- och Svedjeråg erhålles vanligen omkring 30:de kornet, men stundom äfven ända till 70:de och 80:de. Hafran, då jordmänen är godartad, ger första

året efter rågskörden vanligen 5:te till 6:te kornet; ofta andra året på torfrötan ännu mer, men sådd flera år å rad, vanligen blott 3:dje, och kanske detta sednare afkastningsbelopp oftare än det förra. Korn och Blandkorn anses gifva mellan 6:te och 8:de kornet, dock stundom mindre, oagtadt denna säd alltid säs på den bördigaste jorden. Öfver Hvete och Årter kan svårigen någon allmän beräkning antagas, såsom tillfälligheter mera underkastade och varierande mellan rika skördar och missväxt. Åringen af Potates beror mycket på gödningen samt varierar mellan 6:te och 10:de kornet, någon gång deröfver.⁴⁾ 1822—1832 års medelafkastning efter utsädet's afdragande enl. Forsell: Hvete 5 $\frac{1}{n}$ kornet, Råg 6 $\frac{1}{4}$ d:o, Korn 5 $\frac{1}{3}$ d:o, Hafra 3 $\frac{1}{8}$ d:o, Bland-säd 3 $\frac{1}{4}$ d:o, Årter 6 $\frac{1}{8}$ d:o, Potates 6 $\frac{2}{3}$ d:o.⁵⁾

Lin-, Hampa-, Humle- och Tobaksodling.

Oagtadt såväl ståndspersoner som allmogen i Wermland erhållit flera uppmuntringar till odling af Lin, Hampa, Humle och Tobak, samt till och med af Commerce-Collegium 1728 d. 18 Jan. på Kongl. befallning erhöill härom påminnelse, har blott den förstnämde af dessa växter, härstädes vunnit någon synnerlig förkofran. Linodlingen har länge varit nästan allmän och icke obetydlig samt under de sednare åren än mer tilltagit, så att tiden för dess uppbbringande till ortens hela husbehof, på de fläste ställen redan inträffat, och på de öfriga synes vara i nära annalkande. Hampa planteras ringa, undantagande i Flinnbyggderna, hvarest den alstras både i myckenhet och af synnerlig godhet, samt begagnas der uteslutande till husväfnader. Humlegårdar finnas på få ställen, utom i Elfdalen och Fryksdalen, hvarest de likväl i allmänhet knappt äro tillräckliga för husbehof. Odlingen af Tobak har väl länge varit nyttjad härstädes, synnerligast bland allmogen på flera ställen; men det kinkiga besvär, som tobaksbladernas torkande, pressande och beredande till ordentlig brukbar vara fordrar, har förorsakat, att man allt hitintills icke fästat synnerlig uppmärksamhet vid planterandet af denna växten, hvilken dock ofta begagnas och förbrukas hos många bland allmogen, utan någon fabriksmässig beredning.

Åkerbruksredskap.

Plogar.

Den lätta plöjningen har ägt betydligt inflytande på åkerbruksredskapens form och beskaffenhet. Ingenstädes har man lättare åkerbruksredskap än i Wermland, och märkvärdigt är att behofvet synes hafva satt fintligheten i verksamhet på ett sätt, att verkligen fullkomliga produkter följt, ehuru det ännu kan fordras tid för att gifva dem nödiga förbättringar efter olika lokaler. Bonden på de starkt klufna hemmanen, med ringa ägorymd och således ej i tillfälle att hafva flera dragare, nödsakat att om vintertiden genom körslor för jernbruken söka penningeförtjenst, måste inskränka sig till ägandet af blott en häst. Hans tunna och lätta matjord på åkren gjorde denna enda dragare äfven tillräcklig, och hans åkerbruksredskap måste nu äfven nödvändigt inrättas derefter. Af denna anledning har den lätta men förträffliga

Fryksdalsplogen uppkommit, hvars vändfjöl af jern eller jernbeslagen och hvars hela construction mathematice kan bevisas vara den förmånligaste som brukas, och som så öfverensstämmer med Engelsmännernas theoretice uträknade plogar, att man skulle vilja tro idéen vara hämtad från dem. Med bibehållandet af formen gifvas dem större och mindre dimensioner, och de begagnas utan undantag allmänt nu i orten, äfven på den styfvare jorden, då 2:ne oxar för dem anspännas, hvilket antal dragare är det högsta man härstädes brukar för en plog, och flera behöfvas icke heller någonsin. Uti de aflägsnare skogstrakterna nyttjas en annan plog, Finnplogen kallad, förmodligen det äldsta åkerbruksredskap man här ägt, och som, ehuru af besynnerlig form, dock svarar mot sitt ändamål att uppeta här och der litet jord af den med trädrotter och stenar uppfyllda marken. I den mån jorden blir renad från dessa hinder, afläggas denna plog, hvilken utgör ett besynnerligt redskap, föga känd hos andra invånare i provinsen, än hos Finnarne.

Rist.

Ett annat åkerbruksredskap, kanske här uppfunnit och föranlett af behofvet, är den så kallade Risten, innefattad i särskild ställning eller dräkt, skild från plogen. Att genast med vanlig plog omvända torfvan på en från buskar och träd nyligen befriad odlingsmark skulle icke kunna verkställas utan ständiga uppehåll. En särskild rist, anspänd med en häst, banar jemte rotyxan väg för plogen och körningen kan verkställas utan särdeles afbrott. Detta enkla men ganska ändamålsenliga redskap nyttjas äfven der just icke rötter eller stenar påkalla dess användande. Med mera lätthet går hvarje vallplöjning, om Risten får förutgå, i stället att, som vanligt sitta på plogen.

Harfvar.

Till harfning har bonden från äldre tider nyttjat lätta ledharfvar, hvilka väl föga reda jorden, men dock äro ganska tjenliga till jordens första redande efter plöjningen samt att nedharfva utsädet. Krokharfvar äro äfven nu ganska allmänna och nyttjas med fördel synnerligast till kockans borttagande af åkren efter föregående harfning med ledharfven. Gåsfotsharfvar finnas få, likaså cultivatorer. Trädstock brukas icke i Wermland, kanske därför att den lätta plogen anses fylla behovet af denna. Den omvänder väl jorden bättre, men blandar verkligen jorden mindre än Trädstocken. På flera herregårdar har man nyttjat detta redskap, men snart aflaggt det, förmodligen i anledning af arbetarnes obenägenhet och ovana vid dess användande. Kommer Cultivatorn eller Gåsfotsharfven att allmänt intaga en plats bland landtmannens redskap kan den också undvaras, ty många årderfårer få göras i stället för en med denna harf, och jordblandningen äfvensom redningen blir ändock icke fullkomligare.

Boskapsskötsel.

Boskapsskötseln i Wermland är mycket vanvårdad och försummad samt till en del äfven förvänd. Hästarna, hvilka utgöra bondens förnämsta lösegen- dom, vårdas och skötas i allmänhet väl samt erhålla till uppehälle det för-

nämsta fodret på stället; men vid hornboskapens skötsel och vård begås flera ganska stora fel. Tillgången på bete i skogarna under sommartiden föranleder de flesta att hafva flera kreatur, än de om vintern, inom hus, kunna gifva tillräcklig föda. Det största möjliga antal synes nästan allestädes bland dem vara hufvudregeln vid deras boskapsskötsel, hvarigenom dessa djurens lifnäring blir alltför mycket sparsam och otillräcklig, i synnerhet då långvariga vintrar inträffa. Denna knappa utfordring, mäst bestående af halm och drank, verkar äfven ofördelaktigt på ungboskapens utbildning, så att det troligen ingenstädes finnes mindre och smärre byggd hornboskap än i Wermland. Om hösttiden insätts dessa kreatur uti merendels låga och täppta fähus, hvarest de i hela 8 månader inandas en instängd och förskämd luft, och ända tills de om våren släppas på bete, komma de nästan aldrig ur båsen. Bundna derstädes hindras de att avskudda sig all den smuts, som under tiden samlar sig i deras hår, livarför skabb om våren ofta utbryter, och då detta ej sker, affalla vanligen håren tillika med den samlade orenligheten, så att dessa således på flera ställen nakna blifva kreatur förete den ömkligaste syn. Om man ej sökte hafva flera af dessa kreatur, än som väl kunde födas, om man genom rymligare fähus och med nödig luftväxling undanröjde djurens vantrefnad och missvård, och om dertill endast välbildade kreatur copulerades i afsigt på fortplantning; så skulle utan tvifvel racerna snart förbättras och ladugårdsafkastningen blifva större, än den efter nuvarande behandlingssätt är. Lyckligtvis är uppmärksamheten redan flerstädes riktad på dessa viktiga omständigheter, och genom fortsatta råd och upplysningar torde denna uppmärksamhet snart blifva allmänare.

Fären i allmänhet äro lika så mycket vanvårdade som hornboskapen. Instängde hela vintern i trånga afplankningar af de kvalmiga fähusen, förunnade sällan annat än löf och halm till föda, tidigt utjagade på det magraste betet, blifva de naturligtvis klena, spensliga och vanställda till bildningen, samt lemna i följd deraf en ytterst sparsam och ofta dålig afkastning. I förhållande till storkreaturen har man likväl vanligtvis ej så många får, som man efter denna misshandlingsprincip skulle kunna hafva. Sällan öfverstiga fären det antal, som fordras för att förse hushållet med nödig ull. Genom Hus-hållningssällskapets i Carlstad oförtrutna bemödanden och erinringar så väl till allmogen som till ståndspersonerna härstädes om angelägenheten af dessa nyttiga husdjurs ändamålsenligare behandling, har man dock i sednare tider börjat rikta uppmärksamheten på fårskötseln, hvarföre man på flera ställen, synnerligast på herregårdarne, söker förbättra densamma dels genom ordentligare omvårdnad i allmänhet, dels ock genom anskaffandet af nyare och bättre racer, hvilka hållas inneslutna inom hägnad under betningstiden, för att hindras från bortblandning med andra fårs slag.

Hüstrace.

De Wermländska hästarna äro af en från början god klipparerace, knutna, ihärdiga och starka, samt oftast utmärkta trafware, hafva mycken likhet med Norrmännernas berömda hästar och äro troligen af samma ursprung. De beständiga körslorna på provinsens backiga vägar, samt den af bruten lokal

tungbrukade jorden förorsaka likväl, att hästarna i allmänhet härstades merendels äro mindre hulliga samt sakna mycket af det lif och den stolthet, som af naturen tillkommer dessa djur. År 1840 bildades i Carlstad en Förening för hästafvelns förbättrande i länet samt till upphjelpande af den gamla inhemska hästracen, och man hoppas att denna Förening, genom ändamålsenligt vidtagna åtgärder, med tiden skall bidraga till dessa nyttiga husdjurs fullkomligare utvecklande samt sorgfälligare skötsel och vård, än man hitintills i allmänhet förstått att gifva desamma.⁶⁾

Hornboskapsrace.

På de fläste herregårdarna i Wermland samt hos de förmögna bland allmogen har man vanligen stora hornkreatur, troligen af en främmande race, härstammande från Westergöthland, hvarifrån den årligen förstärkes. I norra skogstrakterna har man en mindre, inhemska, Finnracen kallad. Denna är merendels kullig, väl växt samt lik Engelsmännernas Galloway Cattle, men blir ej större än en några månader gammal Skånsk kalf. I skogstrakterna, der denna är inhemska, passar den väl till lokalen, ty större och ovigare kreatur skulle der svårligen kunna söka sin föda bland de branta klipporna och bergen. Nöjda med litet bibehålla djuren af denna race äfven länge om vintren sitt goda hull. Denna mindre racen, korsad med tjurar af den större, har troligen efter hand frambragt den vanskapliga och illa byggda hornboskap, som allmännast och talrikast finnes i provinsen, synnerligast hos de mindre förmögna.

Fårrace.

Allmännaste fårracen härstades är utländska, men genom tillfällig parning med andra racer aldeles bortblandad och vanställd med missbildade lemmar, stora hufvuden, hopklämda bröst, höga och smala ben, liten svans, samt med tunn, stel och stripig ull. På några ställen finnes Islandsrace med starkare kroppsbyggnad samt stridare och ruggig ull; men äfven denna är genom parning bortblandad. Uti de trakter, der bönderna nyttja svarta rockar, har man häst svart fä. Genom dessas parning med hvita uppkomma andra brokiga nyanser. Genom Hushållningssällskapets i Carlstad föranställt, för en tid tillbaka, införskrifvos från Norrige utmärkt goda springbaggar och äfven tackor, af en egentligen från början Spanska race, och hvilken slutligen här väl blef acclimaterad, men snart bortblandad genom gemensamt vistande på bete med andra racer. Nyligen har Herr Cornett Geijer på Krokstad åtagit sig att, emot ett af härvarande Hushållningssällskap erhållit lån mot 4 % ränta och med några stipulerade ömsesidiga villkor, å bemälda egendom anlägga ett schäferi af Dishley-fä, hvilket utan tvifvel för provinsen bör blifva af mycket nytta.⁷⁾

Getter.

Getter, mera tåliga husdjur än fåren, hafva tillförne varit allmänna i provinsen, men såsom synnerliga skadedjur för både skog och inägor och äfven mera blottställda för skabb, än andra djur, hafva de slutligen blifvit förvilda

till ortens aflägsnaste skogstrakter, och man kan nästan förutse deras försvinnande derstädes i framtiden. Af jord- och skogsägare äro de, för ohägnaden skull samt begäret att afbita och förtära de spåda trädskotten och telningarna, nästan allmänt hatade och aflägsnade; men backstugusittare och andra fattige anse dem för sina förnämsta husdjur, emedan de nöja sig med den sämsta föda, då de icke själfva kunna förskaffa sig densamma samt dessutom hastigt fortplanta sig. Deras ymniga mjölk ger en smaklig ost, och deras kött utgör ett begärligt sofvel bland de få lifsmedel, som fattigare personer kunna förskaffa sig. Skinnet, raggen, allt användes af dem till nytta. Dessa fördelar, hvilka de fattigare erhålla af getterna, synas likväl icke ersätta förlusten, som tillfogas både inägor och skog af deras ohägnad, hvarföre de synas böra helt och hållet aflägsnas från provinsen.

Svin.

Svinkreaturen äro i allmänhet af ett större slag samt födas merendels väl och underhållas tämligen talrikt åtminstone på de fläste ställen, emedan fläsk utgör en läckerhet, som till och med den sämste torparen icke gerna undvarar. Detta förhållande torde hafva sin grund från forntiden, kanske från den galt, som Eddaläran placerar vid Odens sida. Åtminstone firas här sällan någon betydligare helg, utan fläsk, och på Luciädagen utgöra rebbensspjell allestädes i provinsen förnämsta anrättningen. Denna sed iagtaga vanligen Wermäländningarna till och med om de blifva förflyttade till andra orter, äfven sedan alla andra nationalegenheter der med tiden blifvit afnötta.⁸⁾

Höns, gäss och ankor.

Höns uppfödas och underhållas, ehuru mer och mindre talrikt, nästan allestädes, såväl på bättre som sämre ställen. En egen marknadshandel med kycklingar anställes äfven i Carlstad, Permässaftonen, då en otrolig mängd af dessa djur från de fläste trakter i provinsen, dock mäst från Näs härad, försäljes. Vid samma tillfälle säljes derstädes äfven ganska mycket ägg och Gäss. Gäss underhållas väl äfven på flera ställen, synnerligen i de sydligare trakterna af provinsen, dock vida sparsammare än de förra. Ankor äro deremot mäst sällsynta bland dessa husdjur.

Ladugårdsafkastning.

Hornboskapens öfverdrifna talrikhet, dess vistande i qualmig och förskämd luft under vintern samt dess dåliga och magra föda under hela denna tiden, tillika med den deraf uppkomna vantrefnad och skröplighet, förorsakar, att ladugårdsafkastningen i allmänhet är ganska ringa och obetydlig. Smöret är likväl till godheten vanligen af fördelaktig beskaffenhet och ofta utmärkt, i synnerhet under sommarmånaderna och betningstiden. Osten deremot, som vanligen tillverkas af skummad och skäll mjölk, är merendels af dålig och mager beskaffenhet, stundom föga bättre än hafrebröd. I allmänhet känner man här ännu icke sättet att bereda finare, smakligare och mera födande ost, hvilken uraktlåtenhet härleder sig derifrån, att tillverkningen af ost sällan

kan bedrifvas i större parti för att blifva någon betydligare handelsvara, utan oftast är beräknad på förbrukningen inom hushållet, hvarföre man nöjer sig med det enklaste och lättaste beredningssättet. På några herregårdar tillverkas visserligen bättre och större ostar, äfven till salu, och på ett eller annat ställe beredas äfven så kallad Engelsk ost, ehuru den sällan mer än till formen och färgen liknar densamma. Största delen af ladugårdsprodukterna härstädes förbrukas inom provinsen dels af landtmannen sjelf, hvilken, under större delen af året sysselsatt med arbete uti aflägsna skogar eller med långväga körslor, skall nestas, som det kallas, eller förses med matsäck, och ost samt smör och tort kött till en dylik nestning är lämpligast; dels äfven af de talrika arbetarne vid bergshandteringen och jernbruken samt af stadsboerna. Köttet af dessa magra och vanskötta kreaturen är äfvenledes ganska klent samt föga förslående i köttbaljan. Till höstmarknaderna gödas väl merendels slagtkreaturen, men som denna gödning vanligen påskyndas förhastigt och tvärt, blir densamma sällan ändamålsenlig och tillräcklig. Af-sättningen af dessa magra slagtkreatur är likväl betydlig, emedan de talrika bergs- och bruksarbetarne oftast åtnöja sig med sådane. På ett och annat ställe, såsom i Wisnums härad och flerstädes, der ymnigt och godt bete finnes, alstras dock ganska vackra slagtkreatur. Men dessa äro likväl icke tillräckliga för behofvet inom landet, hvarföre Westergöthland i synnerhet har betydlig afsättning på slagtkreatur härstädes.

Ängsskötsel.

Nyttjandet af halm, med hvilken hornboskapen i Wermland så rikligen undfägnas och hvilken i Tyskland och England till större delen uppblandas med gödseln, har förorsakat, att någon synnerlig omtanka ännu icke blifvit lemnad åt ängsskötseln, denna vigtiga del af landthushållningen. Ängsmarken bibehålles vanligen i sitt naturliga tillstånd och man åtnöjer sig med hvad som der tillfälligtvis växer. Hårdvallsängar eller de mellan åkergårderna liggande sidländta trakter, hvilka för denna orsak skull icke kunna begagnas till sädesodling, gifva dock vanligen af naturen ett gott och kraftfullt gräs, ehuru vida sparsammare, än de i ett förbättrade skick skulle kunna gifva. Sidvallsängar eller trakter nedanför höjder, som hålla dem fuktiga och våta, hafva i sitt åt naturen lemnade tillstånd en gles blandning af bättre och sämre grässlåg. Kärrängar eller trakter omkring kärr, sjöar och floder, tidtals af dem öfversvämmade, alstra väl af naturen Starr och Wass stundom till betydlig höjd och täthet, men till godheten nästan sämre än halm. Alla dessa slags ängar härstädes skulle genom en ändamålsenlig förbättring, antingen genom dikning eller gödning eller överbredning med tjenliga jordarter, öfverharfning, plöjning, med flera dylika utvägar, hvilka man begagnar i andra länder, kunna, åtminstone på ganska många ställen, förvandlas till ypperliga gräsbärande fält. Dylika företag äro dock ännu här hvarken kända eller försökta, ehuru de, en gång började, säkerligen bland den idoga befolkningen härstädes skola finna efterföljd. Utom förenämnda egentliga ängar och höberg-

ningstrakter hafva Wermländningarna äfven uti skogarna andra hötillgångar uti så kallade Myrslogar och Sättrar. De förra utgöras af kärrtrakter, instängda mellan bergen, hvarest hö bergas, som uppsättes att torka på en stånggård, Hejsa kallad, och hemköres om vintren. De sednare, egentligen aflägsna uppröjningar i skogen, oftast flera mil från gården, tjena kreaturen till hemvist under en stor del af sommaren, dit hushållet sig ock då med dem begifver, och hvarest ost och smör beredes af den mjölk, som ej på stället förtäres.

Trädgårdsskötsel.

Trädgårdsskötseln har först i sednare tider tillvunnit sig Wermländningarnas uppmärksamhet. År 1637 fanns icke mer än en enda trädgård i hela landet, förmodligen vid Sandbäcken strax invid Carlstad.⁹⁾ De äldsta trädgårdarna dernäst synas hafva varit de, hvilka äro anlaggda vid säterierna Lång och Apertin samt vid herregården Noresund i Jösse härad; åtminstone voro dessa bland de första betydligare och vackrare, och i hvilka flera slags både in- och utländska fruktträd och växter började planteras och uppdragas. Under förra hälften af 1700-talet voro likväl trädgårdsanläggningarna härstädes mycket inskränkta och sällsynta; men sedan efter hand smaken för denna både nöjsamma och nyttiga sysselsättning af en och annan blifvit väckt och närd, blefvo dylika anläggningar under sednare hälften af ofvannämde århundrade mer och mer allmänna, så att vid en stor del af herregårdarna och prestegårdarna äfvensom hos en och annan bonde åtskilliga fruktträd och prydnadsväxter började planteras. Under den nyligen förflutna förra hälften af närvarande århundrade har den rena själsnjutningen, som öfverraskande bemäktigar sig människans inre väsende under sysselsättningen och beröringen med naturalstren och blommornas hänförande mångfald och former, mer och mer utvecklat sig hos Wermländningarna; så att nu på nästan alla bättre ställen eller herregårdar och äfven hos många bönder anläggningar till träds och växters plantering blifvit tillvägabragt. De fläste af dessa äro väl ännu ganska inskränkta och ofullkomliga, men med denna början har likväl hägen och böjelsen för växtodlingen så utmärkt tilltagit, att många personer hafva ett verkligt behof att vistas bland blommor och omgifvas af fruktträd, samt för denna orsak skull med mycken kostnad, såsom vid Crontorp i Wisnum och flerstädes skett, anbringa trädgårdsanläggningar äfven på torra sandmoer och andra mindre fruktbara ställen, när icke annan tjenligare lokal i närheten förefinnes. För att underhålla samt ännu mera utveckla denna böjelse för naturens skönhet, prakt och ymighet i växtriket, bildade sig, d. 19 Julii 1841 i Carlstad, af några för provinsens förkofran mäst nitiske personer en egen Wermländsk Trädgårdsförening, hvilken utan afscende på egen vinning förskaffar trädgårdsfrön från den säkraste hand, hvarifrån de kunna erhållas, samt på begäran äfven anskaffar träd och buskar till plantering. Denna Förening har redan inköpt tjenlig lokal för en trädgård, hvarifrån framdeles frön, buskar och träd skola tillsändas föreningens medlemmar gratis, och hvarest provinsens invånare skola kunna bese och utvälja för sig tjenliga och ästundade växter.¹⁰⁾ Genom denna föranstalltade inrättning skall äfven tillfälle

öppnas för provinsens invånare att närmare lära känna hvilka växter äro mest tjenliga för jordmänen och klimatet härstädes, och enskilda personer ej behöfva på dessa försök anställa kostnad och möda. Om, såsom man har all anledning att förmoda, denna Förening med värma understödes, med nit verkar samt behörigt tillites, skall den otvifvelaktigt alstra de lyckligaste frukter till nöje, nytta och äfven prydnad för provinsen.

Biskötsel.

Redan från äldre tider tillbaka har biskötseln härstädes af en och annan blifvit försökt, men i Fernows tid l. för 60 år tillbaka, ansågs dock denna handtering såsom en sällsynthet.¹¹⁾ Från den tiden hafva väl flera ståndspersoner och äfven åtskilliga bland allmogen på flera ställen egnat en alfvarsammare uppmärksamhet åt biafveln samt ofta sett sin sysselsättning härmed rikeligen belönt; men det hårda klimatet härstädes, synnerligast de stundom inträffade långvariga vintrarna, hvarunder dessa djurens samlade vinterförråd blir otillräckligt, så att de utdö af hunger, innan de om våren för sig finna nödiga näringsämnen, förorsaka dock, att man aldrig utan misstroende och föga tillfredsställande förhoppningar kan sysselsätta sig med denna näringsgren. Till äfventyrs torde dessa arbetssamma och nyttiga djurens rätta och lokalenliga behandlingssätt ännu icke vara fullkomligt uppfattadt af Wermländningarna. En närmare pröfning och undersökning om biskötselns lämpligare användbarhet härstädes skulle säkerligen fördelaktigt utfalla och derigenom en lätt förvärfvad fördel beredas alla klasser af provinsens invånare.

Kummininsamling.

Kummininsamling utgör på flera ställen i provinsen en lätt och förmånlig binäring, ehuru den hitintills merendels blott varit öfverlemnad åt de torftigare och fattigare bland allmogen. Behofvet har lärt dessa att genom plockande och insamlande av vild växande Kummin, bereda sig en binäringsgren, som med denna växtens ordentliga planterande och odlande synes böra kunna uppbringas till ett vida betydligare näringsmedel för orten, hälst jordmänen härstädes är tjenligare för densamma, än på åtskillige andra orter, hvarest denna nyttiga och användbara växten saknas, och hvarest den således alltid med fördel kan afyttras. År 1821 utskeppades från Carlstad öfver 200 tunnor Kummin, som i Götheborg betaltes till och med med 40 Riksdaler R:gäld för tunnan; hvilket förhållande tillräckligt torde ådagalägga förmånligheten af denna växtens odlande, samt ändamålsenligheten att å densamma fästa större uppmärksamhet, än hittills skett.¹²⁾

Saltpetertillverkning.

Saltpetertillverkningen har icke haft lycklig framgång i Wermland, oagadt åtskilliga lemnade uppmuntringar och medgifna fördelar. Den omständigheten att ifrågavarande näring grundat sig på en, all jord åtföljande, gärd, och att

kronan till lämpliga priser uppköpt och uppköper all den Saltpeter, som kan tillverkas, hade visserligen bort göra näringen lönande; men det oagadt har den här i orten blifvit åsidosatt, och många dertill inrättade lador nedrifna; hvartill dock förnämsta orsaken torde vara, att man utsträckte denna handtering till alla trakter, och sökte göra tillverkningen af denna, i enskilda hushållningen föga användbara vara, till en allmän näringsgren. Ordentliga Saltpeterbolag hafva väl här blifvit inrättade, hvilka efter en bestämd ordning inom socknarna sjuda hvarje år den jord, som finnes under ladugårdsbyggnaderna. Dock hvila dylika öfverenskommelsers bestånd merendels på de personers bemödande, som tillvägabragt desamma, samt förfalla ofta vid deras timade fränfälle, så vida inrättningen icke under tiden hunnit dess mer stadga sig. Hade uppmuntringarna för Saltpetertillverkningen blifvit egnade blott åt några vissa trakter, saknande andra lämpliga binärningar och rättigheten att lösa Saltpetergården med penningar icke, så snart som skett, blifvit medgifven, torde denna näring hafva rönt en större förkofran inom provinsen.

Bränvinsbränning.

Bränvinsbränningen, känd och idkad både af högre och lägre personer, har i sednare tider för fyllerilasten skull, denna här af på samhället inympade moraliska kräfte, börjat blifva såväl här, som annorstädes, mer och mer betänklig. De som ifra för mensklige sedlighetsens bestånd höja starkt sin röst mot ofoget af denna ytterst uppdrifna näringsgrens olycksbringande följder; men de, som icke förmå höja sig öfver de inskränkta materiela beräkningarna försvara och idka ännu densamma, om icke för annan orsak, åtminstone för drankens användande till kreaturens födande. Det synes dock betänkligt, om boskapens uppkomst skall grundläggas på sedlighetsens förfall bland menniskorna, och om de oförnuftigas frodande skall tillvägbringas på bekostnad af de förnuftigas sedlighet. Då allmänna rösten mot fylleriet redan förmått höja sig så högt, att den öppet uttalat och bevisat de skadliga följderna af denna öfverdrifvet uppbragta näringsgren, hoppas man att bränvinsbränningen med tiden mer och mer skall inskränkas, åtminstone från öfverdrift till lämpligare befogenhet. Då denna näring således endast behöfver motarbetas och inskränkas, aldeles icke gynnas och befordras, förbigås här all vidare framställning om dess bedrivande, hvilket dock, tyvärr! dessutom är alltför väl känt.

Körslor.

Körslorna till bergverken, jernbruken, sågverken etc. utgöra Wermländska allmogens förnämsta binärning. Malmens fraktande från grufvorna till hyttorna, tackjernets transporterande från hyttorna till stångjernsbruken, stångjernets öfverförande från jernbruken till lastageplatserna, forslandet af timmer, blockar, bjelkar, master, spiror, plankor, bräder, läkten, m. m. från alstringstrakten till afsättningsstället, samt den mängd af lifsförnödenheter och behöfsartiklar, som stundligen afgå till de talrika härmed sysselsatta arbetarne, sätta en otrolig myckenhet af menniskor och dragare i verksamhet.

Oagtadt effecternas transporterande genom de talrika sjöarne och strömdragen samt de i sednare tider tillvägabragta kanalerna härstädes mycket underlättas, äro likväl de flesta vägarna, synnerligast under vintertiden, nästan beständigt såväl natten som dagen, uppfyllda af förbönder och lass. År 1842 fraktades blott från Sjöändan i Warnum till Christinehamn 36.200 Skeppund jern, utom allt annat gods, som forslades dels till dels från Christinehamn på denna väg. I äldre tider, då bönderna ännu voro trögare och mindre vana vid denna sys-selsättning, uppstodo stundom tvister mellan effecternas ägare och transporterare om lastens storlek, hvarföre Kongl. Maj:t, uppå allmogens besvär, 1734, fann sig föranlåten stadga, att ingen vid förbudsbrott skulle tvinga bonden om vintren taga mer än 2 Skeppund och 3, 4, högst 5 Lispund på släde, samt om sommaren 3 Skeppund på 2 hästar. Vid 1731 års riksdag gjorde Fryksdals-boerna äfven underdånig ansökning om påökning för stångjernsforor och andra körslor, i och utom bergslagen, äfvensom för sina salukol; men erhöilo der-uppå det förständigande, att regeringen icke kunde inblanda sig i dylika mål, utan att sådant ankom på betingning och öfverenskommelse patroner, bergsmän och bönder emellan, efter tidens omskiften (Kongl. Maj:ts Resol. för Fryksdals härad 1733 d. 6 Dec.).¹³⁾ Sedan med tiden det forslingssätt blifvit allmänt och stadgadt, att forlönerna merendels bestämmas efter de fraktade effecternas vikt, och der detta icke låter sig göra, efter allmänt antagne och häfdvundna grunder, hafva dylika tvistigheter upphört. För närvarande bestämmas forlönerna dels efter årstiden, dels efter väglaget, dels efter de forslade effecternas angelägna skynsamhet till sin bestämningsort, och härmed finner man sig vanligen å ömse sidor belåten. Ofantliga penningesummor sättas, genom denna lifliga rörelse i omlopp inom provinsen. I Bergslagen är likväl transportrörelsen, till följe af bergseffecternas talrikhet, störst och derföre äfven oftast mäst lönande. Om bonden 8 dagars tid qvarstannar derstädes och sysselsätter sig med körslor, stiger hans förtjenst med en häst vanligen till 10 å 12 Rdr. Rgls. Oagtadt allmogen härigenom har det lättaste tillfälle till kontant penningeförtjenst, äro likväl de bönder, som mäst sysselsätta sig med denna rörelse, oftast bland de minst välmående, emedan under denna tiden friskare och följaktligen äfven kostsammare uppehålle, än annars, fordras så väl för dem sjelfva som för deras dragare; så att behållningen icke blir af så synnerlig betydenhet. Dessutom vårdslösa de fleste, genom frånvaron från hemmet, skötseln av sin egendom, hvilken till följe häraf ofta med utkörda hästar och på obehörig tid blir vårdad. Endast de bönder, hvilka vid tjenliga tillfällen och med behörigt afseende på sina hemsysslors ordentliga förrättande begagna sig af dessa förtjenster, skörda deraf en verkligt gagnande, oftast äfven icke obetydlig vinst.

Fordon.

Kärror.

Wermländningarnas kärror utmärka sig för sin ändamålsenliga samman-sättning. Med höga, väl gjorda hjul, jernaxlar och lösa öfverreden, vingar kallade, hvarigenom de kunna användas till flera ändamål, öfverträffa de

ganska mycket kärrorna som brukas i andra trakter af riket. Enbetsdon, som man kallar det, när endast en dragare är anspänd, nyttjas allmänt i provinser. Omkring städerna och vid herregårdarna nyttjas väl stundom 2:ne dragare för fyrahjulsdon; men huru vida detta är en förbättring, som förtjenar uppmuntran till efterföljd, är ännu oafgjordt. Då bonden härstädes vanligen har få dragare, stundom blott en enda, synas de nu brukade lätta kärrorna med 2:ne hjul vara de lämpligaste för orten i allmänhet. Ut i England har man redan erkänt, att de i Scotland brukliga kärror, hvilka på samma sätt som Wermländningarnas kunna förändras efter olika behofver, och, besynnerligt nog, öfverensstämma med dessa i byggnad, äro de bästa fordon, landmannen kan bruka, äfven på slättlandet. Den enda förbättring, kärrorna i Wermland synas fordra, är att bössor af gjutet tackjern nyttjades i stället för de smala jernringar, hvarmed lädbössorna äro försedda.

Slädar.

Wermländningarnas släddon är äfven mycket lätt och vig samt lämpad efter vintervägarnas ojämna eller stenbundna lokal. Medarne äro anbragta mycket nära hvarandra, på det att slädan på de smala vintervägarna må lätt komma fram mellan stubbar och stenar. Fimmelstänger nyttjas icke på dessa fordon, emedan de lätt skulle afbrytas på de krokiga och till stor del äfven oröjda vägarna, hvilka begagnas om vintertiden. En egen dräkt, skåk kallad, blott fästad med en kedja framuti slädan, förenar densamma med dragaren. Med detta fordon, som till följe af sin lediga vidfästning vid dragaren, oupphörligt gör svängningar än till höger, än till venster, efter lokalens beskaffenhet, framilar bonden, så snart jorden blifvit betäckt med litet snö, raskt och obehindradt i skogs- och utmarker, mellan träd och buskar, berg och klippor, på aldeles obanade ställen, der till och med väg aldrig skulle kunna anläggas. Detta fordon kallas på ortens språk Fäschsläde, emedan det vanligen nyttjas på färderna eller resorna om vintren.

Jagt.

I äldsta tider, då landet var uppfyllt med stora och vidsträckta skogstrakter, utgjorde jagt liksom fiske en hufvudsysselsättning och modernäring för Wermländningarna. I den mon skogarna med tilltagande uppodling försvunnit, i samma mon har äfven jagten naturligtvis blifvit inskränkt. Ända till Gustaf I:s tid finner man likväl, att jagten har varit synnerligt lönande samt utgjort en allmännare näringsgren, emedan en Kongl. Förordning, af d. 7 Martii 1551, till utförsel förbjuder präktiga och rara skinn, såsom av Loar, svarta Räfvar och svarta Mårdar. Sedan efter Carl IX:des tid bergshandteringen fått nytt lif samt till följe deraf jernbruk blifvit anlaggda nästan allestädes i provinsen, har det ansenliga kolbehofvet till dessa i förening med timmer handeln mer och mer förödt skogarna och med detsamma även minskat tillfället till jagt. När år 1647 och 1664, enligt då utfärdade Kongl. Förord-

ningar, alla högdjur i riket fridlystes, gafs dock tillstånd att i Wermland och Dalsland fälla dem i laga tid, hvilket K. Carl XI, år 1680, ytterligare stadfästade för Elfdalen, såsom denna trakt var skattlaggd mäst i afseende på skogsprodukter och djurfångst. År 1684 fann likväl Landshöfdingen öfver orten sig föranlåten att förbjuda Elgars skjutande, och från den tiden hafva de mer och mer förbjudit sig sjelfva, som Fernow yttrar. Utom i de ansenligare norra skogstrakterna, hvarest jagten ännu ordentligen bedrifves som en binäring, sysselsätter man sig i allmänhet nu mera med djurs fällande mer för nöjet, än nyttan, samt endast vid lediga tillfällen, då inga angelägnare och mera inkomstbringande förrättningar försummas. I synnerhet utgör harjagten ännu en angenäm, stundom nästan passionerad, sysselsättning för många. Bland de förnämsta jagtdjur, hvilka här fordom till anseelig mängd funnits och af hvilka ännu, ehuru sparsamt, en del finnas, märkas: Elg, Råget, Mård, Utter, Gräfling, Hermelin, Bäfver, Hare, samt af rof- och skadedjur: Björn, Varg, Varglo, Räf, Kattlo, m. fl. Elgarna bidrog mycket till Finnarnas första uppkomst härstädes. En Finne, vid namn Långchristoffer i Sundsjön, träffade, omkring år 1600, i de norra bergstrakterna, en morgon under brunstetiden, 11 stycken Elgar, af hvilka han fällde 5. Af Rågetter fälldes 7 stycken i Elfdalen, år 1742. Elgar och Rågetter äro dock nu ganska sällsynta. Att Hjortar och Rhenar här fordom funnits synes väl icke otroligt, dock saknas härom tillförlitlig kännedom. Af Björnar har fordom varit anseelig mängd, hvilket intygas deraf, att hundradetals hufvudskallar efter fällda Björnar stundom blifvit uppspikade på ett enda träd. År 1648 och 1649 uppvisades endast vid Philipstads häradsrätt 27 Björnhudar. Utom i provinsens nordligare och djupare skogstrakter äro dessa rofdjur nu ganska sällsynta, och hvarest de på de mera odlade och bebodda ställen visa sig, blifva de genast genom anställd skallgång utödda eller bortjagade. Vargar äro ännu mycket allmänna nästan allestädes samt anställa stundom förödelser bland boskapen. Man har länge på hvarjehanda sätt sökt att utrota dem, men dock hitintills blott fått nöja sig med deras tillfälliga förminskande eller aflägsnande. Bland ortens förnämsta fogelslag märkas: Tjeder, Orre, Hjerpe, Snöripa, Vildand, Beckasin, Morkulla, Åkerhöna, Rapphöna, Grågäss m. fl. De sistnämnda uppehålla sig under sommartiden mycket i Dalbybergen, och allmogen derstädes gör sig nytta af deras ägg. Tjedrar, Orrar och Hjerpar skjutas ännu till tämlig myckenhet i de norra häraderna samt afyttras i städerna. Fångsten af de öfrige fogelslagen är sparsammare och bedrifves i allmänhet med afseende på eget husbehof. Vid fogellekerna eller foglarnas talrika sammanströmmande på vissa, från äldre tider bestämda slätter eller mossar anställes det största nederlag och den anseeligaste fångst af dessa djur. Carl IX, under sin Hertigligna tid härstädes, fann ett synnerligt nöje i anställandet af fogeljagt på dylika ställen, och några deraf, såsom Säterbergen på Asphytteskogen och Genstigsmossan icke långt derifrån hade han synnerligt utvalt för detta sitt nöje. Norr om denna mossas är en plan efter en mila, som ännu af Carls vistande der i trakten under fogellekstiden, kallas Kongabotten. Flera fynd derstädes i sednare tider, såsom guldtärningar, guldringar och silfverskedar intyga denna store mannens vistelse på stället.¹⁴⁾

Fiske.

Fiske underhåller till en stor del många hushåll i Wermland, och ehuru visserligen mycket återstår att rätta och förbättra vid fisket härstädes, skötes dock detta näringsfång med temlig omtanka, åtminstone på de flesta ställen. Provinsens talrika större och mindre sjöar och vattendrag, hvilka alla äro mer eller mindre fiskrika, hafva gifvit en naturlig anledning till denna näringsgren ända från de äldsta tider, då jagt, fiske och åkerbruk utgjorde landets enda näringar. Sedan åtskilliga andra mera lönande näringar, än fisket, blifvit kända och idkade i landet, har väl denna sistnämnda näringsgren något blifvit eftersatt och uraktlåten, dock aldrig fullkomligt öfvergifven på något ställe, så länge utsigt till någorlunda belåten fångst visat sig. Att fiska anses i allmänhet som ett synnerligt nöje och många hafva verkligen synnerlig böjelse härstädes för denna sysselsättning, samt idka ofta densamma med mera afseende på nöjet än nyttan deraf. Fiskena i de större elfverna, hvilka förr tillhört kronan, hafva af privata personer blifvit inlösta derifrån. De förnämsta bland dessa äro: Laxfiskena i Klarelfven vid Dejeforsen och vid Forshaga Säteri. Dessa inbringa årligen från 16 till 20.000 ansefliga laxar samt understundom derutöfver. Ett äfven icke obetydligt laxfiske idkas i Wenern vid Hammarön, hvars invånare dessutom från äldre till närvarande tid mer sysselsatt sig med fiske, än åkerbruk, emedan de i den närbelägna staden Carlstad alltid kunna påräkna bestämd afgång på den fisk, som icke i obetydlig mängd fångas kring öns kuster. Åboerna på de fleste hemman omkring Wenern fanga äfven betydligt med fisk dels för eget behof dels till afsättning, synnerligast i städerna. Ett bland de bättre fisken kring Wenerns stränder finnes vid Kummelön, i Ölme härad, hvarest Carl IX, under den tid han såsom Hertig ägde och styrde landet, sjelf stundom roade sig med fiskning, och hvarest ännu efter honom finnes kvar en större fiskarebod, byggd i form af ett lusthus med kupol på taket och källare under golfvet, samt romantiskt belägen i en lund af väldiga Ekar. Denna fiskarebodens väggar äro inuti fullskrifna med namnen af de personer, hvilka sedan Carls tid besökt densamma, och hvilka genom dessa sina namnteckningar derstädes helgat denna provinsens störste och mäst älskade styresman en hugkomst och ett kärt minne.¹⁵⁾ De förnämsta fiskslagen, som fångas härstädes äro: Lax, Abbor, Gädda, Braxen, Id, Lake, Gös, Sik, Ruda, Asp, Sutare, Stam, Stäfling, Röding, Slom, Nors, Al m. fl. Denna sistnämnda fisksort har först i sednare tider visat sig i Wermlands sjöar och vattendrag. För 60 år sedan var den aldeles okänd härstädes, men finnes nu nästan utan undantag allestädes.¹⁶⁾ Man förmodar att den genom Kanalen, förbi Trollhättan, uppkommit från hafvet i Wenern och sedan, genom de måndfäldiga vattendragen, som utlöpa i denna sjö, spritt sig i alla provinsens vattendrag, och att Trollhättans branta och störtande vattenfall tillförne hindrat dess uppkomst. Kräfter hafva fordom till anseflig mängd fångats i Wermland, men i sednare tider har denna fångst betydligt förminskats, i synnerhet sedan ålen började visa sig, hvarföre man anser denna fisk för kräftornas fiende och förödare.

Skogshandtering.

Sedan skogen, hvilken i äldre tider, för sitt öfverflöd och för sin okända användbarhet skull, hade föga eller intet värde, genom timmerafyttring, kolning etc. börjat blifva en lönande näringsgren, som af en och annan äfven snart öfverdrefs till obehörigt förödande, har regeringen, tid efter annan, funnit sig föranlåten att till skogens behöriga fredande och vårdande afgifva åtskilliga föreskrifter och stadganden. Redan 1641 d. 22 Junii utgaf drott. Christina en Resolution om Skogshushållningen, deri Finnarnas tilltagsna fällhuggande förbjödes och vederbörande anbefallas att uppbränna deras kojor och säd, om de ytterligare vågade fortfara med sitt förderfliga skogsutdödande. År 1647 utfärdades en allmän skogsordning, i hvilken allt sågtimmers fällande på allmänningar strängeligen förbjöds; dock undantogs härifrån de orter i Wermland, som af skog öfverflöda, hvarest det blef lofgifvet att ännu saklöst fälla dylikt timmer. Detta stadgande förnyades i skogsordningen 1664. Några vissa trakter och parker, såsom Sunsås, Gilldals, Eds, Lunds och Ångbäcksskogar i Blomskogs socken, Långevaks, Gustås och Mötteruds skogar i Arwika socken, Prestegårds, Gårdsås och Årrebottnens i Gunnarskog, samt Suleviks och Bys skogar i Elgå socken blefvo dock nu fridlysta för kronans och Amiralitetets räkning till skeppsflottans behof, och 1674 d. 20 Martii blefvo dessa skogar, genom öppet Plakat, ytterligare fridlyste, vid hårdaste straff och onåd för dem, som under hvad förevändning det ock vore understode sig i ringaste måtto tillgripa desamma. Sistnämde år, 1674, gjordes äfven en inskränkning i Wermländska allmänningarnas begagnande, så att helt hemman årligen blott fick sälja 12 tolfte timmer, halft hemman 8, och fjerdedels 4 tolfte. Äfven anbefalltes nu att alla stora masteträd på andra ställen, som efter en viss längd höllo en alns diameter i lilla ändan, skulle krönas. Vid 1697 års riksdag gjorde allmogen i Wermland underdånig ansökning att få handla på Norrige med sin skog, men detta afslogs, och 1729 d. 16 Junii förbjöds vidare all slags trähandel med Norrige, så att "om bonde handlade med något slags trä eller timmer på Norrige, skulle han mista varan och gå 2 år i Marstrand tillika med alla dem, som hjälpt honom hugga eller köra. Städerna omkring Wenern, som handlade med dem, skulle deremot af dem emottaga både Furu-, Gran- och Gartallstimmer, efter ett, tillsvidare, stadgadt pris. Det stode städerna fritt att gifva allmogen förslag eller kontant betalning; men hälften skulle lemnas på vräknings- och hälften på levereringsplatsen." År 1734 inlemnade Wermländska allmogen till Kongl. Maj:t förnyad böneskrift om trädhandel med Norrige, emedan de i denna angelägenhet trodde sig vara för mycket tvungne. d) Då beviljades dem att få "föra till Norrige huggen ved af toppar och vindfällen, på vagn eller släde, emot tullens erläggande". Men då Norrmännen icke behöfde köpa vedbrand och vägar för vagnar eller slädar ännu på få ställen voro uppröjda mellan Sverige och Norrige, så tjente denna bevilning aldeles icke allmogen till någon nytta eller förmån. Dessa

d) Man kan äfven säga: på det obilligaste förtryckte vid användandet af deras egen tillhörighet och lagliga egendom, hvilken uppenbart var beräknad att mera komma stadsboerna tillgodo än bönderna sjelfva.

inskränkande författningar angående enskilda hemmansägares egna skogar voro alltför mycket ensidiga och lämpade efter stadsboernas fördel, för att kunna vinna behörig efterföljd, hvarföre öfverträdelser mot dessa obilliga stadganden icke länge kunde uteblifva. Således confiscerades i Elfdalen 1760 ganska mycket timmer, som var såldt till Norrige: äfvenså skedde 1774 med 1100 tolfter och 1777 med 1002 tolfter o. s. v. På detta sätt fingo de olyckliga bönderna plikta för det de icke efter författningarna sålde sitt timmer till Carlstadsboerna och åtnöjde sig med 12 å 15 Dal. k:mt för tolften, utan vågade fika efter 69 Dal. samma mynt, som bjödos dem för tolften af Norrmännen.¹⁷⁾ Af nit för skogarnas vårdande hade regeringen således redan gått för långt, samt för mycket inblandat sig i enskildas dispositionsrätt öfver deras egen skog. Detta missförhållande har sedan blifvit lämpligare jemkadt genom flera utfärdade författningar, såsom Kongl. Förordn. af d. 21 Febr. 1789, men synnerligast genom den ännu gällande allmänna skogsordningen af år 1805 d. 1 Aug. Enligt 1789 års Förordn. stadgas att "alla skattemän, ehvad de innehafva hemman, hvilka redan från Kongl. Maj:t och Kronan äro försålda eller hädanefter försälgas, eller ock äro urgamla skattehemman, äga öfver dem och deras genom laga refning och rågång fastställda byamål, både i in- och utägor, skog och mark och med derå varande fiske, jagt och djurfång, uti allt lika orubbelig ägande — och lika fri dispositionsrätt som Frälseman öfver frälsehemman, enligt privilegier, lag och författningar, dock att derifrån undantagas de för Kongl. Maj:ts och Kronans behof tjenliga Eke-, Boke- och Masteträd, hvarmed efter förra författningarne bör förfaras. I 1805 års skogsordning stadgas angående frälse- och skattehemmans skogar, att Ridderskapet och Adeln äger nyttja enskild och afvittrad skog å frälsejord, såsom de dem i nåder förundte privilegier innehålla. Så må ock skattemän nyttja sin enskildta lagligen afrosade eller afvittrade skog och mark med den fulla ägande- och dispositionsrätt, som Kongl. Maj:ts nådiga Förordning af d. 21 Febr. 1789 honom tillägger: ägande han derå anlägga nya torp och göra alla de uppödlingar, som beskaffenheten medgifver och dess egen flit och omtanka kunna uppfinna, utan att dessa lägenheter med skattläggning eller särskild ränta någonsin skola besväras. En lika fri och obehindrad ägande dispositions- och odlingsrätt öfver enskild skog och mark skola jemväl skatte-frälse-ägare med samma villkor åtnjuta; frälse mannen eller ränteägaren dock sin rätt förbehållen till vissa bärande trän, enligt hvad lagen i Byggn. Balk 13 Cap. 1 § utsätter; kommandes likväl härvid att iagttagas, så för krono- som frälse-skatte, hvad 76 § i denna Kongl. Maj:ts förordning innehåller, att neml. de genom denna Kongl. Maj:ts nådiga förordning, så väl Krono-skatte som Frälse-skatte förundte förmåner icke i någor mätto skola minska eller förändra den rättighet till kolfång och andra skogsförnödenheter, som bruk och bergverk med flera privilegierade inrättningar, efter de dem förundte Resolutioner, äga och hitintills vanligen åtnjutit."

"Skulle krono-skatte eller frälse-skatte-bonde den dem, genom denna förordning, så till bärande trän som annan skog, öfverlemnade rätt och frihet så missbruka, att fara för hemmanets bestånd och förmåga att skatten utgöra, kunde uppkomma; då må den, som räntan af hemmanet äger, derå laga rättelse

söka; är det kronan, då skall Kongl. Maj:ts Befallningshafvande derå inseende hafva, åliggandes det kronobetjente, att när de sådana missbruk förnimma, sådant vid ansvar genast inberätta till K. M. Befallningshafvande, som förordnar actor, att målet vid domstolen lagligen åtala."

Angående Ek och Bok samt andra bärande trån stadgas följande. "A Frälsegrund höra Ek och Bok, ehvad den står inom eller utom hägnad, jordägaren till. A skatte-, krono- och stadsjord hafva Ek och Bok af urminnes tider varit Kongl. Maj:t och Kronan förbehållna. I anledning deraf får Ek ej fällas utan utsynning, hvarom hos K. M. Befallningshafvande för varje år sökas skall. Fäller skatteman eller låter fälla Ek utan lof, ersätta värdet och böte, som för slik åverkan å andras ägor är stadgadt. Syner eller bläcker han eller annorledes skadar och förderfvar eller förderfva låter sådant träd, vare bot lika som hade han trädet huggit. Allt Ekvirke, som forslas ifrån den ort, der det fälldt blifvit, skall vara försedt med förpassning eller bevis, hvarifrån det hämtas, hvarhän det föres och hvem det tillhör. Hvad i öfrigt så Bok som andre bärande träd vidkommer, så har K. M. i nåder för godt funnit, att deröfver lemna kronoskattemän en friägende- och dispositionsrätt; dock vare kronoskatteman påmint, att denna honom öfverlemnade rätt och frihet icke missbrukas, i hvilket fall, och derest missbruk skulle ske, vederbörande hafva att iagtaga och sig till efterrättelse ställa hvad 18 § i denna förordning innehåller."

Ägare af skattejord kan dock numera, genom Kongl. förordn. af d. 28 Oct. 1830, förvärfva sig fri dispositionsrätt öfver Ekeskogen samt Maste- och Storverksträd.

För öfrigt hafva i sednare tider åtskilliga andra författningar om skogshushållningen af regeringen blifvit utfärdade, hvilka fullständigast finnas upptagna i Backmans Nya Lagsamling under Jorda och Byggnings Balkarna.

Timmerafyttring.

Afsättningen af timmer utgör en icke obetydlig näringsgren för de hemmansägare, hvilka hafva god tillgång på skog. Sedan Götheborg blifvit anlaggd och försedd med stapelfrihet, 1618, började Götheborgsboerna genom Carlstads invånare, år 1624, drifva timmerhandel härstädes, och då Uddevalla, 1674 och 1676, fått stapelfrihet, som förnyades 1719, började denna stadens invånare genom Ämålsboerna, äfven idka en dylik handel med Wermländningarna.¹⁵⁾ Denna handel lättas och befordras mycket af de mångfaldiga vattendragen, hvilka genomskära provinsen, och på hvilka timret flottas till Wenern. Vanligen aflemna Skillingmarks, Jernskogs, Östvallskogs, Töcksmarks, Fogelviks, Holmedals, Karlanda, Trankils och halfva Blomskogs socknar sitt timmer till Uddevallaboerna, vid Holmeruds, Töcksmarks och Ränkes forsar, åt sjön Lelången; men den andra hälften af Blomskog samt Silbodal och Sillerud, till Götheborgsboerna, vid Krokfors, Skiefors och Hallefors, äfven åt Lelången och vidare till Wenern. Timret från Eda, Köla, Ny och Gunnarskogs socknar samlas vid Jösseforsen, går sedan på Glafsfoljen, genom Arwika

och Elgå socknar samt Gilbergs härad till Byelfven och Wenern: Mangskogs och Brunskogs timmer går genom Wermeln till Borgvik och Slottsbron: Fryksdalstimret går genom Fryken åt Norsselfven, Elfdals går genom Klarelfven till Carlstad och Wenern. Öster om Carlstad sker ingen timmerflötning till Wenern.

Denna timmerafsättning, hvilken allt från dess början fortgått, har, jemte kolningen till de många härvarande hyttor och jernbruk, redan ansenligt medtagit skogarna i provinsen, så att flera hemman, belägna vid de större till timmerflötning tjenliga vattendragen, hafva ganska obetydlig skogstillgång qvar.

Kolning.

I äldsta tider, då kolätgången ännu var obetydlig och sättet att kola knappt känt utom bergslagen, tillverkades kolen i så kallade Gyltor, ett slags milor, i hvilka stockarna radvis läggas öfver hvarandra, såsom i en vedkast. Sedan med tiden, i synnerhet under Carl IX:s styrelse, Valloner tillika med flera utländska, i bergshandteringen kunnige, personer blifvit inkallade i provinsen, lärde dessa utländningar Wermländningarna att anställa kolningen i resmilor. När jernbruk började anläggas längre från bergslagen här och der i landet, hördes och fördes länge klagomål öfver allmogens ogenhet att kola. Med tiden öfvervanns likväl denna ogenhet, så att icke blott jernbrukens underlydande torpare lärde sig att kola, utan äfven bönder på egna hemman började inse fördelen af skogens användande på detta sätt, och tillverkade kol till afsalu. Efter hand ökades salukolen mer och mer och bönderna erhöilo ofta förlag på desamma af brukspatronerna, hvilka sistnämde, för mera säkerhet skull och att ej stegra priset för varandra, började föranställa om vissa hemmans fördelning på hvart jernbruk, der flera voro i en nejd. Detta skedde, under Landshöfdingens ledande, omkring 1656. År 1677 nedsattes i Philipstad en Kongl. Commission till närmare öfvervägande af detta ärende, af hvilken en dylik delning blef ansedd för olaglig och stridande mot all praxis i hela riket. Icke dess mindre blef, på en annan Commissions undersökning, 1696 d. 23 Nov. denna delning gillad af Bergs-Collegium, och Kongl. M. stadfästelse derå utfärdades d. 27 Julii 1726.¹⁹⁾ År 1740 d. 19 April stadgades af en Kongl. förordning, att de skattebönder, som enligt kontrakter skola betjena bruken med kol, få ej sälja åt andra. Å kronohemman, som blifvit skattelösta under bruken, få bruksägarne förvandla hela hemmansrättan till kolning och körslor, och dessutom får åboen ej afföra skog eller kol till någon annan än den som äger skatterätten. (Kammar- och Bergs-Coll. kung. d. 30 Jan. 1824). Åboer å skattehemman, som ej äro af bergsmannanatur och ej hafva ingått kontrakter med bruken, få afyttra sina kol hvar de vilja, inom eller utom bergslagen (Kongl. Resol. på städ. besvär d. 19 Jan. 1757). I allmänhet får ej kolning till afsalu ske å boställsskogar; dock om skogen är ansenlig, kan kolning till visst årligt belopp tillåtas, efter ansökning hos Konungens Befallningshafvande (Skogsordn. d. 1 aug. 1805). Då bergsman vill afläta kol, är han pligtig hem-

bjuda dem åt hyttelaget och ej förskingra dem undan blåsningen i samma hytta, och må ingen uppbruka sina kol i annan hytta (Bergsordn. 1649). Om bruksägare eller annan köper kol från bergsmansskogarne och tackjerns blåsningen, skall han böta 50 Daler för hvarje stig 1:sta gången, 2:dra gången dubbelt, och 3:dje gången förverka bruksprivilegierna (Kongl. forkl. d. 30 Sept. 1761).

Kolpriset inom bergslagen har de sednare åren varierat mellan 5 Rdr. 16 s., 6 R. 32 s., någon gång 8 R. b:co per 24 Tunnor (En Stig).

Svedjande.

Svedjande i Wermland är likaså gammalt som sjelfva landets namn. Olof Trätälja, landets förste uppodlare, kunde icke på något lämpligare sätt än genom de ofantliga då härstädes varande skogarnas uppbrännande göra marken tjenlig till sädesalstring. Samma odlingssätt har, ehuru mer och mer inskränkt, till närvarande tid bibehållit sig, åtminstone i de större skogstrakterna och bland Finnarna. Ända till Carl IX:s tid voro skogarna nästan allestädes öfverflödiga i landet, hvarföre han fann nödigt att genom en allmän förordning uppmuntra folket härstädes till fortsättandet med svedjande; men sedan efter den tiden bergshandteringen mer och mer utvidgat sig samt jernbruk blifvit anlaggda nästan allestädes i provinsen, hvilkas ordentliga bedrivande fordra anseeligt kolförråd, har regeringen funnit sig föranlåten att genom åtskilliga utfärdade författningar hämma och inskränka skogens förödande genom svedjning. Finnarna, hvilka genom detta röjningssätt tilläto sig den gröfsta miss-hushållning med skogarna, blefvo, genom en Kongl. Resol. af d. 22 Junii 1641, så alfvarsamt tillrättavisade härvid, att deras kojor och hus anbefalles uppbrännas och säden, när den vore mogen, antingen frångagas dem eller ock uppbrännas, om de svedjade bergslagen till skada. Detta förnyades i Kongl. M. Ordning och stadga om skogarna i riket, 1647, 1664 och 1734. Enligt Kongl. Maj:ts Resol. 1680 d. 8 Dec. sattes allmogens svedjande, äfven på deras skatte-skogar, under laga utsyning af Jägeribetjeningen, hvilken betjening dock, genom Kongl. Resol. af d. 7 Febr. 1770 blef vid 30 daler S:mts vite förbjuden att, utom storverksträn, befatta sig med skattemannaskogar. Då trodde bönderna, att det stod dem öppet, utan uppsigt, efter eget godtfinnande, vårda sina skogar, och, som orden lyda i deras förklaring till Häradsrätten, "vara sine egne skogsvaktare, sedan de genom storskiften merendels ägde hvar sin skogs-trakt, den hvar och en efter yttersta förstånd, vore mån om att freda och sköta". Men som allmogen skall hafva misstagit sig om rätta meningen med denna Kongl. förordning, så skedde, 1773, af Jägeribetjeningen en allmän syn öfver svedjelanden i provinsen, hvarefter åtskilliga bönder pliktfäldes för obehörigt svedjande. Från denna tiden började man derföre vid häradsrätterna söka laga utsyning till det svedjande, som man ville anställa, hvilket lärer hafva varit meningen med 1770 års förordning.²⁰) Enligt Kongl. förordningen om skog af d. 1 Aug. 1805 är nu å skatte- och frälsejord svedjandet ägaren tillåtit, äfven å utmark, dock med det undantag, att den som vill svedja

å stenbunden mark eller sandmo, skall anmäla sig hos Konungens Befallningshafvande, som utser 2:ne erfarna män att syna stället, hvarefter ansöknungen pröfvas (Kongl. kung. d. 2 Mars 1819). Hvar som, utom rätter åker, äng och beteshage vill å allmänningar, boställs- eller någon annan kronojord svedja, bör låta syna lägenheten genom 2:ne pålitliga män, och söka tillstånd hos Kon. Befallningshafvande (Kongl. förordn. om skog d. 1 Aug. 1805).

Tjärubrännning, Pottaskeberedning, Harts- och Terpentintillverkning.

Tjärubrännning skulle, med anledning af den ymnige tillgång härstädes på ämnen till denna handterings bedrivande alltid kunna hafva varit ett af Werm-ländska allmogens lättaste och tillika säkraste näringsfång. Detta oagadt har denna handtering blott till husbehof här och der blifvit idkad ända till sednare tider, då man börjat fästa någon synnerligare uppmärksamhet härpå. Det första alfvarligare försök till denna näringsgrens ordentligare uppbringande inom provinsen gjordes, 1724 d. 24 Sept., af Landshöfdingen, Baron Ribbing, hvilken då till Kongl. Maj:t inlemnade förslag om tjärubränneriers inrättande härstädes. Bland andra af honom anförda skäl härtill voro att "här finnes skog till öfverflöd, der årligen hugges blockar, sågstockar och timmer till 1000-tals, och att allmogen således af sin skog kunde göra sig tredubbel nytta, neml. af sjelfva trädet, af tjäran och af kolen, som qvarblifva i milan efter bränningen etc." Vid nästföljande riksdag lemnade Kongl. Maj:t Riksens Ständer del af detta förslag, hvilka med varmt nit omfattade denna angelägenhet, och i sitt betänkande deröfver bland annat anförde, "att Wermland nästan öfver allt af inbyggare är så talrikt, hvilka dagligen förökas, att hvar-ken åkerbruket eller andra härtills idkade näringsmedel förmå dem länge uppehålla, mindre i förmöget tillstånd sätta, med mindre en slik inrättning bringar dem i rörelse, hvilket för en måttlig möda och kostnad kan tillskynda dem, inom kort tid, en ymnig vinst".

I anledning häraf erhöll Landshöfdingen af Kongl. Maj:t uppdrag att fritt härmed ställa, som honom bäst syntes, och genast d. 13 derpå följande i samma månad lät han, genom skrifvelse till kronofogdarne, tillkännagifva från predikstolarna, i hvilka socknar tjärubränneri skulle inrättas, samt lemnade instruction huru verket till en början skulle angripas, att neml. hvarje bonde, som betalade Lagmans- och Häradshöfdingepenningar i de anslagna socknarna, skulle uppbryta, hemföra och under skjul lägga 8 lass ved af fururötter, furuqvistar eller feta lågor, intill dess i handteringen kunnige personer från Calmare län, nästa vår, hunnit ankomma, hvilka om tjärubränneri ägde behörig kunskap, och kunde undervisa allmogen, och till hvilkas skjuts och aflöning Kongl. Maj:t, på Ständernas underdåniga tillstyrkan, hade anslagit en summa penningar, på det Werm-ländningarna icke måtte hafva något besvär vid deras anskaffande eller någon kostnad vid deras aflöning.

Fem år derefter eller 1732 d. 30 Dec. förständigade Kongl. Maj:t Lands-höfdingen Bar. Wrangel, att man tilltänkt inrätta i riket en allmän Tjäruhan-

dels Societet, hvarföre Landshöfdingen, inom 6 veckor, borde tillkännagifva "huru mycken tjära ungefär årligen tillverkades i länet, till vad pris bonden kunde sälja tjäran, utan skada, till borgaren, och huru mycket skäligen borde borgaren bestås; huru stort quantum hvar stads borgerskap ville sig åtaga, och huru mycket förslagsvis kunde åtgå inom Höfdingedömet."

Oagtadt dessa af regeringen och provinsens styresmän vidtagna alfvarliga och ändamålsenliga anstalter, hade likväl tjärubrännriet, vid Fernows tid, för 60 år tillbaka, rönt så liten framgång härstädes, att han fann sig föranlåten om detta näringsfång fälla samma yttrande, som drängen om de bortkrupna kräftorna: "det är väl de äro i brefvet, ty i korgen finnas de icke", och tyvärr! har samma yttrande ända till närvarande tid i allmänhet varit lämpligt på ifrågavarande handtering.²¹⁾ Emedlertid har denna angelägenhet, så länge åsidosatt och försummad av allmogen, oagtadt den rikaste tillgång på beredningsämnen, ånyo väckt både regeringens och länsstyrelsens uppmärksamhet. Med anledning af Wermländska Hushållningssällskapets framställda erinran samt uppå hemställning från Konungens Befallningshafvande, tillade regeringen, 1841 d. 9 Julii, förre Apothekaren, Joh. Chr. Kantzau, ett årligt anslag af 800 Rdr banco jemte ersättning för resor m. m. till högst 400 Rdr, med vilkor att han undervisar allmogen inom Wermland och Dalarne i tjärubrännning, pottaskeberedning, saltpeterkokning, harts- och terpentin-tillverkning, m. fl. för nämde orter lämpliga industrigrenar. Redan i slutet af sistnämde år anlände Apothekaren Kantzau till Wermland, och fann der rik tillgång på mogen tall- och gran- jemte någorlunda löfskog, samt tallrötter och stubb i stort öfverflöd. Följande året, 1842, besökte han, enl. Kon. Befallningshafvandes ordres, Sunne, Gräsmarken, Fryksände, Östmark, Hvit-sand, Södra och Norra Finnskogs Kapeller i Elfdalen, Ny, Dalby, Stafnäs, Glafva och Sillerud. Vid de i anledning häraf på dessa ställen anställda sockenstämmor föredrogs hvad i anledning af lokala tillgångar var ändamålsenligt att företaga. Och när till följe af dessa besök ett betydligt antal personer både af allmoge samt presterskap och bruksägare erbjudit biträde till särskilda tjärudalars anläggning, så äro derigenom utsigter öppnade, som för det kommande låta hoppas mera fruktbärande resultat, än hitintills kunnat tillvägabringas i denna näringsgren.²²⁾

Handtverkeriyrken.

I städerna.

Handtverkerierna i provinsens städer hafva i allmänhet aldrig varit af någon synnerlig betydenhet, och synas för närvarande snarare vara i af- än tilltagande. Städernas handtverksprodukter, hvilka borde erhålla den fulländning, att de kunde ingå i världshandeln, uppbringas sällan till nöjaktig belåtenhet för orten, oftast stadna de vid eller under en passelig medelmätta. Tillvägabringandet af ändamålsenliga förenklingar och förbättringar i hitintills kända och nyttjade arbetsmetoder är mycket sällsynt, oagtadt anlag

dertill icke saknas hos flera. Orsaken till denna handtverkeriernas låga ståndpunkt torde förnämligast härleda sig från handtverkarnes medellöshet, saknad uppmuntran i liflig afsättning samt deraf föranledd liknöjdhet och bekymmerslöshet i förehavandet. De fleste, som egna sig åt handtverkeribefattningen, äro merendels utgångne från armadets krets, och inkastas i de yngre åren händelsevis i handtverksklassen, hvarest de, under förvända skråordningars egenmäktiga, stundom tyranniska tillämpande än af känslolösa handtverksmästare, än af nyckfulla och brutala gesäller, under sina så kallade läroår handhållas och betraktas såsom husets lumpnaste nådehjon och alla tjenares tjenare. Om någon städad, yrket hedrande, bildning, kan här icke komma i fråga. Med undantag av några få, utrustade med bättre naturanlag, än att de af denna tryckande medfart kunna förqväfvas, grundlägga de flästa under denna tiden en oordentlighet i lefnaden, och en häglöshet i yrket, som länge, ofta för alltid, motarbetar deras industriella förkofran, och följaktligen håller dem i en medellös om icke ytterst beroende och behöfvande ställning. En annan orsak till handtverkeriernas förfall synes äfven böra sökas i det ofördelaktiga förhållande, hvori handeln befinner sig inom provinsen. Vore handeln, som den från början ämnades att vara, hufvudsakligen concentrerad inom städerna och der behörigt uppblomstrade, så att de handlande derstädes vore speculativa kapitalister, skulle dessa genom sina handelsförbindelser finna tillfälle äfven till handtverksprodukters omsättning och afyttrande, och således blifva denna näringens förnämsta stöd, antingen såsom förlagsmän eller såsom bestämdt påräknade afnämare. Efter nuvarande förhållande är för de merendels medellöse handtverkarna afsättningen just det svåraste problemet att lösa. Sedan de, vanligen med skuldsättning och förlag, tillverkat sina produkter, återstår för dem att nästan gårdfarihandelsmässigt skackra omkring land och rike, än på marknader än på andra ställen, för att söka afsättning, och derunder, oberäknad den tid som förspilles, med fraktlöner och reskostnader mångdubbelt belasta sina artiklar, så att dessa vid afyttrandet lemna föga eller ingen vinst, ofta en bestämd förlust. Under sådana förhållanden är det väl icke underligt att föga mer än skuggan återstår af handtverkerierna. Ännu en annan orsak till handtverkeriernas förfall uti städerna ligger synbart äfven i skråförfattningarna, hvilka med alla sina stadganden, controller och försigtighetsmått motverka industrien i stället att väcka densamma. Mången handtverkare, missledd af skråsystemet, förespeglar sig tillfredsställande förhoppningar i ensidiga restrictioner, som icke kunna till sin verkan, emot tidsandans framåtskyndande kraf, bibehållas eller ändamålsenligt tillämpas, samt föreställer sig, att allmänheten skall, genom förbudet för andra att idka den näring, han valt, nödsakas anlita honom, hur underhaltiga än hans produkter kunna vara, samt åsidosätter således ofta det väsendtligaste i sin handtering, neml. produkternas uppbringande till högsta för honom möjliga fullkomlighet. (Om stadshandtverkarnas antal, se städerna, Förra Delen).²³⁾

På landet.

Handtverkerierna på landet, hvilka bedrifvas af så kallade Gerningsmän eller Sockenhandtverkare, och hvilka hafva till föremål att förse kringliggande ort med de nödigaste handtverksartiklar, uppfylla vida bättre sin bestämmelse

och motsvara vida nöjaktigare sitt ändamål, än handtverkerierna i städerna. Dessa Gerningsmäns eller Sockenhandtverkarens ekonomiska ställning är oftast, till följe af deras inskränkta behof och aflägsnande från stadslyxens besmittelse, bättre och lyckligare, än flera stadshandtverkarens. Merendels hafva de egna stugor, der deras familj alltid vistas, under det de sjelfva ofta arbeta borta hos requirenter. Utom dessa stugor hafva de äfven vanligen täppor till potatesskörd, om icke mera, och skötseln af deras små planteringar ådagalägger vanligen att ägarens lynne är böjdt för hyfsning. Några fruktträd, planterade rosor, en och annan bikupa utgöra merendels kännetecken på sockenhandtverkarens bostad. Ej sällan utöfva dessa likaså skickligt sina handtverk, som stadshandtverkarna, och skickliga lärlingar utgå äfven från dem, hvilka sedan på egen hand söka arbete. Allmogen på landet, der dessa finnas, blir således lätt försedd af dem med hvad den af handtverkeriartiklar behöfver. Äfven possessionaterna nöja sig oftast med sockenhandtverkarnas arbeten, och förskaffa sig från städerna och vid marknadstillfällen endast det, som i hembygden ej kan af dylika artiklar förfärdigas. År 1841 funnos på landsbygden härstädes 292 handtverkare, neml. 9 Urmakare med 6 lärlingar, 3 Färjare med 7 d:o, 6 Glasmästare med 1 d:o, 1 Guldsmed med 1 d:o, 10 Garfvare med 11 d:o, 2 Handskmakare med 2 d:o, 3 Hattmakare med 4 d:o, 6 Kopparslagare med 8 d:o, 3 Krukomakare med 2 d:o, 2 Murare, 10 Målare med 5 lärlingar, 3 Sadelmakare med 3 d:o, 90 Skomakare med 58 d:o, 91 Skräddare med 62 d:o, 23 Smeder med 11 d:o, 24 Snickare med 14 d:o, 6 Vagnmakare med 4 d:o.²⁴⁾

Om Sockenhandtverkare och deras antagande i allmänhet stadgar Kongl. Br. d. 23 Junii 1802 och Com.-Colleg. Kung. d. 14 Dec. 1802, samt Kongl. försäkran af d. 4 April eller 23 Febr. 1789, § 6.

Handaslöjder.

För handaslöjder eller sådana biförrättningar, hvilka egentligen tillhöra handtverkeri- och fabriksidkare, men dock till husbehof och stundom deröfver tillvägabringas af sådane personer, som aldrig egentligen lärt något dylikt yrke, träffas mycken fallenhet hos Wermländska allmogen, nästan allestädes. Få byar finnas, hvarest icke en eller annan träffas, som i någon handaslöjd, stundom i flera tillika, är så mycket hemmastadd, att han för egen del dermed är belåten, och oftast äfven kan lemna sina grannar nödigt biträde. I snidning och snekring, såsom varande de oundärligaste husbehofsyrken, träffas de fläste dylika slöjdikare, och stundom så fulländade, att de kunna täfla med mästarne i städerna, stundom äfven öfverträffa dem. Synnerligast äro likväl Fryksdalingarna utmärkta för sin skicklighet i hvarjehanda slöjder, och hvilka äfven genom anställda utfarter nästan till alla rikets delar begagna denna fallenhet och skicklighet till betydliga biförtjenster. I snidning, snekring, timring, murning m. m. ådagalägga de ofta större behändighet, än ordentliga och godkända mästare, hvarföre de flerstädes, dels inom, dels utom provinsen, äro eftersökta. Fryksdalsplogen, detta ypperliga jordbruksinstrument, som anses för ett mästerstycke i sitt slag och derföre allmännast begagnas i hela provinsen, är en uppfinning af dem, och hos dem förfärdigas detta verktyg än-

nu bäst. Bland qvinnorna träffas äfven samma benägenhet för sådana handa-slöjder, hvilka äro lämpliga för deras sysselsättning. I binning²⁵⁾, spinning, väfning, ofta i flera skaft, slätsöm, hälsöm, stundom äfven brodering, m. m. äro de fläste mer eller mindre skickliga, icke blott till husbehof, utan ofta till afyttring, hvilket synnerligast röjer sig vid marknadstillfällen, då man ofta får se stora skaror af dem med tillverkade ulltyger, bomullstyger, lärft, blaggarn, m. m. som utbjudas till salu.

Fabrikshandtering.

Edsvalla Klädesfabrik.

Edsvalla klädesfabrik, i Nors socken, anlades år 1813 af Majören och Riddaren I. A. v. Matern samt Commercerådet och Riddaren B. Norström. Första grundläggningen verkställdes af Fabrikören I. M. Schultz, hvilken sistnämde år inrättade första väfstolen derstädes, hvarefter årligen fabriksinrättningarna erhållit vidare tillökning, så att de för närvarande bestå af 13 väfstolar med fullt tillbehör: 8 mekaniska spinnstolar med flera hundra trådar: 5 Kard- och Skrubbmachiner; 1 Plysmachine, 1 Stamp med 3 kammar, 8 Öfverskärarsaxar, 1 Tondös, 1 Ruggmachine, 1 Intryckningsmachine, 1 Ekarteringsmachine, samt 1 Färgeri med 5 pannor och 3 kypar, jemte 1 Klädespress och 1 Valmarspress. Mellan åren 1818—1822 utgjorde tillverkningsvärdet i medeltal 14.983 Rdr., 13 s. 8 rst. År 1843 utgjorde verkliga tillverkningen af finare och gröfre klädessorter 12283 $\frac{1}{2}$ alnar, i värde uppskattade till 31.285 Rdr. Banco. År 1827 uppbrann Fabriksbyggnaden tillika med alla machiner, ull, garn, kläden, m. m. men inom kort blefvo alla förra inrättningar åter uppförda och ställda i sitt forna skick.²⁶⁾

Liljendals Glasbruk.

Liljendals glasbruk anlades år 1769 vid Anneberg i Botilsäters socken och Näs härad af Lagmannen Bratt. År 1775 flyttades bruket till Mässevik i Bro socken, och år 1781 flyttades det vidare till dess nuvarande läge å Boda hemmans ägor i Eds socken och Grums härad. Brukets hufvudsakliga inrättningar bestå af en större hytta med 2:ne glasugnar, hvaraf en årligen drifves, jemte öfriga erforderliga ugnar. Hufvudsakliga tillverkningen utgöres af alla sorter bouteljer, särdeles för porter, men derjemte tillverkas äfven ljusgrönt fönster-glas samt vackert hvitt glas till diverse behofver. Tillverkningsbeloppet har under de sednare åren varit mellan 20 och 30.000 Rdr. banco årligen, och äfven stundom derutöfver.²⁷⁾

Sölje Glasbruk.

Sölje glasbruk, i Stafnäs socken, anlades år 1814 och uppbrann år 1842, men uppbyggdes å nyo och utvidgades 1843. Brukets hufvudsakliga inrättningar bestå af 2:ne Glasugnar med 6 deglar i den ena och 4 i den andra.

Hufvudsakliga tillverkningen utgöres af halfhvitt fönsterglas, hvitt småglas samt apotheksglas och bouteljer. Tillverkningsbeloppet har under sednare åren uppgått till 50.000 Rdr. bco årligen, någon gång deröfver.²⁸⁾

Eda Glasbruk.

Eda glasbruk, i Eda socken, privilegerades under namn af Emteruds glasbruk d. 15 Febr. 1834, hvarefter grönt fönsterglas, bouteljer och diverse hushållspjeser af grön materia tillverkades. Äfven tillverkades härstädes för en degel hvitt småglas af diverse sorter. Oagadt tillverkningen icke var obetydlig öfverstego likväl utgifterna, under de första åren, inkomsterna, hvarföre anläggningen, som således drefs med förlust, nedlades 1838 om våren. Efter 4 års förlopp sattes fabriket(!) af nuvarande bolag åter, under namn af Eda glasbruk, i gång, och nu tillverkas derstädes utmärkt vackert taffelglas i en Hytta, samt bouteljer, fönsterglas och annat grönglas i en annan Hytta, med en personal af 40 arbetare.²⁹⁾

Handel.

I allmänhet.

Under hedniska tiden, då ännu ej några bekväma landsvägar funnos i provinsen, och då sednare tiders konstlade behofver ännu voro okända, lefde Wermäländningarna mäst inom sig sjelva, utan umgänge med andra samt utan några synnerliga handelsförbindelser. De äldsta handelsvaror, hvilka härstädes omtalas, voro spannemål och osmundsjern, som klöfjades på hästryggen till Wiken eller Bohusland, och hvarföre man tillbytte sig Salt och Sill. Sedan efter Christendomens införande vägar, synnerligast till kyrkorna, börjat anläggas och broar öfver vattendragen byggas, samt umgänge med främmande personer och bekantskap med deras bekvämlighetsartiklar mer och mer tilltagit, började äfven handeln härstädes småningom allmänare idkas och bedrivas, dock ännu mäst medelst varuutbyte. De första förnämsta handelsplatserna, hvilka här omtalas, voro Tingvallaön och Brattforsheden. På Tingvallaön, der nu Carlstad är belägen, höllos marknader om Midfastan, Permessan, Britmessan och Luciädagen, vid hvilka tillfällen äfven vapnasyner och räfsteting här stundom anställdes. På Brattforsheden, hvilken handelsplats synes hafva tillkommit strax efter bergshanteringens första uppkomst, mötte bergsmännen vesterlandsbönderna och tillbytte sig oxar, spannemål och pundvaror. Detta handelsställe utvisas ännu under namn af Stensättningen, ej långt från Skeppundsdalen, hvilken dal troligen erhållit benämningen af byteshandeln härstädes, då vissa skeppund osmundsjern bortbyttes mot vissa skeppund kött, fläsk, talj, ost, smör, o. s. v. Enligt en gammal sägen skall en stad hafva varit belägen på denna hed, före Digerdöden, och såsom lemnung deraf uppgifves nyssnämde stensättning, hvilken dock torde hafva tillkommit för de marknadssökandes bekvämlighet skull; åtminstone saknas alla skriftliga underrättelser om någon stad härstädes. Utom dessa äldsta handelsplatser

höllos äfven mycket tidigt marknader vid Sulevik i Jösse härad om Korsmessan och Mormessan; vid Seffle i Knusesund i Brobacken, i Näs härad, om Mormessan, samt vid Bro i Hamna, der nu Christinehamn är belägen, 20: dag Jul och Mattsmessan om hösten. Genom Wermäländningarnas på dessa ställen föranledda närmare beröring dels med hvarandra, del[s] äfven med främmande personer, tilltog småningom handeln och rörelsen i landet, så att vid Gustaf I:s tid "hästar, oxar eller Fetalier, smör, spannemål, präktiga och rara skinn af Loar, Svarta Räfvar och Svarta Mårdar" m. m. såldes ur landet. Handelns egentliga uppkomst och ordentligare bedrifvande i provinsen härleder sig dock från de första städernas anläggande samt bergslagens upphjelpande och förbättrande af Hertig Carl. I den mon städerna förkofrat sig, bergslagsrörelsen tilltagit, jernbruk blifvit anlaggda, konstlade behofver uppkommit och lyxartiklar i anledning deraf blifvit oundgängliga, i samma mon har äfven handelsrörelsen utvidgat sig och tilltagit, så att värdet af de årligen afyttrade varorna härstädes numera är ganska betydligt. Äldre tiders skrämmässiga restrictionsanda, hvilken länge hvilat öfver handeln så väl här som annorstädes i riket, och hvilken ensidigt, stundom våldsamt e), genom prohibitiva författningar och bestämmelser lade band på handeln, har haft till följd, att handeln ingalunda, som den bort göra, kunnat concentrera sig i städerna, emedan stadsboerna, till hvilkas fördel dessa prohibitiva författningar merendels voro beräknade, vanligen med ovilja och förtrytsamhet betraktats af de öfrige provinsens folkklasser. Och då härvid äfven stundom tillkommit hos de handlande än underhåll i varornas godhet, än olämplig stegring af priserna f), hafva deras kunder ännu mera blifvit missbelåtna samt öfvergifvit dem, så snart tillfälle yppat sig att på andra vägar få handelsbehofven uppfyllda. På detta sättet har handeln i städerna, synnerligast under de sednast förflutna 2:ne decennier, hvarunder fallisementer och concurser nästan hört till dagen, mer och mer blifvit misscrediterad samt aftynat; hvartill, utom förenämnda anledning, äfven bidragit dels den ringa underbyggnad och bekantskap med handelsyrkets nyare och friare samt mer på förekommande speculation än fränstötande restriction, grundade förhållanden, hvarmed mången handlande börjat sin rörelse; dels äfven den af tidehvarfvets lättsinne föranledda tidiga benägenheten att öfverlemna befattningen i en föga stadgad betjenings händer, under det de sjelfva deltagit i samhällsnöjena och lefvat, om icke på stor fot, åtminstone på större, än deras förhandenvarande ställning kunnat medgifva. Sedan

e) I Kongl. förordn. 1729 d. 16 Junii, huru med timmerhandeln i Dal och Wermeland härefter förhållas skall, stadgas att städerna omkring Wenern, som handlade med bönderna, skulle av dem emottaga timret, efter ett, till vidare stadgadt pris. Af Carlstads handlande erhöles bönderna nu blott 12 à 15 Dal. k:mt för tolfen; men bjödos af Norrmännen, till hvilka de, enligt denna förordning icke fingo afyttra timret, 69 Dal. samma mynt derföre.

f) Vid marknadstillfällen, då städernas handlande härstädes tvingas af främmande köpmäns concurrence, nedsätta de priserna på sina varor, men strax efter marknaden höja de dem, ofta öfver höfvan, hvilket förhållande har till följd, att deras kunder, af detta förfarande missbelåtna, hellre under marknadstiderna handla med främmande, än med städernas handlande, och deremellan endast i största nödfall tilliter dem.

nu handelsrestrictionssystemet i riket börjat sönderfalla, samt tidsenligare och friare g) åsigt så väl i handelsrörelsen, som i de fläste öfriga näringsgrenar redan hunnit göra sig mer och mer gällande, torde det väsendtligaste medlet till handelns ändamålsenliga upphjelpande i städerna härstädes blifva: godhaltighet i varor och lämplig billighet i priser, som väcker och underhåller förtroendet hos allmänheten. Utom ett dylikt fortsatt h) förfarande samt deraf alstrad tillit och förtroende, synes det nu mera vara omöjligt att concentrera någon betydligare handelsrörelse, emedan, till följe af de friare handelsåsigterna, talrikare tillfällen till handelsbehofvernas uppfyllande nu erbjuda sig för hvar och en. Genom dessa använda medel skulle handeln säkerligen snart kunna uppblomma icke blott i de nuvarande provinsens städer, utan äfven i en eller annan vidare anlaggd stad i de nordliga och vestra trakterna; men med närvarande förhållande äro de nu befintliga städerna fullkomligt tillräckliga, om icke öfverflödiga, emedan de af handelns förfall årligen försämras, så att de, inom kort, föga torde öfverträffa större bondebyar.³⁰⁾

g) Bland dylika friare handelsåsigter kunna följande här anmärkas. Timmerhandeln i Dahl och Wermland, hvarå vissa städer och sågverksägare tillförne varit privilegerade, skall, såsom ock uti andra provinser vara fri och oinskränkt, så att landtmän obehindradt må äga att försälja sitt timmer till den af Svenska undersåtare, med hvilken derom bäst kan öfverenskommas; liksom alla de städer och sågverksidkare, hvilka i berörde handel vilja deltaga, måge, utan något hinder eller tvång af landets invånare, köpa timmer och sågblockar samt dem sedermera till deras hamnar eller sågverk nedflotta och använda det bästa de kunna; och vare gränsinvånarnes timmerförsäljning inom landet nu mera icke heller någon taxa underkastad; dock att den längd och tjocklek, som Konungens Befallningshafvande kan efter pröfning fastställa å desamma invånares sågblockar, hvilka gå i köp och salu, varder lagtagen; börandes Kon. Befallningshafvande så föranställa, att alla mindre måttliga blockar vid de vanliga hamnar och samlingsställen blifva anhållne och confiscerade (Kongl. Br. d. 23 Apr. 1782). Den genom 1775 års förordning för vissa provinser stadgade frihet att obehindradt upphandla, transportera och föryttra samt upplägga all slags spannemål, bör hädanefter sträcka sig till alla orter i riket utan åtskillnad (Kongl. förordn. d. 30 Nov. 1780). Handeln med kreatur, victualievaror och andra inhemska landtmannaprodukter, såsom smör, ost, saltadt och torkadt eller rökt kött och fläsk, fogel och annat vildt, saltade och torra fiskvaror, sill, humla, talj, rå hudar och skinn, horn, ull, honing, vax m. m. dylikt, vare hädanefter, likasom handeln med spannemål, på enahanda grunder, fri och obehindrad (Kongl. förordn. d. 31 Aug. 1815). Handeln med bräder skall vara fri och oinskränkt, så att landtmän äga när och till hvem som helst de åstunda, på landet och i städerna, föryttra berörde vara (Kongl. förordn. d. 14 Aug. 1828). Uti städerna Christinehamn och Philipstad, hvarest införsel och försäljning af färskt kött hittills varit eller nu blifvit af berörde städers invånare landtmän medgifven, skall samma frihet framgent äga rum (K. Kung. d. 22 Dec. 1832). Handel med och förbrukning af tackjern inom riket skall hädanefter vara fullkomligt fri och oberoende, utan hinder af några genom äldre författningar eller bruksprivilegier och resolutioner deri gjorda inskränkningar (K. Kung. d. 16 Maj 1835) m. fl.

h) Flera handlande hafva hitintills blott i början tillfredsställt sina kunder med godhaltiga varor och billiga priser; men sedan de på detta sättet tillockat sig dem, hafva de börjat småningom »kugga» dem, som det hetat.

Med Norrige.

Från äldre tider hafva bönderna mot gränsen till Norrige haft frihet att handla med detta rike. Denna handel bestod, före år 1722, hufvudsakligen deruti, att bönderna fingo antingen i Norrige eller hemma på marknader af Norrska undersåtare handla för kontant eller tillbyta sig hvarjehanda nödvändiga varor, såsom Sill, Salt, Tobak, Kjersing, Kläden, Hästar, m. m. emot det så kallade Oxejernet, som de i bergslagen erhållit i betalning för sina oxar. Sistnämde år 1722 d. 9 Jan. blef denna handelsförbindelse, Svenska och Norrska undersåtare emellan, närmare stadgad. Utgående varor skulle hädanefter vara: Stångjern, Stål, Jernsmide, Gjutet jernarbete, arbetad Koppar, Metall och Mässing, allehanda slags Lärfter och Vadmal, Humla samt Slip- och Brynstenar. Råg, Malt och Korn skulle få utföras då allenast, när de gälla 3 och Hafran 1 Dal. S:mt tunnan. Inkommande varor voro: Norrskt Salt, hvarjehanda salt Fisk, blå Brynstenar, Qvarnstenar och allehanda slags victualievaror; allt emot tull; men hästar samt Ston och småboskap, fingo införas tullfrie.³¹⁾ Genom flera andra Kongl. förordningar, såsom d. 23 Apr. 1807, d. 5 Febr. 1810, blef denna handelsförbindelsen än ytterligare medgifven och bestämd.

Sedan år 1814 Norrige blifvit förenadt med Sverige under en styrelse, hafva åtskilliga allmänna stadganden angående dessa rikens invånares ömsesidiga handelsförbindelser tillkommit, af hvilka följande här anmärkas. Hästar, boskap, spannemål och victualievaror af alla slag må landvägen öfver gränsen, Sverige och Norrige emellan, fritt och utan alla afgifter få ut- och införas. Med utförseln af ved, kol, timmer och andra trädvaror förhållas enligt hvad nu gällande författningar derom utstaka, intill dess, efter inhämtade närmare underrättelser, om särskilda lokala omständigheter, vissa undantag och jemnkningar, härutinnan kunna medgifvas. För öfrigt skola, vid påföljd som för lurendräjeri, alla landsvägstransporter af utländska varor, utan undantag, från och till ena och andra riket, vara tills vidare helt och hållet förbjudna (Kongl. förordn. d. 24 Maj 1815, 11 art.). Sådane utländska varor, hvilkas införsel i riket från andra orter är lofgifven, må tillsvidare äfven landvägen från Norrige få införas till Sverige emot erläggande af vanlig helfri sjötull, enligt gällande tulltaxa. Dock må inga andre än med tullbevakning försedda vägar vid varustransporters verkställande öfver gränsen från Norrige nyttjas. Öfverträdelser häraf straffas första gången med 33 Rdr. 16 s. sedermera hvarje gång med 66 Rdr. 32 s. För dem, som bebo hemman och lägenheter, hvilkas ägor stöta intill riksgränsen, må likväl det undantag äga rum, att, vid varustransporter, enskilda och obevakade vägar, kunna af dem lofligen få nyttjas, så framt de varor, som medföras, bestå blott af egne hemmans afkastningar eller tillverkningar (Kongl. Kung. d. 30 Apr. 1817). Spannemål, victualier, hästar och boskap, jemte alla öfriga Svenska och Norrska landtmannaprodukter, trädvaror inberäknade, äfvensom af allmogen åstadkomna handarbeten och slöjdvaror, beviljas tullfri transport landvägen mellan Sverige och Norrige (Kongl. Kung. d. 5 Junii 1824). Alla naturalster och tillverkningar, ehvad de äro inhemska eller utländska, kunna från Sverige landvägen utföras till Norrige, såvida de till införsel i Norrige äro tillåtna, med undantag af tack-, osmunds- och

ballastjern samt jernhällar öfver $\frac{1}{2}$ tum tjocka, råkoppar och malm. Från Norrige kunna likaledes alla naturalster och tillverkningar, ehvad de äro inhemska eller utländska, landvägen utföras till Sverige, så vidt de till införsel i Sverige äro tillåtna. Varor i Sverige eller Norrige alstrade eller tillverkade må vid införseln landvägen från ena till andra riket vara från tullavgifter frie, med undantag af band, garn, tråd, strumpor och väfnader af bomull och ylle, raffineradt såcker, såckersirap, tobak af alla slag och snus (Kongl. förordn. d. 24 Maj 1825 och d. 19 Dec. 1838).

Vid jernbruken.

Bruksägare, af hvad stånd de vara må, hafva från äldre tider haft rättighet att handla med hvad de till deras enskilda bruks behofs förlag och drifvande tarfva, men icke med köpmannavaror, såsom kläde, vin, specerier etc. till förfång för städerna (Kongl. Br. d. 23 Mars 1700, Kongl. förordn. d. 22 Mars 1775, d. 30 Nov. 1780 och d. 19 Mars 1805). I fall någon brukspatron eller arrendator skulle befinnas idka köpenskap och handel, samt byta varor i penningar och penningar i gods, jern och annat, till den ändan att dermed vidare köpslaga och slikt till andra igen förytttra, och på sådant samt flere sätt med oloflig handel sig förbryta; så äga ej allenast städerna frihet, att igenom deras utliggare deröfver hålla inseende, utan åligger jemväl vederbörande Landshöfdingar att sådant efterfråga genom landtfiskalerne och de brottslige lagföra låta, samt laga plikt och bot derpå förskaffa. (Kongl. Br. till Bergs-Coll. d. 23 Jan. 1722, d. 30 Julii 1751, samt Kongl. Resol. d. 6 Aug. 1751).

Marknader.

Marknaderna i Wermland äro för närvarande följande.

Jan. 8. Philipstads Vintermarknad, påstående flera dagar, beviljad 1836, synnerligast med afseende på kronans tiondetackjernsförsäljning; är icke synnerligt besökt.

Jan. 13. Christinehamns Tjugonedagsmarknad, påst. flera dagar, urgammal och redan långt före stadens anläggande i bruk under namn af Bro marknad; tämligen besökt.

Jan. 29. Arwika Vintermarknad, påst. en dag, beviljad 1827; icke mycket besökt.

Febr. 10. Carlstads Vintermarknad, påst. flera dagar, beviljad 1688, i stället för Fastingsmarknad, som efter många stridigheter, sistnämde år flyttades från Carlstad till Christinehamn; tämligen besökt.

Mars 15. Christinehamns Fastingsmarknad, påst. flera dagar, urgammal marknad i Carlstad ända till 1688 d. 6 Dec. då den, enl. Kongl. Cammar- och Commerce Collegiernas bref blef förflyttad till Christinehamn, med anordnande att hållas d. 24 Febr. Tiden till denna viktiga marknadens början

har sedan, med afsigt att dels förkorta densamma, dels att närmare lämpa den efter de marknadssökandes önskan och bekvämlighet, flera gånger blivit framflyttad. Omkring slutet af förra århundradet bestämdes d. 4 Mars till dess början. År 1822 framflyttades han till d. 10 Mars och 1838 till d. 15 i samma månad; hvilken sistnämnda bestämmelse ännu är gällande. Denna marknad har allt hitintills varit den anseeligaste i provinsen samt en bland de förnämste i hela riket, emedan jern- och sädespriserna för hvarje år här hufvudsakligen blifvit uppgjorda. Dessa prisers uppgörande har dock de sednast förflutna åren till större delen dragits härifrån och återgått till enskilda leverantörers och afnämares lämpliga godtfinnande på andra tider och vid andra tillfällen. Och sedan detta förfarande mer och mer stadgat sig, har marknadsrörelsen härstädes icke varit så utomordentligt liflig, som den oftast tillförne varit.

Julii 10. Carlstads Permessmarknad, påst. flera dagar, urgammal, i äldre tider hållen d. 29 Junii, men år 1763 framflyttad till d. 10 Julii. Näst Fastingsmarknad i Christinehamn är denna den anseeligaste och mäst besökta i provinsen; dock har handelsrörelsen här de sednare åren börjat minskas.

Sept. 1. Arjeng Höstmarknad i Silbodal, påst. en dag, flyttades, enl. Com.-Coll. utslag ^{30/5} 1842 från Strand i samma socken; talrikt besökt.

Sept. 8. Skoga Höstmarknad i Råda socken och Elfdalen, påst. en dag, beviljad omkring medlet af 1700-talet; tämligen talrikt besökt.

Sept. 13. Philipstads Oxmarknad, påst. en dag, beviljad vid stadens anläggande, med anordnande att hållas d. 1 September, men, efter den antagna nya Stilen, framflyttad, år 1754 till d. 12 och kort derefter till d. 13 i samma månad. Denna marknad är vanligen anseelig och liflig samt kallas merendels af allmogen i provinsen Oxhelgen. Fordom kallades den Stora Oxhelgen till skilnad från Lilla Oxhelgen, en förberedande marknad, som beviljades, vid samma tid som den förra, men 1744 blef aflaggd.

Sept. 19. Nysäters Höstmarknad i Gilberga, påst. flera dagar; talrikt besökt.

Sept. 22. Arwika Höstmarknad, påst. en dag, kort efter köpingens anläggande ditflyttad från Arwika Sägmo, den muntraste, lifligaste och trefligaste marknad i provinsen och kanske i hela riket, samt vanligen talrikt besökt.

Sept. 29. Ombergsheds Höstmarknad, i Sunne socken och Fryksdalen, påst. flera dagar, ansågs ej vara gammal i Fernows tid, torde derför vara beviljad under de första decennierna af 1700-talet: är den anseeligaste landtmarknad i provinsen, samt vanligen ganska talrikt besökt af omkring 15 å 20.000 personer. Enl. Kongl. Commerce Collegii utslag ^{21/12} 1842 skall denna marknad tills vidare hållas å sista Fredagen i September månad.

Oct. 4. Christinehamns Mattsmess marknad, påst. flera dagar, urgammal marknad, tämligen besökt. Enl. Kongl. Commerce-Collegii utslag ^{21/12} 1842 skall denna marknad tillsvidare hållas å första onsdagen i October månad, såvida den ej infaller sednare än den 5, men i annat fall å denna dag, derest den 5 Oct. inträffar på Söndag eller Måndag, då annan lämplig dag för denna marknad kommer att bestämmas.

Oct. 10. Carlstads Britmessmarknad, påst. en dag, urgammal marknad i); tämligen besökt.

Nov. 27. Carlstads Novembermarknad, påst. flera dagar, flyttad i nyare tider från Varpnäs i Nor; föga besökt.

Dec. 13. Carlstads och Christinehamns så kallade Luciamarknader äro blott torgdagar.j)

Öfvergifna marknadsplatser.

Utom de äldsta öfvergifna marknadsplatserna vid Sulviken i Jösse härad, vid Knusesund l. Brobacken l. Seffle i Näs härad samt på Brattförsheden, hafva äfven åtskilliga andra i sednare tider begagnade marknadsplatser blifvit öfvergifna, såsom Skärmnäs i Brunskog, till hvilket ställe, år 1722, den gamla marknaden vid Sulvik flyttades: Edane i Brunskog, till hvilket ställe, år 1756 nyssnämde marknad vid Skärmnäs flyttades: Varpnäs i Nors socken, till vilket ställe, år 1722, den gamla marknaden vid Brobacken flyttades: Likenäs i Elfdalen, beviljad till marknadsplats på 1660-talet: Byn i Ekeshärad, 1680 utsedd till marknadsplats: Osebol, ej långt från Nysockens kyrka i Elfdalen. Ermesse och Mormesse voro de äldsta marknaderna i Elfdalen, hvilka 1625 beviljades och höllos vid kyrkorna derstädes. I Strand i Silbodal indrogs 1842 vintermarknaden, som hölls derstädes d. 3 Februarii, och höstmarknaden förflyttades till Arjeng i samma socken.

Arbetsinrättningar.

Till beredande af nödig förtjenst för fattighjon och andra medellösa personer, hvilkas antal, under folkmängdens starka tillväxt, synnerligast de sednare åren, börjat blifva ansevärt, samt i anledning deraf ofta förorsakat lokal-auctoriteternas bekymmersamma överläggningar om deras betryckta tillståndslättande och upphjelpande, hafva under sist förflutna decennium uti flera församlingar så kallade arbetsinrättningar blifvit föranstaltade. Dessa, ehuru ännu nybildade och merendels på svaga fonder grundade, synas dock vara ganska nyttiga och ändamålsenliga anstalter, hälst som man försigtigtvis under-

i) Denna marknad har fått namn efter S. Brita, som var född i Finsta i Roslagen 1303 och gift på 13 året med Riksrådet Ulf Gudmarsson. Sedan hon, 1344, blifvit enka, företog hon sig vidskepliga Gudaktighetsöfningar och reste till Rom, hvarest hon, 1373, dog. År 1391 blef hon för sin Gudaktighetsifver canoniserad eller förklarad för Helgon. Hennes graf i Vastena blef mycket besökt. Hennes dag, d. 7 Oct., predikades öfver Luc. 10: 21.

j) Dessa torgdagar hafva sitt namn efter Lucia, en jungfru i Syracusa, hvilken, för sitt nit och sin ifver i Christna läran, år 310, af höfdingen Pascasius derstädes undergick martyrdöden på det sättet, att hon först öfvergjöts med beck och olja, hvori eld tändes, samt sedan dödades medelst stygn af ett svärd genom halsen. Hennes firande har i Wermland med tiden öfvergått till en egen nationalfest, som tidigt på morgonen af hennes dag utan undantag allmänt begås med den rundeligaste och hederligaste frukosten för året, hvilken vanligen kallas Lussebete. På denna frukost skall man sofva, och för många blir sömnen äfven en påtaglig nödvändighet.

låter att directe gifva dem correctionela tukthusmässiga benämningar och bestämmelser, sedan den fordna så kallade Correctionsinrättningen i Carlstad hufvudsakligast, som det synes, för en dylik benämning och bestämmelse skull, rönte så ringa framgång, oagadt dess nyttiga och välgörande syfte, att den helt och hållet måste upplösas. År 1841 voro redan i följande församlingar dylika arbetsanstalter vidtagna, neml. i Philipstad, Christinehamn, Gunnarskog, Långserud, Sillerud, Silbodal, Jernskog, Skillingmark, Råda i Elfdalen, Sunne-
mo, N. och S. Finnskoga, Östmark. X

Bergshandtering.

Jerntillverknings uppkomst och första utveckling.

Långt förr än någon malm bröts i grufvor, bereddes af jernhaltig jord i myror och mossar, eller af de så kallade myrmalmer, ett smidigt jern, hvars beredningssätt var enkelt och kort. Ut i små gropar lät man den jernhaltiga jorden eller malmen nedsmälta, under handpustars begagnande till eldens underhållande. Dessa gropar voro först gjorda i torra jordbackar, men blefvo sedan något högre uppmurade i form af härdar eller små ugnar. Spår af denna äldsta jernberedning finnas i Ölnehärad, i Väsehärad och flerstädes inom provinsen. I Dalarne bedrifves ännu detta myrjernssmidet till förfärdigande af liar. Det genom detta enkla beredningssätt erhållna jernet kallades Bläster- eller Osmundsjern samt utmärkte sig för sin seghet och smidighet. Sedan omkring 1250 Birger Jarl gifvit Lybeckarne de första bestämda handelsfriheterna i Sverige, hvilka sedermera utsträcktes till hela Hanseförbundet, började Hanseatiska handelsagenter nedsätta sig i riket, hvilka ingalunda underlätto att draga nytta äfven af Wermlands metalliska rikedom. Under dessa Tyskars ledning och delaktighet i bergverken började malm brytas i grufvor, samt bergshandteringen härefter mera ändamålsenligt bedrifvas. Ordentligare verkstäder eller Osmundshyttor började nu äfven uppbyggas, hvilka ägdes och drefvos af så kallade mästermänner, troligen till större delen af Tyskt ursprung. Jerntillverkningen vid dylika Osmundshyttor, hvilka af fruktan för öfversvämningar merendels anlades i de mindre vattendragen, var dock obetydlig, och öfversteg sällan, för hvardera, 3 Skpd Osmundsjern om året. Större delen af malmen utskeppades derföre af Lybeckarne ur riket, och upphandlarne af malmen från Wermland hade sin hufvudstation i Örebro. Före Digerdöden kan dock Wermlands bergslag icke uppvisa några privilegier, ehuru det är troligt att Magnus Ladulås äfven sträckt sin omtanka till denna näringsgren härstädes, sedan han, 1282, i Helgeandsholmsbeslut fått alla rikets berg-

verk och stora skogar, under regal natur, tillerkända kronan a). En allmän ordning och stadga för jernbergslagen, hvilken äfven synes kunna lämpas på Wermlands berg, utfärdades vid, 1360, af Magnus Smek, men 53 år efter denna ordning, eller 1413, erhöi dock jernberget i Wermland sina första egentliga privilegier af Konung Erik af Pomern b). Med dessa privilegier fingo bergsmännen skydda sig under hela påfviska tiden, och det synes äfven sannolikt, att de haft fogdar till styresmän öfver sig, åtminstone känner man, att Björn Pedersson Båt, i Sten Stures och Christian II:s tid, såsom fogde handhaft bergslagen härstädes. Att bergslagen redan under denna tiden utgjort skatt eller tionde till kronan, är troligt, emedan i Konung Eriks privilegier nämnes: "wor rätt wförsymeth", och på Herredagen 1480 finner man formligt beslut fattadt att kronan skulle uppbära tionde af grufvor och bergverk, dock blott på skatte, ej på frälse jord; hvilket förnyades i Strängnäs, 1485, då det stadgades, att af grufva, upptagen på skattejord, skall kronan hafva sin tionde och rättighet, "som härtill af annor berg vandt är"; men var grunden frälse, kunde ägaren bruka grufvan äfven utan all afgift.

Konung Gustaf I, hvilken upplifvade Helgeandsholmsbeslut i hela dess vidd och förklarade rikets bergverk för regala, sedan han brutit Lybeckarnas våld härstädes, blef derigenom sjelf den mäktigaste bergsmannen och jernbruksidkaren i riket, samt uppmuntrade, till följe deraf, med synnerlig omtank och bevågenhet denna näringsgren, äfven i Wermland. År 1527, onsdagen näst efter Johannis Baptiste dag, gaf han särskild "stadfästelse på de gode mäns privilegier, som på Wermlands berg bo och byggandes äro, hvilka dem af framledne konungar och Riksföreståndare undte och gifne äro, att vid full makt hållas till allt sitt innehåll och lydelse, såsom andre rikets bergslager" etc.

Den väsendtligaste grundläggaren till Wermländska jernntillverkningens fortkomst och utveckling var likväl Carl IX. Oagtadt han i fadrens testamente erhållit alla "fundne och ofundne" bergverk såsom fullkomligt regala tillhörligheter, fann han dock lämpligast att tråda i förbund med den enskilda industrien i sitt Hertigdöme. År 1581 skrifver han derföre till menige man i Wermland, "att efter Gud allsmäktig begåfvat Wermlands berg med allehanda malm, men sådant allt härtills icke är rätteligen uppenbaredt vordet, utan af un-

a) Om detta så kallade Helgeandsholmsbeslut, år 1282, som skall hafva grundat kronans äganderätt till rikets bergverk, framställdes i Johan III:s tid, af en föga tillförlitlig person, en osammanhängande berättelse. För öfrigt nämnes ej detta beslut i Medeltidens historiska handlingar.

b) Dessa privilegier äro af följande ordalydelse. »Wij Eric meth Gudz nadhe, Danmarks, Swerighes, Wendes och Gedes Köning och Hertug i... helse alle män, som thetta bref höra eller se kierlighe meth Guds oc wor nadhe och kundgiöre alle män at wij hafwe taghet them af järnberghet i Wermelande oc thers gods, hjon oc tjcnare i wor synnerlighe wärn, frid oc hägn, them serdeles at werne oc beskjerme oc unne wij oc giör alle sådane frihet, privilegia, nadhe och frälse i alle madhe at nyde och brughe, som de nyde, som bygge oc bo uppå andre järnberg i Swerighe, wor rätt wförsymeth. Ty förbyde wij alle Fogadhe och Ämbezmän oc alle andre oc hwar the häist äre them af förenemde Järnberg ämod thenne wor nadhe oc wilia i nagre madhe at hindra eller uförrätte under wor wrede oc Königlichhe häfnd. Dat. Stockholm anno Domini M. CD. XIII. Dominica Palmarum Nostro sub Secreto.

dersåtarne till äfventyrs fördoldt, i fruktan att de sådan malm ej skulle tillståndas sjelfva bruka och blifva med större pålagor betungade; derföre, att förtaga sådane tankar, må alle veta, att eho som hälst malmberg uppfinner, skall det fritt bruka mot tionde". Med utomordentlig gunst och bevägenhet omfattade han dessutom bergsbruksidkarne, besökte många i deras hus, spisade af deras anrättningar, hvilade på deras sängar och samtalade med dem icke såsom Prins eller Konung, utan som deras like. Genom detta förfarande vann han icke allenast allas kärlek och tillgifvenhet, utan äfven det han högst aktade och synnerligast eftersträfvade, neml. att i möjligaste högsta mätto få bergsrörelsen upphjelp. I denna afsigt införskaffade han, tid efter annan, Fransoser, Walloner, Holländare m. fl. hvilka förstodo att gifva bergsfolket härstädes bättre begrepp om jernhandteringen, än det hitintills haft. Dessa fingo äfven bostäder och lägenheter vid hyttorne, dels såsom uppsättare och masmästare, dels såsom lostöpare, styckgjutare, dragsmeder m. m. Några av dem användes till skrifvare och uppsyningsmän öfver de andra. Carl underlät icke heller att genom flera privilegier uppmuntra denna sin älskade bergslag. Således stadfästade han 1569 d. 9 Febr. bergslagens förra frihet, att vid Nora kyrka få handla spannemål och annat, hvad till bergsbrukens drift tjente, och anmälde bergsfolket, till den ändan, hos konung Johans fogd, vid Nora, till det bästa, emedan Nora bergslag ej låg i hans Hertigdöme. Den 23 Jan. 1573 bekräftade han till alla delar de privilegier, som Konung Gustaf gifvit bergslagen 1527. I Tingvalla d. 2 Nov. 1582 utvidgade han än ytterligare sina förr gifna privilegier. 1) Skulle bergsmännen njuta folk sitt frie för utskrifning, utom högsta nödfall. 2) Skulle alle, som flydde till bergslagen, njuta der fullkomligt beskydd, om de ej begått desto gröfre missgerning. 3) Skulle alle, som ville bygga nya hyttor, njuta dem frie från all skatt i 6 år. De gamla skulle sådant ej få förvägra; dock skulle dem ej heller något intrång göras. 4) Skulle ej flere få på hvar hytta sig intränga, än som väl kunde sig försörja. Genom dessa och flera dylika uppmuntringsmedel, uppbragte han bergslagen härstädes till en ny, liflig och verksam rörelse, och sedan enligt riksdagsbeslutet i Norrköping, 1604, stångjernshamrar allmänt börjat inrättas så väl härstädes som på andra ställen i riket, har Wermländska jernhandteringen med stora steg fortgått på sin utvecklingsbana, dock merendels blott i anseende till producternas mängd; i anseende till deras fulländning och bearbetande genom förenklade och lättade arbetsmetoder har den dock beklagligen allt hitintill kvarstått på sin gamla och föga upphöjda ståndpunkt, och denna bristen har redan börjat lemna resultater af allt mer och med hotande utseende.³²⁾

Större jernmalmsfält.

De största och hufvudsakligaste jernmalmsbergen ligga på östra sidan af Klarelfven. De hafva sin hufvudmassa i Philipstads bergslag, men synas dock taga sin början i Råmsberget och Gummehöjden i Råda socken och Elfdalen. Derifrån utgå tvenne hufvudsträckningar, af hvilka den ena fortlöper i sydlig riktning genom flera grufvor intill Taberget och Nordmarken, samt derifrån

än vidare söderut genom Finnemåse-, Age- och Finnshyttebergs grufvor, till Philipstad, der den slutar. Den andra hufvudsträckningen utbreder sig mer i öster, genom Gåsborn, Långbanshyttan, Persberget, under sjön Yngen, samt vidare söderut på ömse sidor af Kroppa elf, der äfven blandning af silfvermalm finnes. Sannolikt går denna sträckningen äfven vidare söderut genom Carlskoga samt derifrån österut under Svartelfven till Leke och Lerbäcks bergslager i Nerike, etc.

Mindre jernmalmsanledningar.

I åtskilliga andra trakter af provinsen, utom bergslagen och hufvudmalmfälten derstädes, finnas äfven jernmalmsstreck, hvarest man tid efter annan anställt arbetsförsök, hvilka dock hitintills icke haft särdeles framgång. De betydligaste af dessa, och vid hvilka i synnerhet fordom nedlagts mycken kostnad och möda, finnas i Gunnarskog. Dessutom förefinnas jernmalmsanledningar vid Lysa elf i Lysvik, vid Mångshöjden i Gräsmarken, vid Opsala i Ed, Stömne i Stafnäs, Klingerud i Grafva, Amot i Eda, Glumserud i Väsehärad, vid hvilka fordom hyttor blifvit anlaggda på egen malmtägt, men snart ödelagda. På Wåxnäs ägor invid Carlstad, i Kils socken och Kils härad, i Norra och Södra Elfdalen, i Nordmarks härad nära Norrska gränsen samt på åtskilliga andra ställen hafva jernmalmsanledningar blifvit fundna. Dessutom förekomma här och der i provinsen betydliga bergsträckningar, hvilka synas innehålla från 8 till 15 å 20 procent jern; men hvilka för denna ringa haltighet skull ännu icke blifvit bearbetade. Af sistnämde haltighet förekomma nästan allestädes större eller mindre jordstenar eller lösryckta och kringströdda block och stenar.

Arligen utfärdas, isynnerhet i bergslagen, en mängd mutsedlar å dels nyfundna dels äldre öfvergifna jernmalmsanledningar, och år 1834 uppgingo dessa till ett antal af 80. De sednare åren har man äfven genom plockning och vaskning börjat tillvarataga den i varphoparna befintliga malmen, så väl vid äldre och ödelagda grufvor som vid de nyare, och år 1834 meddelades 51 mutsedlar å dylik malmfångst. Likaledes har man i sednare tider börjat upphämta och tillvarataga så kallade sjö- och myrmalmer, hvilka bildas på botten i åtskilliga sjöar samt i myror, och år 1834 meddelades 209 mutsedlar å sådan malmfångst.

Jernmalmsgrufvor.

Nordmarks grufvor, uppfundna, efter sägen, genom en bock, som sparkat mossan af berget, skola hafva varit de äldsta, hvilka här blifvit bearbetade, samt redan före Digerdöden i bruk. Långbans grufvor sägas ock vara uppfundna och bearbetade vid samma tid. Persbergs grufvor blefvo upptagna strax efter Digerdöden. Berättelsen om deras uppkomst angifver, att en man-

dråpare uppehållit sig flyktig i 7 års tid på Riddarön i Östersjön, och der födt sig med fisk. Under detta långa vistande derstädes skall han hafva besökt skogstrakterna deromkring och äfven uppkommit på detta berg; och då han der fann malm beslöt han att använda denna viktiga uppfinning till sin räddning. Med anledning häraf skall han hafva tillstållt konungen ett bref c), med antydning om denna uppfinning, hvarefter han blifvit frikänd från straff. Hans namn skall hafva varit Peder Pors, och han synes vara samma person, som i 1360 års Ordning och Stadga för jernbergslagen kallas Peder Holmfasta d). I Bergscollegii handlingar uppgifves äfven, att dessa grufvor blifvit upptagna af en mandråpare omkring sistnämde tid. Grufvorna vid Nordmarken, Långban och Persberget, såsom de äldsta och betydligaste, kallas Odalgrufvor, och vidt och bredt omkring dessa hafva med tiden oräkneliga försök till malmtägt blifvit gjorda, hvilka försök oftast lemnat förtjenst, till dess malmuppfordringen blifvit svårare, då man, i brist af konstgångar till uppfordringens lättande, funnit sig föranlåten att öfvergifva ett länge bearbetadt ställe och företaga nytt försök på ett annat. Persbergs malmfält är det betydligaste, hvarföre också grufvorna derstädes äro djupast upptagna, så att malmuppfordringen der är ganska svår och kostsam. Nordmarks, Långbans, Tabergs och Finnshyttebergs malmfält äro dernäst de betydligaste. År 1827 bröts malm vid Persberget i 21 grufvor, vid Nordmarken i 4, vid Långban i 2, vid Finnshytteberg i 3, o. s. v. Mellan 40 och 50 jernmalmsgrufvor bearbetas således årligen härstädes. Medeltalet af bruten malm vid samtliga grufvorna härstädes har från medlet af sist förflutna århundrade varierat mellan 40 och 60,000 tunnor årligen.³³⁾

Jernmalmsarter.

(Se Schéeles Stämpelbok öfver Hyttorne).

Jernmalmsbrytning.

I äldsta tider, då malmbrytningen icke stod under någon uppsigt och malmtillgången merendels låg i dagen, lösbrändes malmen af bergsmännerna sjelfva genom antända stockeldar. Sedan grufvorna blifvit djupare och bergsmännerna, enl. Kongl. Förordn. af d. 21 Febr. 1640, fått tillstånd att med Bergmästarens samråd välja sig gruffogdar, har brytningen blifvit verkställd af ordentligt antagna grufvbrytare, hvilka dels efter rotering, dels efter beting, aflemnat malmen. Roteringen börjades först vid Nordmarken omkr. 1700, på det sättet, att de till dessa grufvor anslagna hyttor delades i 10 rotar,

c) Detta bref skall hafva haft följande begynnelse:

Det ligger en ridare på en ö i Östersjö

Och äter fisk utan salt och brö.

Sannolikt har denna ö efter honom äfven bekommit namnet Riddarön.

d) Då man under Catholska tiden åt sig väl mätt af fisk, men icke smakade kött, fick detta namn af Fasta. När nu detta inträffade med Peder Pors på denna ö eller holme, i 7 år, och detta 7-talet svarade mot de 7 fastlagsveckorna, synes han af denna anledning hafva bekommit namnet Holmfasta.

af hvilka hvardera hade vissa grufbrytare, som borde emot förlag eller kontant hålla dem med tillräcklig malm, och dessutom icke afyttra den till någon annan. Vid Persberget kom dylik rotering icke i stånd förr än 1759, då 15 rotar der inrättades för 23 hyttor i Philipstads bergslag, samt 10 i Carlskoga och 4 i Vestmanland. Denna rotering ägde likväl icke länge derefter bestånd, utan blef afklagad. I sednare tider hafva grufbrytarne merendels arbetat efter be-
ting, hvilka uppgöras efter vist arfvode för hvarje tunna malm, samt lämpas dessutom efter svårigheterna vid malmuppfordringen och vattentömningen. På 1730-talet började man spränga malmbergen genom skjutning, ifrån hvilken tid man haft mycket besvär och mycken kostnad med anskaffandet av krut, hvaraf omkr. 300 Centner årligen åtgå; och detta brytningssätt fortfar ännu såsom det lämpligaste. Den betydliga consumptionen af brytningsmaterialier, höga arbetsarfvoden och grufvornas tilltagande djup försvåra mer och mer malmbrytningen, synnerligast i de äldre grufvorna. Arbetspersonalen vid samtliga bearbetade grufvorna uppgår årligen till omkr. 800 personer, hvaraf hälften utgöres af qvinnor och barn. Årsaflöningen för hvarje grufbrytare uppgår årligen till 130 å 200 Rdr-Rgls. Enligt beräkning af Bergmästaren Frans v. Schéée skall en mansperson om året kunna bryta 106 tunnor malm, samt till en tunna malms sprängning åtgå omkr. $22\frac{1}{2}$ lod krut.³¹⁾

Vatten- och berguppfordring.

I äldsta tider antogo bergsmännen samfäldt en karl vid hvarje grufva, som skulle hålla densamma fri från vatten. Med grufvornas mer och mer tilltagande djuphet och deraf föranledda vattensamlingar, fann man sig föranlåten att föranställa om särskilda dertill inrättade konstbyggnader. En dylik konstbyggnad vid Persberget omtalas redan i Bergscollegii bref till Bergmästaren, 1659. År 1662 anslogs penningar af kronans medel till 2 kranors byggande vid Persberget för grufvornas vattensjukhet skull. Följande året skref Bergscollegium både om Väder- och Vattenkonst vid Nordmarken. Sedan omnämnas derstädes ingen konstbyggnad, förr än år 1693 och 1727, då konstarmar omtalas, hvilka dock 1737 nedtogos, verktyget såldes och konststatens lön indrogs till bildandet af en kassa för Hästkonssts inrättande, när nödigt pröfvades. År 1739 utlofvades synnerliga förmåner för den som ville inrätta Hästkonsst vid Persberget, och dylika kommo äfven i bruk i bergslagen omkr. 1740. År 1766 byggdes vid Persberget med brukssocietetens och bergslagens bekostnad, på Jernkontorets förlag, en så kallad Eld- och Luftmachin att utdraga vattnet ur de gamla grufvorna derstädes, i synnerhet ur Storgrufvan, hvilken en tid förut legat öde för vattnets öfverhandtagande skull. Från år 1740 blefvo äfven Vattenkonster med anseelig kostnad inrättade för åtskilliga grufvor vid Nordmarken, Finnemåsen, Taberget, Leyelsgrufvan, Långban, Nykroppa, och vid Persberget sattes år 1778 d. 18 Aug. en dylik i gång, som kostade omkring 60.000 Dal. S:mt och drog vatten ur Skärstötens och Masugnens grufvor derstädes.³²⁾ Emedan vid dessa Vattenkonster, ofta en fjerdedels mil långa, konstgångar af träd måste begagnas, för vattenfallens af-

lägsenhet skull, började i sednare tider kunnige och nitiske män tänka på möjligheten att leda smärre vattenbehållningar bland bergen utefter grufältens öppningar, och såmedelst på närmare håll sätta uppfordringsmachinerna i gång. Sedan kostnadsförslag härtill blifvit upprättadt och man erhållit lån i Jernkontoret, Brukspatronerna vid ett sammanträde i Carlstad medgifvit en afgift af vissa skillingar på hvarje Skpd jern under några år och grufägarne sammanskjutit resten, öppnades vid Persberget, 1822, en kanal, hvarigenom det viktiga ändamål vunnits, att konsthjulen, som sätta vatten- och berg-uppfordringsmachinerna i gång, kunnat anbringas i grufvornas grannskap, så att de långa stånggångarnas besvärliga och kostsamma underhållande upphört. Denna kanal kostade omkr. 70.000 Rdr. En dylik vattenledning blef äfven kort derefter vid Nordmarks grufvor tillvägabragt, och sedan har på flera ställen i bergslagen sådana arbeten till vatten- och berguppfordringens lättande blifvit företagna. Atskilliga grufbolag hafva äfven de sednare åren uppfört jernkonster eller konstgångar med så kallad jernregla, hvilka förbättringar, ehuru kostsamma, dock ersättas genom dylika konstgångars långvariga bestånd. Dock äro de inte utan vissa olägenheter, i synnerhet vid ombyte af temperaturen.³⁶⁾

Tackjernstillverkning och Tackjernshyttor.

Tackjernstillverkningen hvilken uppkom med stångjernssmidets införande synnerligast efter 1604 har, till följe af sitt beroende af stångjernsafsättningen, alltid varit underkastad enahanda fördelaktiga eller missgynnande konjuncturer med stångjernet. Så länge stångjernsafsättningen för brukspatronerna varit gynnande, har äfven tackjernsafsättningen för bergsmännen varit liflig, och tillverkningen deraf har från medlet af sist förflutna århundrade varierat mellan 40 och 60.000 Skpd årligen. Sedan stångjernsafsättningen nu plötsligen blifvit hämmad, har äfven tackjernshandteringen blifvit försatt i en ganska kritisk belägenhet, ur hvilken man föreslagit att utveckla densamma antingen genom fri tackjernsutförsel ur riket, eller ock genom tillåtelse för hytteägarne att vid sina hyttor, under vissa villkor, få begagna stångjernshärdar med oinskränkt smidesrätt o. s. v. hvilka förslag ännu afbida framtidens tillgörande.³⁷⁾

Hyttorna l. Masugnarna e), vid hvilka tackjernstillverkningen anställs, voro, i äldsta tider, uppförda för osmundsjerns tillverkning och kallades derför Osmundshyttor. Omkring år 1604, då stångjernssmidet allmänt infördes i riket och till följe deraf tackjernsbehof uppstod, synas dessa Osmundshyttor hafva efterhand upphört eller blifvit förbytta till Tackjernshyttor. Ända till 1740 uppfördes dessa af så kalladt mulltimmer, men efter sistnämde år började man allmänt mura dem helt och hållet af sten. De inre inrättningarna vid

e) Masugn är en benämning, som förmodeligen inkommit med Tyskarne, och betyder en ugn, i hvilken malm och kol inbäres efter mått. Hytta inbegriper tillika hela trakten omkring masugnen med in- och utmark, som tillhör hyttelaget och hvarföre hytteskatt erlägges.

tackjernshyttorna hafva äfven tid efter annan erhållit förbättringar. Till 1670-talet nyttjade man läderbäljar, men från sistnämde år kommo trädbäljar i bruk.³⁸⁾ I sednare tider har man vid åtskilliga hyttor föranstalltat om blåsmachiners inrättande, så att 1843 vid 3:ne hyttor Bagges Blåsverk med 3:ne cylindrar var inrättadt; vid 3:ne hyttor Holmgrens Roterande Cylinderblåsverk inrättadt: vid 10 hyttor, Vidholmska Blåsmachinen med 3 å 4 block: vid 16 hyttor, Spetsbäljar, dels vanliga, dels sammanlaggda för låda. Alla hyttor, med undantag af 7, hafva i sednare tider blifvit försedda med apparater för varm bläster. Försök att puddla tackjern med gaserna från Masugnarne hafva äfven nyligen blifvit anställda på flera ställen. Dessutom hafva äfven vid 13 hyttor vattenmalmbokare blifvit föranstalltade, och vid 13 hyttor Rostugnar, i stället för de förr vanliga rostgropar, uppförda. Tackjernshyttorna härstädes hafva uppkommit i följ. ordning.

Gångbara Tackjernshyttor.

1 *Nordmarkshyttan*, i Nordmarken, fördeld i 128 andelslotter f) samt skattlaggd till 19 Lpd för blåsnygnet, anses vara anlaggd redan före 1350.

1 *Fogdhyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 16 ½ Lpd för blåsnygnet, anses vara anlaggd redan före 1350.

1 *Asphyttan*, i Fernebo, fördeld i 96 andelslotter samt skattlaggd till 17 Lpd för blåsnygnet, anses vara anlaggd redan före 1350.

1 *Saxåhyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 18 ½ Lpd blasn.-d., anses vara anlaggd före 1350, men privilegerades ånyo 1656.

1 *Gåsbornshyttan*, i Gåsborn, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 17 Lpd för blasn.-d., anses vara anlaggd redan före 1350, men år 1673 flyttades masugnen ett stycke från dess gamla ställe.

1 *Torskebäckshyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 17 ½ Lpd för blasn.-d., skall vara anlaggd kort efter 1350, men blef år 1632 ånyo uppbyggd. År 1744 flyttades blåsningen till Bovikshyttan, som troligen är den nuvarande Torskebäckshyttan.

1 *Askagshyttan*, i Kroppa, fördeld i 192 andelslotter samt skattlaggd till 20 Lpd för blåsnygd., anses hafva blifvit anlaggd kort efter 1350, då 2:ne hyttor här varit uppförda, hvilka 1706 sammanflyttades till den nu så kallade östra Askagshyttan.

1 *Bohlhyttan*, i Fernebo, fördeld i 16 andelslotter samt skattlaggd till 14 ½ Lpd för blasn.-d., anses vara anlaggd kort efter 1350.

1 *Långbanshyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 17 Lpd för blåsnygd., uppbyggdes 1550.

f) I anseende till hyttornas utrymme i skog och mark äro de dels i allmänhet indelade i hela, halwa o. s. v. samt såsom sådane upptagna i jordeboken, dels äro de äfven, såvida de hafva flera löftägare särskildt indelade i ett visst antal lika delar, hvilket antal, såsom från början uppkommet genom hyttägarnes godtfinnande, merendels är olika för hvarje hytta. Då t. e. Nordmarkshyttan är indelad i 128 dylika delar, är Asphyttan deremot indelad i 96, Brattforshyttan i 576 o. s. v. Hvarje hyttägares särskilda delopp af dylika delar kallas hans andel i hyttan.

1 *Horrsjöhyttan*, i Fernebo, fördeld i 540 andelslotter samt skattlaggd till 15 Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd 1580.

1 *Bjurbäckshyttan*, i Lungsund, tillhörig blott en delägare samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd omkring 1610, men en tid der-efter ödelaggd intill år 1655, då hon åter uppbyggdes.

1 *Storbrohyttan*, i Fernebo, fördeld i 32 andelslotter samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd 1611, men erhöil 1639 förnyade privilegier.

1 *Pardizhyttan*, i Brattfors, fördeld i 128 andelslotter samt skattlaggd till 19 Lpd för blåsningd., privilegerades 1629 och 1642.

$\frac{1}{2}$ *Bosjöhyttan* l. *Gräsbosjöhyttan*, till en del i Sunnemo och till en del i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 19 Lpd för blåsningd., privilegerades 1637.

$\frac{1}{2}$ *Skarphyttan*, i Kroppa, tillhörig blott en delägare samt skattlaggd till 16 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privilegerades 1638.

$\frac{1}{2}$ *Mögsjöhyttan*, i Fernebo, tillhörig 2:ne delägare samt skattlaggd till 16 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privilegerades 1638. Den med denna hyttan år 1738 sammanslagna Hectorshyttan anlades 1600, med privilegerades först 1683.

1 *Skålkärnshyttan*, i Fernebo, fördeld i 32 andelslotter samt skattlaggd till 16 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privilegerades 1639.

1 *Sunnemohyttan*, i Sunnemo, tillhörig Uddeholmska bolaget samt skattlaggd till 17 Lpd för blåsningd., privilegerades 1640 under namn af Tutemo masugn.

1 *Hedenskogshyttan*, i Brattfors, tillhörig 2:ne delägare samt skattlaggd till 18 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privil. 1642. År 1669 flyttades masugnen till Elfsbacka, men 1675 privil. den åter vid Hedenskog.

$\frac{1}{2}$ *Forshyttan*, i Brattfors, fördeld i 64 andelslotter samt skattlaggd till 17 $\frac{1}{2}$ Lpd för blasn.-d., privil. 1642.

$\frac{1}{2}$ *Dalkarlssjöhyttan*, till en del i Nordmarks socken och till en del i Räm-
men, fördeld i 32 andelslotter samt skattlaggd till 16 Lpd för blåsningd., pri-
viligerades 1642.

1 *Brattforshyttan*, i Brattfors, fördeld i 576 andelslotter samt skattlaggd till 18 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privil. 1643.

$\frac{1}{2}$ *Mokärnshyttan*, i Nordmarks socken, tillhörig Uddeholmska bolaget samt skattlaggd till 17 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., privil. 1651.

$\frac{1}{2}$ *Rämshyttan*, i Rämmen, fördeld i 32 andelslotter samt skattlaggd till 13 Lpd för blåsningd., skall vara uppbyggd 1651.

1 *Gammalkroppahyttan*, i Kroppa, fördeld i 24 andelslotter samt skattlaggd till 17 $\frac{1}{2}$ Lpd för blåsningd., anlades 1651.

1 *Stöpsjöhyttan*, i Fernebo, fördeld i 32 andelslotter samt skattlaggd till 17 Lpd för blåsningd. Skall vara en urgammal hytta, som först år 1652 reparerades.

$\frac{1}{2}$ *Stjelpeshyttan*, i Nordmarks socken, fördeld i 52 andelslotter samt skattlaggd till 16 Lpd för blåsningd., privil. 1662 såsom hjälphytta under Nordmarkshyttan. År 1688 flyttades masugnen och 1699 skiljdes denna från Nordmarkshyttan och blef särskildt skattlaggd.

1 *Uddeholmshyttan*, i Gustaf Adolfs socken, tillhör Uddeholmska bolaget samt skattlaggd till 19 Lpd för blåsningd., privil. 1669 och belades 1686 med full tionde. Masugnen flyttades 1724 från Uddeholm till ett i Bergstrollselfven utsedt ställe.

1 *Kungskogshyttan*, i Lungsund, tillhörig blott en delägare samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., privil. 1678.

1 *Nykroppshyttan*, i Kroppa, tillhörig blott en delägare samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., synes hafva blifvit anlaggd omkr. 1682.

Svartåhyttan, i Brattfors, tillhörig blott en delägare samt skattlaggd till 16½ Lpd för blåsningd., och i jordeboken endast upptagen såsom en verkstad, utan tillhörande jord eller ägor, privil. 1687. Hyttan anlades såsom hjälphytta åt Fors- och Pardixhyttorne.

1 *Ulleshyttan*, i Gustaf Adolfs socken, tillhör Uddeholmska bolaget samt skattlaggd till 15 Lpd för blåsningd., privil. 1731, under namn af Tranebergs masugn, hvilken efter flyttning, 1798, till nuvarande ställe, blifvit kallad Ulleshyttan.

Lennartsforshyttan, i Trankil, privilegerades d. 18 apr. 1839, med 9 skattefrihetsår.

Lýredshyttan, i Gunnarskog på Bortans ägor, privilegerades 1835 och njuter skattefrihet till d. 27 febr. 1845. Årliga tillverkningen har utgjort högst 2114 Skpd. och minst 1477 Skpd.

Ödelagda tackjernshyttor.

Ödelagda tackjernshyttor, med delägarnes förflyttande annorstädes till sitt redes afblåsning.

½ *Bornshyttan*, i Fernebo, fördeld i 128 andelslotter, anses hafva blifvit anlaggd redan före 1350, och ödelades omkr. 1820. De fläste af dess delägare afbläste sitt rede i Gammalkroppshyttan, vid hvilken och vid Torskebäckshyttan de blifvit föreslagna till inrotering.

¾ *Haborshyttan*, i Fernebo, fördeld i 96 andelslotter, anses hafva blifvit anlaggd redan före 1350. År 1717 flyttades masugnen till Ormkärnsforsen. Hyttan ödelades 1738 och dess delägare inroterades i Fogde-, Nordmarks- och Grundsjö hyttor.

1 *Kahlhyttan*, i Fernebo, fördeld i 16 andelslotter, anses hafva blifvit anlaggd redan före 1350, och flyttades 1699 till Philipstads ström: ödelades 1738, då delägarne inroterades uti Storbroy-, Finns- och Bohlhyttorne.

½ *Finnsbyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter, skall hafva blifvit anlaggd kort efter 1350, men tiden för dess ödeläggning är obekant. År 1782 inroterades 13/16 delar af denna hytta i Storbroyhyttan.

½ *Nyhyttan*, i Fernebo, fördeld i 64 andelslotter, skall hafva blifvit anlaggd kort efter 1350, uppbyggdes ånyo 1640 och ödelades 1738 då delägarne inflyttades uti Askagens-, Storbroy- och Gammalkroppa hyttor.

$\frac{1}{2}$ *Damhyttan*, i Fernebo, fördeld i 108 andelslotter, skall hafva blifvit anlaggd omkr. 1600, såsom hjälphytta till Born, och ödelades 1791, då delägarne inroterades i Borns- och Långbans hyttor.

Hectorshyttan, i Fernebo, anlades 1600 och sammanslogs 1738 med Mögsjöhyttan (Se Mögsjöhyttan).

$\frac{1}{2}$ *Herrhultshyttan*, i Kroppa, tillhörig en delägare, anses vara en af de äldsta i bergslagen, och uppbyggdes ånyo 1621, ödelades 1738, då delägarne med sin blåsning inflyttades till Askags-, Storbros- och Gammalkroppa hyttor.

$\frac{1}{2}$ *Grundsjöhyttan*, i Nordmarks socken, fördeld i 29 andelslotter, privil. 1624, och ödelades omkring 1820, hvarefter de fläste delägarne hafva afverkat sitt rede i Nordmarkshyttan, i hvilken de äfven blifvit föreslagna till inrotering.

Svartsångshyttan, i Kroppa, tillhörig 2:ne delägare, privil. 1624 och ödelades 1738, då delägarne inflyttades med sin blåsning i Askagshyttan.

$\frac{1}{2}$ *Örlingshyttan*, i Gåsborn, tillhörig 2:ne delägare, privil. 1629 och ödelades 1738, då blåsningen flyttades till Saxåhyttan.

$\frac{1}{2}$ *Långbansändehyttan*, i Fernebo, fördeld i 128 andelslotter, privil. 1638, och ödelades omkr. 1820 samt har sedan blifvit föreslagen till inflyttning på Långbanshyttan.

$\frac{1}{2}$ *Mörtkärnshyttan*, i Fernebo, fördeld i 320 andelslotter, uppbyggdes 1638, flyttades 1688 längre ner i samma ström, och ödelades 1738, då blåsningen inflyttades till Saxåhyttan.

Mångshyttan, i Nyed, privil. 1642 och ödelades 1755, då blåsningen härstädes flyttades till Hedenskogshyttan.

Elfsbackahyttan, i Elfsbacka, privil. 1669 och ödelades 1756, då blåsningen härstädes flyttades till Svartåhyttan.

Ödelagga tackjernshyttor, utan delägarnes förflyttande någorstüdes till redes afblåsning.

Vekhyttan, i Fernebo, anses hafva varit anlaggd kort efter 1350, och ödelades omkr. 1611, då dertillhörande ägor anslogos till Philipstad.

Kytthyttan, i Fernebo, anlades 1608 och ödelades omkring 1611, då dertill hörande ägor anslogos till Philipstad.

Öns- l. Yngshyttan, i Fernebo, anses hafva varit anlaggd kort efter 1350, och ödelades 1689, då dess skog anslogos till Persbergs grufvor.

Sandsjöhyttan, i Nordmarks socken, privil. 1646 och ödelades 1689, då dess skog, utgörande 4729 t:ld, anslogos till Nordmarks grufvor.

Gammalhyttan, i Fernebo nära Finnshyttan, skall hafva blifvit anlaggd kort efter 1350, men ödeläggelseåret är obekant.

Hüttsjö- l. Borsjöhyttan, i Kroppa, ödelades omkr. 1672.

Acksjöhyttan, i Nyed, ödelades omkr. 1654.

Henskogsforsh. vid Långelfven, privil. 1638.

Borsh. i Nyed, privil. 1640.

Klingerudsh. i Grafva, privil. 1643.

Elyelfs- l. Broforsh. i N. Ullerud, privil. 1649.

Glumserudsh. i Väsehärad, privil. 1658.

Meskogsh. i Rudskoga, privil. 1659.

Sångsh. i Råda i Elfdalen, privil. 1675.

Degerhundsforsh. i Ekshärad, privil. 1731, i elfven Ufvan.

Söljeh. i Stafnäs, privil. 1750.

Vallströms. i Visnum, *Solbacksh.* i Varnum, *Hyttsh.* i Lungsund, *Stömneh.* i Stafnäs, *Opsalah.* i Ed, *Åmoth.* i Eda, *Forsbergsh.* i Lysvik, m. fl. sakna uppgift både om anläggelse- och ödeläggelseår.

Till Wermlands Bergmästaredöme höra äfven hyttorna i Dalsland samt i större delen af Carlskoga bergslag. g)

g) I Dalsland.

Gångbar tackjernshytta.

Billingsforshyttan, i Laxarby, privilegerades 1830 samt erhöill från 1831 9 frihetsår. Första blåsningen anställdes vintern 1832—33. Hyttan drifves dels med egna, dels med köpekol.

Ödelagda tackjernshyttor.

Slättängshyttan, i Jerbo, uppbyggd 1640.

Glygghultshyttan, i Dalskog, privil. 1658.

Öxnäshyttan, privil. 1726.

Räfmarkshyttan, i Ed, privil. 1756.

I Carlskoga bergslag.

Gångbara tackjernshyttor.

Granbergssdalshyttan, i Carlskoga, fördeld i 16½ andelslotter samt skattlaggd till 16 Lpd för blåsningd., anlades 1642.

Hollsjöhyttan, i Carlskoga, fördeld i 20 andelslotter samt skattlaggd till 17 Lpd för blåsningd., privil. 1650.

Qväggeshyttan, i Bjurkärn, fördeld i 24 andelslotter samt skattlaggd till 19 Lpd för blåsningd., anlades 1655.

Linnebackshyttan, i Carlskoga, fördeld i 12 andelslotter samt skattlaggd till 16 Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd 1656.

Qvarntorpshyttan, i Carlskoga, fördeld i 13 andelslotter samt skattlaggd till 18½ Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd 1656 och privil. 1659.

Lonnhyttan, i Carlskoga, fördeld i 25 andelslotter samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., skall vara anlaggd 1659.

Strömstorpshyttan, i Carlskoga, fördeld i 12 andelslotter samt skattlaggd till 18½ Lpd för blåsningd., anlades 1665 och privil. 1668.

Asjöhyttan, i Bjurkärn, fördeld i 17 andelslotter samt skattlaggd till 17½ Lpd för blåsningd., privil. 1683, och fick 1691 tillstånd att uppföra en hjälphytta. Blåsningarna lära blifvit anställda skiftevis i båda hyttorna till 1738, då den nya ödelades.

Silfverhyttan, i Carlskoga, tillhörig blott en delägare, samt skattlaggd till 18 Lpd för blåsningd., privil. 1685, sedan den härförut varande egentliga silfverhyttan blifvit ödelaggd.

Ödelagda tackjernshyttor.

Knappforshyttan, i Carlskoga, privil. 1659, ödelades 1809 och inroterades till blåsning på omkringliggande hyttor.

Boelfshyttan, i Carlskoga, privil. 1640.

Tvärelshyttan, i Carlskoga, privil. 1640.

Björkebornshyttan, i Carlskoga, privil. 1651.

Ölmforshyttan, i Carlskoga, privil. 1669.

Tväråhyttan, i Carlskoga, privil. 1688.

Skogstillgång.

Hyttorna härstädes drifves dels med inbrukarnes egna skogar dels med allmänningar. i synnerhet Tvärå allmänning. Inbrukarnes egen skog till Qvarntorpshyttan utgör omkr. 6,000 tunn, till Qväggeshyttan öfver 4,300, till Asjöhyttan öfver 4,200, till Lonnhyttan och Linnebackshyttan 4,100 hvardera, till de öfrige mindre.

Tackjernshyttornas skogstillgång.

Med undantag af de nyligen anlaggda Lennartsfors och Lyreds hyttor, Svartåhyttan, hvars skogsbehof hämtas från egarens i Elfdalen belägne skogar, samt Mokärns, Uddeholms och Ulles hyttor, hvilka erhålla sin skogsfångst från Uddeholmska bolagets i Nordmarks, Gustaf Adolfs och Ekshärads socknar, uppgår samtelige gångbara hyttornas skogsförråd till omkr. 165,000 tunnland. Af dessa äger Rämshyttan 19,448, Sunnemohyttan 15,463, Dalkarlsjöhyttan 9,277, Nordmarkshyttan 8,739, Stjelpeshyttan 7,100, Pardixhyttan omkr. 7,000, Asphyttan, Långbanshyttan, Brattforshyttan, Hedensskogshyttan, Gåsborns-hyttan, något öfver 6,000 tunnland. hvardera. För de öfrige hyttorna varierar skogstillgången mellan 6 och 3,000 tunnland. undantagande för Askagshyttan, hvilken ej äger mer än 1,800 tunnland. De ödelagda och inroterade hyttornas skogsförråd uppgår till omkr. 30,000 tunnland. Deraf äger Grundsjöhyttan 5,120, Örlingshyttan 4,021, Svartsångshyttan, Kahlhyttan, Haborshyttan, Bornshyttan något öfver 2,000 tunnland hvardera, de öfrige mellan 1 och 2,000.

Kronotiondetackjern.

Tackjernshyttorna härstädes betala tiondetackjern till kronan efter viss taxering och skattläggning för hvarje blåsningdygn. Tiondetackjernet påbjöds redan i Hertig Carls plakat, 1581, samt i Drottning Christinas Gen. privil. 1637. Dock åtnjöt man vid ny hyttas uppförande 6 frihetsår. Denna tionde aflemnades efter tillverkningsbeloppet. Genom Kongl. brefvet till Bergscollegium 1721 d. 13 April, hvilket confirmerades 1740 d. 19 April, beviljades bergsmännen i Wernmland att få betala tionden efter viss taxering för hvarje blåsningdygn, särskildt jemkad och bestämd för hvarje hytta. Härvid förunnades dem 3 fridygn eller så kallade kalldygn vid början af hvarje blåsning, och när masugn bäres ut eller pipan uppmuras ånyo bestås ännu dessutom 7 fridygn (Kongl. Maj:ts Resol. på allm. besvär 1734, § 34 och 1739 § 47). Genom Kongl. Kungörel. d. 25 Jan. 1842 ökades de skattefria kalldygnen från 3 till 8. Kronotiondetackjernet för hyttorna härstädes uppgår årligen till något öfver 2,000 Skpd, och år 1833 utgjorde det 2,792 Skpd.³⁹⁾

Tackjernshandel.

"Handel med och förbrukning af tackjern inom riket skall hädanefter vara fullkomligt fri och oberoende, utan hinder af några genom äldre författningar eller bruksprivilegier och Resolutioner h) deri gjorda inskränkningar; hvarjemte.

h) Förordningarna af d. 20 Nov. 1649, d. 25 Maj 1725, d. 28 Aug. 1727, d. 3 Juli 1729, d. 19 Apr. 1740, m fl

på det att, genom en å flera ställen spridd tillgång på tackjern, ej allenast priserna å detsamma lättare må kunna jemna sig samt tillfälle ej heller saknas för köpare och förbrukare att företrädesvis kunna förse sig med den tackjerns-sort, som för hvarje särskildt behof finnes vara bäst passande, hädaneftcr hvar och en må äga rättighet till upplags hållande af tackjern, äfven utom våg, endast med undantag för de stapelstäder, hvarest tackjernsvågar redan äro inrättade" (Kongl. Kung. d. 16 Maj 1835).

Stångjernstillverkning och Stångjernsverkstäder.

Första försöket till stångjernssmidets införande i Wermland synes hafva blifvit anställt af Gustaf I. Atminstone känner man att han, sedan han brutit Lybeckarnas handel härstädes, hvilka till hans tid utfraktade ur riket större delen af den brutna malmen, åstadkom en hufvudsaklig förbättring i bergshandteringen, samt äfven föranstaltade om stångjernsbruks inrättande, såväl uppå Wermlands berg som flerstädes i riket. Hvar dessa första stångjernsverkstäder inrättades är obekant, dock synes det troligast att de blifvit inrättade vid Asphyttan och Storfors eller i de vattendrag, som leda förbi dessa ställen; åtminstone inrättade Hertig Carl på bägge dessa ställen kronobruk, hvartill han utan tvifvel emottagit grundanläggning af sin fader. Efter riksdagen i Norrköping, 1604, på hvilken ordentligt beslut fattades, att stångjernshamrar skulle inrättas i riket och Osmundsjernet utslås till stångjern, emedan mycket underslef skedde med osmundsfaten, då de såldes utrikes, kan stångjernssmidet anses såsom allmänt i riket, ehuru Osmundsjerns utförsel, under strängare villkor än tillförne, fortfor. Flera stångjernshamrar blefvo nu äfven i Wermland anlaggda, såsom vid Vekhyttan, Hennikehyttan, Torskebäcken etc., hvilka alla voro i gång före 1608. Efter denna tiden har stångjernssmidet, så väl i Wermland som i de öfriga trakterna af riket, i anseende till mängden af tillverkningen, framgått med stora steg, oagadt åtskilliga prohibitiva författningar omgärdat detsamma. Bergverkens Regala natur, hvilken man sökt härleda från Helgeandsholms beslut, har i synnerhet bidragit att kringgärda denna näring med skrämmässiga privilegier och kontroller af alla slag. På grund af denna Regala egenskap tillkom 1649 d. 6 Julii Bergscollegium, förnämsta restrictionsverktyget för denna handtering. i)

På samma grund tog Carl XII genom den så kallade upphandlingsdeputationen, hela afkastningen af bergverken i sin egen hand. Dock blef det en af den nya regeringens första åtgärder att genom Kongl. brefvet, d. 21 Apr. 1719, återgifva bergs- och bruksidkare dispositionen öfver deras tillverkning. Dock

i) Denna korporation hade redan, 1630, under namn af Bergsamt, blifvit inrättad af Gustaf Adolph, såsom en kronoinspektion med uppdrag att meddela privilegier för bearbetare af nya malmstreck o. s. v. Men 1649 utvidgades verkningskretsen till inscende öfver alla kronans bergslager, nu varande och tillkommande, med våld och makt öfver alla kronans strömmar, skogar, allmänningar, särdeles der bergverk och bruk äro närbelägna, fullkomlig och fri disposition öfver allehanda malmstreck, grufvor, hyttor och hamrar, manufacturer och metaller att dem med skäliga privilegier förse eller efter lägenheten bortarrendera.

utverkade sig Adeln nu, under den s. k. frihetstiden, 15 procents öfversmide utan skatt, som blef grunden för nuvarande frälsesmide. Vid denna tiden upphörde dock bergverken att anses för Regala, ehuru Bergscollegii välde öfver desamma fortfarit som tillförne. Under partistriden mellan de så kallade Hattarna och Mössorna, hvilka vid denna tiden uppstodo, blef jernhandteringen än lossad och utvidgad, såsom vid 1738 års riksdag, då 16000 Skpds årlig tillökning i stångjernssmidet beviljades Wermland, hvartill ytterligare, 1741, kommo 1000 Skpd; än bunden och inskränkt, såsom 1747 d. 10 Sept., då allt öfversmide, samt 1748 d. 12 Apr. och 1753 d. 3 Julii, då all anläggning af nya stångjerns- eller ämneshamrar förbjöds. Då 1748 den förening af bruksägare, som är bekant under namn af Jernkontoret, trädde i verksamhet, och som egentligen har till föremål stångjernsprisets upprätthållande, uppstod bland Svenska brukssocieteten en annan mäktig korporation, hvilken snart utverkade Kongl. förordn. af d. 22 Oct. 1784, som med 1000 Rdr. vite belägger den, ehon han vara må, som fördristar sig att med underdånig ansökning om tillökning i stångjernssmidet till Kongl. Maj:t inkomma. De respectiva ledamöterna af Jernkontoret funno det vida begämligare att med denna oerhörda våldsämhet binda och hudstryka industrien, än under friare gällande åsichter täfla med densamma i varans fulländning samt deraf föranledda afsättlighet. Professor Geijer liknar äfven denna författning vid en i dagsljuset förirrad nattfogel.⁴⁰⁾ De band, som Korporationsintresset på dessa och flera dylika sätt ålaggt stångjernssmidet, att för hela riket vara inskränkt till ett vist siffertal, lossades omsider genom Kongl. Förordn. om stångjernssmidet och jernmanufacturen d. 15 Junii 1803, som så väl för riket i allmänhet, som äfven för Wermland, lättade anläggningen af nya stångjerns- och ämnesverkstäder, och, ehuru i sin verkan hämmad genom tid efter annan inträffade ofördelaktiga konjunkturer, dock i anseende till jernproducternas mängd burit betydande frukter, synnerligast sedan dertill, d. 26 Oct. 1838, 33¼ procents förhöjning utaf det årliga smidet vid de privilegerade stångjernsverken tillkommit. Genom dessa tillgörande synes tillverkningsquantiteten, som år 1833 uppgick till något öfver 80.000 Skpd, men nu uppgår till öfver 100.000 hufvudsakligen blifvit lossade från sina länge tryckande restrictionsband.⁴¹⁾ I anseende till jernproducternas fulländning, bearbetning och tillverkning genom förenklade, planmässigare och mindre kostsamma arbetsmetoder, står dock jernstillverkningen härstädes beklagligen ännu nästan på samma låga ståndpunkt, som tillförne, under det flera utländska nationer, synnerligast Engelsmännen, i hög grad fullkomnat sin jernstillverkning. Atskilliga nyare uppfinningar till lättandet af jernberedningen hafva redan länge hos dem med fördel blifvit använda och begagnade. Dessutom följa de med största uppmärksamhet allt, som kan verka på denna handterings förkofran. Till alla länder, der deras jern får införas, skicka de personer för att taga modell af sådana artiklar, som äro af ett allmännare bruk, tillverka sedermera dylika, gifva dem ett snyggt utseende samt sälja dem för billiga priser. Deras jernstillverkning har derigenom utomordentligt stigit de sednare åren. År 1740 utgjorde deras årliga jernstillverkning 17.000 Tons från 59 härdar; men år 1827 uppgick densamma till 690.000 Tons j) från 248 härdar. Af denna

j) En Tons (!) utgör 7½ Skpd stångjernsvigt.

ansenliga förökning i Engelsmännernas årliga smide, har man länge fruktat, att de härigenom skulle uttränga andra, mindre omtänksamma, producenter, hälst som de äfven börjat undersälja andra länders jern. Bland Svenska jernproducenterna har denna fruktan äfven mer och mer utbredd sig, så att till och med Bergscollegium, som tillförne genom restrictiva löse- och bindenyccklars användande trodde sig kunna regulera denna näringsgren, omsider funnit sig föranlåtet öppet tillstå: "att en jemförelse med den ståndpunkt, hvarpå andra länders, synnerligast Englands, jernstillverkning befinner sig, lemna resultatet af ett för den Svenska jernrörelsen allt mer och mer hotande utseende, hvilka ej längre synas tillåta Svenska bruksindustrien att overksam qvarstadna på sin uråldriga, föga upphöjda ståndpunkt, så vida dess alster skola kunna uti den allmänna världshandeln bibehålla och framgent försvara det företräde, som utgjort och hädanefter allena måste utgöra det nödvändiga vilkoret för deras fördelaktiga afsättning (Kongl. Bergscol. underdån. utlåtande i fråga om en utvidgad smidesfrihet). Hade dessa grundsatser blifvit uppgifna, behörigt följda och tillämpade i Sverige för omkr. 50 år tillbaka, då jernproductionen i andra länder, började sin nya utvecklingsperiod, skulle ovedersägligen Svenska jernet, som till sin naturliga halt, allmänt anses för det yppersta, såväl nu och framgent, som tillförne, kunna bibehålla sitt företräde i världshandeln, och då skulle icke den ofördelaktiga konjunktur, som nu i flera år åtföljt denna viktiga handelsartikel, hafva inträffat, hvilken under 1843 års Fastingsmarknad i Christinehamn till den grad var missgynnande, att stångjernet icke en gång med hvad nedsatt pris som helst kunde finna afnämare. Väl har man redan i Wermland börjat tänka på jernhandteringens upphjelpande genom nya och förbättrade arbetsmethoders användande, och i denna afsigt har Engelska halfvallonsmidemetoden blifvit antagen vid Edsvalla, Morellska smidesmetoden vid Gårdsjö, Lancashiresmidemetoden vid Lesjöfors i Rämnen samt Engelska smidesmetoden vid Lilljendal, men dessa förbättringar hafva här hitintills icke hunnit komma till någon allmän stadga och användbarhet, utan kunna ännu blott anses såsom mer eller mindre lyckade försök; hvarföre de äfven hitintills icke kunnat hafva något synnerligt inflytande på handteringen i allmänhet. För att behörigt kunna tillvägabringa denna nödiga förbättring samt i allmänhet ändamålsenligare än hitintills skett handhafva bergs- och bruksrörelsen, torde framför allt blifva nödigt, att bergsbruksidkare och bruksförvaltare erhålla en tidsenlig och vettenskaplig undervisning i dithörande ämnen, hvilket till sednare tider k) varit öfverlemnadt åt slumpen och en tillfällig partisk habitud. Närvarande Bergmästaren härstädes, Frans v. Schéele, har genom sitt verksamma bemödande så väl för inrättandet af Bergselementarskolan i Philipstad som genom andra tidsenliga och lämpliga förbättringar i jernhandteringen, alfvarligt gjort bergs- och jernbruksägare uppmärksamma på denna viktiga angelägenhet. Och då det första steget till förbättring således redan lyckligt är taget, och den närvarande, högst betänkliga konjunkturen för jernafsättningen synes påskynda ett rastlöst fortgående på samma bana,

k) Bergselementarskolan i Philipstad inrättades icke förr än 1830.

hoppas man att alla nödiga förbättringar i handteringen hädanefter skola emottagas och understödjas med mera uppmärksamhet och alfvar, än hitintills vanligen skett. 1)

Smidesverkstäderna härstädes indelas i Stång- och ämnesjernsverkstäder samt manufacturverkstäder.

Bergsmanshamrar.

Bergsmanshamrar kallas sådane smidesverkstäder, hvilka bergsmännen, enligt de första förordningarna, 1604, om stångjernssmidet, byggde vid sina egna hyttor. Dessa voro dock af ringa betydighet, och det jern, som smiddes vid dessa hamrar, kallades länge Oxejern, emedan bergsmännen vanligen derföre tillbytte sig oxar af bönderna. Dessa hamrar blefvo äfven snart med motvilja ansedda af de mäktigare jernbruksägarne utom bergslagen, hvilka samtidigt med de förra uppkommo, och hvilka alltsedan motarbetat bergsmännernas stångjernstillverkning. Redan 1636 den 23 Dec. utfärdade Riksregeringen, på hemställan af de mäktigare brukspatronerna, förbud för sådana hamrars anläggande inom bergslagen och på en dylik hemställan befallte drottning Christina 1649 den 12 Oct. Bergscollegium att afskaffa de små oimporterlige hamrarna inom bergslagen. År 1659 d. 18 Nov. erhöilo dock bergsmännen åter tillstånd att vid sina hamrar smida sitt eget jern af egna kol; dock hafva dessa hamrar alltid sedan blifvit motarbetade af Bergscollegium och de större jernproducenterna, hvarföre större delen af dem med tiden blifvit afskaffade. Dessa Bergsmanshamrar hafva härstädes varit följande.

Vekhytte-, Finnshytte- och Torskebäckshamrar, redan ödelagda före 1666. Asphytte, Öfre och Nedre l. Kronohammare, Bosjöham., i Kroppa, Brattfors Öfre och Nedre ham., Damhytteham., Fogdhytte ham., Gammalkroppa Öfre och Nedre ham., Herrhult ham., Långbans Öfre och Nedre ham., Mörtkärens ham., Nordmarks ham., Nyhytte ham., Philipstads 3:ne ham., Saxå ham., Skarphytte ham., Stöpsjö Öfre och Nedre ham., Svartsängs ham., Yngshytte Öfre och Nedre hammare. År 1666 var smidet för dessa hamrar 5975 Skpd, och 1673 tillkom Örlings hammare med 150 Skpd smide.

Af dessa ödelades Nordmarks ham. 1672, Domhytte ham. 1680, Yngshytte Öfre och Nedre samt Nyhytte ham. 1681. År 1686 d. 9 Junii utdömdes på en gång 14 hamrar med 21 härdar och 3400 Skpd smide; neml. Asphytte Öfre ham.,

1) Man synes åtminstone i det längsta hafva hyst den tanken härstädes, att Svenska jernet, oberoende af tillfälliga behandlings- och tillverkningssätt, blott med sin ädlare natur, alltid skulle kunna upprätthålla sig i verldshandeln. Af denna orsak hafva intill sednare tider alla försök till förbättringar i denna handtering vanligen blifvit ansedda såsom obehöfliga nyhetsvurmerier, samt till följe deraf rönt ringa deltagande och framgång. Man har ansett Svenska jernets naturliga ädelhet för dess yppersta sköld och öfverlemnadt sig åt en håglös hvila under dess bestormningar från alla sidor. Och då man nu omsider samlat sig och uppvaknat till dess försvar, synes segren blifva både betänklig och dyrköpt, hvilkens lyckliga utgång, om den från början försigtigt blifvit underhjelpt, aldrig skulle hafva kunnat sättas ifråga.

Brattfors Öfre ham., Fogdhytte ham., Gammalkroppa Nedre ham., Herrhult ham., Långbans Öfre ham., Mörtkärens ham., Philipstads 3:ne ham., Saxå 1 härd, Stöpsjö Öfre och Nedre ham., Svartsång 1 härd. Efter denna tiden kvarblefvo således icke mer än följande 8 bergsmanshamrar, neml. Asphytte, Bosjö, Gammalkroppa, Långbans, Saxå, Skarphytte, Svartsånga och Örlings hamrar, hvilka i 1683 och 1695 års taxeringar fingo tillsammans 1275 Skpd smide. Sedan år 1729 smidet vid Asphytte hammare blifvit flyttadt till Bjurbäcken, inskränktes smidet ytterligare till 1025 Skpd. År 1738 lades Bosjö smide till Skarphyttan: 1748 lades Örlings smide till Saxån; år 1808 flyttades Långbans bergsmanssmide till Myhrmansfors, hvarigenom detta smides Bergsmannaeigenskap upphörde, och ökades följande året med 1 härd samt 200 Skpd smide, som ditflyttades från Loa hammare; så att sedan blott 5 Bergsmanshamrar återstodo, neml. Gammalkroppa ham. med 1 härd och 150 Skpd, Saxå ham. med 1 härd och 250 Skpd, Skarphytte ham. med 1 härd och 325 Skpd, Svartsångs ham. med 1 härd och 8 Skpd, Myhrmansfors ham. med 2 härdar och 400 Skpd smide. År 1841 d. 29 Apr. flyttades Gammalkroppa Bergsmanssmide till Lesjöfors och förlorade derigenom sin Bergsmanna eigenskap.⁴²⁾

Stång- och ämnesjernssmidesverkstäder.

Sedan på riksdagen i Norrköping, 1604, det beslut blifvit fattadt att stångjernshamrar allmänt skulle inrättas i riket, och bergsmännen till följe deraf börjat anlägga sina bergsmanshamrar, började äfven inom kort åtskilliga andra personer i trakterna närmast omkring bergslagen uppbygga stång- och ämnesjernsverk. Med tiden hafva dylika jernverk mer och mer förökadt sig och blifvit utspridda i alla provinsens härader, utom i Näs härad, hvarest inga dertill tjenliga strömfäll förefinnas. Dessa härvarande stång- och ämnesjernsverk hafva uppkommit i nedan uppgifna ordning, samt äga, enl. 1843 års upprättade Hammarskattslängd, hosföljande verkstäder och smidesbelopp.

Storfors jernverk:

Storfors: 4 härd., 2 ham.	}	3.900 Skpd smide
Lillfors: 2 „ 1 „		
Hettelf: 2 „ 1 „		

Storfors jernbruk i Kroppa, sannolikt det äldsta bland närvarande stångjernsverk i provinsen, kanske grundlagd redan af Gustaf I; åtminstone känner man, att Hertig Carl utvalde trakten deromkring till hufvudorten för bergs- och brukshandteringens upphjelpande, samt än vidare i detta vattendrag inrättade ett stort kronobruk, hvarvid det är mycket sannolikt att, på hans anordnande, stångjernshandteringen först och företrädesvis blifvit grundlagd. År 1624 finner man äfven att här ännu var ett kronobruk med 4 hamrar, hvilka sedermera drefvos för kronans räkning till år 1714, då detta jernverk försålles till Majoren Claes Linroth, emot 28128 Dal., 10 öre, 16 p:r S:mt. De härunder lydande jernbruksinrättningarna vid Lillfors och Hettelfven synas hafva tillkommit vid samma tid som den vid Storfors.⁴³⁾

Hennikehammar: 1 härd, 1 ham., 66 Skpd. 13 Lpd. smide.

Hennikehammars jernbruk, i Fernebo, skall hafva blifvit anlaggd redan i Carl IX:s tid, men smidet var här ända till 1771 inskränkt blott till manufac-turtillverkning för bergsbrukets behof.

Bjurbäck och Aminnefors: 3 härd., 2 ham., 1691 Skpd. 13 Lpd. smide.

Bjurbäcks jernbruk, i Lungsund, skall vara anlaggd 1611 af Thor Ollon-berg och tullnären Michael Hansson. Den härunder lydande jernbruks-inrättningen vid Aminnefors anlades 1642 .

Brattfors: 2 härd., 1 ham., 600 Skpd. 6 Lpd. smide.

Brattfors jernbruk, i Fernebo, skall vara anlaggd omkr. 1612.

Borgvik: 4 härd., 2 ham., 2216 Skpd. 13 Lpd. smide.

Borgviks jernbruk, i Borgvik, anlades redan före 1623 med Öfra bruks-inrättningen: den Nedra anlades 1690 af Nils och Erik Borgström.

Ackärr: 2 härd., 1 ham., 350 Skpd. smide, 52 Skpd., 10 Lpd. frälsesmide.

Ackärr jernbruk, i Lungsund, anlades 1625 af Sven Bengtsson och Hans Mattsson.

Matlång: 1 härd, 1 ham., (jemte en härd för kopparsmide?). 533 Skpd. 6 Lpd. smide.

Matlångs jernbruk, i Lungsund, anlades före 1628.

Gunnerud: 1 härd, 1 ham., 571 Skpd. 13 Lpd. smide. Derjemte 45 Skpd. frälsesmide.

Gunneruds jernbruk, i Alster, anlades före 1628.

Dömle: 4 härd., 2 ham., 1675 Skpd. smide. Derjemte 251 Skpd. 5 Lpd. frälsesmide.

Dömle jernbruk, i N. Ullerud, anlades redan före 1628 med Öfra bruks-inrättningen: den Nedra anlades, 1639, af borgaren i Carlstad, Jöns Gudmundsson.

Mölnbacka: 5 härd., 2 ham., 2840 Skpd. 10 Lpd. smide. Derjemte 150 Skpd. frälsesmide.

Mölnbacka jernbruk, i N. Ullerud, anlades redan före 1628 både med Öfra och Nedra bruksinrättningen.

Spjutbäck: 2 härd., 1 ham., 600 Skpd. smide.

Spjutbäcks jernbruk, i Warnum, anlades före 1628.

Forsnäs: 1 härd, 1 ham., 400 Skpd. smide.

Forsnäs jernbruk, i Alster, anlades 1628.

Qvarntorp: 2 härd., 1 ham., 970 Skpd. smide. Derjemte 105 Skpd. frälsesmide.

Qvarntorps jernbruk, i N. Ullerud, anlades 1628.

Molkom: 2 härd., 1 ham., 900 Skpd. smide.

Molkoms jernbruk, i Nyed, anlades 1629.

Norum: 1 härd, 1 ham., 588 Skpd. 6 Lpd. smide. Derjemte 63 Skpd. 15 Lpd. frälsesmide.

Norums jernbruk, i Nyed, anlades 1630 af borgaren i Carlstad, Gustaf Eriksson.

Råglanda: 2 härd., 1 ham., 933 Skpd. 6 Lpd.

Råglanda jernbruk, i Nyed, anlades omkr. 1630.

Föskefors: 1 härd, 1 ham., 533 Skpd. 6 Lpd. smide.

Föskefors jernbruk, i Nyed, anlades 1636, med Öfra och Nedra bruksinrättningen, af hvilka den förre, 1755, flyttades till Föskefors i Ekshärad.

Alstrum: 1 härd, 1 ham., 400 Skpd. smide. 60 Skpd. frälsesmide.

× *Alstrums* jernbruk, i Alster, anlades 1640.

Lindfors och Böckel: 4 härd., 2 ham., 2420 Skpd. smide. 52 Skpd. 10 Lpd. frälsesmide.

Lindfors jernbruk, i Nyed, anlades 1640, och den derunder lydande Böckels bruksinrättning anlades 1650.

Näshammar: 1 härd, 1 ham., 644 Skpd. 10 Lpd. smide.

Näshammars jernbruk, i Nyed, anlades 1642 af Sven Gudmundsson och Claes Kegel.

Elfsbacka: 5 härd., 2 ham., 3266—13.

Elfsbacka jernbruk, i Elfsbacka, anlades af borgmästaren i Carlstad, Lars Ingemansson, 1642, med Öfra bruksinrättningen: den Nedra anlades 1656 af invånaren i Carlstad, Gustaf Börjesson.

Ransäter: 6 härd., 4 ham., 3350.

Ransäters jernbruk, i Ransäter, anlades af borgmästaren i Carlstad, Joh. Börjesson, 1646, med Nedra bruksinrättningen, 1647, med Mellanhammaren och 1656 med den Öfra.

Bada: 3 härd., 2 ham., 1650.

Bada jernbruk, i Fryksände, anlades af borgaren i Carlstad, Gösta Eriksson, 1649, med Öfra bruksinrättningen: den Nedra anlades 1692 af Assessoren Hasselbom.

Elfbro: 2 härd., 1 ham., 970. 105 frälsesmide.

Elfbro jernbruk, i Warnum, anlades, 1656, af tullinspektoren Crisp. Flygge.

Wassgård: 2 härd., 1 ham., 750.

Wassgård jernbruk, i Warnum, anlades 1658 af rådmannen Olof Persson.

Björneborg: 4 härd., 4 ham., jemte 1 Vattenslägga, 2400.

Björneborgs jernverk, i Wisnum, anlades af rådmannen Olof Persson, 1659, med Öfra bruksinrättningen och 1661 med den Nedra.

Bosjöhammare: 2 härd., 1 ham., 1200.

Bosjöhammare jernbruk, i Fernebo, anlades 1660 af borgmästaren i Philipstad, Evert Strokirk.

Niklasdam: 2 härd., 1 ham., 933—6.

Niklasdams jernbruk, i Warnum, anlades 1666 af fru Sigrid Ekehjelm.

Uddeholms jernverk:

Uddeholm: 1 härd, 1 ham., 437—10. 65—12—10 frälsesmide.

Munkfors:

Stjernfors: 1 härd, 1 ham., 400. 60 frälse.

Geijersholm: 2 härd., 1 ham., 700. 105 frälse.

Gustafsfors: 4 härd., 2 ham., 1800. 270 frälse.

Föskefors: 4 härd., 3 ham., 2336—7—10. 65—12—10 frälse.

Loviseberg: 4 härd., 2 ham., 2076—13. 225 frälse.

Ufvanå: 3 härd., 2 ham., 1800.

Halgå: 4 härd., 4 ham., 2666—13.

Värå—Femtå—Likå.⁴⁴⁾

Uddeholms jernverk, i Elfdalen, grundades 1669 af Joh. G. Carlström med en bruksinrättning vid Uddeholm och en vid Stjernfors, i Råda, af hvilka den vid Uddeholm privilegierade sedan blifvit förflyttad till Stjernfors. Till denna jernbruksinrättning, som sedan 1746 blifvit drifven af en särskild association, kallad Uddeholmska Bolaget, höra dessutom följande andra bruksinrättningar i samma trakt; neml. Geijersholms jernbruk, i Gustaf Adolph, anlaggd 1731 och 1734: Gustafsfors jernbruk, i Gustaf Adolph, anlaggd 1746: Föskefors jernbruk, i Ekshärad, anlaggd 1755: Lovisebergs jernbruk, i Råda, anlaggd 1756: Ufvanå jernbruk, i Gustaf Adolph, anlaggd 1831, samt Halgä jernbruk, i Ekshärad, anlaggd 1834. m)

Munkfors: 6 härd., 5 ham., 3360. 240 frälse.

Munkfors jernbruk, i Ransäter, anlades af borgmästaren i Carlstad, Joh. Börjesson, 1670, med Öfra bruksinrättningen, och 1673 med den Nedra. Vid det härunderlydande Slöjdefors jernbruk, privil. 1761, är endast m:facturverk.

Edsvalla: 4 härd., 2 ham., 1350. 202—10 frälse.

Edsvalla jernbruk, i Nor, anlades af Herrman Kolthoff, 1673, med Öfra bruksinrättningen, och 1695 med den Nedra.

Lesjöfors: 3 härd., 2 ham., 1866—13.

Lesjöfors jernbruk, i Rämnen, anlades 1675, af bergsfogden Elias Hult.

Håkanbol och Lidefors: 4 härd., 2 ham., 2200.

Håkanbols jernbruk, i Nysund, anlades, 1679, af Joachim Kock, och den dermed förenade bruksinrättningen Lidefors, belägen vid samma vattenfall, men på andra sidan af Svartelfven, anlades 1691.

Krontorps jernverk: 4 härd., 2 ham., 1575.

Krontorps jernbruk, i Wisnum, anlades, 1682, af Nils Wærnmark: det härunder lydande Bäckhammars jernbruk anlades, 1690, och Emtekärn uppkom 1693, genom flyttning från de förra verkstäderna. Vid Krontorp är nu blott manufacturv.

Jonsbol: 4 härd., 2 ham., 1600.

Jonsbols jernbruk, i Wisnum, anlades 1684, af rådmannen Olof Persson, med Öfra bruksinrättningen: den Nedra anlades 1688 af G. I. Erasmi.

Brunsborgs jernverk:

Brunsborg: 2 härd., 1 ham.

Rinnefors: 2 härd., 1 ham.

Reinholdsfors: 2 härd., 1 ham.

Åmot: 2 härd., 1 ham.

Moriansfors: m:facturv.

4300. 60 frälse.

Brunsborgs jernbruk, i Brunskog, anlades 1684 af Inspektoren Christoffer Geijer. Af de öfrige hithörande bruksinrättningarna anlades Rinnefors jernbruk, i Brunskog, 1695, Reinholdsfors jernbruk, i Mangskog, 1763, och Åmots jernbruk, i Brunskog, 1809. Vid Moriansfors jernbruk är endast m:facturverk, privil. 1782.

m) Uddeholmska bolaget, som år 1746 med ringa början inrättades af B. G. Geijer, har, genom associationsandans fördelaktiga inflytande samt en väl beräknad förvaltning, uppbärgt sig till ägande af minst en million Rdr. bco i grufvor, hyttor, bruksinrättningar, landegendomar m. m. samt till herrskande öfver omkring 6000 underlydande personer.

Årås: 2 härd., 1 ham.

Årås jernbruk, i Råda och Wisnums härad, anlades, 1685, af Fältmarskalken Henrik Horn. Smidet förenades med Ribbingsfors, tvert öfver Svartelfven, 1843. (Detta jernbruk är nu laggt under Nora och Lindes Bergsmästaredöme.)

Rottne jernverk:

Rottnedal: 2 härd., 1 ham.	} 1800. 180 frälse.
Rottneholm: 1 härd, 1 ham.	
Skarped: 2 härd., 1 ham.	

Lersjöfors: m:facturv.

Rottnedals jernbruk, i Sunne, anlades 1691 af Regementsquartermästaren A. Björnberg, och af de öfrige hithörande verken anlades Rottneholms jernbruk af nyssnämde person, 1693, samt Skarped, 1694, bägge i Sunne. Vid Lersjöfors är endast manufacturverk, privil. 1724, hvilket dock nu är flyttadt till Skarped.

Glafsfors: 5 härd., 4 ham. 2000.

Glafsfors jernbruk, i Glafva, anlades 1692 af hustrun A. Bratt och dess broder G. Bratt. Den härunder lydande jernbruksinrättningen vid Fors hemman, anlades 1833, och den vid de så kallade Glasdammarne anlades 1835, genom flyttning från de förra verkstäderna.

Thorsby jernverk:

Thorsby: 4 härd., 4 ham.	} 2700
Oleby: 2 härd., 1 ham.	

Vällsfors: m:facturv.

Thorsby jernbruk, i Fryksände, anlades 1693 af Räntmästaren Joh. Carlheim och nyssnämde år anlades äfven det härunder lydande jernbruket vid Oleby. Vid Vällsfors är endast m:facturverk, privil. 1786.

Stömne: 4 härd., 2 ham., 2000.

Stömne jernbruk, i Stafnäs, anlades 1693 af Nils och Erik Borgström.

Gårdsjö: 3 härd., 2 ham., 1666—13.

Gårdsjö jernbruk, i Ö. Emtervik, anlades 1694, af Torbjörn Nildman i Carlstad.

Kolsäter: 4 härd., 2 ham., 1950.

Kolsäters jernbruk, i Långserud, anlades 1694 af Joh. Meijer och hustrun Sara Nordberg.

Svaneholm: 4 härd., 2 ham., 1680, 120 frälse.

Svaneholms jernbruk, i Svanskog, anlades 1695 af Kapten Carl Ugglä.

Björked: 2 härd., 1 ham., 1066—13.

Björkeds jernbruk, i Sunne, anlades 1695 af Rådmannen Nildman i Carlstad.

X *Elgå:* 4 härd., 2 ham., 2000.

Elgå jernbruk, i Elgå, anlades 1695 af Vägaren i Christinehamn, Joh. Insulander.

Carlsfors och Snarkil: 3 härd., 2 ham., 1350.

Carlsfors och Snarkils jernbruk, i Sifferud, anlades 1721 af Majoren J. Hjelmstjerna och Kyrkoherden Ekman, först såsom manufacturverk, men sedan 1748 äfven såsom stångjernsverk. Lethafors (Se följande)

Fredros jernverk:

Fredros: 2 härd., 2 ham., 1200.

Räxed: 2 härd., 1 ham., 900.

Treskog: manufacturv.

Fredros jernbruk, i Gunnarskog, anlades 1743 af Assessor J. Borgström, och den härunderlydande bruksinrättningen vid Räxed anlades 1779. Vid Treskog är endast m:facturv., privil. 1743 först vid Fredros, sedan vid Mörtelfven, hvarifrån det blifvit flyttadt till Treskog.

Vägsjöfors: 4 härd., 4 ham., 1800.

Vägsjöfors jernbruk, i Hvitsand, anlades 1743 af Nils Kruskopf och Nils Lundell.

Högfors: 3 härd., 2 ham., 1800.

Högfors jernbruk, i Gräsmark, anlades 1744 af Löjtnanten M. Gyllenspets.

X Adolpfsfors: 4 härd., 2 ham., 1800.

Adolpfsfors jernbruk, i Köla, privil. 1744 för L. M. Ugglä, såsom ämnes- och manufacturverk, vid hvilket 1824 tillstånd erhöles att äfven tillverka stångjern.

Stöpafors: 2 härd., 1 ham., 940.

Stöpafors jernbruk, i Sunne, anlades 1747 af Brukspatronen Christoffer Myhrman.

Lethafors: 2 härd., 2 ham., 800.

Lethafors jernbruk, i Dalby, anlades omkr. 1730, först såsom m:facturverk, sedan 1757 äfven såsom ämnesverk samt sedan 1822 och 1835 tillika såsom stångjernsverk.

Löfstaholm: 3 härd., 2 ham., 845, 60 frälse.

Löfstaholms jernbruk, i Lysvik, anlades 1750 af Assessor Antonsson.

Antonström: 1 härd., 1 ham., 345.

Antonströms jernbruk, i Lysvik, anlades 1760.

Sälboda: 3 härd., 2 ham., 1350.

Sälboda jernbruk, i Gunnarskog, anlades 1763 af Lagman R. Antonsson.

Räms jernverk (Se följande).

Heljebodafors: 2 härd., 2 ham., 900.

Heljebodafors jernbruk, i Eda, anlades 1796 såsom m:facturverk, men sedan 1805 och 1837 äfven ämnes- och stångjernsverk.

Töcksfors: 2 härd., 1 ham., 900.

Töcksfors jernbruk, i Töcksmark, anlades 1797 af Hofrättscommissarien And. Atterberg, först såsom m:facturverk, men sedan 1804 och 1830 äfven ämnes- och stångjernsverk.

Sölje: 2 härd., 2 ham., 1333—6.

Sölje jernbruk, i Stafnäs, anlades 1798 af Brukspatron E. G. Styffe.

Annefors: 1 härd., 1 ham., 400.

Annefors jernbruk, i Sunne, privil. 1798 för A. I. och And. Engholm, såsom m:facturv., vid hvilket 1837 tillstånd erhöles att äfven tillverka stångjern.

Skillingsfors: 2 härd., 2 ham., 900.

Skillingsfors jernbruk, i Skillingmark, anlades 1798.

Christinefors: 2 härd., 1 ham., 800.

Christinefors jernbruk, i Hvitsand, anlades 1803 af B. U. Schröder och And. Engholm.

Räms jernverk:

Lilljendal: 4 härd., 2 ham.

Myhrmansfors: 2 härd., 1 ham.

Bergsmanshammare?

Didriksfors: m:facturv.

} 3096—12, 90 frälse.

Lilljendals jernbruk, i Rämnen, privil. 1764 såsom ett manufacturverk, men sedan 1770 äfven såsom ämnesverk, och sedan 1803 tillika stångjernsverk. År 1772 förlades bruket under Wermlands bergsjurisdiction. Den härmed förenade bruksinrättningen Myhrmansfors i Rämnen anlades 1808 genom dityttning af bergsmanshammaren vid Långbanshyttan. Didriksfors, invid Rämshyttan, är endast m:facturverk, privil. 1814.

Lenungshammar: 2 härd., 1 ham., 900.

Lenungshammars jernbruk, i Glafva, anlades 1823 af Brukspatron M. R. Sahlin och Löjtnanten G. Schröder.

Gladåker: 2 härd., 1 ham., 900.

Gladåkers jernbruk, i Karlanda, anlades 1823, af Fanjunkaren F. Welin och Inspektoren W. L. Ahlbom.

Charlottenberg: 2 härd., 1 ham., 900.

Charlottenbergs jernbruk, i Eda, anlades af Fältkamreraren L. D. Larsson 1827.

Koppom: 2 härd., 1 ham., 1150.

Koppoms jernbruk, i Jernskog, anlades 1831 af Majoren H. Juel.

Värå: 6 härd., 6 ham., 3000.

Värå jernbruk, i Ny i Elfdalen, privil. 1837 för Brukspatron J. Wærn, Hofjägmästaren H. Falk och Brukspatronen M. Bellander, med vilkor att 2 härdar och hamrar uppfördes inom 5 år och de öfrige inom 9 från privilegii-datum.

Femtå: 6 härd., 6 ham., 3000.

Femtå jernbruk, i Ny i Elfdalen, privil. 1837 för samma personer och med enahanda vilkor, som jernbruket vid Värå samma år privilegierades.

Likå: 6 härd., 6 ham., 3000.

Likå jernbruk, i Dalby, privilegierades 1837 för samma personer och med enahanda vilkor, som jernbruket vid Värå samma år privilegierades.

Likåfors: 4 härd., 4 ham., 1800.

Likåfors jernbruk, i Dalby, privil. 1837 för Brukspatronerna C. J. och G. Tjeder, med vilkor att verket uppfördes inom 4 år efter privilegiidatum, vid rättighetens förlust.

Segerfors: 2 härd., 1 ham., 1200.

Segerfors jernbruk, i Arvika, anlades 1838.

Mitandersfors: 1 härd., 1 ham., 600.

Mitandersfors jernbruk, i Gunnarskog, anlades 1838 af Brukspatronen N. Mitander.

Loretsfors: 2 härd., 1 ham., 1200.

Loretsfors jernbruk, i Mangskog, privil. 1840.

Conradsfors: 2 härd., 2 ham., 1000.

Conradsfors jernbruk, i Östmark, anlades 1842.

Ränkefors l. Lennartsfors: 3 härd., 2 ham., 2000.

Ränkefors l. Lennartsfors jernbruk, i Trankil, privilegierades d. $26/7$ 1837.

Löfstafors: 2 härd., 1 ham., 1000.

Löfstafors jernbruk, i Karlanda, privil. d. $18/11$ 1839.

Skönnerud:

Skönneruds jernbruk, i Jernskog.

Emilsdal: 1 härd, 1 ham., 600.

Emilsdals jernbruk, i Långserud, privil. d. $21/2$ 1842.

Lyrstahammar: 2 härd., 1 ham., 900.

Lyrstahammars jernbruk, i Gunnarskog, privil. d. $23/4$ 1838.

Norane: 2 härd., 1 ham., 1200.

Norane jernbruk, i Sillerud, privil. d. $2/6$ 1839.

Akroksfors: 1 härd, 1 ham., 450.

Akroksfors jernverk, i Fryksände, privil. d. $1/11$ 1838.

Manufactursmidesverkstäder.

Oagadt Wermland, dels för sin rika tillgång på jern, dels ock för sin, genom vattencommunicationer underlättade transport och directa beröring med verldshandeln, borde vara jernmanufakturernas moderland, hafva dylika inrättningar, åtminstone till sin fullkomning, allt hitintills likväl icke rönt synnerlig fortkomst. Under det andra nationer, i synnerhet England, uppbragt sina jernmanufakturproducter till en förvånande grad af fullkomlighet, har man här likgiltigt stannat vid en passelig medelmätta i sina företag till dessa producters förädling och fullkomnande. n) Så länge stångjernet förmånligt kunnat afyttras till utländningen, har man vändt sin största uppmärksamhet på quantiteten af denna artikels tillverkning. Men om, såsom nu händelsen varit några år, denna handelsartikel ofta icke utan förlust kan afyttras, torde detta betänkliga förhållande snart vända en alfvarligare uppmärksamhet åt manufacturväsendet. De härvarande manufacturinrättningarna, hvilka vanligen stå med stång- och ämnesjernsverken i nära förbindelse samt ofta med dem omvexla smidesprivilegierna, hafva tillkommit i följande ordning:

Hennikehammar: 1 knippham., 1 spikham. Detta m:ufacturverk, den för-

n) Det missöde, som drabbade de första manufacturisterna härstädes, synes hafva förorsakat obenägenhet för dylika företag. Då omkring 1630 en vid namn Jon Hansson Asp vid Äminneforsen i Lungsund hade uppfördt ett så kalladt Snideverk samt med stor kostnad anskaffat stenköl och införskrifvit 4 Fransmän till verkets bedrifvande, ankom bref från Torshälla Snideverks delägare, att de, vid 100 Rdr. vite, ensamme hade privilegier till dylika verks inrättande, hvarföre Aspen måste öfvergifva sin manufacturinrättning. En ännu ypperligare manufacturinrättning med åtskilliga maschinierier, hörande till urmakare—svarf—och filverkstäder, hvilka drefvos af ett vattenhjul, anlade den på sin tid vida beryktade Spängen i Philipstads elf, men denna verkstad förstördes 1694 af den stora eldsvåda, som då lade 85 gårdar af Philipstad i aska. Bägge dessa manufacturinrättningar voro till planen och syftmålet de fullkomligaste som här i provinsen varit inrättade och deras plötsliga ändalykt, synes sedan mycket hafva bidragit till uraktläthenhet af dylika företag.⁴⁵⁾

sta kända dylika inrättning i provinsen, anlades redan i Hertig Carls tid; blef sedermera ödelagadt, men privilegerades ånyo 1636 dock endast för tillverkning af vågbalancer, sågblad och redskap för bergsbruket, ända till 1771 och 1778, då tillstånd erhöles att vågföra, hvad som ej kunde i orten afyttras.

Moriansfors: 4 knippham., 3 spikhamrar. Detta manufacturverket privilegerades redan 1696 samt 1782 vid Brunsberg, men är nu till en del uppfördt vid Moriansfors, hvaraf det äfven erhållit sin nuvarande benämning.

Snarkil: 3 knippham., 12 spikham., 1 stålugn, privil. 1721.

Lersjöfors: 1 knippham., 2 spikham., privil. 1724 i den så kallade Lerelfven l. Leran, men 1796 flyttade till Skarped.

Lethafors: 3 knippham., 3 spikham., 1 stålugn, privil. omkr. 1730 samt 1805 och 1815.

Edsvalla: 1 knippham., 4 spikham., privil. 1799, men en äldre manufacturinrättning härstädes, privil. 1734, flyttades 1750 till Löfstaholm.

Storfors: 2 knippham., 3 spikham., 1 flamugn, 1 skärverk, privil. 1741 och 1806.

Fredros: 1 knippham., 2 spikham., privil. 1743.

Vägsjöfors: 1 knippham., 4 spikham., 1 stålugn, privil. 1743 och 1836.

Adolphsfors: 6 knipph., 1 stålugn, 1 plåthärd, 1 urvällshärd, privil. 1744.

Mölnbacka: 2 knippham., 10 spikh., 1 vallsverk, 1 skärverk, privil. 1750, 1795, 1797 och 1832.

Wassgård: 2 knipph., 1 stålugn, 1 glödgugn, 1 skärverk, hvilka inrättningar 1798 närmare bestämdes, men äldsta privil. å detta manufacturverk är obekant. Dock torde det hafva blifvit inrättadt omkr. medlet af 1500-talet, emedan det redan af Fernow omnämnes.

Stjernfors: 5 knipph., 3 spikh., privil. 1752 vid Loviseberg, men 1756 flyttade till Stjernfors.

Bjurbäck: 1 svans- l. spikh., privil. 1754, men till år 1796 inskränkt till blott husbehofssmide.

Treskog: 1 knipph., 4 spikh., privil. 1754 vid Mörtelfven, men hafva blifvit uppförda vid Treskog.

Högfors: 4 knipph., privil. 1761.

Stöjdefors: 2 knipph., 2 spikh., 2 stålugnar, privil. 1761, 1782, 1783, 1797 och 1802.

Lälljendal: 2 knipph., 2 spikh., 2 stålugnar, 1 garfstålshärd, 1 garfståls-hammare, privil. 1764, 1770, 1778.

Elfsbacka: 1 räckh., 1 spikh., privil. 1781 och 1786.

X *Elgå:* 1 knippham., 2 spikham., privil. 1782 och 1787.

Vällsfors: 1 knippham., 4 spikham., privil. 1786, 1824, 1835.

Glumserud o): 1 knipph., 1 spikh., privil. 1794.

Råglanda: 1 knipph., 2 spikh., 1 stålugn, 1 flamugn, 1 klippsax, 1 slipverk, privil. 1795, 1799.

Gunnerud: 1 knipph., 1 spikh., 1 flamugn, privil. 1796.

Hcljebodafors: 2 spikh., privil. 1796.

o) beläget i Väscharad; mellan 1644 och 1760 var här stångjernsbruk, hvilket sistnämnda är ödelades.

- Töcksfors*: 1 knipph., 2 spikham., privil. 1797.
Annefors: 1 knipph., 4 spikham., 1 skärverk, privil. 1798.
 X *Skillingsfors*: 1 knipph., 3 spikh., privil. 1798.
Kolsäter: 2 knipph., 6 spikh., 2 plåtham., privil. 1803, 1814, 1826.
Glafsors: 2 knipph., 6 spikham., 1 stålugn, privil. 1806, 1815.
Sölje: 1 knipph., 2 spikh., 1 stålugn, 1 planerham., privil. 1813, 1835.
Didriksfors: 1 knipph., 1 spikh., privil. 1814.
Sälboda: 1 räckham., 2 spikham., 1 stålugn, privil. 1814, 1818.
Krontorp: 1 knipph., 3 spikham., privil. 1823.
Stömne: 1 räckham., 3 spikham., 1 stålugn, privil. 1824, 1831.
Borgvik: 1 räckham., 6 spikham., 1 klippsax, 1 vattenslägga, privil. 1826, 1836.
Ufvanå: 1 knipph., 2 spikh., privil. 1831.
Koppom: 3 knipph., 6 spikh., 1 plåtham., privil. 1831, 1836.
Björneborg: 1 vattenslägga, privil. 1835.
Lenungshammar: 1 knippham., 2 spikh., privil. 1835.
Lundsberg: 1 härd för kopparsmide, privil. 1835.
Lesjöfors: 1 knipph., 1 stålugn, privil. 1837.

Ödelagda jernbruk.

Utom åtskilliga redan omnämnda bergsmanshamrar, hvilka blifvit ödelagde, hafva äfven flera andra jernbruk undergått samma öde, neml.

- Bjurbücks östra hammare*, i Lungsund, privil. 1611 och ödelaggd 1729.
Asteby jernbruk, i Fryxände, privil. före 1628.
Forsnäs jernbruk, i Sunne, privil. 1636
Östra Föske's jernbruk, i Nyed, privil. 1636 och 1755 flyttadt till Föskefors i Ekshärad.
 X *Svenstorp jernbruk*, i Ölmehärad, privil. 1637.
Björkils jernbruk, i Sunnemo, privil. 1639.
Hökebro jernbruk, i Nyed, privil. 1640, och 1758 flyttadt till Lindfors; år 1795 inrättades här ett m:facturverk, hvilket nedlades 1829.
Nolby jernbruk, i Boda, privil. 1740, och 1783 flyttadt till Moriansfors.
 X *Mörtelfs jernbruk*, i Gunnarskog, privil. 1754 och 1790 flyttadt till Fredros.
 X *Nordsjö l. Reinholdsdams jernbruk*, i Gunnarskog, privil. 1763, och sedan med tiden flyttadt till Råxed.
Björviks, Abrahamsfors, Hünke jernbruk, m. fl. sakna både anläggelse och ödeläggelseår.

Till Wermlands Bergmästaredöme höra äfven jernbruken i Dalsland och Bohusland, samt i större delen af Carlskoga bergslag p).

p) I Dalsland.

Stång- och ämnesjernsverk.

- Upperud: 5 härd., 3 ham., jemte m:facturv.
 Upperuds jernbruk, i Skållerud, privil. 1674 för Rådmanen i Götheborg Paul Rokes. Vid det härunder lydande Hofreströms jernbruk är endast manufacturverk.
 Hanefors: 3 härd., 2 ham., jemte m:facturv.

Jernbruken underlydande hemmantal samt skogstillgång.

Med undantag af bergsmanshammarne härstädes, hvilka äro anlaggda på hyttegrund, samt jernbruken vid Femtå, Värå, Likå, Likåfors, Lindfors och Böckel, Löfstaholm och Antonström, Glumserud och Hennikehammar, om hvilkas hemmantal inga uppgifter varit tillgängliga, utgjorde, 1838, samtelige öfriga jernbruken underlydande jordägor omkr. 240 hela hemman. Af dessa tillhörde Uddeholmsbolaget något öfver 29, Jonsbol 13, Krontorp 12½, Edsvalla 12⅓, Storfors 9⁴³/₆₄, Mölnbacka omkr. 9¾, Borgvik 9⁵/₂₄, Kolsäter omkr. 7, Bjurbäck 6⁷/₁₄₂, Glafsors öfver 6, Björneborg, Alstrum, Dömle, Elfbro, Elfsbacka, Gunnerud, Spjutbäck, Svaneholm, Sölje, Årås, omkr. 5 hvardera, Bruns-

Hanefors jernbruk, i Mo, privil. 1687 för Rådmannen i Amål Ulrik v. Brehmer.
Hvillanda: 2 härd., 2 ham.

Hvillanda jernbruk, i Tössö, privil. 1691 för Johan Meijer.

Forsbacka och Persby: 4 härd., 3 ham.

Forsbacka och Persby jernbruk, i Mo, privil. 1694 för Inspektoren El. Linroth.

Öxnäs: 3 härd., 2 ham., jemte m:facturv.

Öxnäs jernbruk, i Högsäter, privil. för Directören Johan Dassau och Rådmannen

Jöns Kock 1726 såsom ämnesverk, men 1813 och 1829 tillika såsom stångjernsverk.

Rådanefors: 2 härd., 1 ham., jemte m:facturv.

Rådanefors jernbruk, i Ödeborg, privil. för Rådmannen i Uddevalla, Jöns Kock, 1732 såsom ämnesverk, men 1762 tillika såsom stångjernsverk.

Billingsfors: 4 härd., 2 ham., jemte m:facturv.

Billingsfors jernbruk, i Steneby, privil. för Öfversten C. Ollonberg, Majoren Svinhufvud och N. Kock, 1738, såsom m:facturverk, men 1806, 1820, 1821 tillika såsom ämnes- och stångjernsverk.

Loviseholm: 1 härd, 1 ham., jemte m:facturv.

Loviseholms jernbruk, i Töftedal, privil. för Fendriken I. M. Didroin, 1747, såsom m:facturverk, men 1775 tillika såsom ämnesverk.

Gustafsfors: 3 härd., 2 ham.

Gustafsfors jernbruk, i Torrskog, privil. 1747 ss. m:factur- och ämnesverk, men 1820 tillika ss. stångjernsverk för N. Kock.

Bäckafors: 6 härd., 4 ham., jemte m:facturv.

Bäckafors jernbruk, i Bäcke, privil. för L. M. Ugglå, 1767, såsom m:facturverk, men 1822 tillika såsom stångjernsverk.

Christinedal: 2 härd., 2 ham.

Christinedals jernbruk, i Fröskog, privil. för M. R. Sahlin 1837.

Jernmanufacturverk.

Källarö: 4 knipph., 4 spikh., 2 stålugnar, privil. 1725, 1728, 1729 (i Ryr).

Billingsfors: 1 knippham., 1 stålugn, privil. 1738.

Loviseholm: 4 knipph., 2 spikh., 1 stålugn, 1 plåtham., 1 ståltrådsdrageri, privil. 1747.

Gustafsfors: 6 knipph., 2 stålugnar, 1 skärverk, 1 tråddrageri, 1 skärverk, 2 bandsmedjor, privil. 1747, 1798.

Liljenbergsfors: 2 knippham., 6 spikham., privil. 1764 (i Ryr).

Bäckafors: 1 räckham., 1 stålugn, privil. 1767.

Hvillanda: 1 knipph., 1 spikh., 1 stålugn, privil. 1780.

Cathrineholm: 1 spikham., privil. omkr. 1790.

Lisefors: 2 knipph., 2 spikh., 1 vallsverk, 1 skärverk, privil. 1795 (i Fröskog).

Upperud och Hofreström: 3 knipph., 15 spikh., 1 stålugn, 1 vallsverk, 1 skärverk, privil. 1811 och 1830.

Rådanefors: 1 knipph., 2 spikh., privil. 1813.

Öxnäs: 1 knipph., 5 spikh., privil. 1824.

Hancfors: 2 knipph., 3 spikh., 1 stålugn, 1 plåtham., privil. 1826.

berg, Håkanbol och Lidefors, Ransäter, Wassgård, något öfver 4, Forsnäs, Niklasdam, Norum, Qvarntorp, Sälboda, något öfver 3, Ackärr, Bada, Carlsfors och Snarkil, Elgå, Gårdsjö, Munkfors, Rottne, något öfver 2, Adolfsfors, Björked, Bosjöhammare, Brattfors, Fredros, Fösked och Råglanda, Lethafors, Lundsberg, Molkom, Stömne, Stöpafor, Thorsby, 1 eller något deröfver, Annefors, Morastfors, Gladåker, Heljebodafors, Högfors, Koppom, Lenungshammar, X Näshammar, Skillingsfors, Töcksfors, Vägsjöfors, under 1 helt hemman.

Med undantag af bergsmanshammarne härstädes, hvilka hafva sin skogstillgång på hyttegrund samt med undantag af jernbruken vid Femtå, Värå, Likå, Likåfors, Björked q), Adolfsfors r), Dömlé s), Rottne t), Spjutbäck, Näshammar, Arås, Stöpafor, Töcksfors, Råmsverken u), Morastfors, Glumserud, Hennikehammar, om hvilkas skogstillgång inga närmare uppgifter varit tillgängliga, utgjorde, 1838, samtelige öfriga jernbrukens skogstillgång omkr. 560.000 tunnland. Af dessa tillhörde Uddeholmska bolaget 176.587 tunnland, v) Glafsors 24.457, Lethafors 21.134, Elfsbacka 20.501, Storfors 19.677, utom till en del skogbärande skogsmark 2.994, Fredros öfver 15.000, Bosjöhammare 14.431, Bjurbäck och Lindfors omkr. 12.000 hvardera, Svaneholm och Sölje

I Bohusland.

Torrskog: 1 härd, 1 ham.

Torrskogs manufacturverk: 3 knipph., 7 spikh., 1 stålugn.

Torrskogs jernbruk, i Westerlanda, privil. för O. Wenngren 1748 såsom ämnes- och m:facturverk, men 1837 tillika såsom stångjernsverk.

Munkedal.

I Carlskoga bergslag.

Björkborn: 1 härd, 1 ham.

Björkborns m:facturverk: 1 knipph., 2 spikh., 1 stålugn, 1 stålham.

Björkborns jernbruk, i Carlskoga, privil. för Mårten Drotz 1639, såsom stångjernsverk, men 1772 och 1796 tillika såsom m:facturverk.

Bofors: 1 härd, 1 ham.

Bofors jernbruk, i Carlskoga, privil. 1646, för Paul Hossman i Arboga.

Lanfors: 4 härd, 2 ham.

Lanfors jernbruk, i Bjurkärn, privil. för Elias Larsson Linderöth 1666.

Underlydande hemmantal samt skogstillgång.

Med undantag af Källarö, om vars hemmantal inga uppgifter varit tillgängliga, utgjorde, 1838, dessa jernbrukens underlydande jordägor omkr. 66 hela hemman. Deraf tillhörde Upprud, Hofreström och Cathrineholm något öfver 10, Hanefors öfver 8½, Hvitlanda, Lisefors och Christinedal 6¾, Forsbacka och Persby 6½, Öxnäs 4½, Billingsfors 4¼, Rådanefors 3½, Liljenbergsfors 2¾, Bäckafors något öfver 2, Loviseholm 1¾, Gustafsors 1¾, Torrskog 1½, Lanfors 8¼, Bofors omkr. 3¼, Björkborn ½. Skogen till dessa jernbruk med undantag af Källarö, Liljenbergsfors, Loviseholm, Gustafsors och Björkborn, om hvars skogstillgång inga närmare uppgifter varit tillgängliga, utgjorde omkr. 46.000 tunnland. Deraf tillhörde Hvitlanda, Liljefors och Christinedal 10.208, Upprud, Hofreström och Cathrineholm 6.031, Forsbacka och Persby 5.177, Bäckafors 4.323, Hanefors 3.905, Billingsfors 2.217, Öxnäs 2.138, Rådanefors 1.800, Torrskog något öfver 621, Lanfors omkr. 6.000, Bofors 3.458 tunnland.

q) Björkeds köpekolsdistrict utgör 17.946 tunnl.

r) Adolfsfors köpekolsdistrict utgör 40.000 tunnl.

s) Dömlé skall erhålla mera än ½ af kolbehovet från egna skogar.

t) Rottne har obetydligt egen skog.

u) Råmsverken ligga till större delen i Stora Kopparbergs län.

v) Utom köpekolsdistricten, hvilka utgöra 123.103 tunnl.

omkr. 11.000, Elgå och Munkfors omkr. 10.000, Mölnbacka, Ransäter, Vägsjöfors öfver 9.000, Björneborg, Borgvik, Brunsberg, Krontorp, Wassgårda, öfver 8.000, Lesjöfors, något öfver 7.000, Jonsbol, Stömne, något öfver 6.000, Edsvala, Håkanbol och Lidefors, Thorsby, något öfver 5.000, Bada, Elfbro, öfver 4.000, Ackärr, Brattfors, Fösked och Råglanda, Gladåker, Högfors, Kolsäter, Lundsberg, Niklasdam, Sälboda, något öfver 3.000, Alstrum, Carlsfors och Snarkil, Gunnerud, Gårdsjö, Lenungshammar, Norum, Skillingfors, öfver 2.000, Annefors, Forsnäs, Heljebodafors, Löfstaholm och Antonström, Molkom, Qvarntorp, öfver 1.000, Koppom 313 tunnland.

Jernbrukens vanliga tackjernstillförsel och smidesutförsel.

Till flera jernbruk i Philipstads bergslags härad, neml. Bjurbäck, Gammalkroppa, Skarphyttan, Saxåhammare, Bosjöhammare, Brattfors, Rämnen, tages tackjernet vid hyttorna på stället; till Storfors tages det dels från Nykroppa hytta, dels från de öfriga närbelägna hyttorna inom bergslagen; till Svartsången tages det från Askagshyttan; till Hennikehammar från Gammalkroppa hytta; till Lesjöfors från Dalkarlssjöhyttan; till Ackärr och Lundsberg från de närmast Philipstad belägna hyttorna. Smidet utföres från dessa bruk till större delen på 2:ne vägar till Sjöändans lastageplats, neml. från Saxåhammare, Gammalkroppa, Skarphyttan, Svartsången och Storforsverken, på det vattendrag, som leder från sjön Yngen, genom Östersjön, Hyttesjön och Bergsjön till Sjöändan: från Råmsverken och Lesjöfors föres smidet till Philipstad, derifrån, tillika med Hennikehammars smide, öfver Daglösen, och sedan tillika med Bjurbäcks smide öfver sjön Stora Lungen samt än vidare med Ackärrens och Lundsbergs smide öfver Hyttesjön och Bergsjön till Sjöändan: hvarifrån sedan allt detta smide föres landvägen, en mil, till Christinehamn och vidare sjöledes till Götheborg. Smidet från Brattfors och Bosjöhammare föres landvägen till en del äfven öfver sjön Alstern, till Skattkärrs lastageplats vid Wenern och vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Wisnums härad, neml. Arås, Håkanbol och Lidefors samt Krontorp hämtas tackjernet från Carlskoga och till en del äfven från Nora och Leke bergslager: till Jonsbol och Björneborg hämtas det dels från Carlskoga, dels från Philipstads bergslag. Smidet utföres från Arås $\frac{1}{2}$ mil landvägen till Arås lastageplats vid Wenern och derifrån sjöledes till Götheborg: från Håkanbol och Lidefors utföres det dels till Örebro och vidare till Stockholm, dels till Hults lastageplats vid Wenern: från Krontorp utföres det 1 mil landvägen till Hults lastageplats vid Wenern: från Jonsbol och Björneborg utföres det dels till Hult, dels till Christinehamn. Från Hult och Christinehamn går vidare allt detta smide sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Ölmeåhrad, Wassgårda, Niklasdam, Elfbro och Spjutbäck hämtas tackjernet dels från Carlskoga dels från Philipstads bergslager, dels äfven till en mindre del från Grythyttbergslagen. Smidet utföres landvägen till den närbelägna staden Christinehamn, samt vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Väsehärad, neml. Forsnäs, Alstrum och Gunnerud, hämtas tackjernet landvägen från Philipstads bergslag. — Smidet utföres landvägen till den närbelägna Skattkärrs lastageplats vid Wenern samt vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Nyeds härad, neml. Lindfors, Molkom, Norum, Fösked och Råglanda, Näshammar, Elfsbacka, hämtas tackjernet landvägen från Philipstads bergslag. — Smidet utföres dels till Skattkärrs lastageplats vid Wenern, dels äfven till Carlstad, än landvägen än på några mindre sjöar eller på Klarelfven. Från Skattkärr och Carlstad utföres det vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Kils härad, Dömle, Qvarntorp, Mölnbacka och Ransäter, hämtas tackjernet landvägen från Philipstads bergslag; till Munkforsen hämtas det från Sunnemohytan i Uddeholms bruksdistrict. — Smidet utföres på Klarelfven till Carlstad och vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Grums härad, Edsvalla och Borgvik, hämtas tackjernet dels landvägen från Philipstad, dels sjövägen från Christinehamn. — Smidet utföres directe från jernbruken, öfver Wenern till Götheborg.

Till jernbruken i Gilbergs härad, neml. Svaneholm och Kolsäter, hämtas tackjernet dels landvägen från Philipstad, dels sjöledes från Christinehamn eller Strömsholm; till Stömne, Sölje, Gläfsfors hämtas det merendels sjöledes från Christinehamn genom Seffle kanal och öfver Gläfsfjolen; till Lenungs- hammar hämtas det äfven sistnämde väg samt än vidare öfver ett landted $\frac{1}{2}$ mil och sedan öfver sjön Stora Gla till bruket. — Smidet från Svaneholm utföres till Amål och vidare sjöledes till Götheborg; från de öfriga bruken härstädes utföres det på Byelfvens vattendrag, genom Seffle kanal, till Byelfs lastageplats och vidare sjöledes till Götheborg.

Till jernbruket Brunsberg, i Jösse härad, hämtas tackjernet landvägen från Philipstads bergslag; till Elgå hämtas det dels landvägen från nyssnämde bergslag, och sjövägen från Chamn, genom Seffle kanal och öfver Gläfsfjolen; till Sälboda och Fredros hämtas det äfven dels landvägen från Philipstad, dels sjövägen från Chamn genom Seffle kanal, öfver Gläfsfjolen till Kyrkebyns lastageplats vid Arvika samt derifrån landvägen till bruken; till Adolphsfors, Heljebodafors och Morastfors hämtas det merendels sjöledes från Chamn genom Seffle kanal och öfver Gläfsfjolen till Sulviks lastageplats samt derifrån dels landvägen, dels öfver några mindre sjöar till bruken. — Smidet utföres från Brunsberg, öfver sjön Wermeln, till Borgviks lastageplats vid Wenern och vidare till Götheborg. Från de öfriga bruken härstädes utföres smidet samma väg tillbaka, som tackjernet dithöres, till Byelfs lastageplats, hvarifrån det vidare sjöledes utföres till Götheborg.

Till jernbruken Carlsfors och Snarkil, i Nordmarks härad, hämtas tack- järnet till mindre del landvägen från Philipstad, men till större delen sjöledes från Christinehamn till Amål och derifrån 5 mil landvägen till bruken; till Gladåker hämtas det sjöledes från Chamn genom Seffle kanal till Bergsviken i Gläfva samt derifrån dels landvägen, dels öfver sjön Gla till bruket; till Koppom och Skillingsfors hämtas det merendels sjöledes från Chamn, genom Seffle kanal, öfver Gläfsfjolen, till Sulviken, samt vidare dels landvägen, dels

öfver en och annan mindre sjö, till bruken; till Töcksfors hämtas det sjöledes från Chamn till Amål och derifrån vidare dels landvägen, dels öfver flera mindre sjöar. Smidet från dessa bruk utföres samma väg tillbaka, som tackjernet ditföres, neml. från Carlsfors och Snarkil samt Töcksfors till Amål; från Gladåker, Koppom och Skillingsfors till Byelfs lastageplats, samt vidare från sistnämde lastageplats och Amål sjöledes till Götheborg.

Till jernbruken i Fryksdals härad, Gårdsjö, Rottne, Stöpafor, Björked, Löfstaholm och Antonström, Högfors, Bada, Thorsby, Christinefors, Vägsjöfors och Annefors, hämtas tackjernet dels vintertiden directe från Philipstad, dels sommartiden genom Ängs eller Sunds lastageplatser öfver sjön Fryken och vidare landvägen till bruken. Smidet utföres från alla, med undantag af Annefors, till Fryken, derefter på denna sjö till Ängs, (sällan numera till Frykstads) lastageplats, sedermera landvägen $\frac{1}{2}$ mil till Lilledets lastageplats samt derifrån på Klarelfven till Carlstad; från Annefors utföres smidet öfver Ransjön, förbi Ransäter, och sedan öfver Klarelfven till Carlstad. Från Carlstad utföres sedan detta smide sjöledes till Götheborg.

Till Uddeholmska bolagets jernbruk, i Elfdals härad, hämtas tackjernet landvägen från bolagets i trakten varande egna hyttor; till Lethafors hämtas det från Philipstads bergslag landvägen till Bergsängs lastageplats vid Klarelfven, föres sedan på denna elf till Wingång, samt derifrån $\frac{1}{2}$ mil landvägen till bruket. Smidet från alla bruken härstädes utföres landvägen till Klarelfven, samt derefter på densamma till Carlstad och vidare sjöledes till Götheborg. x)

x) Jernbrukens tackjernstillförsel och smidesutförsel i Dalsland, Bohusland och den under Wermlands bergsmästareddöme lydande delen af Carlskoga bergslag.

Till Billingsfors jernbruk, i Vedbo härad, tages tackjernet vid hyttan på stället: till Gustafsfors hämtas det dels från Chamn, dels från Strömsholm sjöledes till Amål, derifrån landvägen $3\frac{1}{2}$ mil till Skåpafors, sedan åter sjöledes öfver Svärldlängen och Vestersilen $2\frac{1}{2}$ mil till bruket: till Bäckafor hämtas det från Chamn till Upperruds lastageplats vid Wenern och derifrån landvägen till bruket: till Loviseholm hämtas det sjöledes från Chamn till Wenersborg, derifrån $8\frac{1}{2}$ mil landvägen till bruket: till Cathrineholm hämtas ämnesjernet från Billingsfors bruk. — Smidet utföres från Billingsfors öfver Laxsjön, Aklängen och Rovarpen till Upperruds lastageplats vid Wenern: från Gustafsfors utföres det samma väg tillbaka, som tackjernet ditföres, till Amål: från Bäckafor och Cathrineholm utföres det till Upperruds lastageplats och från Loviseholm till Wenersborg. Från Upperrud, Amål och Wenersborg utföres sedan detta smide till Götheborg. En del af smidet vid Loviseholm utföres äfven till Fredrikshall.

Till jernbruken i Tössbo härad, Forsbacka och Persby samt Hanefors hämtas tackjernet sjöledes från Chamn till Amål, derifrån landvägen till bruken: till Hvitlanda hämtas det dels från Philipstads bergslag, dels från Öster- och Vesterbergslagen och fraktas sjöledes till Tössebäcks lastageplats, derifrån $\frac{1}{4}$ mil landvägen till bruket: till Christinedal hämtas det sjöledes från Chamn till Tössebäcks lastageplats, och derifrån landvägen till bruket: till Christinedal hämtas det sjöledes från Chamn till Tössebäcks lastageplats och derifrån landvägen till bruket: ämnesjernet till Lisefors hämtas från Hvitlanda och Christinedal. — Smidet utföres fr. Forsbacka och Persby samt Hanefors till Amål: från Hvitlanda, Christinedal och Lisefors utföres det till Tössebäcks lastageplats vid Wenern. Från Amål och sistnämde lastageplats utföres sedan detta smide vidare till Götheborg.

Till jernbruken i Vallbo härad, Rådanefors och Öxnäs, hämtas tackjernet sjöledes från Chamn till Wenersborg. Ämnesjernet till Källerö och Liljenbergsfors hämtas från omkringliggande bruk i Wenersborg. — Smidet utföres från Rådanefors,

Stångjernshandel.

Till följe af 1614 och 1617 års Ordinantia om köpehandel, skulle allt gods och jern, som fölle i Wermland, gå på Telje, ej på Stockholm. Sedan Götheborg kort efter denna tiden börjat uppblomstra, leddes snart Wermlands betydligaste handel till denna stad. Oagadt Götheborgarne, till handelns bedrifvande med provinsen, höllo kommissionärer i Carlstad, Christinehamn och Philipstad, funno likväl Philipstadsboerna tillfälle att tillägna sig mästa jernet i provinsen, hvarföre dessa vid riksdagen, 1649, anhöllo "att få handla utrikes, emedan de fingo så litet för sitt jern i Götheborg," hvilket dock afslogs i Resol. d. 31 Martii, såsom stridande emot stadens privilegier. I förening med invånarne i Carlstad, Chamn, Mariestad och Lidköping förnyade Philipstadsboerna, 1660, samma anhållan, likaledes utan framgång, undantagande att de fingo fritt tillstånd handla på några Norrska städer, utan inbrott i andras privilegier. På Philipstadsboernas ytterligare förnyade anhållan remitterade K. Carl XI, 1689 d. 12 Apr., till Commerce-Kommissionen att, tillika med Bergscollegium, gifva sitt betänkande "huru jernpriset må stiga högre än nu, då Götheborg är enda afnämare, och tvingar bergslagen", hvarefter Fernebo bergslag erhöi en egen Resolution, det Götheborg[s] Magistrat skulle "skäligen handtera bergsmännerna och gifva hvad billigt kan vara för deras jern, eller skulle de få den friheten att sälja jernet på hvad ort de med mästa nytta kunna det föryttra. I Kongl. Plakatet af d. 25 Nov. 1699 stadgas tillika, att "ingen brukspatron på kronoskatte eller frälse får sälja sitt jern utomlands, utan till Stapelstadsbo, som bör betala skäligt, visa bergslagen villighet och förlägga bruken, eljest skulle handeln bli försatt i sin förra frihet." Wermlands brukspatroner och jernhandlare måste således bibehålla handelsförbindelsen med Götheborgarne, och dessa handterade dem efter Höga Öfverhetens anordnande, "skäligen", d. v. s. godtyckligt, ända till 1719, då Uddevalla fick förnyad stapelfrihet, till hvilken stad Wermlands jernproducenter nu fingo tillstånd sälja sitt jern, eller eljest hvarst helst de ville inom riket.⁴⁰⁾

Öxnäs och Källarö landvägen till Wenersborg. och från Liljenbergsfors till Saltkällans lastageplats. Från sistnämde lastageplats och Wenersborg utföres vidare detta smide till Götheborg.

Till jernbruken, i Nordals härad, Upperud och Hofreström hämtas tackjernet sjöledes från Chamn till bruken, som ligga invid Wenern. Smidet utföres directe från bruken till Götheborg.

Till jernbruket i Torps härad och Bohusland, hämtas tackjernet från Chamn sjöledes till bruket, som ligger invid Götha elf. Smidet utföres på Götha elf till Götheborg.

Till jernbruken, i Carlskoga bergslag, Björkborn, Bofors och Lanfors hämtas tackjernet från hyttorna inom dervarande bergslag. — Smidet utföres landvägen till Chamn och vidare sjöledes till Götheborg.

[KAP. 4]

Statistiska uppgifter.

Historiskt-Statistiska Uppgifter.')

Wermlands

- E. Ch.
380 Slott, Agneholm, sannolikt uppbyggt.

Olof Trätälja. 650—700.

- 650 Äldsta häraders uppkomst: äldsta oberoende konungastyrkelse: hednisk religionsinrättning: slott, Saxholm, sannol. uppbyggt.
700 Slott, Asa l. Edholm, sannol. uppbyggt.

Olof Trätäljas närmaste efterträdare. 700—870.

- 829 Första förberedande undervisning i Christna religionsläran af Ansgarius.

Erik Väderhatt i Sverige och Harald Hårfager i Norrige, samt deras närmaste efterträdare. 870—1000.

- 870 Höfdingastyrelsens uppkomst, under vacklande beroende än af Norrige, än af Sverige.

Olof Skötkonung och hans närmaste efterträdare. 1000—1061.

- 1000 Trakterna öster och vester om Klarelfven närmare införlifvade med hvarandra: höfdingastyrelsens fortfarande, i förening med Westergöthland samt under ständigt beroende af Sverige hädanefter: politiska fördelning i 2 fögderier, Östersysslet och Vestersysslet: lagskipning gemensam med Westergöthland.
1001 Närmare bekantskap med Christna-religionsläran genom Olof Skötkonungs antagande af densamma: första kyrkors uppbyggande, första kyrkoförsamlingens inrättande och första Christna religionslärares antagande.
1020 Första stiftsstyrelsens uppkomst i förening med Westergöthland och Dalsland, samt första ecclesiastika indelning i ett prosteri.
1054—61 Allmänna öfvergång till Christna religionsläran, genom Adelvard den äldres nitiska bemödande.

Stenkilska, Sverkerska, Erikska och Folkungaätterna. 1061—1397.

- 1156 Kloster, Warnhem och Lurö, sannol. anlaggda, jemte åtskilliga kyrkors uppbyggande och pastoraters inrättande.
 1180 Lagskipning afskiljd från Westergöthland under ett eget Lagmans-döme.

Unionsregenterna. 1397—1523.

- 1413 Första bergslagsprivilegier utfärdade för Fernebo.
 1430 Höfdingastyrelses fortfarande i förening med Nerike.
 1431 Slott, Saxholm, sannol. förstördt.
 1433 Slott, Asa l. Edholm, förstördt.
 1434—70 Slott, Agneholm, sannol. förstördt.

Gustaf I. 1523—1560.

- 1523 Ståthållareskapsstyrelses uppkomst, i förening med Westergöthland.
 1523—27 Öfvergång från Christna-Catholska till Evangeliskt-Lutherska religionsläran.
 1527 Kloster, Warnhem och Lurö, upphäfdade och de andeliga godsens indragning till kronan: förra bergslagsprivilegier stadfästade för Fernebo.
 1550 Ecclesiastika indelning i 2 prosterier.

Erik XIV. 1560—1568.

- 1561 Första gästgifveriernas inrättande.

Carl IX. 1568—1611.

- 1568 Hertigestyrelses uppkomst i förening med Nerike och Södermanland.
 1570 Hertigesäten, Kroppa och Bro, anlaggda.
 1573 Förra bergslagsprivilegier stadfästade för Fernebo.
 1580 Stiftsstyrelses afskiljande från Westergöthland (utom Wadsbo och Walla härader) och Dalsland under egen Superintendent i Mariestad; Hertigesäte, Carlborg, anlaggd.
 1582 Förra bergslagsprivilegier utvidgade för Fernebo.
 1584 Stad Carlstad anlaggd: Carlstads och Grafva pastoraters uppkomst.
 1586—88 Lithurgiska stridigheter.
 1595 Hammarö pastorats uppkomst.
 1600 Ecclesiastika indelning i 3 prosterier.
 1604 Stångjernshamrars allmänna inrättande, och jernhandteringens betydliga förkofran.
 1608 Nyeds pastorats uppkomst.
 1609 Silleruds pastorats uppkomst.
 1611 Stad Philipstad anlaggd.

Gustaf II Adolph. 1611—1632.

- 1617 Stadstullars inrättande.
 1621 Brunskogs pastorats uppkomst.

- 1622 Ståthållareskapsstyrelses återinrättande, i förening med Nerike.
- 1623 Trivialskolas inrättande i Carlstad.
- 1624 Jern- och timmerhandels början med Götheborg.
- 1630 Ecclesiastik indelning i 4 prosterier: Bergmästaredömes inrättande.

Drottning Christina. 1632—1654.

- 1634 Läns- 1. Landshöfdingestyrelses uppkomst, i förening med Nerike, och residenssätet i Örebro.
- 1636 Juridiska förening med Götha Hofrätt.
- 1638 Landstullars inrättande.
- 1639 Läns- 1. Landshöfdingestyrelse, i förening med Dalsland, och residenssätet i Carlstad.
- 1642 Stad Christinehamn anlaggd: Christinehamns, Kroppa, Rudskoga och Silbodals pastoraters uppkomst.
- 1647 Stiftsstyrelses residens förflyttadt från Mariestad till Carlstad.
- 1649 Nyed erhåller bergslagsprivilegier.
- 1650 Kroppa och Lungsund erhåller bergslagsprivilegier: ecclesiastika indelning i 5 prosterier.
- 1652 Ecclesiastika indelning i 6 prosterier.

Carl X Gustaf. 1654—1660.

- 1654 Läns- 1. Landshöfdingestyrelse i återförening med Nerike och residenssätet i Örebro: landsvägars första ordentliga iståndsättande för allmännare begagnande af åkdon.
- 1655 Eda skans' anläggande.
- 1658 Stiftsstyrelses afträdande af Wadsbo och Walla härader i Westergöthland, mot erhållande af Dalsland och Norra Wiken af Bohusland.

Carl XI. 1660—1697.

- 1661 Lägre Apologistskolas inrättande i Carlstad.
- 1663 Rectorsklassen i Carlstad förvandlad till Gymnasium af Biskop Elfdalhus.
- 1664 Carlstads tingslag afskiljdt från Kils härad och med tiden gjordt till ett eget härad.
- 1668 Häradsrättslagskipnings införande och fördelning på 2 domsagor.
- 1679 Landsvägars uppmätande och milstenars uppställande för hel och half mil.
- 1680 Commministrars svaga lönevillkor något förbättrade.
- 1681 Nyeds tingslag afskiljdt från Kils härad och med tiden gjordt till ett eget härad.
- 1682 Politiska fördelning i 3 fögderier.
- 1686 Indelningsverkets tillvägbringande samt Nerikes och Wermlands Infanteri-Regementes uppkomst.
- 1687 Presterskapets aflöningsgrunder bestämmas: Gunnarskog erhåller bergslagsprivilegier.
- 1693 Stiftsstyrelsens afträdande af Norra Wiken i Bohusland till Götheborgs Stift.

- 1695 Philipstad beröfvas sina stadsprivilegier och förvandlas till en bondeby.

Carl XII. 1697—1718.

Ulrika Eleonora, Fred. I, Ad. Fr. 1718—1771.

- 1720 Philipstad återbekommer till en del sina stadsprivil. såsom köping.
 1721 Ecclesiastika indelning i 7 prosterier.
 1730 Bergsprängning i grufvor medelst skjutning börjad.
 1743 Häradsrättslagskipning fördelad på 3 domsagor.
 1749 Äldre boktryckeriets öppnande i Carlstad.

Gustaf III. 1771—1792.

- 1772 Superintendents upphöjelse till Biskopar.
 1779 Läns- 1. Landshöfdingestyrelse i och för sig sjelf, utan förening med någon annan provins, och residenssätet i Carlstad.

Gustaf IV. 1792—1809.

- 1803 Hushållningssällskapets inrättande i Carlstad.

Carl XIII. 1809—1818.

- 1810 Stads- och landtullars afskaffande, med bibehållande af tullbevakning på vissa gränsorter.
 1811 Köpingen Arvika anlaggd.
 1813 Nerikes och Wernlands Infanteri-Regem. fördelt på 2 Regem.
 1814 Elfdalns pastorats uppkomst: Eda skans' sista iståndsättande, hvar efter den fått förfalla.
 1815 Juridiska afsöndring från Götha och förläggande under Svea Hofrätts domsområde.
 1817 Bibelsällskap för Carlstads stift inrättadt i Carlstad.

Carl XIV Johan. 1818—

- 1820 Första närmare bekantskap med voxelundervisningsmetoden och första voxelundervisningsskolans inrättande (i Gunnarskog).
 1821 Fryksände pastorats uppkomst.
 1822 Sparbank inrättad i Carlstad.
 1826 Häradsrättslagskipningen fördeld på 5 domsagor: sparbank inrättad i Philipstad.
 1830 Bergselementarskolan inrättad i Philipstad.
 1831 Ecclesiastika indelning i 9 prosterier.
 1832 Provincialbank inrättad i Carlstad.
 1835 Seffle och Carlstads kanalers anläggande: Philipstad återfår fullkoml. stadsprivil.
 1836 Högre Apologistskolas inrättande i Philipstad.
 1837 Nyare Boktryckeriets öppnande i Carlstad.
 1840 Folkskolelärareseminarium inrättadt i Carlstad; Carlstad erhåller stapelstadsprivil.
 1842 Sparbank inrättad i Christinehamn.
 1843 Lägre Lärdomsskola inrättad i Christinehamn.

Geografiskt-Statistiska Uppgifter.

Wermlands

Läge:

Latitud		58°, 47'—61°, 3'
Longitud		29°, 24'—32°, 22'

Upphöjning öfver hafvet:

Under 300 fot		1/2
Mellan 300—800 fot		7/10
Öfver 800 fot		1/10

Medeltemperatur för

Carlstad och slätt-
landet kring Wenern,
från 1815—1824:

Jan.		— 3,50
Febr.		— 1,99
Mars		— 0,41
Apr.		+ 4,24
Maj		+10,17
Jun.		+15,19
Jul.		+17,46
Aug.		+16,00
Sept.		+12,32
Oct.		+ 6,61
Nov.		+ 1,85
Dec.		— 2,61
Medium för alla åren ..		+ 6,27

Areal i Sv. quadr. mil:

Aker		4,50
Äng och beteshagar		9,30
Utmark, skog & berg	..	119,59
Insjöar och kärr		24,70
S:a		158,09

Areal i Tunneland:

Fast land		5.909.335
Sjöar och kärr		678.330
S:a		6.587.665

Geogr. indelning :

Härader		14
Socknar		85

Städer:

Stapelstad		1
Uppstad		1
Bergsstad		1
Köping		1

Folkmängden totalvis.

[År]	Enl. mantals- längderna		[År]	Enl. tabell- verket	Enl. Tabellv. Carlskoga bergslag och Neriska an- delen af Nys- sund inbe- räknade	Carlstad	Chamn	Phstad	Arvika
1605	[skatt] skr.	7.964	1750		102.791				
1660	d:o	17.773	1760		112.284				
1690	d:o	21.268	1769		120.731				
1700	d:o	23.886	1773		109.393				
1710	d:o	24.234	1780		122.466				
1720	d:o	24.890	1785		124.434				
1730	d o	35.640	1795		137.584				
1740	d:o	39.600	1805	140.100	148.011	2205	1430	655	
1750	d:o	45.998	1815	143.908	151.501	2373	1338	551	125
1820	S:a	130.138	1820	148.260	156.129				
	[skatt] skr. ²⁾	78.227							
	befr.	62.471							
1825	S:a	140.698	1825	163.372	172.043	2796	1621	805	
	[skatt] skr. ³⁾	84.803							
	befr.	72.867							
1830	S:a	157.670	1830	172.858	182.057	2676	1704	928	472
1835	S:a	[170.668]	1835	188.858	196.430				
	[skatt] skr. ⁴⁾	104.342							
	befr.	79.841							
1840	S:a ⁵⁾	184.183	1840	195.618	205.405	3108	1721	1106	549
1841	»	[187.763]	1841			3150	1675	1215	550
1842	»	[190.827]							
1843	»	[192.898]	1843	202.955	213.269				
1844	»	[195.418]	1844	205.525	216.010	3411			

Folkmängden socknevis.⁶⁾

	Enl. Mantalslängderna, skattskrifne	Enl. Tabellverket			Enl. Mantalslängderna skattskrifne och befriade
	1605	1805	1830	1840	1840
Wisnums härad.					
Wisnum	135	2282	2434	2713	2537
Kil	106	1289	1409	1556	1510
Rudskoga	} 146	1087	1293	1440	1424
Nysund (Wärml. andel.)		895	1049	1151	1132
Råda	99	999	1052	1224	1185
Ölme härad.					
Ölmehärad	366	3975	3018	3393	3282
Warnum	216	2180	2327	2621	2436
Christinehamn		1430	1704	1721	1743
Wäse härad.					
Wäsehärad	194	3524	3963	4408	4348
Fogelvik	108	1248	1305	1488	1495
Alster	119	1940	1871	2031	1923
Nyeds härad.					
Nyed	} 128	} 4589	4014	4321	4084
Elfsbacka			942	1059	974
Kils härad.					
Kil	164	2300	2688	2903	2645
Frykerud	95	2083	2655	2997	2880
Ned. Ullerud	114	1698	2055	2343	2027
Ofr. Ullerud	} 157	2077	2550	2720	2474
Ransäter		1702	1916	2203	1925
Carlstads tingslags h.					
Carlstads landtförs.	62	479	588	640	585
Grafva.	179	2164	2722	3210	3032
Hammarö	90	771	997	1182	1147
Carlstad	120	2205	2676	3108	2798
Grums härad.					
Nor	99	1795	2434	2639	2495
Segerstad	70	992	1088	1214	1092
Grums	} 139	} 2833	2435	2676	2443
Borgvik			839	965	781
Ed	81	1057	1318	1454	1289

	Enl. Mantalslängderna, skattskrifne	Enl. Tabellverket				Enl. Mantalslängderna skattskrifne och befriade
	1605	1805	1830	1840	1840	
Näs härad.						
Kila	230	1727	1975	2252	2217	
Tveta	121	1399	1166	1388	1332	
By	134	1289	1531	1826	1596	
Bro	93	1212	1464	1544	1540	
Ny	44	720	946	1007	963	
Huggenäs	45	519	656	814	733	
Millesvik	94	447	493	574	529	
Botilsäter	110	835	964	1066	1037	
Ölserud	82	467	575	666	646	
Eskilsäter	104	669	877	928	901	
Gilbergs härad.						
Stafnäs	} 152	} 2667	2728	3162	2956	
Högerud			787	901	652	
Wermskog	34	1271	1571	1811	1760	
Glafva	74	1634	2016	2278	2226	
Gilberga	184	2311	3042	3319	3034	
Långserud	87	1706	2367	2508	2447	
Svanskog (Werml. andel.)	97	854	1188	1364	1330	
Nordmarks härad.						
Holmedal	57	1270	1667	1889	1827	
Fogelvik	35	675	824	925	906	
Töcksmark	57	965	1314	1520	1463	
Östvallskog	30	735	945	1608	971	
Karlanda	59	1355	1728	1980	1887	
Blomskog	48	1036	1373	1563	1498	
Trankil	13	397	707	791	737	
Silbodal	53	1631	1719	1976	1915	
Sillerud	150	2358	3225	3685	3525	
Jernskog	53	1405	1813	2156	2133	
Skillingmark	21	696	902	1007	942	
Jösse härad.						
Arvika	152	2117	2684	3030	3130	
Gunnarskog	101	3503	4579	5180	5073	
Ny	88	1121	1316	1447	1449	
Elgå	58	1301	1541	1822	1741	
Brunskog	} 164	} 3506	3142	3557	3595	
Magnskog			1464	1719	1649	
Boda			1316	1554	1407	

	Enl. Mantalslängderna, skattskrifne	Enl. Tabellverket			Enl. Mantalslängderna skattskrifne och befriade
	1605	1805	1830	1840	1840
Jösse härad.					
Köla	79	1874	2481	2654	2582
Eda	89	2297	3052	3582	3629
Arvika köping			472	549	520
Fryksdals härad.					
Sunne	} 318	} 9508	7839	8764	8218
Gräsmark			3531	4216	4021
Ö. Emtervik	} 125	1745	2021	3245	2241
W. Emtervik		1441	1806	1968	1796
Fryksände	} 101	} 6009	4938	5842	5356
Hvitsand			1534	1873	1609
Östmark			3349	3925	3119
Lysvik	46	1655	2420	2777	2683
Elfdals härad.					
Ekshärad	} 262	} 3109	3890	4368	3889
Gustaf Adolph			1327	1521	1336
Råda	} 232	} 4956	3435	3971	3708
Sunnemo			1305	1531	1369
Ny	159	1803	2168	2566	2220
Dalby	} 131	} 2573	} 3970	2440	2293
S. Finnskog				1426	1189
N. Finnskog				834	734
Philipstads bergsl. h.					
Fernebo	} 340	3466	4085	4468	4319
Brattfors		1040	1135	1209	1120
Nordmark		1451	1684	1830	1783
Gåsborn		1084	1279	1369	1346
Rämmen		1041	1328	1531	1488
Kroppa		1248	1317	1388	1324
Lungsund		1644	1677	2004	1805
Philipstad		655	928	1106	1048
Summa	7964	140100	172852	195618	184183

Politiskt-Statistiska Uppgifter.

Wermlands

Politiska indelning:

Län	1
Fögderier	5
Länsmänsdistrict	16

Militäriska indelning:

Ordinarie indelningsrotar, hvardera med en, efter nummer, ständigt under- hållen soldat	1200
Werml. Infant. Regem. .	908 m.
Compagn.	8
1/3 Nerikes Infant. Regem.	292 m.
Compagn.	3
Extra indelningsrotar, hvardera med en i krigs- tider underhållen soldat .	163
Värfv. Fältjägare	600 m.
Compagn.	6

Juridiska indelning:

Hofrätt, med hela Svea- land och Norrland (Svea)	1
Lagsaga, med Nerike ..	1
Domsagor	5
Rådstufvurätter	3
Kämnärsrätter	2
Förliknings-Committéer, 1841,	38
Bergmästaredöme, med Dalsland, Bohusland och Carlskoga bergslag ..	1

Läkarevårdsindelning:

Provinsialläkaredistrict .	4
Lazaretter	2

Tullförvaltningsindelning:

Gränsetulldistrict, med Elfsborgs län	1
Inre tullbevakningsdi- strict	1

Landtmüteridistrict ..

1

Jägeridistrict

1

Postkontor

5

Folkmängden fögderivis, 1840, enl. Mantalslängderna.

Östersysslets fögderi ..	39.515
Norrssysslets fögderi ..	26.822
Mellansysslets fögderi ..	24.815
Vestersysslets fögderi ..	43.734
Södersysslets fögderi ..	43.708
Carlstad	2.798
Christinehamn	1.743
Philipstad	1.048

S:a 184.183

Carlstads Stifts andelar af Örebro och Elfsborgs län.		Annexer	Kapell och bruksförsaml.	Comministratörer	Ständ. Adjuncturer	Obeständ. Adjuncturer	Kyrkor	Folkskolor 1841	Folkskoleseminarier	Lägre Apologistiska	Högre Apologistiska	Lägre lärdomsskola	Högre lärdomsskola	Gymnasium	Bergselementarskola	Medium av Tax.-bevill. mellan 1836-40
Carlstads Stifts andel af Örebro län: Carlskoga Bergslag: Prosteri, $\frac{1}{3}$. Pastorat: Moderförsamling:																
1 Klassen.																
Carlskoga Nysunds socken hörande till Rudskoga past. i Werml.		1	1	1			3	3								2272
S:a 1		$\frac{1}{2}$														
Carlstads stifts andel af Elfsborgs län: Dalsland: Prosterier 3. Pastorater: Moderförsamlingar:		$1\frac{1}{2}$	1	1			3	3								
1 Klassen.																
Frendefors		2		1	1		3									2840
Reg. Ör		5		2		1	6	1								2218
Reg. Bolstad		3		1	1	1	4									2310
2 Klassen.																
Högsäter		4		2	1		5	5								2003
Tössö (och Tydje)		1		1			2	2								1649
Reg. Steneby		4	1	1	1		6	2								1790
Hesselskog		3		1	1		4									1454
Ed		3		2			4	1								1473
3 Klassen.																
Ferglanda		1		1			2									1000
Rölunda		1					2	1								707
Torp		1					2									713
Reg. Ämål		1		1			1	1				1				470
Torrskog och Wärvik socknar, annexer till Bloms skogs pastorat i Werml.		2					2	2								
Svanskogs socken, annex till Kila pastorat i Werml.		$\frac{1}{3}$											1			
S:a 12		$31\frac{1}{3}$	1	13	5	2	43	15								
Hela Stiftet: S:a 42		84	8	61	12	6	130	95	1	1	1	2	1	1	1	

Folkmängden pastoratsvis, 1840, enl. Tabellverket.

I Wisnums prosteri.

Wisnum	4.269
Christinehamn	4.342
Rudskoga (Werml. andel.)	2.591
Råda socken, annex till Amnehärads pastorat av Skara stift	1.224
S:a	12.426

I Nyeds prosteri.

Philipstad	11.513
Väsehärad	7.927
Nyed	5.380
Ölmehärad	3.393
Kroppa	3.392
S:a	20.605

I Kils prosteri.

Kil	13.166
Carlstad	3.748
Grafva	3.210
Hammarö	1.182
S:a	21.306

I Nors prosteri.

Nor	8.948
By	5.191
Millesvik	3.234
S:a	17.373

I Gilberga prosteri.

Kila (Werml. andel.)	5.004
Stafnäs	8.152
Gilberga	5.827
S:a	18.983

I Nordmarks prosteri.

Holmedal	7.322
Sillerud	3.685
Blomskog (Werml. andel.)	2.354
Silbodal	1.976
S:a	15.337

I Jösse prosteri.

Arvika	12.028
Köla	9.399
S:a	21.427

I Fryksdals prosteri.

Sunne	17.293
Fryksände	14.417
Brunskog	6.830
S:a	38.540

I Elfdals prosteri.

Ekshärad	11.391
Elfdalen	7.230
S:a	18.621

[Summa Summarum] 195.318

Folkmängden pastoratsvis i Carlstads stifts andelar
af Örebro och Elfsborgs län.

Af Örebro län: Carlskoga bergslag.

I Wisnums prosteri.

Carlskoga	7.931
½ Nysunds socken, annex till Rudskoga pastorat i Wermland	1.856
S:a	9.787

Af Elfborgs län: Dalsland.

I Norra Dalslands prosteri.

Steneby	6.917
Hesselskog	4.918
Tössö	3.835
Amål	2.920

I Södra Dalslands prosteri.

Ör	8.352
Frendefors	7.562
Bolstad	6.695

I Westra Dalslands prosteri.

Högsäter	5.596
Ed	5.941
Ferglanda	3.216
Rölunda	2.202
Torp	1.895
Torrskogs och Vårviks socknar, annexer till Blomskogs pastorat i Wermland	2.455
⅓ Svanskogs socken, annex till Kila pastorat i Wermland	790
S:a	63.294

Presterskapets aflöningsuppgifter.⁷⁾

Pastorernas löneförmåner.

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sägar, Gruvandelar, Vederlag etc.	Taxerings- värde i Rdr bco	Medium af be- villingstax. ⁸⁾ 1830-34 Rdr bco	1836-40 Rdr bco
<i>Pastor i Sunne.</i>			
1½ Prestgården, boställe, kr., osk.	20.000		
1 By, stom. kr., ofm., i Ö. Emtervik	7.200	3.492	4.214
Lönconvention för 50 år af Kongl. Maj:t d. 11/8 1837 fastställd.			
<i>Pastor i Kiln.</i>			
1 Ekenäs, boställe, Frälse säteri	15.000		
Vederlag 8 t:or.			
<i>Pastor i Nor.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	9.000		
Bärön i Wenern med ett torp	500		
Utgjorden Brakerud med 3 torp, "Själ sino", en do- nationsjordlott invid Prestgården omkr. 5 tunn.			
½ Prestbol, Stom, kr., ofm., i Segerstads socken	3.500		
Vederlag. 9¾ t:or		2.342	2.817
<i>Pastor i Philipstad.</i>			
Gård i Staden, boställe, med 10 15/10 tunn. stadsjord			
⅛ i Kahlhyttan i Fernebo	5.687		
⅛ i Pardixhyttan i Brattfors	3.360		
Vederlag 25 tun. 29½ kap. kronostridt		3.221	3.034
<i>Pastor i Arvika.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	11.793		
Byn, en utjord	600		
Vederlag 9¾ t. kr. stridt		2.267	2.614
<i>Pastor i Kila.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	7.650		
1 Torp, Stom, kr., ofm. i Kila socken	6.300		
En Qvarn	133⅓		
En Säg	300		
Vederlag 11¼ t. kronotionde		2.234	2.462
Lönconv. för 50 år af K. Maj:t fastställd d. 20/9 1825.			
<i>Pastor i Väsehärad.</i>			
1 As, boställe, kr., osk.	9.000		
¼ Norketorp, sk., upptaget på Prestgårdens ägor	1.200		

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sägar, Grufandclar, Vederlag etc.		Taxerings- värde i	Medium af be- villingstax. ³⁾	
		Rdr bco	1830-34	1836-40
1 Silkestad, Stom, sk., hvaraf Pastor njuter räntan Vederlag $7\frac{1}{2}$ t.			2.118	2.425
Lönconv. på 50 år af K. Maj:t fastställd d. ³⁰ /11 1820.				
<i>Pastor i Köla.</i>				
1 Köln, boställe, kr., osk.	13.400			
$\frac{2}{3}$ Nolby, Stom, kr., ofm., i Eda socken	5.333 $\frac{1}{3}$			
En Qvarn	1.000			
En Säg	360			
Vederlag $4\frac{11}{16}$ t.		2.083	2.330	
<i>Pastor i Stafnäs.</i>				
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	11.700			
1 Södra Skasås, Stom, kr., ofm., i Stafnäs socken ..	4.130			
Vederlag $4\frac{11}{16}$ t.		1.977	2.263	
<i>Pastor i By.</i>				
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	9.900			
1 Amnerud, Stom, kr., ofm., i By socken	3.575			
Vederlag $11\frac{1}{4}$ t. kr. stridt		1.954	1.982	
Lönconv. för n. v. Pastors tjenstetid ingången d. ³ /3 1839.				
<i>Pastor i Holmedal.</i>				
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	5.500			
$\frac{1}{2}$ Stommen, Stom, kr., ofm., i Töcksmarks socken .	2.025			
En Qvarn	500			
En Säg	250			
En Stamp	100	1.824	2.042	
<i>Pastor i Nyed.</i>				
$\frac{1}{2}$ Hulteby, boställe, kr., ofm.	10.000	1.762	2.098	
<i>Pastor i Gilberga.</i>				
1 Prestgården, boställe, kr., osk.	13.800			
$\frac{1}{3}$ Sandbol, Stom, kr., ofm., i Gilberga socken	2.050			
En Qvarn	1.300			
Vederlag 15 t. 30 kapp. kr. stridt.		1.760	2.154	
<i>Pastor i Ekshärad.</i>				
1 Grinnemo, boställe, kr.	8.925			
En utskogstrakt, Knäppåsen, med 4 l. 5 små torp .		1.760	1.975	
<i>Pastor i Wisnum.</i>				
1 Prestgården, boställe, kr. sk.	7.500			
$\frac{1}{3}$ Sälsjön, Stom, kr. sk., i Wisnums socken	1.200			

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sagar, Gruvandelar, Vederlag etc.	Taxerings- värde i Rdr bco	Medium af bes- villningstax. ⁸⁾	
		1830-34 Rdr bco	1836-40 Rdr bco
Vederlag 3 t.		1.487	1.948
Lönconv. på 50 år af K. Maj:t. fastställd d. 20/9 1832.			
<i>Pastor i Christinehamn.</i>			
Gård i staden, boställe, med 3 tomter stadsjord.			
1 Östra Haf, Stom, kr., ofm., i Warnums socken ..	5.000		
Vederlag 4 ¹¹ / ₁₆ t.		1.383	1.529
Sibberön i Wenern med tillräcklig skog till Pastors behof.			
Lönconv. på 50 år af K. Maj:t. fastställd d. 10/8 1818.			
<i>Pastor i Sillerud.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	5.350		
1 Lian, Stom, kr., ofm.	4.972		
Vederlag 1 ⁷ / ₈ t. Råg, 1 ⁷ / ₈ t. Korn, 7 ¹ / ₂ t. Hafra.			
Äfven uppbär Pastor, mot vilkor att hålla Ad- junct, Kappelanslönen med ¹ / ₈ t. korn af hvar hemmans brukande matlag, omkr. 56 t:or.		1.355	1.570
Lönconv. på 30 år af K. Maj:t. fastställd d. 10/2 1839.			
<i>Pastor i Ölmehärad.</i>			
1 Skåre, boställe, kr. sk.	6.000		
Vederlag 2 t. 19 k. Råg, 4 t. 6 k. Hafra.		1.281	1.352
<i>Pastor i Millesvik.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	6.900		
1 Ölserud, Stom, kr., ofm., i Ölseruds socken	4.100		
Vederlag 14 t:or kr. stridt.		1.247	1.188
<i>Pastor i Brunskog.</i>			
1 Stommen, boställe, kr., ofm.	6.250		
I stället för Stom åtnjuter Pastor ordinarie räntan af hemmanet Åmot, omkr. 50 Rdr. bco.		1.208	1.422
<i>Pastor i Fryksände.</i>			
1 Stommen, boställe, kr., ofm.	5.617		
¹ / ₃ del uti en Säg	300		
Vederlag 5 ⁵ / ₈ t. kr. stridt.		1.102	1.106
<i>Pastor i Grafva.</i>			
1 Almar, boställe, kr., ofm.	8.500		
Vederlag 2 ¹³ / ₁₆ t.		1.042	1.130

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sågar,
Grufandelar, Vederlag etc.

Taxerings- värde i Rdr bco	Medium af be- villingstax. ³⁾	
	1830-34	1836-40
	Rdr bco	Rdr bco

Pastor i Blomskog.

1 Prestgården, boställe, kr., osk.	6.000		
I stället för Stom uppbär Pastor hela ordinarie räntan af Källsbyn, 1 Mantal kr. sk. i Trankils socken.			
Vederlag 1 $1^{13}/_{32}$ t.		1.033	1.074

Pastor i Rudskoga.

1 Sunnebol, boställe, kr., ofm.	4.900		
$1/_{10}$ Gislenäs, i Nysunds socken	255		
1 Söderby l. Gamla Prestegården, Stom, kr., ofm., i Rudsk. socken	3.500	1.023	1.350
Lönconv. på 50 år af K. M. fastställd d. $31/_{3}$ 1832.			

Pastor på Hammarö.

1 Vestra Tolerud i Grafva socken, boställe, kr., ofm.	12.000		
Vederlag 1 t. 28 kapp.		738	686

Pastor i Carlstad.

Gård i staden, boställe, med $5^{7}/_{16}$ tomter stadsjord.
Vederlag 2 $1^{13}/_{10}$ t.
Lönconvention ingicks 1796, hvilken ytterligare
öfversågs och jemkades 1832.

Pastor i Kroppa.

$1/_{16}$ Edsberg, $3/_{32}$ Brevik, 2:ne Bergskronotorp, boställe	3.060		
I stället för Stom njuter Pastor räntan af 14 Pund Osmundsskatt i Vestra Lungstorp (64 Pund mot- svara 1 Mantal).			
Lönconv. på 50 år af K. M. fastställd d. $2/_{6}$ 1820 ..		1.108	1.255

Pastor i Elfdaln.

1 Kyrkebol i Ny socken, boställe, kr.	1.000		
I stället för Stom njuter Pastor räntan af hem- manet Sölje i Ekshärad socken.		885	1.129

Pastor i Silbodal.

1 Stommen, boställe, kr., ofm.	5.350		
Förläningsspannemål 3 $3/_{12}$ t:or. Äfven uppbär Pastor, mot vilkor att hålla adjunct, Kapellanslönen med $1/_{8}$ t. Korn af hvart hemmans brukande matlag, utgörande tillsammans med Pas- storstionden 60 t. 4 fj. 2 kapp. kronostridt.		817	922
Lönconvention för n. v. Pastors tjänstetid af K. Maj:t. fastställd d. $10/_{1}$ 1844.			

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sågar, Grufandelar, Vederlag etc.	Taxerings- värde i Rdr bco	Medium af be- villningstax. ⁸⁾ 1830-34 Rdr bco	1836-40 Rdr bco
<i>Pastorernas löneförmåner i Carlstads Stifts andelar af Örebro och Elfsborgs län.</i>			
<i>Pastor i Carlskoga.</i>			
1 Aby, boställe, osk.	2.975		
¼ Elfkärr, 3 upptagna torp på Aby ägor, sk.	1.275		
Aggerud, Stom, Bergsmanshemman, hvaraf Pastor uppbär räntan, omkr. 25 Rdr. bco.			
Behaglig tids förläning 10 t.			
Lönconv. på 50 år af K. M. fastställd d. $\frac{6}{10}$ 1818 ..		2.080	2.272
<i>Pastor i Frenedefors.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	4.500		
1 Härseberg, Stom, kr., ofm., i Brålanda socken ..	2.626		
Follebo, en utjord i Ryrs socken	450		
Tollebo, en utjord i Ryrs socken	750		
Vederlag 8½ t.		2.515	2.840
<i>Pastor i Ör.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	7.000		
1 Hälla, Stom, kr., ofm., i Örs socken	4.000		
Vederlag 8½ t.			
Lönconv. på 30 år af K. M. fastställd $\frac{1}{10}$ 1821. ..		2.130	2.218
<i>Pastor i Bolstad.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	6.750		
Vederlag 8½ t.		2.024	2.310
<i>Pastor i Högsäter.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	5.000		
Vederlag 9 t. 27⅓ k.		1.633	2.003
<i>Pastor i Tössö.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	7.900		
1 Hässelbacka, Stom, kr., ofm., i Tössö socken ..	3.900		
Kyrkeryd, en utjord i Tydje socken	700		
Vederlag 14 t. 5⅓ kapp.		1.597	1.649
<i>Pastor i Steneby.</i>			
1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	6.000		
1 Stommen, Stom, kr., ofm., i Ertmarks socken. Af denna Stom blef likväl, 1813, 37 tunn. eller omkr. ⅓ del, under namn af Carls gåfva, afsöndradt till boställe åt Pastoratsadjuncten i Ertmark.		1.590	1.790
Vederlag 11 t. or. 10 $\frac{2}{10}$ k.			

Boställen, Stomhemman, Qvarnar, Sägar,
Grufandelar, Vederlag etc.

Taxerings- Medium af be-
värde i villningstax.⁸⁾
Rdr bco 1830-34 1836-40

Pastor i Hesselskog.

1 Prestgården, kr., ofm.	4.500		
1 Bräcke, Stom, kr., ofm., i Hesselskogs socken ..	2.500		
Vederlag 6 t. 3 $\frac{1}{2}$ k.		1.231	1.454

Pastor i Ed.

3 $\frac{3}{4}$ Prestgården, boställe, kr., ofm.	2.300		
Vederl. 7 t. 29 $\frac{211}{265}$ k.			
Lönconv. för n. v. Pastors tjenstetid fastställd d. 12/3 1836 med alla församlingarna, utom Nösse- marks.		1.125	1.473

Pastor i Ferglanda.

1 Prestgården, boställe, kr., ofm.	5.000		
Vederl. 5 t. 7 $\frac{31}{135}$ k.		970	1.000

Pastor i Rölönda.

1 Stommen, boställe, kr., ofm.	3.000		
Vederlag 3 t. 12 $\frac{1}{2}$ k.		629	707

Pastor i Torp.

1 Stommen, boställe, kr., ofm.	3.500		
Vederl. 3 $\frac{1}{2}$ t.		555	713

Pastor i Ämål.

1 $\frac{1}{2}$ Hanebol, boställe, kr., ofm., 1 $\frac{1}{4}$ mil fr. staden.			
Vederlag 2 t. 29 $\frac{175}{265}$ k.		418	470

Pastorerne underordnade presterliga tjänstemäns löneförmåner.

Tax. Bevilln. tax
värde 1842
Rdr bco Rdr bco

Comminister i Philipstad.

Gård i staden, boställe, med 6 tunn. stadsjord samt 2:ne små skogsrep.			
Lönconv. på 50 år af K. M. fastställd d. 30/6 1835		1.051:	2.6

Comminister i Jernskog.

1 $\frac{1}{4}$ Hofsten, boställe, sk.	1.530	948:	34
---	-------	------	----

Comminister i Nordmark.

1/4 i Nordmarkshyttan, boställe	500	788:	—
--------------------------------------	-----	------	---

Comminister i Sunne.

1 $\frac{1}{3}$ N. Åmberg, boställe, kr., ofm. 2 $\frac{2}{3}$	3.060 $\frac{2}{3}$	786:	40
Lönconvention av K. M. fastställd den 11/8 1837.			

	Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Comminister i Väsehäräd.</i>		
½ N. Vångstorp, boställe, i Fogelviks socken	2.000	769: 47
<i>Comminister i Brunsfog.</i>		
½ Fösked, boställe, kr., ofm.	4.000	668: 8
<i>Comminister i Kils socken af Kils Pastorat.</i>		
⅛ Mogården, boställe, kr., ofm. ¼	375	
¼ Skummita, sk. fr., skänkt af Biskopin.		
Bjurbäck omkr. 1820	2.000	661: —
<i>Com. i Kroppa.</i>		
⅜ Ö. och V. Lindås, boställe, 2:ne bergskronotorp i Lungsunds socken	900	
Lönconv. på 30 år af K. M. fastställd d. 29/12 1842.		654: —
<i>Com. i Gåsborn.</i>		
En oskattlaggd del i Gåsbornshyttan, boställe,	500	638: 20
Lönconv. för 25 år af K. M. fastställd d. 9/2 1833.		
<i>Com. i Arvika och Elgå.</i>		
1/12 Görsbyn, boställe, sk., i Elgå socken	833⅓	
⅛ Mellgård, sk., i Elgå socken	1.275	611: 24
<i>Com. i Frykerud.</i>		
7/32 V. Glänne, boställe, fr., ofm.	2.275	
Lönconv. för 20 år af K. M. fastställd 31/3 1835, räkn. fr. d. 1/5 1836.		
<i>Com. i Lysvik.</i>		
1/6 Skäggegård, boställe, sk., ofm.	990	
<i>Com. i Östmark.</i>		
Ett torp	1.000	
<i>Com. i Råda af Amnehäräd.</i>		
1 Viken, boställe, kr., ofm.	1.800	
<i>Com. i Fryksände och Hvitsand.</i>		
Comministern härstädes, som är pliktig att bo inom Hvitsands församling, har icke boställe, men 100 Rdr. bco i hushyresmedel		606: 32
<i>Com. i Brattfors.</i>		
1/72 del i Brattforshyttan, boställe	300	580: 12
<i>Com. i Christinehamn.</i>		
1/6 N. Dye, boställe, kr., i Warnums socken	1.400	576: —

	Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Com. i Gilberga.</i>		
1 Stommen, boställe, kr., ofm., i Långseruds socken ..	4.100	570: 12
<i>Com. i Öfra Ullerud.</i>		
¼ Prestbol, boställe, kr.	1.283	550: 35.5
Bäck, oskattl.	485	
<i>Com. i Gråsmark.</i>		
Bransbol, boställe, osk. torp.		
²³ / ₂₅₂ Edsäng, sk., af hemmanet Ed i samma socken ..	85	526: 15
<i>Com. i Grafva.</i>		
¼ Gerstad, boställe, kr., ofm.	2.500	510: —
<i>Com. i Eda.</i>		
⅓ i Stommen Nolby, boställe, kr., ofm.	2.266½	507: 7
<i>Com. i Kila.</i>		
¼ Mossvik, bost., kr., ofm.	2.200	
Lönconvention på 50 år av K. M. fastställd den ²⁹ / ₉ 1825.		505: 28
<i>Com. i Carlstad.</i>		
⁹ / ₁₀ Tomter i staden, boställe, med några få tunnland jord		504: 32
<i>Com. i Ransäter.</i>		
Ransbacka, bost., osk. torp på hem. Ransäters ägor	425	
¹ / ₂₄ Gertbyn, kr. sk.	637	501: 20
<i>Com. i Wisnum.</i>		
½ Husbacka, bost., kr., ofm., i Wisnums socken	2.000	500: —
<i>Pastoratsadjunct i Kila.</i>		
Pastoratsadjuncten härstädes, som är pliktig att bo inom Svanskogs socken, har icke boställe, men uppbär räntan af 666⅔ R. bco i hushyresmedel		419: 16
<i>Com. i Ölmeåhrad.</i>		
½ Räfvetorp, bost., kr., ofm.	2.500	488: 16
<i>Com. i Glafva.</i>		
½ Hult, bost., kr., ofm.	2.700	486: 8
<i>Kapellpredikant i Finnskoga.</i>		
¹ / ₁₈ Djekneliden med förra Tullhuset derstädes, boställe .		472: —
<i>Pastoratsadjunct i Nor.</i>		
½ Prestbol, boställe, kr., ofm., i Segerstads socken	3.500	470: 16

	Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Com. i Näsräm.</i>		
Rämsnäs, bost., ett torp på Räms hyttegrund	300	462: —
<i>Com. i Ed.</i>		
$\frac{1}{3}$ Häggvik, bost., kr., ofm.	2.500	448: —
<i>Com. i Ö. Emtervik.</i>		
$\frac{1}{10}$ Mårbacka, boställe, sk., ofm.	850	
$\frac{1}{6}$ N. Åmberg, kr., ofm. $\frac{1}{3}$	1.533 $\frac{1}{3}$	447: 40
<i>Com. i Nyed.</i>		
68309/388050 Falkarsedet, boställe, kr.	2.028	438: 16.8
<i>Com. i Ny.</i>		
$\frac{1}{6}$ Barås, boställe, fr.	1.900	436: 41
<i>Com. i Vermskog.</i>		
$\frac{3}{8}$ Haltersbol, boställe, kr., ofm. $\frac{1}{2}$, i Stafnäs socken ..	2.700	419: —
<i>Com. i Töcksmark.</i>		
$\frac{1}{4}$ Stommen, boställe, kr., ofm.	1.012	417: 28
<i>Com. i By.</i>		
$\frac{1}{3}$ Kyrkerud, boställe, kr., ofm.	1.500	408: 16
<i>Com. i Blomskog.</i>		
$\frac{1}{2}$ Stommen, boställe, kr., ofm., i Trankils socken	1.012	401: 46
<i>Com. i Nedra Ullerud.</i>		
$\frac{1}{4}$ Risäter, boställe, kr. sk.		379: —
<i>Com. i Ekshärad.</i>		
$\frac{1}{4}$ Noretorp, boställe, sk., i Sunnemo socken	1.000	376: 32
<i>Com. på Hammarön.</i>		
$\frac{1}{3}$ Lindenäs, boställe, kr., ofm.	1.700	371: —
<i>Kapellpredikant i Gustaf Adolph.</i>		
Upplund, boställe, osk. torp, på Uddeholms ägor, gifvit, bebyggdt och underhållet af Ud.-bolaget.		361: 32
<i>Com. i Gunnarskog och Ny.</i>		
$\frac{1}{2}$ Norra Backa, boställe, kr., ofm.	2.768	359: 29
<i>Sockenadjunct i V. Emtervik.</i>		
$\frac{2}{10}$ Berga, boställe, sk., ofm.	661	358: 45
<i>Com. i Millesvik.</i>		
$\frac{1}{4}$ Stubbe, boställe, kr., ofm., i Eskilsäters socken	1.400	348: 24

	Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Com. i Karlanda.</i>		
$\frac{1}{4}$ Bjärn, boställe, kr., ofm.	1.012	317: 28
<i>Pastoratsadjunct i Väsehärad.</i>		
$\frac{5}{18}$ Bäckelid, boställe, sk. fr., i Alsters socken	2.222: 10.8	297: 9
<i>Com. i Elfdalen.</i>		
$\frac{1}{4}$ Lillbergsgården, bost., kr. sk., i Dalby socken	750	296: 40
<i>Sockenadjunct i Råda och Sunnemo.</i>		
$\frac{1}{6}$ i Östra Råda Gästgifvaregård, boställe, af Uddeholm- ska bolaget på behaglig tid upplåtet		273: 16
<i>Com. i Rudskoga.</i>		
$\frac{1}{2}$ Svensbol, boställe, kr., ofm.		272: 32
<i>Com. i Elfsbacka.</i>		
$\frac{1}{9}$ Lersjön, boställe, sk., ofm.	2.000	265: 24
<i>Pastoratsadjunct i Millesvik.</i>		
Pastoratsadjuncten härstädes, som är pliktig att bo inom Ölseruds eller Botilsäters socknar, har icke boställe ..		228: 38
<i>Kapellpredikant i Borgvik.</i>		
$\frac{1}{4}$ Sparnäs, boställe, sk., ofm.	650	222: 10
<i>Pastoratsadjunct i Blomskog.</i>		
Lofflund, boställe, ett från Pastorsbostället i Blomskogs socken, år 1828, afsöndradt torp	500	186: 12
<i>Katechet i Carlstad.</i>		
Katecheten härstädes, som 1839 antogs till förrättande af husförhören i stads- och landtförsamlingen samt till be- stridande af Ottensångarne, och som derjemte är lära- re vid stadens Folkskola, har fria husrum i Folkskolans skolhus.		
<i>Sockenadjunct i Wermkog.</i>		
Sockenadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är ordinarie, utan endast för n. v. inneh:s tid, har icke bo- ställe.		
<i>Sockenadjunct i Arvika, Ny och Elgå.</i>		
Sockenadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är ordinarie, har icke boställe.		
<i>Sockenadjunct i Gunnarskog.</i>		
Sockenadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är ordinarie, har icke boställe.		

Tax.	Bevilln.-tax.
värde	1842
Rdr bco	Rdr bco

Sockenadjunct i Magneskog.

Sockenadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är ordinarie, har icke boställe.

Com. i Grums.

¼ Gaterud, kr., osk., 1/12 Gaterud, sk. ofm., boställe .. 1.000

Anm. Emedan detta boställe är beläget 1 mil från Grums kyrka samt dessutom ganska klent, har K. M. genom Resol. af d. 21/9 1839 beviljat, att Commministraturen härstädes i 10 år får stå obesatt, med det vilkor att sysslan bestrides af en vicarius och arrendet för bostället jemte 16 Rdr 32 s. bcos årliga sammanskott af församlingen förräntas till inköp af ett bättre och mera passande boställe.

Katechet i Amål antogs 1843 till bestridande af sådana presterliga förrättningar inom staden, hvilka af honom, utan hinder af Skollärarekallet, kunna bestridas.

*Pastorerne underordnade presterliga tjenstemäns löneför-
måner i Carlstads Stifts andelar af Örebro
och Elfsborgs län.*

Com. i Carlskoga.

¼ Tåbäcken, boställe, kr., ofm., i Bjurkärens socken .. 510 697: 3.2

Kapellpredikant vid Carlsdal.

Löfnäs, ett torp i Grythytte socken har varit upplåtet till boställe, men är nu indraget. 166: —

Pastoratsadjunct i Frendefors.

Pastoratsadjuncten härstädes, som tillika är katechet, har icke boställe. 625: 40

Com. i Bolstad.

¾ Berg, boställe, kr., ofm. 2.000 604: —

Com. i Frendefors.

1 Stufveryr, boställe, kr., ofm. 2.000 583: 8

1:ste Pastoratsadjunct i Bolstad.

1 Stommen, boställe, kr., ofm., i Grinstads socken, år 1821 afskiljdt från Pastor i Bolstad 2.000 560: —

Com. i Ör.

½ Örsberg, boställe, kr., ofm. 1.300 397: 32

	Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Com. i Högsäter.</i>		
1 Bräsäter, boställe, kr., ofm.	3.000	386: 26.8
<i>Com. i Dalskog.</i>		
¼ Blekan, boställe, kr., ofm.	1.000	
¼ Högebo, 1839 skänkt af Krigsrådinnan M. Fryxell ..	750	383: 24
<i>Com. i Hesselskog.</i>		
½ Lilla Strand, boställe, kr., ofm., i Fröskogs socken ..	2.000	374: —
<i>Com. i Steneby.</i>		
⅜ Bröttegen, boställe, kr., ofm.	1.200	368: —
<i>Com. i Amål.</i>		
Gård i staden, boställe.		
¾ Tollebol, kr., ofm., ⅜ mil från staden.	2.000	
En Qvarn	1.000	350: 32
<i>Com. i Ferglanda.</i>		
1 Efvensäter, boställe, kr., ofm.	4.000	348: —
<i>Pastoratsadjunct i Högsäter.</i>		
¾ Norra Kylsäter, boställe, kr., ofm., i Ferglanda	1.950	300: 32
<i>Pastoratsadjunct i Rölunda.</i>		
		300: —
<i>Com i Tössö.</i>		
½ Näs, boställe, kr., ofm., i Animskog	2.200	248: —
<i>Com. i Råggerd.</i>		
¼ Sörsäter, boställe, kr., ofm.	600	
¼ Norra Kylsäter, kr., ofm., i Ferglanda socken	650	241: —
<i>Com. i Ed.</i>		
1 Södra Bön, boställe, kr., ofm.	2.000	240: —
<i>Brukspredikant vid Billingsfors.</i>		
Brukspredikanten härstädes har husrum tillika med fritt vivre af Billingsfors Bruksägare, samt i kontant lön 100 Rdr. bco.		
		233: —
<i>Pastoratsadjunct i Hesselskog.</i>		
⅓ Hasserås, boställe, sk., ofm., i Mo	1.100	210: —
<i>Pastoratsadjunct i Steneby.</i>		
Carlsgåfva, boställe, utgörande 37 tunnl. af Pastors Stomhemman i Ertemark.		
		210: —

		Tax. värde Rdr bco	Bevilln.-tax. 1842 Rdr bco
<i>Com. i Nössemark.</i>			
¼ Stora Strand, boställe, kr., ofm.		500	160: —

Sockenadjunct i Ör, Skällerud och Holm.

Sockenadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är
ordinarie, har icke boställe.

2:ne Pastoratsadjunct i Bolstad.

Pastoratsadjuncten härstädes, hvars syssla ännu icke är
ordinarie, har icke boställe.

cjk/20191012

Utgivarens anmärkningar.

Kap. I.

1. Enligt Snorre (jfr Ynglingasaga, kap. 52) skulle han ha givit sina män i lön lika många guldpenningar som andra gävo silverpenningar. Däremot skulle han ha varit snål på maten. Matnisker=nidsk i utdelning av mat åt sitt folk, ogästvänlig. Jfr Rietz, J. E., Ordbok öfver svenska allmogespråket, Lund 1832, s. 434.
2. Jfr Fernow, Beskrifning öfver Wärmeland, Götheborg 1773—79, s. 60 ff., s. 39 ff.) som förf. liksom i det följande mestadels följer. Historien om Olov Trätälja och dennes efterkommande i Värmland återgår som bekant på Snorre Sturlassons framställning i Ynglingasaga, kap. 46 ff. Den har framkallat en omfattande litteratur. Medan Sune Lindqvist, Uppsala högar och Ottarshögen, Sthlm 1936, s. 321, underkänner Snorre — enligt hans mening ligger Olov i någon av högarna vid Gamla Uppsala — finner Walter Åkerlund, Studier öfver Ynglingatal, Lund 1939, ingenting orimligt i att Olov Trätälja skulle ha funnit sin död vid Vänern. Av samma mening är Birger Nerman, Sveriges rikets uppkomst, Sthlm 1941. De tre stora högarna vid Säffle, Nysäter och Högsäter, vilka han anser härstamma från 600-talet, kunna sammanställas med högarna vid Borre och Gokstad och tyda på ett politiskt samband mellan västra Värmland och sydöstra Norge å ena sidan och Uppsala å den andra. Jfr vidare Helge Kjellin, "Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling," s. 166 ff. (Värmlands museum 100 år, Karlstad 1939—41.)
3. Uppgiften, att Guttorm var "hertig" Guttorms fosterson, återfinnes i Harald Hårfagers saga, kap. 21, men finnes icke hos Fernow, som förf. eljest följer. Ottar Jarl är väl den Ottar, vilken omnämnes i Olav Tryggvassons saga, kap. 28, som härskare i Götland. Jfr Dalin, Swea Rikes historia I, Sthlm 1747, s. 579.
4. Jfr Fernow, a. a. s. 168 ff. (s. 107 ff.), som uttrycker sig mycket mindre kategoriskt.
5. Om Ragnvald och den omfattande litteraturen om honom se bl. a. Tunberg, Götarnas rike, Sthlm 1940, s. 97 ff., och v. Friesen, Fredsförhandlingarna mellan Olov Skötkonung och Olav Haraldsson, Historisk Tidskrift, 1942, s. 205 f. Dalin, a. a. s. 615, som möjligen kan ha varit författarens källa — jfr dock Emanuel S. Ekman, Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling, Upsala 1765, s. 87 — har uppgiften, att Ragnvald skulle varit Sigrid Storrådas broderson.
6. De personer, som här uppräknas, saknas hos Fernow. Författarens källa är tämligen säkert Ekman. Jfr a. a. ss. 91, 95.

7. Jfr Fernow, a. a. s. 262 (s. 164), som förf. stundom ordagrant återger. Uttrycket "Konung Christierns [Riks]råd etc." från Stiernman, Swea och Götha Höfdinga-Minne, 2, Sthlm 1835, s. 114, som ju ock varit Fernows källa.
8. Där intet särskilt anmärkts, följer förf. Fernow. Karakteristiskt är fortfarande, att där Fernow på grund av källmaterialets natur eller bristen på källor uttrycker tvekan, förf. uttalar sig ganska kategoriskt.
9. Citerat efter Ekman, a. a. s. 121, hos vilken också Grums härad överhoppats. Ortografien överensstämmer.
10. Bland de här uppräknade "öfverståthållarne" nämner Fernow blott Knut B:son Hård och Bengt Gabrielsson Oxenstierna. De övriga kan förf. ha fått hos Dalin. Jfr a. a. s. 88 och 108. De tillsattes liksom Bengt Gabrielsson Oxenstierna att fungera som interimsstyrelse under hertigens 1577, 1579 och 1582 företagna utländska resor.
11. Hos Fernow, a. a. s. 480 (s. 298): "Schening Arp, å nyo 1587, död i Upsala 1593". Stiernman, Swea och Götha Höfdinga-Minne, 2, s. 118, upplyser dock, att han innehade ämbetet till sin dödsstund. Hos honom också namnformen Schering.
12. Uppgiften felaktig. Karl Filip hade deltagit i Rigas belägring, varvid han insjuknade och fördes till Narva, där han avled.
13. Felskrivning för Reutercrantz.
14. De namnen kompletterande upplysningarna har förf. sannolikt fått från Ekman, a. a. s. 155 ff., möjligen från Stiernman, Swea och Götha Höfdinga-Minne, 1, Sthlm 1745, s. 154.
15. Återgivet efter Wermlands Läns Calender för år 1840, Carlstad 1840, s. 45 ff.
16. Oriktig plats i serien. Jfr not 19. Förnamnet saknas i manuskriptet.
17. Felskrivning för Nolcken.
18. Felskrivning för Echstedt. Förnamnet saknas i manuskriptet.
19. Den rätta ordningen är följande:
 Uggle 1779—1793.
 Silfverskiöld 1793—1802.
 von Nolcken 1802—1805 (1807).
 von Rosen 1805 (1808)—1809.
 af Vibeli 1809—1813.
 von Echstedt 1813—(1814).
 P. T. G. Drufva 1813.
 af Wingård 1814—1840.
 Hammarhielm 1840—1841.
 Oldevig 1842—1864.
 Jfr C. V. Bromander, Länsstyrelsen i Karlstad, Karlstad 1929, s. 9 ff.
20. Jfr Wermlands Läns Calender för år 1840, s. 53 f.
21. Enl. Wermlands Läns Calender för år 1840, s. 4, består Norrryslet av 3 distrikt, d. v. s. utom de 2, förf. nämnt, av ett 3:dje, omfattande »Ncdre Elfvedalen eller Ekshärads pastorat».
22. Skall var 1 %. Jfr Stadganden rörande rotchällaren och soldaten vid Indelta Infanteriregementerna: Wermlands regemente, Sthlm 1846, s. 16.
23. Punkterna 1—13 ordagrant efter Fernow, a. a. s. 556 ff. (s. 343 ff.)

24. Generalorder om uppdelningen utfärdades den 7 juni 1812. Det nya indelningsverket för Kongl. Värmlands regemente fick kunglig stadfästelse först den 4 februari 1817. Jfr C. O. Nordensvan, Värmlands regementes historia, Sthlm 1904, s. 261 f.
25. Felskrivning för regementet.
26. Felskrivning för Roteringsstyrka.
27. Hos Fernow, a. a. s. 191 f. (s. 120 f.), 1291,95, resp. 1340,47.
28. Jfr Fernow, s. 476 not u (s. 295 n. 4) och s. 484 (s. 300) samt Ekman s. 120.
29. Bör vara 1656. Jfr J. A. Almquist, Bergskollegium och bergslagsstaterna 1637—1857, s. 56. (Meddelanden från svenska riksarkivet, ny följd, II:3, Sthlm 1903.)
30. Skall vara 1622. Jfr t. ex. E. Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, Sthlm 1896, s. 301, samt för de värmländska landtullarna i allmänhet A. E. Löf, Kristinehamns historia, 1, Karlstad 1942, s. 146 ff. Förf. följer som vanligt Fernow. Jfr a. a. s. 554 not m. (s. 342 n. 2).

Kap. 2.

1. Jfr Ekman, Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling, Upsala 1765, s. 160 ff., som förf. delvis ordagrant följer.
2. Uppgifterna från Fernow, Beskrifning öfver Wärmeland, s. 89 ff. och s. 172 ff. (s. 55 ff., s. 110 ff.).
3. Jfr Ekman, a. a. ss. 182, 183.
4. Jfr Fernow, a. a. s. 247 ff. (s. 156 ff.). De anförda bönerna återfinnas hos Fernow, ss. 250, 251 (ss. 157, 158).
5. Första meningen från Ekman, a. a. s. 192. F. ö. följer förf. Fernow, delvis ordagrant. Jfr a. a. s. 410 f. (s. 258 f.).
6. Jfr Fernow, a. a. s. 413 ff. (s. 259 ff.).
7. Synes vara författarens eget bidrag.
8. Författarens källa har tämligen säkert varit J. Hammarin, Matrikel öfver Carlstads stift, Carlstad 1841. Jfr s. 3.
9. Beträffande biskopslistan jfr A. Lignell, Carlstads stifts matrikel, Carlstad 1816, s. 2 f. samt Fernow passim.
10. Hammarin, a. a. s. 3 samt Fernow, a. a. s. 580 f. (s. 356 f.).
11. Förutom av förf. själv åberopade källor har han använt Fernow, a. a. s. 590 f. (s. 362 f) samt Hammarin, s. 11.
- 12—13. Hela avsnittet om »pastorater före reformationen» bygger med något undantag på Fernows framställning. Jfr a. a. ss. 281—355 (ss. 176—218). Att t. ex. »pastorsboställe och stornhemman äro obekanta», betyder väl närmast, att de äro obekanta för Fernow. För det följande avsnittet om »pastorater, tillkomne efter reformationen» har Hammarin varit författarens källa. Jfr a. a. passim. Ang. förf:s förkortningar jfr anm. 7 under kap. 4.
14. Hos Hammarin 1640.
15. Hos Hammarin 1640. 1643 synes vara det rätta. Jfr L. Brodin, Bjurkärn... 300 år, Khrmn 1943, s. 4.
16. Hos Hammarin 60. I Beskrifning öfver Wermland, I, uppger förf. — tydligen efter K. B:s Femårs-Berättelse 1832 — antalet tomter till 71; därjämte skulle finnas 20 ödetomter. Jfr a. a. s. 186.

17. Hos Hammarin 200 57/64.
18. Jfr Fernow, a. a. s. 585 f. (s. 359 f.).
19. Huvudsakligen efter Fernow, a. a. s. 587 (s. 360).
20. Jfr Fernow, a. a. s. 583 (s. 358). För not u jfr Fernow s. 149 (s. 88), samt Ekman, a. a. s. 183.
21. Efter Ekman, a. a. s. 197 ff. samt Fernow, a. a. s. 591 f. (s. 362 f.).
22. Jfr Ekman, a. a. s. 203 ff., Fernow, a. a. s. 593 f. (s. 363 f.) samt Hammarin, s. 5. f.
23. Hos Hammarin 12.000, vilket är det riktiga.
24. Jfr Hammarin, a. a. s. 7.
25. Efter Hammarin, a. a. s. 44.
26. Hammarin a. a. passim.
27. Hammarin a. a. passim.

Tillägg till Första delen.

1. Efter K. B:s Femårs-berättelse 1822, Sthlm 1823, s. 39.
2. Delvis efter Fernow, Beskrifning öfver Wärmeland, ss. 407, 565 (ss. 256, 348).
3. Forsell, Sveriges inre historia från Gustaf I, Sthlm 1869, s. 71, beräknar antalet till 11.500. Jfr Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, I: 1, Sthlm 1935, bil. IV, s. 14. — Örebro felskrifning för Västerås.
4. Förf. följer i stort sett Fernows framställning. Jfr a. a. s. 565 ff. och 601 ff. (ss. 348 ff., 368 ff.). Beträffande hemmanens natur, jfr Forsell, a. a. bil., tab. C:4. Av ett totalt hemmantal år 1560 av 1.797 skulle funnits av krononatur 15 bönder och 14 torpare och av Kungl. Maj:ts (arv och egne) 24 bönder.
5. Efter Fernow, a. a. s. 603 not p (s. 369 not 2).
6. Det föregående möjligen efter af Forsell, Statistik öfver Sverige, Sthlm 1831, s. 75 ff. Alsnö stadga tillkom som bekant 1279.
7. Fernow, som väl varit källan, har 1852 $\frac{1}{4}$. Det riktiga synes vara 1852 $\frac{3}{4}$.
8. Ang. uppgiften för år 1831 jfr K. B:s Femårs-berättelse 1832, Sthlm 1834, bil.
9. För avdelningarna om hemmansklyvning och överbefolkning jfr K. B:s Femårs-berättelser år 1822, s. 35 ff., och 1832, s. 18 ff. Den senare följes delvis ordagrant.

Kap. 3.

1. Beträffande bergverken följer förf. Fernow. Jfr a. a. ss. 355 ff. och 515 ff. (ss. 218 ff. och 317 ff.). Fernow har nog överskattat den värmländska järnhanteringens ålder. Jfr Furuskog, De värmländska järnbruken, Filipstad 1924, s. 45, som menar, att den icke är äldre än Eriks av Pommern privilegier. Jfr dock Kjellin, "Värmeland i sitt ämne och i sin upodling", s. 195. (Värmlands museum 100 år, Karlstad 1939—41.) — De avsnitt, som behandla åkerbruk, boskapsskötsel och binärningar bygga, där intet särskilt anmärkts, delvis ordagrant på K. B:s Femårs-berättelse 1822, Sthlm 1823, s. 12 ff.
2. Dial. = utloppsfårer.
3. Dial., uttalas sög = grundvattensamling.
4. Dessa siffror överstiga ganska väsentligt dem, som meddelas t. ex. i Hushållningssällskapets berättelse för år 1842, Karlstad 1843, s. 7.

5. af Forsell har för vete $6\frac{1}{2}$ (6%), råg $5\frac{1}{4}$ (5%), korn ej fullt 5 (4%), havre $3\frac{1}{4}$ (3%), blandsäd 4 (4), ärtor $4\frac{1}{2}$ (4%), potatis (7). Jfr af Forsell, Statistik öfver Sverige, 2 uppl. Sthlm 1833, 3:dje uppl. Sthlm 1836. Siffrorna inom parantes avse uppgifterna i 3:dje uppl.
6. Jfr Hushållningssällskapets berättelse för 1844, Carlstad 1845, s. C.
7. Ibidem ss. 13, XC.
8. Jfr Runestam-Samuelsson, Den värmländska allmogens liv under gångna tider, En bok om Värmland af värmälänningar, II, s. 185.
9. Uppgiften från Fernow, a. a., s. 636 (s. 388). Även i det följande härstamma de historiska uppgifterna från samma källa.
10. Jfr Hushållningssällskapets berättelse för år 1841, Carlstad 1842, s. 33. Som initiativtagare nämnes här bergmästare Frans von Schéele.
11. Jfr Fernow, a. a., s. 638 (s. 389).
12. Hushållningssällskapets berättelse för år 1821, Carlstad 1822, s. 4.
13. Efter Fernow, a. a. s. 630 f. (s. 384 f.)
14. De flesta uppgifterna från Fernow, a. a. s. 641 (s. 390).
15. Som bekant flyttad till Mariebergsskogen i Karlstad år 1929.
16. Jfr Fernow, a. a. s. 633, not r. (s. 386 not 2.)
17. Det föregående efter Fernow. Jfr a. a. ss. 572 ff. och 621 ff. (ss. 351 ff. och 379 ff.). För det följande se "Svar" på troligen till Överjägmästaren i länet av Björkman ställda frågor. Björkmans samling II i Kristinehamns h. a. läroverks bibliotek. Citeras härefter Björkmans samling.
18. Efter Fernow, a. a. ss. 571, 573, 621 (ss. 351, 352, 379).
19. Efter Fernow, a. a. s. 615 (s. 376). För uppgifterna i det följande om kolpriserna jfr K. B:s Femårs-berättelse 1832, s. 29.
20. Efter Fernow, a. a. s. 618 (s. 377).
21. Efter Fernow, a. a. s. 626 (s. 382).
22. Se Hushållningssällskapets berättelse för 1841 och 1842, Carlstad 1842, s. 43, samt K. B:s Femårs-berättelse 1842, Stockholm 1844, s. 22.
23. Jfr K. B:s Femårs-berättelse 1828, s. 171 f.
24. Efter av K. B. »upprättade och till Kungl. Commerce-kollegium insända sammandrag öfver fabriker och manufacturer i Wermland för 1841». Avskrift i Björkmans saml. II.
25. Dial. = stickning.
26. Efter redogörelse av fabrikören I. M. Schultz. Orig. i Björkmans saml. II.
27. J. O. Utterman till P. Björkman den 27 febr. 1844. Orig. i Björkmans saml. II.
28. »Svar» på till fabriksledningen(?) av Björkman framställda frågor. Björkmans saml. II.
29. Redogörelse utan underskrift med påteckning »Eda glasbruk». Björkmans saml. II.
30. Jfr Fernow, a. a. passim. För det senare partiet jfr K. B:s Femårs-berättelse 1828, s. 169 ff.
31. Efter Fernow, a. a. s. 646 not r. (s. 393 not 3).
32. Jfr Fernow, a. a. ss. 228, 355, 397, 401, 453, 515 ff. (ss. 142, 218, 249, 253, 282, 317 ff.), samt Geijers recension av G. Swederus, Om jernhanteringen i Sverige, Sthlm 1837, införd i Litteraturbladet, maj 1838.
33. Jfr Fernow, a. a. s. 359 (s. 220), samt K. B:s Femårs-berättelse 1828, s. 111 f.

34. Fernow, a. a. s. 650 f. (s. 395). K. B:s Femårs-berättelse 1832 skattar antalet arbetare till 500.
35. Fernow, a. a. s. 650 f. (s. 395 f.).
36. K. B:s Femårs-berättelse 1828, s. 47 f.
37. Tillverkningsciffrorna möjligen efter Fernow, a. a. s. 661 (s. 401 f.). K. B:s Femårs-berättelse 1842 upptar särskilt för de sista åren väsentligt högre siffror.
38. Fernow, a. a. s. 664 (s. 403).
39. Fernow, a. a. s. 662 (s. 402).
40. Geijers recension av Swederus. Om jernhanteringen i Sverige, på vilken framställningen även i övrigt delvis bygger.
41. Troligen efter af Forsell, a. a. 3:dje uppl., s. 158, 4:de uppl., s. 165. Den förra upptar för 1833 83.785 Skpd., den senare för 1842 101.438 Skpd.
42. Fernow, a. a. s. 665 (s. 403 f.). Anteckningar av Frans von Schéele (svar på av Björkman framställda frågor). Orig. i Björkmans saml. II.
43. Se bl. a. »Statistisk tabell öfver Storfors Bolagsegendomar i Wermland», odaterad och utan underskrift i Björkmans saml. II.
44. Värå, Femtå och Likå privilegierades den 3 okt. 1837. Jfr A. Hallgren, Stämpelbok och hammarskattslängd för stångjernssmidet vid Svenska jernbruken, Stockholm 1845, s. 74, samt J. A. Almquist, Uddeholmsverken, Sthlm 1899, s. 312.
45. Fernow, a. a. s. s. 703, not y, z (s. 425 not 1, 2).
46. Fernow, a. a. s. 699 (s. 422).

Kap. 4.

1. Data och uppgifter, som röra Värmlands äldre historia, få naturligtvis upptagas med samma kritik som i de föregående kapitlen.
2. K. B:s Femårs-berättelse 1822 har 76.725, resp. 53.413.
3. K. B:s Femårs-berättelse 1828 har 78.227, resp. 62.471.
4. K. B:s Femårs-berättelse 1838 har 93.140, resp. 77.528.
5. K. B:s Femårs-berättelse 1842 har 184.121.
6. Att mantalslängdernas och tabellverkets uppgifter icke överensstämma, beror därpå, att icke få hushåll och enskildte personer mest af arbetsklassen, vid de årliga mantals- och skattskrifningarna blifva uteslutne eller förbigångne, i följd af flyttningar från en församling till annan, samt dels deras egen försummelse att till skattskrifning sig anmäla, och dels församlingarnas bemödande, att i anseende till fattigförsörjnings-skyldigheten, blifva dem qvitt». K. B:s Femårs-berättelse 1842, s. 7.
7. Uppgifterna i de två första kolumnerna från Hammarin, Matrikel öfver Carlstads stift, passim.
Förf:s förkortningar ha följande betydelse:
kr. = krono, sk. = skatte, kr. sk. = krono skatte, fr. = frälse, sk. fr. = skatte frälse. (Ang. hemmanens natur jfr s. 87). osk. = oskattlag, fm. = förmedlat, ofm. = oförmedlat. (Förmedling av mantal = minskning av de skatter och besvär, som utgöras efter mantal, dock ej i redan verkställd ordinarie rotering, kyrko- eller prästgårdsbyggnad samt vägbyggnad efter gammal delning. Röst-rätt t. ex. vid präst- och klockarval beräknades efter oförmedlat mantal).
8. Bevillingstaxering = den åtgärd, varigenom taxeringsvärde åsättes fastigheten och skattskyldigas inkomster värderas, för att en bestämd grund må erhållas för debiteringen.

PERSONREGISTER.

(Upprättat på Värmlands museum av ingenjör Johan Georg Zettergren)

	Sid.
Adamus Bremensis	41
Adolph Fredrik	165
Adolph Johan, pfalzgreve, gen. guvernör över Värmland m. fl. landskap 1651—1654	22
Adelvard, den äldre, apostel i Norden omkr. 1054, död 1063	41, 162
Agardh, Carl Adolph, biskop i Karlstad, 1836—59	48, 77
Ahlbom, W. L., inspektör, bruksägare	152
Almquist, J. A., arkivråd	191, 194
Almqvist, Carl Jonas Love	78
Alsterlund, J. W., läroverkskollega	11, 13, 14
Althar, O. D., kapellpredikant	83
Ambjörsson Sparre, Ulf	30
Anders, herr, kyrkoherde i Fernebo, död 1350	59
Andersson, Anders, i Bratförs (Brattarnas stamfader)	81
Andersson Rålamb, Bror, underståthållare 1622	21
Ankar, Botvid (Botved) Larsson, på Ankhammar, fogde	20, 88
Ankar, Lasse (Lars) Botvidsson, underståthållare 1582	21, 75
Ansgarius, Nordens äldsta apostel	40, 162
Antonsson, R., lagman, bruksägare	151
Arnell, Jonas Laurentii, superintendent i Karlstad 1705—07	48
Arnvid Jarl, norsk hövding	18
Arp, Schering (Schening) Eriksson till Slädehammar, underståthållare 1577 .	21, 190
Asp, Jon Hansson	153
Atterberg, And., hovrättskommissarie, bruksägare	151
Aurivilius, Magn. Petri, superintendent i Karlstad 1730—40	48
Backman, J. H., lagsamlare	114
Bagge, J. B., konstruktör av blåsverk	136
Benedictus Canuti, Curatus, (inskriftion på klocka från år 1500 i Millesviks kyrka)	56
Bengtsson Grip, Algoth, riksråd och lagman i Tiohärad i Västergötland	30
Bengtsson Hård, Knut, till Ikornatorp, överståthållare 1577	21, 190
Bengtsson, Sven, bruksägare	147
Benzelius, Jakob B., ärkebiskop	74
Berggren, M. Th., bruksägare	11
Berggren, O., bruksägare	61
Berglöf, Lars, klockare, Gunnarskog	80
Birger Jarl	29, 129
Birger af Brosa	19
Bjurbäck, O., biskop i Karlstad 1803—29	48
Bjurbäck, Maria, f. Lundgren, biskopinna	62, 182
Björkman, Anna Elisabeth, g. m. Knut Christiansson	11, 14
—, —, Anna Greta, född Ohlin, Peter Björkmans hustru	10, 11
—, —, Christina Sofia	11, 14

Björkman, Ernst Alexander	11
—, Johanna Maria	11
—, Lars, mjölnare, äldre broder till Peter Björkman	9
—, Peter, rektor, kyrkoherde	9, 10, 11, 12, 13, 14, 193, 194
Bold i Elfdalen	17
Bonde, Carl, ståthållare 1628	22
Borgarhjort, Thora, g. m. Ragnar Lodbrok	17
Borgström, Erik, bruksägare	64, 82, 147, 150
Borgström, Nils, bruksägare	147, 150
Borgström, Ludvig, botaniker	12
Boström, Joh., borgmästare i Stockholm	77
Botila, Fru, bodde på hemmanet Starked i Botilsäter	56
Botvidsson Ankar, Lasse, underståthållare	21, 75
Braemsköld, Hedvig, änka efter borgmästare Joh. Boström, Stölm	77
Brag, Jonas B., professor	10
Branzell, Em., kapellpredikant i S:a och N:a Finnskoga församlingar	83
Bratt, lagman 1769	121
Bratt, A., "hustrun"	150
Bratt, G., broder till föregående, bruksägare	150
Bratt å Vapn, Nils, adlad 1456 och satt till lantvärnsman i Värmland	19
Brehmer, Ulrik von, rådman i Ämål	156
Bremensis, Adamus	41
Brodin, L., skriftställare	191
Broman, Erland Svenonis, superintendent i Karlstad 1673—93	48, 71
Bromander, C. V., domprost	190
Brunson, Torsten, af Forstena	44
Bröms, Ingemund Olai, superintendent i Karlstad 1717—22	48
Busch, Joachim, kyrkoherde i Sunne 1469	54
Busk, Alexander Torstensson, väpnare	56
Byrger, herr, kyrkoherde i Köla 1469	53
Båt, Björn Pederson	130
Börjesson, Gustaf, borgare i Karlstad, bruksägare	148
Börjesson, Johan, borgmästare i Karlstad, bruksägare	81, 83, 148, 149
Camenius, Bengt Svenonis, superintendent i Karlstad 1693—1704	48
Camenius, Sven Benedicti, se Elfdalius	48
Carl, hertig, sedermera konung Carl IX	20, 21, 26, 29, 45, 46, 47, 75, 85, 92, 109, 110, 111, 115, 116, 123, 130, 131, 141, 142, 147, 154, 163
Carl Philip (Karl Filip) hertig	21, 22, 86, 190
Carl X Gustaf	164
Carl XI	49, 72, 80, 86, 87, 88, 110, 161, 164
Carl XII	28, 142, 165
Carl XIII	165
Carl XIV Johan	165
Carlheim, Joh., räntmästare, bruksägare	150
Carlström, Joh. G., bruksägare	149
Casimir, Joh., pfalzgreve	86
Cecilia, Sigurd Haraldssons dotter, g. m. Folkvider, lagman omkr. 1180	30
Cederschiöld, Fredrik Johan, professor	10
Christian II	130
Christiansson, Knut, stationsinspektör, g. m. Peter Björkmans dotter Anna Elisabeth	14
Christian I	19, 190
Christina, drottning	35, 86, 87, 88, 112, 141, 145, 164
Christina af Holstein, änkedrottning	21
Christopher, konung	19
Christophersson, Olof, till Dejeberg och Gårstad, underståthållare 1606—1611	21
Cronhjelm, Salomon, friherre, landshövding i Örebro 1707—1714	23
Dalin, Olof von	13, 189, 190
Dassau, Johan, direktör, bruksägare	156
Didroin, I. M., fänrik, bruksägare	156

Dorothea, Christophers drottning	19
Drufva, P. T. G., landshövding i Karlstad 1813	190
Drotz, Mårten, bruksägare	157
Edberg, Ol., kapellpredikant i Älvsbacka 1731	82
Eding, häradsövding (höll 1669 ting över hela Värmland)	30
Ekeblad, Claes, frih., generalmajor, landshövding i Örebro 1714—1719	23
Ekehjelm, Sigrid, fru, bruksägare	148
Ekman, Jonas Laurentii, kyrkoherde i Sillerud, bruksägare	150
Ekman, Emanuel S., professor	13, 75, 189, 190, 191, 192
Ekstedt l. Echstedt (enl. anm.) Elias von, landshövding i Karlstad 1813 ..	24, 190
Elfdalius, Camenius, Sven Benedicti, superintendent i Karlstad 1647—66, förut prost i Fryksdalen	30, 32, 48, 75, 76, 164
Emund Gammal, Olof Skötkonungs son, konung	41
Enbohm, (Embetslexicon för prester)	72
Engelbrechtson, Engelbrecht	20
Engeström, Johan Albin, professor	10
Engholm, A., bruksägare	151
Engholm, A. I., bruksägare	151
Erasmii, G. I., bruksägare	149
Erik Väderhatt, svensk konung	18, 162
Erik XIV	20, 163
Erik af Pomern	92, 130, 192
Eriksson Arp, Schering l. Schening, till Slädehammar, underståthållare 1577 samt 1587—1593	21, 190
Eriksson, Gustaf, borgare i Karlstad, bruksägare	147
Eriksson, Gösta, borgare i Karlstad, bruksägare	148
Eskil, präst i Eskilsäter	56
Fecht, Petrus Michaelis (Fechten), katolsk präst	45
Fagrell, Pehr, komminister i Gåsborn 1693	82
Fallén, Karl Fredrik, professor	10
Fernholm, M. M., kapellpredikant i Borgvik 1716	82
Fernow, Erik	13, 14, 29, 45, 88, 106, 110, 118, 127, 189, 190, 191, 192, 194
Flemming, Claes, friherre, kansliråd, överste och landshövding i Örebro 1680—1681	23
Flemming, Jacob, friherre, landshövding i Örebro 1676—1677	23
Flygge, Crisp., tullinspektör	148
Flygge, Peder, tullinspektör	32
Folkvider, lagman över Värmland omkr. 1180, g. m. norske konungen Sigurd Haraldsons dotter, Cecilia	30
Forsell, Carl Gustaf af, statistisk författare	99, 192, 193, 194
Forsell, Hans Ludvig, statsråd, president i kammarkollegium	192
Fredrik I	165
Fremling, Mattheus, professor	10
Friesen, Otto von, professor	189
Fryckius, M., kapellpredikant i Östmark 1765	82
Fryxell, Anders, kontraktsprost, professor	78
Fryxell, Margaretha, född Langensköld, krigsrådinna	77, 187
Furuskog, Jalmor, rektor	192
Fägersköld, Fromholt, friherre, överste, landshövding i Örebro 1693—1707 ..	23
Gabrielsson Oxenstjerna, Bengt, friherre till Möreby, överståthållare 1582 ..	21, 190
Gammal, Emund, Olof Skötkonungs son, konung	41
Geijer, C. H., kornett, godsägare på Krokstad	102
Geijer, Bengt Gustaf, grundade 1746 Uddeholmska bolaget	149
Geijer, Christoffer, inspektör	149
Geijer, Erik Gustaf, professor	143, 193, 194
Geijer, G. F., brukspatron	76
Geirstada Alf l. Olof, »konung» omkring år 829	40
Gevaliensis, Thomas Petri, rektor i Karlstad 1586	75
Gisebar, Herman, fogde på Edholms slott, då det 1434 förstördes av Peder Ulfsson	19, 20

Graeim i Älvdalen	17
Groffa, Gunnar, »en ifrig hedning»	53
Gromer i Grums härad	17
Grotte I. Store, Sven, kyrkoherde i Sunne 1431—1435, biskop i Skara 1436 ..	54
Gudmarsson, Ulf, riksråd, g. m. Heliga Birgitta	128
Gudmundsson, Jöns, borgare i Karlstad, bruksägare	147
Gudmundsson, Sven, bruksägare	148
Gudröd, »konung» över Värmland	17
Gullström, A., bruksägare, donator	79
Gustaf I	20, 44, 54, 75, 86, 92, 109, 130, 131, 142, 146, 163
Gustaf II Adolph	28, 86, 142, 163
Gustaf III	165
Gustaf IV Adolph	165
Guttorm, Harald Hårfagers son, hertig Guttorms fosterson och efterträdare i styrelsen över Värmland och Viken i Bohuslän	18, 189
Guttorm, hertig, Harald Hårfagers morbroder, hövding över Värmland och Viken	18, 189
Gyllenius, Petr., kyrkoherde i Bolstad	70
Gyllenspets, M., löjtnant, bruksägare	151
Gyllensträhle, Peder Nilsson, underståthållare 1566—1571, tillika lagman och krigsöverste	21
Göthe i Göthes (Jösse) härad	17
Hafenreffer (Haffenrefferus), Matthias, tysk teolog, förf. till »Loci theologici» ..	74
Halfdan, »konung» över Värmland	17
Halfdan, Olof Trätäljas yngre son, konung över flera småriken i Norge, senare Värmland	17
Halfdansson, Östen	17
Haller, Christian, murmästare från Sachsen, byggde under åren 1723—1730 nuvarande korsformiga stenkyrka i Karlstad	63
Hallgren, A., författare till Stämpelbok och hammarskattslängd för stång- jernssmidet vid Svenska jernbruken, Stockholm 1845	194
Hamilton, Joh. Abr., frih., landshövding i Örebro 1766—1779	23
Hammarhjelm, C. F., landshövding i Karlstad 1840—41	24, 190
Hammarin, Johan, kyrkoherde i Färgelanda	9, 10, 191, 192, 194
Hanisson, Jösse, hövitsman i Värmland 1434 och 1435	19
Hans i Sundstad, herr, komminister i Lungsund 1643	81
Hanseförbundet	129
Hansson Asp, Jon	153
Hansson, Michael, tullnär	147
Harald Hårfager, norsk konung	18, 162, 189
Haraldsson, Olav, norsk konung	189
Haraldsson, Sigurd, norsk konung	30
Hasselbom, assessor, bruksägare	148
Heckscher, Eli F., professor	192
Hedré, Joh. Jac., biskop i Karlstad 1830—35	48
Henrik, biskop i Västerås	44
Herbestus, Johannes, katolsk präst	45
Herboille, Joh., överståthållare år 1577	21
Herbrichtsson Köningsmark, Joh., riksråd och hövding över Värmland och Dalsland 1390	19
Hermelin, Olof H., professor, diplomat (donator)	79
Herwegher, Daniel, biskop i Karlstad 1773—87	48
Hildebrand, Emil, riksarkivarie	191
Hjelmstjerna, J., major, bruksägare	150
Holmfasia, Peder, se Peder Pors	133
Holmgren (konstruktör av roterande cylinderblåsverk)	136
Horn, Henrik, fältmarskalk	150
Hossman, Paul, bruksägare	157
Hundheden, Valgöthe, »Ragvalds Jarls efterträdare»	19
Håkan Jarl, senare Håkan den Röde, svensk konung	41

Håkan, herr, »munkepräst» i Nor	56
Håkan, herr, kyrkoherde i Sunne 1507	54
Håkan, norsk konung 1225	54
Hård, Knut Bengtsson, till Ikornatorp, överståthållare 1577	21, 190
Härfager, Harald, konung i Norge	18, 162, 189
Härleman, Karl, överintendent	75
Hök i Älvdalen	17
Ifvarsson, Håkan, jarl över Värmland i konung Stenkils tid	19
Ingelsson Rham, Torsten, tillförordnad hövitsman i Värmland 1436	19
Ingemansson, Lars, borgmästare i Karlstad, bruksägare	148
Ingiald, konung i Värmland, Olof Trätäljas son och äldre broder till Halfdan	17
Ingrid, fru på gården Sigtrygsbohl	29
Insulander, Joh., vågare i Kristinehamn, bruksägare	150
Jarl, Arnvid, norsk hövding	18
Jarl, Ottar, svensk hövding	18
Jarl, Ragvald Ulfsson	19
Jernkontoret	134, 135, 143
Jespersson, Jon, fogde 1543, 1544	20
Johan, hertig	69
Johan III	45, 130, 131
Johan Casimir, pfalzgreve	86
Johannis, Jacob, biskop i Skara	47
Jon, herr, kyrkoherde i Gillberga 1480	51
Jonæ, Gunnar, kaplan i N:re Ulleruds s:n omkr. 1650	56
Juel, H., major, bruksägare	152
Jöns Skrivare, fogde 1529	29
Jönsson, Amund, fogde 1542	20
Jönsson Roos, Ture, rikshovmästare	30
Jösse Hanisson, hövitsman i Värmland, 1434 och 1435	19
Kantzau, Joh. Chr., apotekare	113
Kart, Sven, till Amor (Ämot?) fogde över Sillerud och Svanskog 1525—1529 ..	20, 44
Kegel, Claes, bruksägare	148
Kilander, Andr. Birgeri, superintendent i Karlstad 1666—73	48, 49, 76
Kinnæus, Anders, komminister i Ransäter 1672	81
Kjellberg, Anders, kyrkoherde i Tössö	72
Kjellin, Karl Erik, professor	10
Kjellin, Helge, professor	189, 193
Knagh, Peder, fogde över Värmland, Dal och Åkerbo härad, 1480—1497	19
Knutsson Lilje, Knut, till Ökna och Hengclö, överståthållare 1577	21
Kock, Joachim, bruksägare	149
Kock, Jöns, rådman i Uddevalla, bruksägare	156
Kock, Nils, bruksägare	156
Kolthoff, H., bruksägare	61, 82, 149
Kruskopf, Nils, bruksägare	151
Kråka, Jon, kyrkoherde i Holmedal under reformationstiden	44, 54
Köningsmark, Joh. Herbrichtsson, riksråd och hövding över Värmland och Dalsland 1390	19
Ladulås, Magnus	87, 92, 129
Lagerlöf, Erl. A., doktor, Arvika	79, 80
Lagerlöf, Nils Danielis, superintendent i Karlstad 1741—69	48
Lagman, Tönnis, borgmästarens son från Viborg, landshövding i Karlstad 1648—1654	22
Lake, Harald, välborne, fogde 1551, 1552	20
Landberg, Peder, komminister i Nordmarken 1731	82
Lange, Greger	29
Larsson, Andreas, läroverkskollega	9, 11
Larsson Ankar, Botvid (Botved) skrivare eller fogde över Värmland 1530—1542	20, 88
Larsson, L. D., fältkamrerare	152
Larsson Linderöth, Elias	157
Laurentii, Anders, skolmästare i Karlstad 1560	75

Lejonhufvud (Leijonhufvud), Abrah., friherre, landshövding i Örebro 1658—1676	22
Lejonhufvud (Leijonhufvud), Gustaf, friherre, landshövding i Örebro 1634—1639	22, 30
Levgren, A. G., bruksägare, grosshandlare i Göteborg	67
Lidback, P., kopparslagare och rådmän i Karlstad	77
Lignell, Anders, kontraktsprost, kyrkoherde i Kila	13
Lilje, Knut Knutsson, till Ökna och Hengelö, överståthållare 1577	21
Liljecrona, Gustaf, landshövding i Örebro 1681—1685	23
Lilljebjörn, E. G., adjunkt vid Högre lärarinneseminariet	13
Linderoth, Elias Larsson, bruksägare	157
Lindqvist, Sune, professor	189
Linroth, Claes, major, bruksägare	146
Linroth, El., inspektor	156
Lodbrok, Ragnar	17
Lorens, herr, kyrkoherde i Sunne 1480	54
Lorensson, Sven, predikant i Fernebo 1540	45
Lothigius, Joh., superintendent i Karlstad 1666, dog, innan han tillträdde ämbetet	48
Lucia, jungfru i Syracuse	128
Lumb, lagman i Västergötland	29
Lundell, Nils, bruksägare	151
Lundgren, Johan, bruksägare (donator)	79
Luthman, C. D., överdirektör	61
Lybeckarne	129, 130, 142
Långchristoffer, en finne »i Sundsjön»	110
Löf, A. E., läroverksadjunkt	191
Löwenhjelm, C. G., riksråd	75
Magnus Ladulås	87, 92, 129
Magnus Smek	92, 130
Marci, Jesper, superintendent i Mariestad 1580—92	47, 48
Masreliez, Jacques Adrian, konstnär	63
Matern, I. A. von, major	121
Mattsson, Hans, bruksägare	147
Meijer, Joh., bruksägare	150, 156
Melartopæus, Petrus, superintendent i Mariestad 1605—10	48
Mitander, N., bruksägare (donator)	61, 79, 152
Molithæus, Mathias Marci, superintendent i Mariestad 1592—1603	48
Myhrman, Christoffer, bruksägare	151
Mörner, Adolph, greve, landshövding i Örebro 1756—1766	23
Nerman, Birger, professor	189
Niclisson, Clawes, till Ellinge och Wik, hövitsman i Värmland 1440—1445 ..	19
Nildman, Torbjörn, rådmän i Karlstad, bruksägare	150
Nils, herr, kyrkoherde i Sunne 1515	54
Nilsson, Anders, fogde på Agneholms slott 1434	20
Nilsson Gyllensträhle, Peder, underståthållare 1566—1571, tillika lagman och krigsöverste	21
Nilsson, Nils, kamrerare, överståthållare 1579	21
Nilsson, O., vågmästare och ingenjör	78
Nilsson Silfversköld, Nils, landshövding i Karlstad 1793—1802	24, 190
Nolken (Nolcken) Arvid von, landshövding i Karlstad 1802—05	24, 190
Nordberg, Sara, hustru till Joh. Meijer (se denne)	150
Nordenfeldt, O., kammarherre, Björneborg	13
Nordensvan, C. O., överste	191
Nordlind, Daniel Erici, superintendent i Karlstad 1716—17	48
Norman (Norman), Georg, Gustav Vasas »kyrkominister»	44
Norström, B., kommerseråd	121
Nygren, Ernst, landsarkivarie	13
Ochristen, Keltil	19
Ohlin, Anna Greta	10
Oldevig, H. F., landshövding i Karlstad 1842—64	24, 190

Ollenberg, C., överste, bruksägare	156
Ollenberg, Thor, bruksägare	147
Olaf Haraldsson, norsk konung	183
Olaf Tryggvasson, norsk konung	18, 183
Olof, herr, kyrkoherde i Fernebo vid reformationen	59
Olof, herr, domkyrkosysselman i Strängnäs 1588	46
Olof, »konung» över Värmland	17
Olof I. Geierstada Alf, regent i konung i Värmland, omkr. år 829	40
Olof Trätälja	17, 28, 29, 39, 40, 85, 92, 116, 162, 183
Olof Skötkonung	17, 18, 24, 51, 53, 64, 162, 189
Olsson, Erik (1548)	20
Olsson (Olofsson) Stenbock, Gustaf, lagman 1544, tillika riksråd och ståt- hållare över Västergötland, Dalsland och Värmland, konung Gustaf I:s svärfader	20, 30
Olsson, Sven, överståthållare 1579	21
Olsson Winge, Nils, lagman i Värmland 1497—1529	30
Oriensulani, Jonas Nicolai, superintendent i Mariæstad 1612—46	47, 48
Ottar Jarl, svensk hövding	18, 189
Otulfaxe och Ufve, se Ufve	17
Oxenstjerna, Bengt Gabrielsson, friherre till Möreby, överståthållare 1582 ..	21, 180
Oxenstjerna, Gabr., riksdrots	32
Palm, Germund, assessor	87
Pascasius, hövding i Syracuse	128
Pedersson Båt, Björn, fogde	130
Pedersson, Esbjörn, överståthållare 1577, 1579	21
Pedersson, Hemming, fogde över Fryksdalen och Älvdals härader 1525—1528	20
Pedersson Roman, Arvid, länsbokhållare	86
Peringskjöld, Johan P., assessor, riksantikvarie	86
Persson, Olof, rådman, bruksägare	148, 149
Pleningius, Math., Pleningskjöld, underlagman 1640, den förste som inrätta- de domböcker i Värmland	30
Pleningskjöld, se Pleningius	30
Pors, Peder, se Peder Holmfasta	133
Ragnar Lodbrok	17
Ragvald Ulfsson Jarl	19, 189
Ramner i Nordmarks härad	17
Rane hin Göthske, »hövding över Värmland och tillika hövding över Väster- götland»	18
Rham, Torsten Ingelsson, se Ingelsson	19
Rejman, Joh. Christ., apotekare	80
Reuterkrantz (står felaktigt Reutercreuts) Mårten, landshövding i Örebro 1677—1680	23
Reuterholm, Nils, friherre, landshövding i Örebro 1739—1756	23
Ribbing, Bo, till Svansö och Säby, underståthållare 1593—1599, 1604—1606 och 1612 och 1624	21
Ribbing, Conr., friherre, lagman, landshövding i Örebro 1719—1729	23, 117
Rietz, J. E., ordboksförfattare, svenska allmogespråket	189
Rokes (Roches), Poul, rådman i Göteborg	155
Rolfsson, Erik, fogde 1546	20
Roman, Arvid Pedersson, länsbokhållare	86
Roman, J. G., jägerifiskal (donator)	77
Roos, Ture Jönsson, rikshovmästare	30
Rosell, Erlandus, kyrkoherde i Frändefors	70
Rudén, Torsten Haquin, superintendent i Karlstad 1708—16	48
Runestam, Arvid, biskop	193
Råhfeldt, Joh., landshövding i Örebro 1756	23
Rålamb, Bror Andersson, underståthållare 1622	21
Sahlin, M. R., bruksägare	152, 156
Samuelsson, Sixten, rektor	193
Scarinus, Jonas Johannis, biskop i Vexjö stift	48

Schéele, von, fröken	14
Schéele, Frans von, bergmästare och överintendent 13, 14, 78, 133, 134, 144, 193, 194	
Schröder, Göran Claes, l. Jöran Claes, superintendent, senare biskop i Karlstad 1770—73	48
Schröder, G., löjtnant, bruksägare	152
Schröder, B. U., bruksägare	152
Schröderheim, Herman, biskop i Karlstad 1787—1802	48
Schultz, I. M., fabrikör	121, 193
Sergel, Johan Tobias, konstnär	63
Siggo, biskop i Skara 1431	58
Sigrid Storråda	189
Sigurd Haraldsson, norsk konung	30
Silfversköld, Nils Nilsson, landshövding i Karlstad 1793—1802	24, 190
Sjögren, C. A. Hj., bergmästare	13, 14
Skrifvare, Jöns, 1529	20
Skrifvare, Sunne, 1547	20
Skötkonung, Olof	17, 18, 24, 51, 53, 64, 162, 189
Smek, Magnus	92
Snorre Sturlasson	13, 189
Soop, Gustaf, friherre, landshövding i Örebro 1654—1658	22
Sparre, Ulf Ambjörsson	30
Spång, Harald, mekaniker i Filipstad	153
Stake, Joh., överste	69
Stake, Olof, landshövding i Karlstad 1639—1648, förut överste	22
Steinar, från England, fader till Isgerd och g. m. Olufa l. Alöf, Ragnar Lodbroks och Thora Borgarhjorts dotter	17
Stenbock, Gustaf Olsson l. Olofsson, se Olsson Stenbock	20, 30
Stenkil, svensk konung	41
Sten Sture	130
Steuchius, Johannes Mathiae, superintendent i Karlstad 1723—30	48
Stiernman, A. A. von	13, 190
Store l. Grotte, Sven, herr, kyrkoherde m. m. se Grotte	54
Storråda, Sigrid	189
Strokirk, Evert, borgmästare i Filipstad	148
Sture, Gustaf Tunasson, lagman 1350, överleyde digerdöden	30
Sture, Sten	130
Sturlasson, Snorre	13, 189
Stuth, Ingebor Torbjörnsdotter, Fru	56
Stuth, Otto Torbjörnasson, fogde på det åter uppbyggda Agneholms slott omkr. 1460 l. 1470	20
Styffe, E. G., bruksägare	151
Sunne Skrifvare, 1547	20
Sunnesson, Carl	19
Sunnesson, Ulf	19
Swederus, G., skriftställare	193, 194
Svelting i Älvdalen	17
Sven Tveskägg, dansk konung	18
Svinhufvud, Fromholt, major, bruksägare	156
Tegnér, Esaias	10
Thora Borgarhjort, g. m. Ragnar Lodbrok	17
Thorgeir, riksråd, lagman 1340—47	30
Thorger, apostel, g. m. norska konungens — Olof Tryggvassons — halvsyster, Ingrid	41
Thorgny, lagman i Uppland	30
Thor Jarl af Wermland, g. m. Ragnar Lodbroks dotterdotter Isgerd	17
Thori Jotun i Fryksdalen	17
Tingberg, G., bruksägare (donator)	79
Tjeder, C. J., bruksägare	152
Tjeder, G., bruksägare	152

Toijer, Daniel, lektor	1, 9, 14
Torbjörnsdotter Stuth, Ingeborg, fru	56
Torbjörnasson Stuth, Otto, fogde på det åter uppbyggda Agncholms slott omkr. 1460 l. 1470	20
Torstensson Busk, Alexander, väpnare	56
Torstenson, Leonard, greve, fältmarskalk, gen. guvernör över Värmland, Väs- tergötland, Halland och Dalsland 1648—1651	22
Tryggvasson, Olaf, norsk konung	18, 139
Trätälja, Olof	17, 28, 29, 39, 40, 85, 92, 116, 162, 183
Tunasson Sture, Gustaf, lagman 1350	30
Tunberg, Sven, professor	189
Tveskägg, Sven, dansk konung	18
Ufve och Otulfaxe i Ullerud och Kils h:d	17
Uggla, Carl, kapten, bruksägare	150
Uggla, Joh. Gust., friherre, kammarherre och major, landshövding i Karl- stad 1779—93	24, 130
Uggla, Leon. Mag., bruksägare	69, 151, 156
Ugin	19
Ulfsson Jarl, Ragvald	19
Ulfsson, Peder	20
Ulrika Eleonora	165
Utterman, Johan, kyrkoherde i Väse	72
Utterman, J. O., Eda glasbruk	193
Wærnmark, Nils, bruksägare	149
Wahlund, Claes, prost	11
Welin, F., fanjunkare, bruksägare	152
Wennerström, Lisa, moder till Peter Björkman	9
Wenggren, O., bruksägare	157
Westhius, Joh., kammarfiskal	87
Wetterberg, Gunnar, förste bibliotekarie	10
Wibeli, Olov af, landshövding i Karlstad 1809—13	24, 190
Vidholm (konstruktör av blåsverk)	136
Wilkin, herr, kyrkoherde i Arvika	53
Winge, Nils Olsson, lagman i Värmland 1497—1529	30
Wingård, Joh. af, landshövding i Karlstad 1814—40	24, 38, 94, 190
Wrangel, Didrick, friherre, landshövding i Örebro 1685—1693	23
Wrangel, Erik, Friherre, landshövding i Örebro 1729—1739	23, 117
Wäderhatt, Erik, svensk konung	18, 162
Wähnerman, P., kamrerare (donator)	76
Zetterstedt, Johan Wilhelm, universitetsadjunkt	10
Åkerlund, Walter	189
Östen, konung över Värmland	17

ORTSREGISTER.

(Upprättat på Värmlands museum av ingenjör Johan Georg Zettergren)

	Sid.
Abrahamsfors, nedlagt järnbruk	155
Ackärr, järnbruk i Lungsunds s:n	147, 157, 158
Acksjöhyttan, i Nyeds s:n	139
Adolfsfors, järnbruk i Köla s:n	151, 154, 157, 159
Age, gruvor vid Filipstad	132
Aggerud, stomh., bergsmanshemman i Karlskoga s:n	180
Agneholm, slott	162, 163
Agnhammar, se Ankhammar	
Aklången, insjö, Dalsland	160
Almar, pastorsboställe i Grava s:n	173
Alsnö, plats för ett historiskt möte	87, 192
Alster (Alsterhem l. Alstrum), k:a och s:n m. m.	20, 25, 28, 57, 61, 83, 147, 148, 168
Alstern, insjö	153
Alstrum, järnbruk i Alsters s:n	148, 156, 158, 159
Amnehärad, k:a och s:n i Skara stift	59, 60, 70, 174
Amnerud, stomhemman i By s:n	177
Ankhammar l. Agnhammar, gård i Grums s:n	88
Anneberg, Botilsäters s:n	121
Annefors, järnbruk i Sunne s:n	151, 155, 157, 158, 160
Antonström, järnbruk i Lysviks s:n	151, 156, 158, 160
Apertin, säteri i Grums s:n	105
Arboga, stad i Västmanland	36, 37
Arvika (Arwika) (Arfwika), köping, stad, prosteri, k:a och s:n m. m.	20, 25, 31
	34, 35, 36, 37, 38, 50, 51, 52, 53, 66, 81, 84, 112, 114, 152, 159, 165, 167, 169, 170
	172, 174, 176, 182, 185
Arwika marknader	126, 127
Asa l. Edholms slott	17, 162, 163
Aspberg, hemman i Segerstads s:n	85
Asphyttan, hemman i Fernebo s:n	57, 86, 136, 141, 142, 145, 146
Asphytteskogen, i Fernebo s:n	110
Aspsäter, Norra och Södra, pastorsboställe i Gillberga pastorat	51
Axevall, (Axvall), fogdebostad i Norra Vings s:n, Valle h:d, Västergötland	19
Backa, norra, komministerboställe för Gunnarskogs och Ny s:r	184
Bada, järnbruk i Fryksände s:n	148, 157, 158, 160
Barås, komministerboställe i Ny s:n, Näs härad	184
Berg, komministerboställe i Bolstads s:n, Dalsland	186
Berg, pastorsboställe i Fogelviks s:n, Våse härad	57
Berga, komministerboställe i V. Ämterviks s:n	184
Bergholmen, i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	60
Bergsjön, i Varnums s:n	158
Bergslagen, se Wermlands berg	
Bergstrollselfven	138
Bergsviken, i Glava s:n	159

Bergsäng, lastageplats vid Klarälven	160
Bethed, hemman i Järnskogs s:n	67
Billingsfors, k:a och bruksförsamling	69, 84, 187
Billingsfors, järnbruk i Steneby s:n, Vedbo h:d, Dalsland	156, 157, 160
Billingsforshyttan, i Laxarby s:n, Dalsland	140
Bjurbäck, hytta och järnbruk i Lungsunds s:n ..	137, 146, 147, 154, 155, 156, 157, 158
Bjurbäcks bergstull	32
Bjurkärn, annexförsamling till Karlskoga	60, 61, 71, 84, 140, 186
Bjärn, komministerboställe i Karlanda s:n	185
Björka, pastorsboställe i Fågelviks s:n	57
Björke, gård i Fågelviks s:n	57
Björkborn, järnbruk i Karlskoga s:n	157, 161
Björkebornshyttan, i Karlskoga s:n	140
Björked, järnbruk i Sunne s:n	150, 157, 160
Björkil, järnbruk i Sunnemo s:n	155
Björneborg, järnverk i Visnums s:n	148, 155, 156, 158
Björvik, nedlagt järnbruk	155
Blekan, komministerboställe i Dalskogs s:n, Dalsland	187
Blekinge län	35, 36, 37
Blomskog, k:a och s:n m. m.	20
25, 32, 50, 51, 54, 59, 65, 66, 83, 112, 114, 169, 172, 173, 174, 175, 179, 184, 185	
Blyelfs- l. Broforshyttan, i N. Ulleruds s:n	139
Boda, hemman i Eds s:n	121
Boda, hemman i Skillingmarks s:n	67
Boda, k:a och s:n	25, 31, 68, 84, 169
Bodarna l. Bodaskogen	60
Bodaskogen l. Bodarna	60
Boelfshyttan, i Karlskoga s:n	140
Bofors, järnbruk i Karlskoga s:n	157, 161
Bogen, gränstull i Jösse h:d	33
Bohlhyttan, i Fernebo s:n	136
Bohusland (Bohuslän) l. Wiken	18, 32, 41, 47, 122, 155, 157, 160, 161, 164, 171
Bolstad, k:a och s:n, Dalsland	70, 84, 173, 175, 180, 186
Bommestad, kapell och församling	57
Borgvik, järnbruk i Borgviks s:n	147, 155, 156, 158, 159
Borgvik, k:a och s:n	63, 64, 82, 115, 147, 168, 185
Borgvik, lastageplats	159
Borgvik, laxfiske	42
Bornshyttan, i Fernebo s:n	138, 139, 141
Borre, gravhög i Norge	189
Borshyttan, i Nyeds s:n	139
Borsjö l. Hättsjöhyttan, i Kroppa s:n	139
Bortan, hemman i Gunnarskogs s:n	138
Bosjöhammare, järnbruk i Fernebo h:d	145, 146, 148, 157, 158
Bosjöhyttan l. Gråsbosjöhyttan, tackjärnshytta i Sunnemo och Fernebo s:r ..	137
Botilsäter (Butisätter, Bydilsäter l. Bolsätra), k:a och s:n	21
32, 55, 56, 64, 83, 121, 169, 185.	
Brakerud, utjord till prästgården i Nors s:n	176
Bransbol, komministerboställe i Gråsmarks s:n	183
Brattfors, hytta och järnverk i Fernebo h:d..	136, 137, 141, 145, 146, 147, 157, 158, 182
Brattfors, k:a och s:n m. m.	31, 58, 61, 62, 81, 82, 137, 138, 170, 182
Brattforsheden, handelsplats	122, 128
Brevik, pastorsboställe i Kroppa s:n	179
Bro l. Hamna, även = Christinehamn	123
Bro, hertigsäte	20, 163
Bro, marknadsplats	22, 32, 59
Bro (Brodstätter, Brosäter), k:a och s:n	21, 55, 64, 121, 169
Brobacken l. Seffle	123, 128
Brunsborg, järnverk och bruk i Brunskogs s:n	149, 154, 156, 157, 158, 159

Brunskog (Bronskog), k:a och s:n	20
25, 31, 50, 51, 52, 53, 59, 67, 68, 81, 115, 128, 149, 163, 169, 172, 174, 178, 182	70
Brålanda, k:a och s:n, Dalsland	187
Bräsäter, komministerboställe i Högsäters s:n, Dalsland	181
Bräcke, stomh. i Hesselskogs s:n, Dalsland	68
Brännåsen l. Furuberget, skogstrakt i Dalby s:n	187
Bröltegen, komministerboställe i Steneby s:n, Dalsland	17
Buresås slott, i Blomskogs s:n	184
By, k:a och s:n	21, 50, 51, 54, 55, 63, 64, 74, 81, 169, 172, 174, 177, 184
By, skog i Elgå s:n	112
By, stomh. i Ö. Ämterviks s:n	176
Byelf, lastageplats	159, 160
Byelfven	115, 159
Byn, marknadsplats i Ekshärads s:n	128
Byn, utjord till prästgården i Arvika s:n	176
Bäck, komministerboställe i Övre Ulleruds s:n	183
Bäckafors, järnbruk i Bäcke s:n, Dalsland	156, 157, 160
Bäcke, k:a och s:n, Dalsland	69
Bäckelid, pastorsboställe i Alsters s:n	135
Bäckhammar, järnbruk, tillhörande Kronlorps järnbruk i Visnums s:n	149
Bärön, ö i Väneren, Ölseruds s:n	64, 176
Böckel, järnbruk i Nyeds s:n	148, 156
Bön, Södra, komministerboställe i Eds s:n, Dalsland	187
Calmar	46
Carlborg (Carlberg), hertigsäte	20, 163
Carlsdals bruksförsamling i Hellefors s:n, Örebro län	60, 61, 84, 186
Carlsfors järnbruk i Silleruds s:n	150, 157, 158, 159, 160
Carlgåfva, pastorsboställe i Artemarks s:n, Dalsland	180, 187
Carlskoga Bergslag af Örebro län	30, 31, 32, 60, 132, 134, 140, 155, 157, 158, 160, 161, 167, 170, 172, 173, 175
Carlskoga pastorat af Örebro län	50, 59, 60, 69, 71, 173, 175, 180, 186
Carlstad, (Karlstad), stad, län, stift, k:a och s:n, m. m.,	10, 12, 22, 23, 24, 26, 28, 31, 33,
35, 36, 37, 38, 48, 49, 50, 59, 60, 62, 63, 69, 71, 72, 73, 75, 76, 77, 79, 81, 83, 84, 94, 101, 102	103, 105, 106, 111, 114, 115, 122, 123, 129, 132, 135, 159, 160, 161, 163, 164, 165, 166,
167, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 180, 183, 185, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194	
Kanikenäset	49
Mariebergsskogen	193
Carlstads apologetiska skola	10
domkyrka	62
folkskola	76
folkskolelärare-seminarium	76, 165
gymnasium (läroverk)	9, 49, 75, 76, 77, 164
kanal (anl. 1835)	165
landsförsamling	168
lazarett och kurhus	38
marknader	126, 127, 128
l. Mellersta Prosteriet omkr. 1600	50
tingslags härad	25, 26, 30, 31, 38, 164, 168
trivialskola	9, 77, 164
Cathrineholm, manufakturverk i Steneby s:n, Dalsland	156, 157, 160
Charlottenberg, järnbruk i Eda s:n	152
Christiania, huvudstad i Norge	35, 36
Christianstads län	35, 36, 37
Christinedal, järnbruk i Fröskogs s:n, Dalsland	156, 157, 160
Christinefors, järnbruk i Hvitsands s:n	152, 160
Cristinehamn, (Kristinehamn), stad, församling, kyrka, pastorat	10
11, 14, 22, 26, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 48, 59, 60, 72, 77, 81, 108, 124,	129, 144, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 167, 168, 171, 172, 174, 178, 182, 191
Christinehamns folkskola l. Nilssonska folkskolan i Christinehamn	78

Christinehamns lägre lärdomsskola	77, 165
marknader	126, 127, 128
Conradsfors, järnbruk i Östmarks s:n	153
Corbey kloster	41
Cronlorp, herrgård i Visnums s:n	105
Daglösen, insjö i Fernebo och Kroppa s:r	158
Dal (Dahl) l. Dalsland	19, 20, 22, 32
47, 63, 65, 69, 72, 110, 123, 124, 140, 155, 160, 162, 163, 164, 171, 172, 173, 175	
Dalarne	118, 123
Dalboredden, Svanskogs s:n	65
Dalby, k:a och s:n m. m.	20, 25, 54, 59, 68, 69, 81, 82, 118, 151, 152, 170
Dalbybergen	110
Dalen, gränstull i Nordmarks h:d	33
Dalkarlsjöhyttan, tackjärnshytta i Nordmarks och Rämmens s:r	137, 141, 158
Dals prosteri, se även resp. Norra, Södra och Westra	69, 175
Dalskog, k:a och s:n, Dalsland	70, 84, 140, 187
Dalsland se Dal.	
Damhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139, 145
Dammen, hemman i Visnums s:n	58
Degerlundsforshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Ekshärads s:n vid älven	
Uvan	140
Deje laxfiske	42, 111
Dejeforsen	111
Didrikfors manufakturverk invid Rämshyttan, ägare Råms järnverk	152, 155
Djekneliden, kapellpredikantboställe i Södra Finnskoga s:n	69, 183
Dottevik, hemman i Arvika s:n	52
Dye, Norra, komministerboställe i Varnums s:n	182
Dömle, järnbruk i N. Ulleruds s:n	147, 156, 157, 159
Ed, hemman i Gräsmarks s:n	183
Ed, k:a och s:n	56, 63, 64, 81, 121, 132, 140, 168, 184
Ed, k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 140, 173, 175, 181, 187
Ed, skog i Blomskogs s:n	112
Ed, utmarker i Sunne s:n	86
Eda (Ede) (Eidar), k:a och s:n m. m.	20, 25, 53, 66, 67, 81, 114, 122, 140, 151, 152, 170, 193
Eda glasbruk	122, 193
Eda skans	67, 164, 165
Edane, övergiven marknadsplats i Brunskogs s:n	128
Edholms slott, se även Asa	17, 162, 163
Edsberg, pastorsboställe i Kroppa s:n	179
Edsberg, s:n och h:d i Örebro län	60
Edsvalla, hytta och järnbruk i Nors s:n	144, 149, 154, 156, 158, 159
Edsvalla klädesfabrik, i Nors s:n	121
Edsäng, del av hemmanet Ed i Gräsmarks s:n	193
Efvensäter, komministerboställe i Färgelanda s:n, Dalsland	187
Eideskoug, s:n i Norge	53
Ekenäs, frälsesäteri, pastorsboställe i Kils s:n	20, 56, 62, 176
Ekesjö (Eksjö), stad i norra Småland	35
Ekshärad (Ekehäredt l. Hökeshara), k:a och s:n m. m.	20, 50
51, 54, 59, 68, 81, 83, 140, 141, 149, 155, 170, 172, 174, 177, 179, 184, 190	
Elfbro, järnbruk i Varnums s:n	148, 156, 158
Elfdalen (Elfdaln)	33
88, 99, 110, 113, 115, 118, 128, 131, 132, 141, 149, 152, 174, 179, 185, 190	
Elfdals härad (Elfdalns-) (Elffwedalen), k:a och s:n	20
25, 26, 27, 28, 30, 31, 50, 59, 68, 81, 160, 165, 170, 172.	
Elfdals Prosteri	50, 68, 81, 174
Elfkärr, pastorsboställe i Karlskoga s:n	180
Elfsbacka, k:a och s:n	61, 82, 139, 148, 168, 185
Elfsbacka, järnbruk i Elfsbacka s:n	137, 148, 154, 156, 157, 159
Elfsbackahyttan, nedlagd tackjärnshytta i Elfsbacka s:n	139
Elfsborgs län	33, 35, 36, 84, 171, 175, 180, 186

Elgå, järnbruk i Älgå s:n	150, 154, 157, 158, 159
Elgå (Elgo), k:a och s:n	20, 25, 52, 53, 66, 81, 84, 112, 115, 150, 169, 182, 185
Emilsdal, järnbruk i Långseruds s:n	153
Emtekärn, järnbruk, ägare Krontorps järnverk i Visnums s:n	149
Emteruds glasbruk l. Eda glasbruk i Eda s:n	122
Emtervik se resp. Västra och Östra.	
Eriksstad, k:a och s:n, Dalsland	70, 84
Ertemark (Ertmark), k:a och s:n, Dalsland	69, 84, 180
Ervalla, s:n i Fellingsbro h:d, Örebro län	32
Esketan, pastorsboställe i Gillberga s:n	51
Eskilsäter, k:a och s:n	21, 32, 55, 56, 64, 81, 169
Fahlu Bergsskola	78
län	28
Fahlun, Rådstufvurätt	33
Falkarsedet, komministerboställe i Nyeds s:n	184
Fallholmen, i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	60
Fallskäret, i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	60
Fellingsbro, s:n i Fellingsbro h:d, Örebro län	32
Femtä, järnbruk i Ny s:n i Elfdalen	148, 152, 156, 157, 194
Fernebo, k:a och s:n i Fernebo h:d	31, 45, 51, 58, 59, 61, 136, 137, 138, 139, 147, 148, 170
Fernebo bergslag	161, 163
Filipstad, se Philipstad.	
Finnbygderna	99
Finnemåse-berg l. Finnemåsen	132, 134
Finnshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	138, 139, 145
Finnshytteberg, gruva i närheten av Filipstad	132, 133
Finnskoga s:r, se även resp. Norra och Södra	68, 83, 84, 118, 129, 183
Finsta, plats i Roslagen	128
Fiskekil(n) (Fiskekil l. Kiln), k:a och s:n i Visnums h:d	31, 57, 60, 81, 168
Fjäll, hemman i Eda s:n	53
Flagan, sjö i Jösse-Ny s:n	53
Fogdhyttan, hammare i Fernebo s:n	136, 145, 146
Fogelvik (Foglewik l. Foglewiik), k:a och s:n i Nordmarks h:d	20, 54, 169
Fogelvik (Fullewik), k:a och s:n i Väse h:d	21, 25, 32, 57, 61, 65, 81, 114, 168
Follebo, utjord i Ryrs s:n, Dalsland	190
Fors, hemman i Glava s:n med järnbruksinrättning, ägare Glafsors järnbruk	150
Forsbacka och Persby, järnbruk i Mo, Dalsland	156, 157, 160
Forsbergahyttan, nedlagd tackjärnshytta i Lysviks s:n	140
Forshaga Säteri, Grava s:n	111
Forshyttan, tackjärnshytta i Brattfors s:n	137, 138
Forsnäs, järnbruk i Alsters s:n	147, 155, 157, 158, 159
Forss, landtull i Lungsunds s:n	32
Fredrikshall	160
Fredros, järnverk och järnbruk i Gunnarskogs s:n	131, 154, 155, 157, 159
Fryken, sjö	83, 115, 160
Frykerud (Frijkerud), k:a och s:n	21, 56, 62, 81, 168, 182
Frykfors, kvarn i Stora Kils s:n	9
Frykforsen, laxfiske, Kils s:n och h:d	42
Fryksdalen	26, 33, 48, 88, 99, 115, 127
Fryksdals härad	20, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 38, 50, 108, 160, 170
Fryksdals Nedre Tingslag	25
Fryksdals Prosteri l. Kontrakt	50, 67, 81, 174
Frykstad, Kils s:n och h:d	160
Fryksände (Frijksene), k:a och s:n	25, 31
50, 54, 59, 67, 68, 82, 83, 118, 148, 150, 153, 155, 165, 170, 172, 174, 178, 182	
Frändefors (Frendefors), k:a och s:n, Dalsland	70, 84, 173, 175, 180, 186
Fröskog, k:a och s:n, Dalsland	69, 84, 187
Funnesdalen, gränstullrätt i Härjedalen	33
Furuberget, se även Brännåsen	68
Färglanda (Ferglanda), k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 173, 175, 181, 187

Föske, gård i Jösse h:d	87
Föske, järnbruk i Nyeds s:n	148, 155, 157, 158, 159
Föske, komministerboställe i Brunsbogs s:n	182
Föskefors, järnbruk i Ekshärads s:n	148, 149, 155
Gamla Prestegården i Söderby, se även detta	179
Gammalhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139
Gammalkroppa, tackjärnshytta i Kroppa s:n	137, 139, 145, 146, 158
Gammalgården, säteri i Kils h:d	87
Gapunge äng, utjord, ägare Steneby k:a, Dalsland	69
Gaterud, komministerboställe i Grums s:n	186
Geijersholm, järnbruk i Gustaf Adolfs s:n	148, 149
Genstigs mossan, Fernebo s:n och h:d	110
Gerstad, komministerboställe i Grava s:n	183
Gertbyn, komministerboställe i Ransäter s:n	183
Gestad, k:a och s:n, Dalsland	70
Gesäter, k:a och s:n, Dalsland	71
Geve län	28
Gilberga (Gällberga l. Gällhem), k:a och s:n m. m.	20, 39, 41, 45, 50
51, 59, 64, 65, 169, 172, 174, 177, 183.	
Gilberga gård, pastorsboställe i Gillberga s:n	51
Gilberga Kungsgård, i Gillberga s:n	17
Gilberga Prosteri	50, 174
Gilbergs härad m. m.	20, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 38, 49, 50, 52, 115, 159, 169
Gilldal, skog i Blomskogs s:n	112
Gislenäs, pastorsboställe i Nysunds s:n	179
Gisslarbo, landtull i Rudskoga s:n	32
Gla, Stora, insjö i Glava s:n	159
Gladåker, järnbruk i Karlanda s:n	152, 157, 158, 159, 160
Glafsforden	114, 159
Glafsors, järnbruk i Glava s:n	150, 155, 156, 157, 159
Glafva (Gladewal), k:a och s:n	20, 31, 52, 65, 81, 118, 150, 152, 169, 183
Glasmammarne, vid dessa en järnbruksinrättning, ägare Glafsors järnbruk i Glava s:n	150
Glumserud, hytta och järnbruk i Väse h:d	139, 156, 157
Glumserud, ägor i Väse h:d	86, 132, 156, 157
Glyghultshyttan, tackjärnshytta i Dalskogs s:n, Dalsland	140
Glänne, Vestra, komministerboställe i Frykeruds s:n	182
Gokstad, gravhög i Norge	189
Gotlands län	35, 37
Grafva (Graffwa), även Grava, k:a och s:n ..	21, 31, 50, 57, 59, 62, 63, 81, 132, 139, 163, 168, 172, 174, 178, 183.
Grafsmoen, Gunnarskogs s:n	52
Granbergsdalshyttan, tackjärnshytta i Carlskoga s:n	140
Greifswald, stad i Tyskland	37
Grinnemo, pastorsboställe i Ekshärads s:n	177
Grinstad, k:a och s:n, Dalsland	70, 84
Grums, h:d, k:a och s:n m. m.	25
26, 27, 28, 30, 31, 38, 50, 52, 56, 63, 64, 81, 82, 121, 159, 168, 186, 190	
Grundsjöhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Nordmarks s:n	139, 141
Grythyttan, k:a och s:n i Örebro län, Westerås stift	61, 186
Grythytte bergslag, Örebro län	158
Gräsbojöhyttan l. Bosjöhyttan, tackjärnshytta i Sunnemo och Fernebo s:r ..	137
Gränna, stad i Jönköpings län	35
Gräsmark, k:a och s:n	25, 31, 67, 82, 86, 118, 132, 151, 170, 183
Gräsåsen, hemman i Visnums s:n	58
Grönskäret, i Vänern, Kristinehamns pastorat	60
Gudhem, kloster i Gudhems s:n och h:d, Skaraborgs län	42
Gudwalla, kloster i Glava s:n	52
Gullspång, landtull, laxfiske i Råda s:n, Visnums h:d, delvis också i Amne- härads s:n och h:d i Skaraborgs län	32, 42

Gullunge byn, en utjord. äges av Tisselskogs k:a, Dalsland	69
Gummehöjden, järnmahlsberg i Elvdalen	131
Gunnarskog, k:a och s:n	20, 25
52, 53, 66, 80, 81, 84, 112, 114, 129, 132, 151, 152, 153, 164, 165, 169, 184, 185	
Gunnarsnäs, k:a och s:n, Dalsland	70
Gunnerud, järnbruk i Alsters s:n	47, 154, 156, 158, 159
Gustaf Adolph, k:a och s:n i Älvdals h:d	68, 83, 138, 141, 149, 170, 184
Gustaf Adolfs eller Eds kyrka, Grums h:d	64
Gustafsfors, järnbruk i Gustaf Adolfs s:n	148, 149
Gustafsfors, järnbruk i Torrskogs s:n, Dalsland	156, 157, 160
Gustås, skog i Arvika s:n	112
Gårdsjö, järnbruk och hytta i Öra Emlerviks s:n	144, 150, 157, 158, 160
Gårdsås, skog i Gunnarskogs s:n	112
Gåsborn, k:a och s:n	31, 61, 62, 82, 132, 136, 139, 170, 182
Gåsbornshyttan, tackjärnshytta i Gåsborns s:n	136, 141, 182
Görsbyn, komministerboställe i Älgå s:n	182
Götha elf	161
Götha Hofrätt	30, 31, 164, 165
Göthaland	41
Götheborg	34, 35, 36, 106, 114, 155, 158, 159, 160, 161, 164, 189
Götheborgs biskopsdöme (stift)	47, 64
landsarkiv	9
magistrat	161
Götheborgs och Bohus län	36
Götland, fornnordiskt rike	189
Haborshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	138, 141
Haf, Östra, stomhemman i Varnums s:n	178
Halgå, järnbruk i Ekshärads s:n	148, 149
Hallands län	35, 36
Hallefors, flottningsled till Lelången	114
Haltersbol, komministerboställe i Stavnäs s:n för Vermskogs s:n	184
Hammar, hemman i Eda s:n	53, 67
Hammarö (Hammaröö), k:a och s:n	21, 31, 50, 57, 59, 62, 63, 81, 111, 163, 168, 172, 174, 179, 184
Hanefors, järnbruk i Mo s:n, Dalsland	155, 156, 157, 160
Haparanda, gränstullrätt i Norrbottens län	33
Hara, hemman i Ekshärads s:n	54
Harfjolen, insjölik utvidgning av Byälven i Kila och By s:r	55
Hargene, gård, ½ mil söder om Säffle bro	28
Hasserås, pastorsboställe i Mo s:n för Hesselskogs s:n	187
Hastersby, hemman i Fryksdals h:d nära Mellan-Fryken	85
Hectorshyttan, nedlagd tackjärnshytta, i Fernebo s:n	137, 139
Hedensskog, tackjärnshytta i Brattfors s:n	137, 139, 141
Helge-Andsholmen	92, 129, 130, 142
Heidelberg, stad i Tyskland	21
Helgeboda, gränstull i Jösse h:d	33
Helgebodafors, järnbruk i Eda s:n	151, 154, 157, 158, 159
Helsingborg, stad i Skåne	35, 36
Hennikehyttan l. Hennikehammar, järnbruk i Fernebo s:n	142, 147, 153, 156, 157, 158
Henskogsforshyttan, nedlagd tackjärnshytta vid Långälven i Nyeds s:n	139
Herregårdsbacken, kyrkans nuvarande tomt i Karlstad	63
Herrhult, k:a i Kroppa s:n	58, 62
Herrhultshyttan, nedlagd tackjärnshammare i Kroppa s:n	139, 145, 146
Hesselskog, k:a och s:n i Dalsland	69, 173, 175, 181, 187
Hjulsjö församling i Nora och Hjulsjö bergslag av Örebro län	9
Hofreström, järnbruk i Skålleruds s:n, Dalsland	155, 156, 157, 161
Hofva, by och socken i Vadsbo h:d, Skaraborgs län	34
Hollsbyhyttan, tackjärnshytta i Carliskoga s:n	140
Holm, k:a och s:n, Dalsland	70, 188
Holmedal, k:a och s:n	20, 25, 32, 50, 51, 54, 65, 114, 169, 172, 174, 177

Holmeruds förs, flottningsled till Lelången	114
Hörsjöhyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	137
Huggenäs, s:n i Näs h:d	21, 64, 169
Hult, komministerboställe i Glava s:n	183
Hult, lastageplats vid Väneren	158
Hulteby, pastorsboställe i Nyeds s:n	177
Husaby kyrka vid Kinnekulle	51
Husbacka, komministerboställe i Visnums s:n	183
Hvetlanda	35
Hvitlanda, järnbruk i Tösse s:n, Dalsland	156, 157, 160
Hvitsand, k:a och s:n	25, 31, 54, 67, 68, 83, 118, 151, 152, 170, 182
Hyttlehyttan, nedlagd tackjärnshytta i Lungsunds s:n	140
Hyttesjön, kanalleden Filipstad—Sjöändan, till en del inom Varnums s:n ..	158
Håbol, k:a och s:n, Dalsland	71
Håkanbol, järnbruk i Nysunds s:n	149, 157, 158
Hån, gränstull i Nordmarken	33
Häggvik, komministerboställe i Eds s:n	184
Hälla, stomhemman i Örs s:n	180
Hänke, järnbruk	155
Härseberg, stomh. i Brålanda s:n	180
Hässelbacka, stomh. i Tösse s:n	180
Hättsjö- l. Borsjöhyttan, i Kroppa s:n	139
Högebo, komministerboställe i Dalskogs s:n, Dalsland	187
Högerud, k:a och s:n	65, 169
Högfors, järnbruk i Gräsmarks s:n	151, 154, 157, 158, 160
Höglunda, offerplats i Nors s:n	39
Högsäter, k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 173, 175, 180, 187, 189
Hökebro, järnbruk i Nyeds s:n	155
Höljes, hemman i Norra Finnskoga s:n	69, 85
Ifvarsbjörke, hemman i Sunne s:n	85
Jemtland	33
Jerbo, k:a och s:n, Dalsland	71, 140
Jernskogs (Hjerneskog, Hierneskog) k:a och s:n ..	20, 25, 32, 53, 66, 67, 81, 114, 129
.....	152, 153, 169, 181
Jonsbol, järnbruk i Visnums s:n	149, 156, 158
Juleta kloster	42
Jungfrudansen, äng i By s:n	64
Järn, k:a och s:n, Dalsland	70
Jönköping, stad och län i Småland	34, 35, 37
Jösse härad m. m. ..	20, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 38, 49, 50, 52, 88, 98, 105, 123, 159, 169
„ prosteri l. kontrakt	50, 66, 81, 174
Jösseforsen, laxfiske	42, 114
Kalhyttan (Kahlhyttan), invid Fernsjön, i Fernebo s:n	58, 61, 62, 141, 176
Kalmar, stad och län	35, 37
Kanalen vid Trollhättan	111
Kanikekullen, ej långt från Gillberga k:a	51
Kanikekullen, på Jernskogsboda ägor, i Nordmarks h:d	53
Kanikenäset i Karlstad	49
Kapellheden, k:a, belägen på Brattfors hed i Fernebo s:n	58
Karlanda, k:a och s:n i Nordmarks h:d ..	20, 25, 32, 52, 54, 65, 81, 114, 152, 153, 169, 185
Karlstad, se Carlstad	
Kil l. Kiln, s:n i Visnums h:d, se även Fiskekil (Fiskekiln)	20, 81, 168
Kil (Kiln), Stora, k:a, s:n, h:d m. m.	9, 21, 25, 26, 27, 28
30, 31, 38, 45, 49, 50, 51, 52, 56, 62, 74, 81, 132, 159, 164, 168, 172, 174, 176, 182	
Kils Prosteri	50, 62, 81, 174
Kila (Kiile), k:a och s:n ..	21, 50, 51, 52, 55, 64, 65, 74, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 183
Kinnekulle, i Västergötland	51
Klarelfven	17, 18, 28, 111, 115, 131, 159, 160, 162
Klefvane, hemman i Skillingmarks s:n	53, 67
Klingerud, järnmalmsförekomst i Grava s:n	132

Klingerudshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Grava s:n	139
Klölvarna, holmar i Vänern, ägare By k:a	64
Knappforshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Carlskoga s:n	140
Knappstadstorp, hemman i Karlstads landsförsamling	85
Knappåsen, utskogstrakt i Ekshärads s:n	177
Knusesund l. Seffle	123, 128
Kolswik, pastorsboställe i Sunne s:n	54
Kolsäter, järnbruk i Långseruds s:n	150, 155, 156, 158, 159
Kongabotten, plan efter en mila i Fernebo s:n och h:d	110
Koppom, järnbruk i Jernskogs s:n	152, 155, 157, 158, 159, 160
Kristinehamn, se Christinehamn.	
Krokfors, flottningsled till Lelången	114
Kronobergs län	35, 37
Krontorp, järnverk i Visnums s:n	149, 155, 156, 158
Kroppa, k:a och s:n m. m.	20
50, 59, 61, 62, 81, 136, 137, 138, 139, 163, 164, 170, 172, 174, 179, 182	
Kroppa elf, Kroppa s:n	132
Kummelön, känd fiskeplats från Carl IX:s tid i Ölme h:d	111
Kungskogshyttan, tackjärnshytta i Lungsunds s:n	138
Kylsäter, Norra, pastorsboställe för Högsäters s:n i Färgelanda s:n, Dalsland	187
Kyrkebo, hemman och pastorsboställe i Ny (norra) s:n	55, 179
Kyrkebyn, lastageplats vid Arvika	159
Kyrkerud, komministerboställe i By s:n	184
Kyrkeryd, utjord i Tydje s:n, Dalsland	180
Kyrkobyn, pastorsboställe i Lysviks s:n	54
Kyrkoskogen, se även Långsjöhöjden, skogstrakt i Fryksände s:n	67
Kyrkosättran, utjord till Lysviks k:a	67
Kytthyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139
Källerö, manufakturverk i Ryrs s:n, Dalsland	156, 157, 160, 161
Källsbyn, hemman i Trankils s:n	179
Köla l. Köln (Kiula), k:a, s:n	20, 25, 48, 50, 51, 53, 66, 114, 151, 170, 172, 174, 177
Köln, stomh. i Köla s:n	53, 177
Laggaregården, pastorsboställe i Sunne s:n	54
Lanfors, järnbruk i Bjurkäns s:n, Carlskoga bergslag	157, 161
Laxarby, k:a och s:n, Dalsland	69, 140
Laxsjön, insjö i Tössbo h:d, Dalsland	160
Leke, bergslag i Närke	132
Lekeberg, härad i Örebro län	60
Lekvattnet, gränstull i Fryksdalen	33
Lelången, insjö i södra Värmland och Norra Dalsland	114
Lennartsfors, hytta och järnbruk i Trankils s:n, se även Ränkefors	138, 141, 153
Lenungshammar, järnbruk i Glava s:n	152, 155, 157, 158, 159
Leran, ängstrakt i Sunne s:n, ägare Sunne k:a	67
Leran l. Lerelfven, älv från Lersjön till Mellan-Fryken, Sunne s:n	154
Lerbäck, bergslag i Närke	132
Lerdal, k:a och s:n, Dalsland	71
Lerelfven l. Leran, se även denna	154
Lersjöfors, manufakturverk, ägare Rottne järnverk i Sunne s:n	150, 154
Lersjön, komministerboställe i Elfsbacka s:n	185
Lesjöfors, järnbruk i Rämmens s:n	144, 146, 149, 155, 158
Letelfven, fortsättning av Svartälven, gräns mellan Värmland och Närke	60
Lethafors, järnbruk i Dalby s:n	150, 151, 154, 157, 160
Leyelsgrufvan, Fernebo s:n	134
Lian, stomh. i Silleruds s:n	178
Lidefors, järnbruk i Nysunds s:n	149, 157, 158
Lidköping, stad i Västergötland vid Vänern	48, 161
Likenäs Kapell, Älvdalen	68
Likenäs, marknadplats i Älvdalen	129
Likå, järnbruk i Dalby s:n	148, 152, 156, 157, 194
Likåfors, järnbruk i Dalby s:n	152, 156, 157

Liljefors, skogshemman, Dalsland	157
Liljenbergsfors, manufakturverk i Rys s:n, Dalsland	156, 157, 160, 161
Liljendals Glasbruk, vid Anneberg i Botilsäters s:n	121
Lilla Strand, komministerboställe i Fröskogs s:n, Dalsland	187
Lillbergsgården, komministerboställe i Älvdalen i Dalby s:n	185
Lilledet, lastageplats vid Klarälven	160
Lilljendal, stångjärnshytta och järnbruk i Rämmens s:n, ägare Råms järnverk	144, 152, 154
Lillnor, hemman i Nors s:n	85
Linde, bergmästaredöme i Närke	150
Lindenäs, komministerboställe på Hammarön	184
Lindesbergslagen, Närke	32, 158
Lindfors, järnbruk i Nyeds s:n	148, 155, 156, 157, 159
Lindås, Östra och Vestra, komministerboställe i Lungsunds s:n	182
Lindön, ö i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	60
Linköping, stad och stift i Östergötland	36, 48
Linnebackshyttan, tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Lisefors, manufakturverk i Fröskogs s:n, Dalsland	156, 157, 160
Ljusås, kapellkyrka i Visnum-Kils s:n	57, 58
Loa hammare, flyttad till Myhrmansfors i Rämmens s:n	146
Lofflund, pastorsboställe i Blomskogs s:n	185
Lönhyttan, tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Loretsfors, järnbruk i Mangskogs s:n	152
Loviseberg, järnbruk i Råda s:n, ägare Uddeholms järnverk	148, 149, 154
Loviseholm, järnbruk i Töftedals s:n, Dalsland	156, 157, 160
Lund	10, 48, 77
Lunds Domkyrka	56
„ universitet	10
Lund, skog i Blomskogs s:n	112
Lundsberg, manufakturverk i Lungsunds s:n	155, 157, 158
Lungen, Stora, insjö i Lungsunds s:n	158
Lungstorp, Vestra, hemman i Lungsunds s:n	179
Lungsund, k:a och s:n	9, 62, 81, 137, 138, 140, 147, 153, 155, 170, 182
Lungsunds bergslag	164
Lurö kloster, anl. omkr. 1156	74, 163
Lyredshyttan, tackjärnshytta på Bortans ägor i Gunnarskogs s:n	138, 141
Lyrstahammar, järnbruk i Gunnarskogs s:n	153
Lysa elf, i Lysviks s:n	132
Lysvik, k:a och s:n	20, 25, 31, 54, 67, 81, 132, 140, 151, 170, 182
Lång, säteri i Grums s:n	105
Långbans gruvor, Fernebo s:n	132, 133, 134
Långbanshyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	132, 136, 139, 141, 145, 146, 152
Långbansändehyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139
Långelfven	139
Långerud, gränstull i Fryksdalen	33
Långevak, skog i Arvika s:n	112
Långserud (Longerijdh, Longerydh), k:a och s:n	20, 31, 51, 64, 65, 71, 129, 150, 153, 169, 183
Långsjöhöjden l. Kyrkoskogen l. Sigridstegen, skogstrakt i Fryksände s:n	67
Lödöse, fogdebostad i S:t Peters s:n, Ale h:d, Älvsborgs län	19
Löf, säteri i Grava s:n, Karlstads h:d	87
Löfnäs, torp i Grythyttan s:n, boställe för kapellpredikanten i Karlsdals församling, Karlskoga s:n	186
Löfstafors, järnbruk i Karlanda s:n	153
Löfstaholm, järnbruk i Lysviks s:n	151, 154, 156, 158, 160
Lönskog, kapellförsamling i Gillbergs h:d	51
Magnebro, gränstull i Jösse h:d	33
Magneskog (Mangskog), k:a och s:n	25, 31, 68, 84, 115, 149, 152, 169, 186
Malmöhus län	35, 36
Mariebergsskogen, friluftsmuseum i Karlstad	193

Mariaeholm, residens på en ö i Tidån vid Mariestad, Skaraborgs län	46
Marie(æ)stad	36, 47, 49, 63, 73, 75, 161, 163, 164
Marstrand, stad i Bohuslän	112
Masugnen, gruva i Persberg, Fernebo s:n	134
Matlång, järnbruk i Lungsunds s:n	147
Medskoug, s:n i Norge	53
Mellansyslet (tillkom 1682)	25, 26, 171
Mellersta l. Carlstads Prosteri (omkr. 1600)	50
Mellgård, komministerboställe i Elgå s:n	182
Meskogshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Rudskoga s:n	139
Millesvik (Myldesvik), k:a och s:n .. 21, 29, 32, 50, 51, 55, 63, 64, 74, 169, 172, 174, 178	184, 185
Millesviks kyrka l. St. Lars kyrka	55
Mitanderfors, järnbruk i Gunnarskogs s:n	152
Mo, k:a och s:n, Dalsland	69, 84
Mogården, komministerboställe i Kils s:n	57, 62, 182
Mokärnshyttan, tackjärnshytta i Nordmarks s:n, ägare Uddeholmska bolaget	137, 141
Molkom, järnbruk i Nyeds s:n	147, 157, 158, 159
Morastfors, järnbruk i Eda s:n	157, 159
Moriansfors, järnbruk, manufakturverk, ägare Brunsbergs järnverk ..	149, 154, 155
Mossvik, komministerboställe i Kila s:n	183
Munkebol, hemman i Ny (Norra) s:n	55
Munkedal, järnbruk i Foss s:n, Bohuslän l. Göteborgs och Bohus län	157
Munkehättan, pastorsboställe i Väsehärad s:n	57
Munkfors, järnbruk i Ransäters s:n	148, 149, 157, 158, 159
Müger, (Muger?), s:n i Norge	53
Myhrmansfors, bruksinrättning i Rämmens s:n, äg. Råms järnverk	146, 152
Mångshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Nyeds s:n	139
Mångshöjden, järnmalsförekomst i Gräsmarken, Gräsmarks s:n	132
Mårbacka, komministerboställe i Ö. Ämterviks s:n	184
Mässevik, bruksegendom i Bro s:n	121
Möckeln, insjö i Karlskoga s:n	60
Mögsjöhyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	137, 139
Mölnbacka, järnbruk i N. Ulleruds s:n	147, 154, 156, 158, 159
Mörtelf, järnbruk i Gunnarskogs s:n	155
Mörtelfven, i Gunnarskogs s:n	151, 154
Mörtkärnshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139, 145, 146
Mötterud, skog i Arvika s:n	112
Narva, stad i Estland	190
Nedre Elfdals härad	38
Nedra Ullerud, se Ullerud, Nedra.	
Nerike	17, 19, 22, 23, 26, 28, 37, 59, 60, 132, 163, 164, 171
Niklasdam, järnbruk i Varnums s:n	147, 157, 158
Nolby, järnbruk i Boda s:n	155
Nolby, pastorsboställe och hemman i Eda s:n	53, 67, 177, 183
Nor, k:a och s:n	31, 50, 51, 63, 64, 74, 81, 149, 172, 174, 176, 183
Nor(s) prosteri (1831)	50, 56, 121, 168, 174
Nora Bergslag i Närke	19, 32, 131, 150, 158
Nora, k:a och s:n i Närke	61, 131
Norane, järnbruk i Silleruds s:n	153
Nordal, h:d i Dalsland	161
Nordmark, h:d i västra Värmland .. 20, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 33, 38, 49, 50, 54, 65, 132	159, 169
Nordmark (Nordmarken), k:a och s:n i Fernebo h:d .. 61, 62, 82, 131, 133, 136, 137	139, 141, 170, 181
Nordmarks gruvor, Fernebo h:d	132, 133, 134, 135, 139
Nordmarks prosteri i västra Värmland	50, 65, 81, 174
Nordmarkshyttan, komministerboställe i Nordmarken, Fernebo h:d ..	136, 139, 141
Nordsjö l. Reinholdsdam, järnbruk i Gunnarskogs s:n	145, 181

Noresund, herrgård i Jösse h:d	105
Noretorp, komministerboställe i Sunnemo s:n	184
Norketorp, på Prästgårdens ägor i Väsehärads s:n	176
Norra Aspsäter, se även Aspsäter	51
Norra Backa, komministerboställe för Gunnarskogs och Ny s:r	184
Norra Dals l. Dalslands prosteri	69, 70, 175
Norra Dye, komministerboställe i Varnums s:n	182
Norra Finnskoga, k:a och s:n	25, 68, 69, 83, 118, 129, 170
Norra Kylsäter, se även Kylsäter	187
Norra Wiken l. Bohuslän	47, 164
Norra Vångstorp, komministerboställe i Fågelviks s:n, Väse h:d	182
Norra Åmberg, komministerboställe i Sunne och Ö. Åmterviks s:r	181, 184
Norrige (Norge)	17, 18, 34, 35, 36, 37, 41, 88, 112, 113, 125, 126, 162, 189
Norrköping, stad i Östergötland	34, 36, 48, 86, 131, 142
Norrland	171
Norriska gränsbandet (gränsen)	88, 89
Norrssyssel	25, 171, 190
Norselven, i Nors s:n	115
Norskoga l. Nora bergslag i Närke, se även detta	19
Norum, järnbruk i Nyeds s:n	147, 157, 158, 159
Ny, k:a och s:n i Jösse h:d	20, 52, 66, 81, 84, 114, 169, 184, 185
Ny (Södra), k:a och s:n i Näs h:d	21, 64, 81, 169, 184
Ny, k:a och s:n i Älvdalen	20, 25, 54, 59, 68, 118, 170
Nyed, k:a och s:n	48, 50, 57, 59, 61, 81, 82, 139, 147, 148, 155, 163, 168, 172, 174, 177, 184
Nyeds bergslag	164
härads	25, 30, 31, 38, 159, 164, 168
prosteri (1721)	50, 81, 174
Nyhyttan (Nyhytte), hammare i Fernebo s:n	145
Nykroppa, k:a och järnbruk i Kroppa s:n	58, 62, 134
Nykroppahyttan, tack- och stångjärnshytta i Kroppa s:n	138, 158
Nyköping, Hertig Carls förnämsta residens	20
Nysund, k:a och s:n, annexförsamling till Rudskoga	60, 149, 167, 168, 173, 175
Nysäter, höstmarknad i Gillberga s:n	127, 189
Näs, h:d m. m.	21, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 38, 49, 50, 103, 121, 123, 169
Näs, komministerboställe i Animskog för Tösse s:n, Dalsland	187
Näs Prosteri	50
Näsby, s:n i Fellingsbro h:d, Örebro län	32
Näshammar, järnbruk i Nyeds s:n	148, 157, 159
Näsräm l. Rämnen, k:a och s:n i Fernebo h:d	82, 184
Nössemark, k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 181, 188
Odenstad, pastorsboställe, Gillberga pastorat	51
Oleby, järnbruk i Fryksände (ägare Thorsby jernverk)	150
Ombergshed, plats för höstmarknad i Sunne s:n och Fryksdalen	127
Opsala, gård i Eds s:n	132
Opsalahyttan, nedlagd tackjärnshytta i Eds s:n	140
Osebol, gård och marknadsplats i Ny s:n, Älvdals h:d	128
Pardixhyttan, tackjärnshytta i Brattfors s:n	62, 137, 138, 141, 176
Persberg, gruvor och malmfält i Fernebo s:n	132, 133, 134, 135, 139
Persby, järnbruk i Mo s:n, Dalsland, se även Forsbacka	156, 157, 160
Philipstad (Filipstad), stad, k:a m. m.	10, 14, 32, 33, 36, 38, 48, 50, 61, 79, 81, 82, 110
115, 129, 139, 153, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 167, 170, 171, 172, 174, 176, 181, 192	
Philipstads bergselementarskola	78, 144, 165
bergsdag	22, 94, 131, 134, 158, 159, 160
bergsdags h:d	25, 30, 31, 38, 158, 170
folkskola	79
hamrar	145, 146
högre apologetiskola	78, 165
lazarett och kurhus	38
marknad (vinter- och ox-)	126, 127
Prestbol, komministerboställe i Övre Ulleruds s:n	183

Prestbol, stomhemman i Segerstads s:n	176, 183
Prestebol, gästgivaregård i Frykeruds s:n	56, 62
Prestebol, pastorsboställe i Frykeruds s:n	57
Prestebol, pastorsboställe i Fryksände s:n	54
Prestebol, pastorsboställe i Ö. Ulleruds s:n	57
Prestebol, pastorsboställe i Ö. Ämtersviks s:n	54
Prestegården, hemman och skog i Gunnarskogs s:n	112
Prestön, pastorsboställe i Kils s:n (Fiskekil)	58
Qvarntorp, järnbruk i N. Ulleruds s:n	147, 157, 158, 159
Qvarntorpshyttan, tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Qvarsebo, kyrkby och s:n i Östkind's h:d i Östergötland	35
Qväggeshyttan, tackjärnshytta i Bjurkäns s:n	140
Rackaby, klosier i Rackaby s:n, Kållands h:d, Skaraborgs län	42
Radum, landtull i Fryksdalen	32
Rambolmsmoen, kyrkplats i Medskog, Norge	53
Ransbacka, komministerboställe på hemmanet Ransäters ägor i Ransäters s:n	183
Ransjön, insjö i Sunne och Ransäters s:r	160
Ransjöskog, större skogsområde väster om Ransjön, ägare Sunne pastorat	54
Ransäter, järnbruk i Ransäters s:n	81, 148, 157, 158, 159, 160
k:a och s:n	31, 62, 148, 149, 168, 183
Reinholdsdam l. Nordsjö, järnbruk i Gunnarskogs s:n	155
Reinholdsfors, järnbruk i Mangskogs s:n	149
Rennelanda, k:a och s:n, Dalsland	71, 84
Ribbingsfors, järnbruk vid Gullspång, ägare Årås järnbruk i S. Råda s:n	150
Riddarön i Östersjön, Fernebo s:n	133
Riga, stad i Lettland	190
Rinnefors, järnbruk i Brunskogs s:n	149
Riseberga, kloster i Edsbergs s:n och h:d, Örebro län	42
Risäter, komministerboställe, N. Ulleruds s:n	184
Rockesholm, bruksförsamling i Grythytte s:n, Västerås stift	61
Roslagen, östra delen av Uppland, mellan Uppsala länsgräns och Östersjön och Ålands hav	128
Rottne, järnverk i Sunne s:n	50, 157, 160
Rottnedal, järnbruk i Sunne s:n, ägare Rottne järnverk	150
Rottneholm, järnbruk i Sunne s:n, ägare Rottne järnverk	150
Rottneros, bruksegendom i Sunne s:n	54
Rovarken, insjö, Dalsland	160
Rud, hemman i Väsehärads s:n	57
kungsgård i Stavnäs s:n	17
Rudskoga (Ruudskog, Rudhaskogen), k:a och s:n	20
50, 57, 58, 59, 60, 81, 139, 164, 168, 172, 173, 174, 175, 179, 185	
Ryr, k:a och s:n i Frändefors pastorat, Dalsland	70, 84
Ryr, k:a och s:n i Torps pastorat, Dalsland	71, 84
Råda (Roda), k:a och s:n i Älvdalen	20, 54, 129, 131, 170, 185
Råda (Södra), k:a och s:n, annex till Amnehärads pastorat av Skara stift	20, 31, 50, 57, 58, 60, 68, 70, 74, 81, 168, 172, 174, 182
Rådanefors, järnbruk i Ödeborg, Dalsland	156, 157, 160
Råggerud (Råggerd), k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 187
Räglanda, järnbruk i Nyeds s:n	147, 154, 157, 158, 159
Räfmarkshyttan, nedlagd tackjärnshytta å Ed, Dalsland	140
Räfveto, komministerboställe i Ölmeherad	183
Räms jernverk (Rämsverken)	151, 152, 157, 158
Rämmen (Remmen l. Näsräm), k:a och s:n i Fernebo h:d	31, 61, 62, 82, 137, 149, 152, 158, 170, 184
Rämsberget, Rämmens s:n	131
Rämshyttan, tackjärnshytta i Rämmens s:n	137, 141
Rämsnäs, komministerboställe i Näsräms s:n på Räms hyttegrund	184
Ränkefors l. Lennartsfors, hytta och järnbruk i Trankils s:n	153
Ränkens fors. Trankils s:n, Nordmarks h:d	114
Räxed, jernbruksinrättning, lydande under Fredros jernverk i Gunnarskogs s:n	151, 155

Rölanda, k:a och s:n, Dalsland	71, 84, 173, 175, 181, 187
Saltkällan, lastageplats vid Gullmarsfjorden, Göteborgs och Bohus län	181
Saltsjön, Kattégatt	33
S:t:a Clara, (Sancta Clara), k:a och församling i Stockholm	48
S:t Lars kyrka l. Millesviks kyrka, i Millesviks s:n	55
S:t:a Maria, k:a och församling i Stockholm	48
S:t Olofs graf i Trondhjem	55
Sandbol, pastorsboställe i Gillberga s:n	51, 177
Sandbäcken, säteri vid Karlstad	105
Sandsjöhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Nordmarks s:n	139
Sandviken, gränstull i Nordmarks h:d	33
Saxholms slott, Ölmehärad	57, 162, 163
Saxåhyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	136, 139, 145, 146, 158
Seffle (Säffle) l. Knusesund l. Brobacken, marknadsplats m. m.	128, 189
Seffle bro	28
kanal	159, 165
Segerfors, järnbruk i Arvika s:n	152
Segerstad, k:a och s:n, Grums h:d	31, 56, 63, 64, 83, 168
Sem, säteri i Grums h:d	87
Sibberön, ö i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	178
Sifhella (Sifhälla) l. Seffle gård, By s:n	28, 55
Sigridstegen, se Långsjöhöjden, Fryksände s:n	67
Sigtrygsbohl, gård, år 1347, antagligen i Millesviks s:n, Näs h:d	29
Silbodal (Sibbendalen), k:a och s:n .. 20, 25, 32, 50, 54, 59, 66, 114, 128, 129, 164, 169	172, 174, 179
Silfverhyttan, tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Silkestad, stomhemman i Vasehärad s:n	177
Sillerud (Sillerudt), k:a och s:n	20
25, 32, 50, 51, 52, 59, 66, 114, 118, 129, 150, 153, 163, 169, 172, 174, 178	
Sjöändan, lastageplats i Varnums s:n	108, 158
Skara, stad i Västergötland	47, 60, 73
Skara stift	29, 47, 59, 60, 69, 174
Skaraborgs län	36
Skarped, järnbruk i Sunne s:n, ägare Rottne jernverk	150, 154
Skarphyttan, tackjärnshytta i Kroppa s:n	137, 145, 146, 158
Skasås, Södra, stomhemman i Slavnäs s:n	177
Skattemannaskogen	35
Skattkärr, lastageplats vid Vänern	158, 159
Skeppundsålen, Brattfors s:n, Fernebo h:d	122
Skiefors, flottningsled till Lelången	114
Skillingmark, gränstull i Nordmarks h:d	33
Skillingmark (Skiljemark), k:a och s:n 20, 25, 32, 53, 66, 67, 114, 129, 151, 169	
Skillingfors, järnbruk i Skillingmarks s:n	151, 155, 157, 158, 159, 160
Skoga ägor i Älvdalen	86
Skogsbo l. Sunds kapell, Nysunds s:n	60
Skummita, pastorsboställe i Kils s:n	62, 182
Skålkärnshyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	137
Skållerud, k:a och s:n, Dalsland	70, 84, 188
Skåne	36
Skåpafors, lastageplats, Laxarby s:n, Dalsland	160
Skåre, pastorsboställe i Ölmehärad s:n	178
Skäggegård, komministerboställe i Lysviks s:n	182
Skärnäs, marknadsplats i Brunskogs s:n	128
Skärstöten, gruva i Persberg, Fernebo s:n	134
Skönnerud, järnbruk i Jernskogs s:n	153
Slättängshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Järbo s:n, Dalsland	140
Slöjdefors järnbruk, ägare Munkfors järnbruk i Ransåters s:n	149, 154
Smedbybacken, Kristinehamn	57, 60
Smougesund, gränstull i Nordmarken, Nordmarks h:d	33
Småland	36

Småris, laxfiske i N. Ulleruds s:n	42
Snarkil, järnbruk i Silleruds s:n	150, 154, 157, 158, 159, 160
Solbackshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Varnums s:n	140
Sparnäs, kapellpredikantboställe i Borgviks s:n	185
Spjutbäck, järnbruk i Varnums s:n	147, 156, 157, 158
Stafnäs (Staffunnäs, Staffuenäs), k:a och s:n	20
31, 50, 51, 52, 53, 59, 64, 65, 118, 121, 132, 140, 150, 151, 169, 172, 174, 177	
Starked, hemman i Botilsäters s:n	56
Steneby, k:a och s:n, Dalsland	69, 84, 173, 175, 180, 187
Stensättningen l. Brattforsheden, se även denna	122
Stjelpeshyttan, tackjärnshytta i Nordmarks s:n	137, 141
Stjernfors, järnbruk i Råda s:n	148, 149, 154
Stockholm	34, 36, 37, 48, 130, 161, 189, 190, 191, 192 193, 194
Stommen, hemman i Jernskogs s:n	53, 67
Stommen, komministerboställe för Blomskog i Trankils s:n	184
Stommen, komministerboställe i Töcksmarks s:n	184
Stommen, pastorsboställe i Grinstads s:n, Dalsland	186
Stommen, stömh. i Ertmarks s:n, Dalsland	180
Stora Glä, insjö i Gläva s:n	159
Stora Kils församling, se även Kil	9
Stora Kopparbergs län	33, 35, 36
Stora Le, insjö på gränsen mellan Värmland, Dalsland och Norge	33
Stora Lungen, insjö i Lungsunds s:n	153
Stora Strand, komministerboställe i Nössemarks s:n, Dalsland	188
Storbrohyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	137, 139
Storfors bolagegendomar i Vermland	194
Storfors järnverk, stångjärnssmidestäder i Kroppa s:n: Storfors, Lillfors, Hettelf	142, 146, 154, 156, 157, 158
Strand, gård i Värmskogs s:n	41
Strand, marknadsplats i Silbodals s:n	128
Strand, Lilla, komministerboställe i Fröskogs s:n, Dalsland	137
Strand, Stora, komministerboställe i Nössemarks s:n, Dalsland	188
Strängnäs, stift, stad	48, 130
Strömsholm, lastageplats vid Vätern	159, 160
Strömstad, sjöfullsrätt	33
Strömstorp, tackjärnshytta i Karlskoga bergslag	140
Stubbe, komministerboställe för Millesvik i Eskilsäters s:n	184
Stufveryr, komministerboställe i Frändefors s:n, Dalsland	186
Stömne, järnbruk och hytta i Stavnäs s:n	140, 150, 155, 157, 158, 159
Stömne, järnmalmsanledning i Stavnäs s:n (anledning = fyndighet)	132
Stöpafors, järnbruk i Sunne s:n	151, 157, 160
Stöpsjöhyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	137, 145, 146
Sulevik (Sulvik) Sulviken, skog, lastage- o. marknadsplats i Älgå s:n 112, 123, 128, 159	
Sund, lastageplats i Sunne s:n	160
Sunds l. Skogsbo kapell, Nysunds s:n	60
Sunne (Sund), k:a och s:n	20, 25
31, 50, 51, 54, 59, 67, 82, 83, 118, 127, 150, 151, 155, 170, 172, 174, 176, 181	
Sunnebol, pastorsboställe i Rudskoga s:n	179
Sunnemo, tackjärnshytta eller masugn i Sunnemo s:n, ägare Uddeholmska bolaget	83, 137, 141, 159
Sunnemo l. Tutemo, k:a i Älvdals h:d	68, 83, 129, 137, 155, 170, 185
Sunsås, skog i Blomskogs s:n	112
Svaneholm, järnbruk i Svanskogs s:n	150, 156, 157, 159
Svanskog, k:a och s:n	20, 52, 55, 65, 83, 150, 169, 173, 175, 183
Svartelfven	132
Svartsångshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Kroppa s:n	139, 141, 145, 146, 158
Svartåhyttan, tackjärnshytta i Brattfors s:n	138, 139, 141
Svea Hofrätt	31, 165
Svealand	171
Svensbol, gård i Visnums s:n	87

Svensbol, komministerboställe i Rudskoga s:n	185
Svenstorp, järnbruk i Ölme h:d	155
Sverige	18, 30, 112, 125, 126, 129, 162, 192, 193
Svinerud, hemman i Värmland	85
Swoldern, plats för slag år 1000	18
Svärdslången, insjö, Dalsland	160
Syracusa, stad på Sicilien	128
Sysslet, Wester och Östre	20
Sångshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Råda s:n i Älvdalen	140
Säffle, se Seffle.	
Sälboda, järnbruk i Gunnarskogs s:n	53, 151, 155, 157, 158, 159
Sälsjö, kronoallmänning i Visnums s:n	60
Sälsjön, pastorsboställe, stomh. i Visnums s:n	177
Sälsjöskog, hemman i Visnums s:n	58
Säterbergen, fågelströk på Asphytteskogen, Fernebo s:n och h:d	110
Söderby l. Gamla Prestegården, stomh. i Rudskoga s:n	179
Södermanlands län	20, 35, 36, 163
Södersysslet	25, 171
Södertelje, stad i Södermanland	34
Södra Aspsäter, se även Aspsäter	51
Södra Bön, komministerboställe i Eda s:n	187
Södra Dals l. Dalslands prosteri	69, 70, 175
Södra Finnskoga, k:a och s:n	25, 68, 69, 83, 118, 129, 170
Södra Skasås, se även Skasås, stomhemman i Stavnäs s:n	177
Sölje, glasbruk i Stavnäs s:n	121
Sölje, hemman i Ekshärads s:n	179
Sölje, hytta och järnbruk i Stavnäs s:n	140, 151, 155, 156, 157, 159
Sörgården, hemman i Tösse s:n, Dalsland	70
Sörsäter, komministerboställe i Råggerds s:n, Dalsland	137
Taberg, gruvfält i Fernebo h:d	131, 133, 134
Telje	161
Thingvallom af Warmelande = Tingvallaön, Värmland	29
Thorsby, järnverk och järnbruk i Fryksände s:n	67, 150, 157, 158, 160
Timbonäs, hemman i Gräsmarks s:n	85
Tingvalla, (Tingsvalla), pastorat, k:a och s:n	21, 51, 57, 59, 63, 131
Tingvallaön	29, 49, 59, 75, 122
Tisselskog, k:a och s:n, Dalsland	69
Tjufholmen, i Vänern, Kristinehamns pastorat	60
Tolerud, Vestra, hemman i Grava s:n	179
Tollebo, utjord i Ryrs s:n, Dalsland	130
Tollebol, komministerboställe för Åmål	187
Torp, hemman i Väscherad	57
Torp, h:d i Dalsland	131
Torp, k:a och s:n, Dalsland	71, 173, 175, 181
Torrskog, järnbruk och manufakturverk i Västerlanda s:n i Bohuslän	157
Torshälla, snideverk, Södermanland	153
Torskebäckshyttan, tackjärnshytta i Fernebo s:n	136, 142, 145
Torskog (Torrskog), k:a och s:n	65, 66, 173, 175
Tossebergs utmarker i Sunne s:n	86
Tranbergs masugn l. Ulfeshyttan i Gustaf Adolfs s:n	138
Trankil (Trankhöl, Tranchöl), k:a och s:n	20, 32, 54, 65, 66, 81, 114, 138, 152, 163, 170
Treskog, hemman i Gunnarskogs s:n	85
Treskog, manufakturverk, ägare Fredros jernverk, Gunnarskogs s:n	151, 154
Trollhättan	111
Trondhem, stad i Norge	55
Tråsnäs, säteri i Grums h:d	87
Trötvik, gränstull i Fryksdalen	32
Tutemo, se även Sunnemo	68
Tweta (Twete, Tveta), k:a och s:n	21, 55, 63, 81, 169
Tvärelshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140

Tväråhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Tydje, k:a och s:n, Dalsland	70, 173
Tyskland	86, 104
Tyskön l. Wälön, Lilla, i Vänern, ägare Kristinehamns pastorat	60
Tåbäcken, komministerboställe i Bjurkärens s:n för Karlskoga pastorat	71, 186
Töcksfors, järnbruk i Töcksmarks s:n	151, 155, 157, 160
Töcksmark (Tingsmark), k:a och s:n i Nordmarks h:d	20, 25, 32, 54, 65, 81, 114
	151, 169, 177, 184
Töcksmarks fors	114
Töftedal, k:a och s:n, Dalsland	71
Tössbo, h:d i Dalsland	65, 160
Tösseback, lastageplats, Dalsland	160
Tössö, k:a och s:n, Dalsland	69, 70, 72, 173, 175, 180, 187
Uddeheden, Gräsmarks s:n	82
Uddeholm, hemman och bruksdistrikt i Värmland	85, 159, 160
Uddeholm, hytta och järnverk i Gustaf Adolfs s:n, Älvdalen	138, 141, 148, 149
	157, 159, 160, 194
Uddeholmska bolaget	38, 83, 141, 149, 157, 160, 185
Uddevalla	36, 114, 161
Ufvan, älv i Älvdalen, biflod till Klarälven	140
Ufvanå, järnbruk i Gustaf Adolfs s:n	148, 149, 155
Ulfby, hemman till Steneby k:a, Dalsland	69
Ullerud, Nedra (Nedre), (Ytter Ulleröd l. Utieullerö), k:a och s:n	56, 59, 62, 81
	139, 147, 168, 184
Ullerud, Öfra (Ulleröd), k:a och s:n	21, 56, 59, 62, 81, 168, 183
Ullerva, pastorat i Västergötland, där Mariestad anlades år 1583	47
Ulleshyttan l. Tranebergs masugn i Gustaf Adolfs s:n	138, 141
Upperud, järnbruk i Skålleruds s:n, Dalsland	155, 156, 157
Upperud, lastageplats vid Vänern, Dalsland	160
Upperud och Hofreström, manufakturverk	156, 157, 161
Upplund, komministerboställe för Gustaf Adolfs s:n på Uddeholms ägor	184
Uppsala (Uppsala)	13, 36, 48, 77, 189, 191
Wadsbo, h:d i Västergötland	47, 60, 69, 163, 164
Wagge, kronoegendom i Ny s:n, Jösse h:d	53
Wall, utjordar i Visnums s:n	86
Walla, h:d i Västergötland	47, 69, 163, 164
Vallbo h:d, Dalsland	160
Wallhall	40, 42
Wallunda, hemman på Walls utjordar i Visnums s:n	86
Vallströmshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Visnums s:n	140
Walåsen, hemman i Karlskoga s:n	61
Warnan, älv i Ölme h:d	57
Warnhem, kloster i Skarke s:n, Valle h:d, Västergötland	42, 163
Varnum (Warnhem), k:a och s:n	14, 21, 57, 60, 108, 140, 147, 148, 168
Varpnäs, marknadsplats i Nors s:n	128
Wassgård, järnbruk i Varnums s:n	148, 154, 157, 158
We, »tempel» i Våsehärad	39
Vekhyttan, nedlagd tackjärnshytta i Fernebo s:n	139, 142, 145
Wenern (Vänern), insjö	60, 63, 64, 111, 112, 115, 123, 158, 159, 160, 161, 166
Wenersborg, stad i Västergötland	33, 34, 36, 160, 161
Wermelands skog, omfattade Visnums, Ölme och Våse h:r	18
Wermeln (Värmlen), insjö på gränsen av Jösse. Gillbergs och Grums h:r	115, 159
Wermerud, kungsgård i Grums h:d	17
Wermlands (Wermelands, Wärmelandz) berg. bergslag, även kallat Bergslagen	18, 21, 28, 32, 49, 50, 86, 108, 129, 130, 142
Wermlands bergmästaredöme	160
Wermiskog (Wärmeskog), k:a och s:n	20, 31, 32, 41, 52, 65, 81, 84, 169, 184, 185
Wernamo, stad i Småland	35
Westanå, stomhemman i Väschrads pastorat	57
Vesterbergslagen	160

Westergöthland	17, 19, 22, 29, 41, 49, 69, 73, 102, 162, 163, 164
Vestersilen, insjö i Dalsland	160
Westerås, stad	36, 44
Westerås (Wästerås), stad, stift	61, 132
Westmanland (s län)	35, 36, 134
Westra Dals l. Dalslands prosteri	69, 71, 175
Westra Emterviks s:n	20, 25, 31, 54, 67, 83, 170, 184
Westra Glänne, hemman och komministerboställe i Frykeruds s:n	62, 182
Vestra Lungstorp, hemman och osmundshytta i Lungsunds s:n	179
Vestra Tolerud, hemman i Grava s:n, se även Tolerud	179
Westre Sysslet (Västra l Västersysslet)	20, 24, 25, 26, 86, 162, 171
Wexiö, stad	53
Wexiö stift	48, 53
Wikar, gård i Visnums s:n	86
Wiken (Bohusland) l. Bohuslän	18, 32, 41, 122
Viken, komministerboställe i Råda av Amnehärad	182
Wiken, Norra, del av Bohuslän	47, 164
Wingåker, Södermanland	48
Wingäng, gränstull i Älvdalen	32, 33, 160
Visnum, (Wystnham), h:d, k:a och s:n	17, 20, 25, 26, 27, 28
30, 31, 38, 49, 50, 51, 57, 59, 74, 104, 140, 148, 149, 158, 168, 172, 174, 177, 183	
Wisnums Prosteri (1721)	50, 70, 81, 174, 175
Wreta kloster, Gullbergs h:d, Östergötlands län	42
Wälön, Lilla l. Tyskön i Väneren, ägare Kristinehamns pastorat	60
Wäng, gård i Fågelviks s:n, Väse h:d	57
Vångstorp, Norra, komministerboställe i Fågelviks s:n, Väse h:d	182
Wärvik (Värvik), k:a och s:n	65, 66, 173, 175
Wäxnäs, gård vid Karlstad	132
Vägsjöfors, järnbruk i Vitsands s:n	151, 154, 157, 158, 160
Vällsöfors manufakturverk, ägare »Thorsby jernverk» i Fryksände s:n	150, 154
Väng, gränstull i Nordmarken l. Nordmarks h:d	33
Värmland (Wermland, Wärmeland)	12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21
22, 23, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46	
47, 49, 51, 54, 59, 60, 69, 73, 75, 79, 85, 86, 88, 89, 92, 93, 94	
95, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 109, 110, 111, 112, 116, 118, 123, 124	
128, 129, 130, 141, 142, 143, 144, 153, 161, 166, 173, 175, 189, 191, 192, 193, 194	
Värmlands Museum	189, 192
Värå, järnbruk i Ny s:n i Älvdalen	148, 152, 156, 157, 194
Wäse h:d (Weshärit), k:a, s:n och pastorat	17, 21, 22, 25, 27, 30, 31, 38, 49
50, 51, 57, 59, 61, 74, 86, 129, 132, 139, 154, 159, 168, 172, 174, 176, 182, 185	
Wästby, pastorsboställe i Gillberga pastorat	51
Västra (även Westra) prosteriet bestående av Gillbergs, Nordmarks, Jösse, Fryksdals och Älvdals h:r	49, 50
Yngen, insjö i Fernebo s:n	58, 132, 158
Yngs- l. Önshyttan, nedlagd tackjärnhytta i Fernebo s:n	139, 145
Ystad, stad i Skåne	35, 36, 37
Åbo, stad i Finland	48
Åby, pastorsboställe i Karlskoga s:n	180
Akroksfors, järnverk i Fryksände s:n	153
Åmberg, norra, komministerboställe i Sunne och Östra Ämterviks s:r	181, 184
Åminnefors, järnbruk och snideverk i Lungsunds s:n	147, 153
Åmor, se även Åmot, Eda s:n	20
Åmot, hemman i Eda s:n	132, 178
Åmot, järnbruk i Brunskog (1809)	149
Åmothyttan, i Eda s:n, se även jernbruk i Brunskogs s:n	140
Åmål, pastorat, rådhusrätt, s:n och stad, Dalsland	33, 36, 69, 70, 72, 79, 80
84, 159, 160, 173, 175, 181, 186, 187	
folkskola	80
lägre lärdomsskola	79
Änimskog, k:a och s:n, Dalsland	70, 84

Arjeng, höstmarknad i Nordmarks h:d	127
Arrebotten, skog i Gunnarskogs s:n	112
Arås, järnbruk i Råda och Visnums h:r	150, 156, 157, 158
As, hemman och pastorsboställe i Väsehärad l. Väse s:n	57, 176
Asjöhyttan, tackjärnshytta i Bjurkärrs s:n, Karlskoga bergsl.	140
Askagshyttan, tackjärnshytta i Kroppa s:n	136, 139, 141, 158
Asneskog, även Asensskog, kapellförsamling (före reformationen), Gillberga pastorat	51
Asteby, hemman, 2 ½ mil från Fryken, Vitsands s:n	54, 155
Atorp, större by med postkontor i Nysunds s:n, Visnums h:d	35, 36
Ång, lastageplats vid Fryken	160
Ångebäck, skog i Blomskogs s:n	112
Ödeborg, k:a och s:n, Dalsland	71
Ödsköld, k:a och s:n, Dalsland	69
Öfra Elfdalen	25
Öfra Elfdals h:d	38
Öfra Fryksdalen	25
Öfra Fryksdals Tingslag	25
Öfra Ullerud, se Ullerud, Öfra.	
Öhna, gård i Ny s:n, Jösse h:d	87
Öjenäs, hemman i Eda s:n	53
Ölme-härad, k:a och s:n m. m.	17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30
31, 38, 48, 49, 50, 51, 57, 59, 61, 74, 81, 129, 155, 158, 168, 172, 174, 178, 183	
Ölmforshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Karlskoga s:n	140
Ölserud (Ölesgrund l. Ölserud, kanske Olofsrud), k:a och s:n	21, 32, 55, 56
64, 83, 169, 178, 185	
Öns- l. Yngsthyttan, se även sistnämnda	133
Ör, k:a och s:n, Dalsland	70, 84, 173, 175, 180, 186, 188
Örebro, län, slott, stad	9, 19, 22, 26, 28, 34, 35
36, 37, 44, 45, 46, 59, 60, 69, 74, 84, 86, 97, 129, 164, 173, 175, 180, 186, 192	
Örlingshyttan, nedlagd tackjärnshytta i Gåsborns s:n	139, 141, 145, 146
Örsberg, komministerboställe i Örs s:n, Dalsland	186
Österbergslagen	160
Östergötland	36
Östersjön, insjö i Fernebo h:d	58, 133, 158
Östmark, gränstull i Fryksdalen	32
Östmark, k:a och s:n	25, 30, 67, 82, 118, 129, 153, 170, 182
Östra Emterviks s:n	20, 25, 31, 54, 67, 81, 83, 150, 170, 184
Östra Haf, se även Haf	173
Östra Råda Gästgifvaregård, sockenad.-bost., ägare Uddeholmska bolaget	185
Östra prosteriet, bestående av Väse, Ölme, Visnums, Kils och Näs h:r samt Vermlands berg	49, 50
Östre (Östra) Sysslet l. Östersysslet	20, 24, 25, 26, 86, 162, 171
Östvallskog, Östervallskog (Österwaldskoo, Österwatna), k:a och s:n i Nordmarks h:d	20, 25, 32, 54, 65, 114, 169
Öxnäs, järnbruk i Högsäters s:n, Dalsland	156, 157, 160, 161
Öxnäshyttan, nedlagd tackjärnshytta på Dalsland	140

R Ä T T E L S E R.

S. 28, r. 22	uppifrån, står	ofredstrider,	läs ofredstider.
„ 37, r. 8	„	„ uppgåt	„ uppgå.
„ 37, r. 5	nedifrån,	„ Nirke	„ Nerike.
„ 49, r. 18	uppifrån,	„ dyliga	„ dylika.
„ 53, r. 2	nedifrån,	„ förställdes	„ föreställdes.
„ 54, r. 3	uppifrån,	„ Östvallkog	„ Östvallskog.
„ 62, r. 6	„	„ tillbyggd	„ tillbyggd.
„ 65, r. 18	„	„ 92 21/42	„ 92 21/24.
„ 69, r. 9	„	„ nedan	„ redan.
„ 69, r. 14	„	„ 1610	„ 1619.
„ 71, r. 6	nedifrån,	„ pastorsadjunct	„ pastoratsadjunct.
„ 78, r. 3	uppifrån,	„ 1924	„ 1824 ¹⁾ .
„ 80, r. 11	„	„ nedan	„ redan.
„ 88, r. 7	„	„ bergmanshemmanen	„ bergsmanshemmanen.
„ 131, r. 7	nedifrån,	„ mer och med	„ mer och mer.
„ 137, r. 16	uppifrån,	„ 16	„ utgår.
„ 188, r. 6	„	„ 2:ne	„ 2:drc.
„ 192, r. 17	„	„ Forsell	„ Forssell.

¹⁾ Felet rättat i c:a 100 ex.